

2014' 2 (5)

липень-грудень

КАРПАТСЬКИЙ КРАЙ

НАУКОВІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРИ, ТУРИЗМУ

Заснований у 2011 році
ЗАСНОВНИК – Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Редакція

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ
шеф-редактор

Володимир КЛАПЧУК
головний редактор

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ
редактор
з історичних наук

Олег ШАБЛІЙ
редактор
з історії науки та техніки

Михайло СТАНКЕВИЧ
редактор
з мистецтвознавства та
культурології

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ
редактор
з географічних наук

Василь ШИКЕРИНЕЦЬ
відповідальний секретар

Олександр ПОЗДНЯКОВ
редактор-перекладач

Андрій ЗАРІЧНЯК
технічний редактор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н. (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль)

Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Володимир КЛАПЧУК, д.і.н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олександр КОЗАРЕНКО, д-р мистецтвозн. (Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка, м. Львів)

Петро КРУЛЬ, д-р мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Микола ЛИТВИН, д.і.н. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів)

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

Ольга ЛЮБИЦЕВА, д.г.н. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)

Тетяна МАРТИНЮК, д. мистецтвозн. (Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, м. Мелітополь)

Олександр РЕЄНТ, д.і.н. (Інститут історії України НАН України, м. Київ)

Борис САВЧУК, д.і.н. (м. Івано-Франківськ)

Ельжбета СКОРУПСЬКА-РАЧИНЬСЬКА – д. гуманістичних наук (мовознавство) (Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський, Республіка Польща)

Михайло СТАНКЕВИЧ, д. мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Петро СУХИЙ, д.г.н. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)

Ігор ЦЕПЕНДА, д. політ. н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Мирон ЧЕРЕПАНІН, д. мистецтвозн. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)

Олег ШАБЛІЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

У журналі «Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму» можуть публікуватися результати наукових досліджень з історії, історії науки та техніки, мистецтвознавства, культурології, географії туризму

Статті затвердженні до друку Вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Збірник наукових праць входить до переліку фахових видань
з історичних наук (протокол від 04.07.2014 р., № 793)

Реєстраційне свідоцтво:

серія КВ № 17871–6721Р від 06.05.2011 р.

© Журнал «Карпатський край», 2014

© Друкарня – ФОП Кушнір Г.М., 2014

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ І КРАЄЗНАВСТВО

ВЕЛИКОЧИЙ В.С. Українська зарубіжна історіографія УСС: парадигми, тенденції, досягнення (до 100-річчя першої української національної військової формації)	5
РІЖНЯК Р.Я. Створення засобів обчислювальної техніки та комплектування ними вишів України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: історіографія проблеми	17
КЛАПЧУК В.М., СЕМКІВ В.П. Дорожня та придорожня туристична інфраструктура Івано-Франківської області на початку ХХІ ст	29
ХАБАСІНСЬКА А., ЛЕЩІНСЬКИЙ П.-А. Стосунки між латвійською більшістю та російською меншістю у контексті національної безпеки Латвії – огляд проблематики	42
НОВОСЬОЛОВ О.В. Економічна політика румунської окупаційної влади в Трансністрії (1941–1943 рр.)	53
МАЛАНЮК Т.З. Хрещаті дерев'яні церкви як історико-культурні пам'ятки Івано-Франківської області	61
ПОЛИВАЧ М.А. Історичні витоки та діяльність кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного НУБіП України	72
ЦУЦМАН І.Я. Музеї Покуття та їх місце в збереженні історико-культурної спадщини краю (на прикладі Коломийського району)	82
ФЕДОРАК В.В. Етнотуризм на Покутті: особливості та перспективи розвитку	92
ЦИГУЛЬСЬКИЙ С.М. Ключові зміни соціально-правового статусу лівобережного козацтва в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у Російській імперії	101
ТИМОФІЙ О.П. Церковні споруди Яремчанщини: проблема обліку та збереження	109
БОРЧУК С.М. Краєзнавча енциклопедія України – 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР»	117

ТУРИЗМОЗНАВСТВО

КЛАПЧУК В.М. Курортна справа Галичини	127
АРХИПОВА Л.М. До питання сталого розвитку територіальних рекреаційних систем	147
ЛИСИЙ І.О. Пам'ятки фортифікаційного будівництва: проблеми етнотуристичного використання	159
ПОЛЬОВА Л.В., ЗАГНИБІДА Р.П. Значення готельного господарства в збільшенні конкурентоспроможності туристичної індустрії	165

КАЛУЦЬКИЙ І.Ф., КОВАЛЬСЬКА Л.В., РАК А.Ю. Рекреаційні навантаження на лісові екосистеми та шляхи їх оптимізації (на прикладі рекреаційного комплексу «Буковель»)	170
БОЙЧУК Ю.М. Формування особистості молодшого школяра засобами туризму	182
САВЧУК Н.І. Організація професійно-орієнтованого навчання іноземної мови майбутніх фахівців сфери туризму та сервісу	190
ОРЛОВА В.В., ОРИШКО С.П. Механізм управління фінансовою безпекою підприємств соціокультурної сфери	198
ШИКЕРИНЕЦЬ В.В. Ресурсно-туристичний потенціал Кіровоградської області	204
ГУМЕНЮК А.І. Організаційно-правовий механізм розробки та реалізації державної туристичної політики	213
ГУМЕНЮК Г.М. Сакральна архітектура Закарпаття: сучасний стан та перспективи використання в екскурсійній діяльності	224
<i>МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ</i>	
КАРАСЬ Г.В. Історико-культурологічні аспекти мистецької педагогіки української діаспори	234
ДУТЧАК О.І., ІВАСІВ Н.В. Теоретико-методологічні проблеми розвитку міжкультурної комунікації в міжнародному туризмі	243
УХТО Г. Про дружбу польських та українських студентів	253
<i>РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ</i>	
МУШИНКА М. Збірник до 90-ліття Євгена Паранюка	265
ВЕЛИКОЧИЙ В. Властиво про «безвластивістне» місто (про монографічне дослідження І. Монолатія «Місто без властивостей. Коломийська fuga Великої війни»)	268
БОРЧУК С., ВЕЛИКОЧИЙ В., ЦЕПЕНДА І. «Енциклопедія історії України» – видатний енциклопедичний проект сучасності.	271
Відомості про авторів	277
Вимоги до оформлення текстів, які подаються до друку у журналі	280
«Карпатський край»	282

ІСТОРИЯ І КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.8)«1914-1918»

**УКРАЇНЬСЬКА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ УСС:
ПАРАДИГМИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ДОСЯГНЕННЯ (ДО 100-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ
УКРАЇНЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМАЦІЇ)**

В. С. Великочий

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті висвітлюються здобутки, основні тенденції і напрями вивчення українськими зарубіжними істориками процесу виникнення, діяльності першої національної військової формації в новочасну добу – Легіону Українських січових стрільців (УСС). Розглядаються основні парадигми, вироблені українською зарубіжною, галицькою міжвоєнною історіографіями щодо місця, ролі і значення УСС в національному суспільно-політичному, державотворчому процесах воєнно-революційної доби.

Ключові слова: *Українські січові стрільці, українська історіографія, національна історіографічна традиція, історичні парадигми і тенденції.*

Вступ. 2014 року минає 100 літ від початку однієї з найбільш кривавих і масштабних війн в історії людства – Першої світової. Одним з її наслідків для української нації стало формування першої військової структури, яка збройно стала на захист власного народу і стала опорою у становленні української національної держави в ході революції 1917–1920 рр. – Українських січових стрільців. Власне, їх створення, перше бойове хрещення теж відбулося 1914 р. Постава бойо-

вої мілітарної структури національного характеру стало закономірним наслідком попереднього процесу національно-культурного і суспільно-політичного розвитку українства Галичини, Буковини і Закарпаття, всього народу впродовж 2-ї половини ХІХ – поч. ХХ ст. Українське січове стрілецтво водночас стало і феноменом національного військово-історичного літописання, основи якого закладалися фактично поза межами власної держави і її території. Роль і значення УСС настільки вагомі, що мали подальший визначальний вплив на перебіг значної кількості знакових подій в українській історії всього ХХ і поч. ХХІ ст. Одну з провідних ролей у написанні історії січового стрілецтва мала українська зарубіжна історіографія, яка виробила власні парадигми, на тривалий час окреслила принципові тенденції та стрижневі напрями дослідження проблеми.

Огляд джерел. Основою для вивчення вказаної проблеми є історіографічні джерела, напрацьовані українською військовою наукою. Її підґрунтя заклали громадські дослідницькі структури, що діяли на західноукраїнських землях та в еміграції у міжвоєнний період. Їх основною інтелектуально-організаційною си-

лою виступили понад 6 тис. офіцерів українських армій, які, за словами Л. Шанковського, «створили нам українську воєнно-історичну науку», зібравши, опублікувавши величезний масив першоджерел та воєнно-історичних студій [34]. Особовий склад військовиків зумовлював спрямованість і тематику дослідницької роботи, в якій також чітко простежується «наддніпрянський» та «галицький» історіографічні струмені.

Наддніпрянська військова еміграція, що відзначалася високим фаховим й освітнім рівнем, гуртувалася навколо діючих у Каліші та Варшаві Воєнно-наукового видавництва, Українського воєнно-історичного товариства та Українського наукового інституту, які, крім книжкової продукції історико-мемуарного характеру, публікували чимало періодичних видань. Найвідоміші з них – воєнно-літературний журнал «Табір» (1923–1939) та збірник «За державність» (1929–1939) – висвітлювали історію військового будівництва та бойових дій у Наддніпрянщині у 1917–1921 рр. На відповідні процеси на західно-українських землях зверталася незначна увага: крім публікацій спогадів, про УСС, Галицьку армію згадувалося хіба що в контексті спільного походу на Київ армій УНР і ЗУНР. Ці наукові центри співпрацювали з еміграцією Армії УНР у Франції, Бельгії, Чехословаччині.

Своєрідний, так би мовити, «зустрічний вектор» досліджень здійснювала військова еміграція ЗУНР, зосереджена у таборах інтернованих Чехословаччині (Німецьке Яблон-

не, Ліберець, Йозефів та ін.). Перетворенню Праги у важливий український науковий центр поза межами радянської України сприяла політика чеського уряду, зокрема з надання освіти колишнім воякам УГА. З їхнього середовища вийшло чимало літописців національно-визвольних змагань. Однак, на відміну від військової еміграції УНР у Польщі, тут не знайшлося фахових сил та ентузіастів, які б забезпечили збереження величезного масиву археографічних джерел. Внаслідок цього значна частина унікальних матеріалів з празького Музею визвольної боротьби України (архіви армій УНР і ЗУНР, СВУ, таборів полонених у Німеччині та Австро-Угорщині тощо) була втрачена назавжди[26]. Поряд з виданням історико-мемуарної літератури вагомим здобутком цього осередку військової еміграції став часопис «Український скиталець» (1921–1923 рр.; 46 чисел), який заклав підвалини вивчення історії Галицької армії.

Третім центром української воєнно-історичної науки став Львів, до здобутків якого вагомо спричинилися як високопрофесійні вихованці школи М. Грушевського (І. Крип'якевич, І. Карпинець, І. Кривецький, М. Голубець), так і нефахові історики – колишні військові діячі ЗУНР – Б. Гнатевич, О. Думін, (А. Крезуб), О. Кузьма, З. Стефанів та ін.). Творенню обширної історико-мемуарної спадщини також сприяли колишні старшини УСС та УГА, які згуртувалися навколо воєнно-історичного товариства «Червона Калина». Поряд з його спеціалізованою книжковою продукцією

та періодикою у популяризації історії національно-визвольних змагань 1914–1920 рр. істотну роль відіграли часописи і календарі-альманахи суспільно-політичного («Діло», «Новий час»), культурно-освітнього («Життя і знання») та різнопрофільного («Дніпро», «Запорожець», «Український інвалід» тощо) спрямування.

Ще одним важливим осередком розвитку української військової науки став Берлін, де плідну працю проводив Союз українських старшин в Німеччині зі своїм органом «Військовий вісник». З ним пов'язана діяльність визначного військового історика В. Кучабського, доробок якого популяризували і львівські видавництва.

Якщо у 1920–1930-х рр. заокеанська еміграція майже не виявила поступу в царині воєнно-історичних студій, то в повоєнний період вона займає провідні позиції у їхньому розвитку. Продовженням організаційно-пошукової і дослідницької діяльності «Українського скитальця» стало п'ятитомне видання «Українська Галицька Армія» (1958–1976), в якому представлено матеріали історико-мемуарного, археографічного, біографічного характеру [33]. Головна заслуга в його появі належить старшині УСС Д. Микитюку, який здійснив величезну роботу зі згуртування фахово-інтелектуального потенціалу, збирання джерельних матеріалів у європейських країнах, а також коштів на видання тощо [27]. П'ятитомнику бракувало аналітично-узагальнюючих досліджень, що істотно компенсували монографії Л. Шанковського [35; 36]. Вони стали найбільшим

здобутком українського зарубіжжя з військової історії як УСС, так і Галицької Армії. Їхня підготовка також пов'язана з діяльністю видавничого осередку Д. Микитюка. Аналіз і огляд джерел більш детально запропонований нами в інших наукових працях, остання з яких побачила світ у 100-літню річницю початку Першої світової війни [5; 9].

Виклад основного матеріалу. До одного з феноменальних явищ української історіографії можна віднести публікації з історії Українського січового стрілецтва. Ця проблема ширше представлена в деяких інших наших працях [8; 11], тому обмежимося з'ясуванням її головних аспектів. Його (цього феноменального явища – авт.) унікальність зумовлена тим, що, сама по собі нечисленна, малопомітна на загальному тлі Першої світової війни, де на фронтах виступали багатомільйонні армії, військова формація викликала зливу різножанрової літератури – мемуарної, історико-мемуарної, публіцистичної, наукової. Якщо одна з перших бібліографій історії УСС І. Калиновича (1917) мала 65 позицій [18], то збірка П. Зленка (1935) – 988 джерел [15], а після її доповнення С. Ріпецьким (1965) – вже 1330 назв [3]. Останнє видання відображає здобуток української військової науки в Галичині в 1920–1930-х рр. та в українському зарубіжжі до середини 1960-х рр. В одному з найгрунтовніших на даний час монографічному дослідженні М. Лазаровича зафіксовано понад 900 праць з історії УСС [24, с. 540–547].

Серед масиву праць про усусів,

що вийшли з під пера української зарубіжної історіографії, за нашими підрахунками, не більше 7 % мають суто науковий, а інші – здебільшого мемуарний, історико-публіцистичний та історико-популярний характер. Це одна з визначальних тенденцій, яка наклала свій відбиток і на вироблення парадигм дослідження проблеми, як у минулому, так і на сучасному етапі. Історіографічний процес осмислення Українського січового стрілецтва характеризують виразна тяглість і змістовно-тематична наступність, що певною мірою гальмували віднайдення поліваріантних підходів до вивчення та пошуку нових неординарних ідей і оцінок цього явища. Можемо стверджувати, що в сучасній суспільній думці в головних рисах продовжують домінувати ті ж характеристики феномену стрілецтва, які дали його ідеологи та літописці ще в роки Першої світової війни, а також за міжвоєнного періоду з орієнтацією на перспективи розгортання визвольної боротьби.

Етапними подіями в розвитку історіографії УСС стали праці М. Угриня-Безгрішного [32], перше узагальнююче дослідження О. Думіна і колективна робота відомих військових істориків І. Крип'якевича, Б. Гнатевича, З. Стефаніва [14; 16; 17]. «Вибух» стрілецького літописання в міжвоєнній Галичині зумовлювався як широким суспільним інтересом до військової історії, що особливо посилювався у зв'язку з відзначенням 10-ї й 20-ї річниць стрілецького чину, так і нагромадженням документальних матеріалів із означеної теми. Ана-

ліз західноукраїнської історіографії проблеми не є предметом цього нашого дослідження. Тому зацентруємо лише увагу на тому, що тогочасні праці сприяли утвердженню певного «алгоритму», навіть концепту у висвітленні зародження, становлення та бойової діяльності УСС. Під їхнім впливом початково укорінювався стереотип, що «головним ворогом» військово-патріотичного руху галицького українства виступали саме поляки, які вели проти нього постійну відкриту чи приховану боротьбу. Він згодом переріс у тенденцію в українській зарубіжній історіографії. А ця тенденція, своєю чергою, продовжує бути визначальною і в сучасній українській історіографії. Натомість, офіційним австрійським й іншим чинникам у створенні, забезпеченні боєздатності, діяльності, організації умов для функціонування УСС відводиться непропорційно мала роль.

Українське зарубіжжя збагатило історіографію УСС не лише в кількісному, а й у якісному відношеннях. Однією з рубіжних подій у її розвитку стала поява книги С. Ріпещького [29], якого по праву вважають одним з найвизначніших дослідників цієї національної військової формації. Відмовляючись від її глорифікації та суб'єктивного трактування, науковець підсумував і творчо узагальнив надбання своїх попередників. Таким чином, він здійснив комплексне дослідження історії стрілецтва, показавши його витоки, ідейне й організаційне становлення напередодні і в роки Першої світової війни, бойовий шлях на теренах Галичини й Наддні-

пряности, а також внесок у розвиток національної культури та політичної думки. С. Ріпецький (чи не одним з-поміж перших) використав праці англомовних авторів з цієї тематики, а також критично підійшов до свідчень українських мемуаристів. При цьому повсякчас у традиційному дусі наголошувалося на державницькому, соборницькому характері УСС, які, ставши прямими спадкоємцями козацтва, збагатили національну визвольну традицію, зміцнили її стрижневий постулат опори на власні сили.

Центром тяжіння обширної за обсягом «стрілецької історіографії» є кілька головних проблем, пов'язаних з витоками та джерелами формування УСС, їхнім бойовим шляхом, національно-політичною, культурно-освітньою діяльністю тощо. Червоною ниткою через неї також проходить з'ясування ролі стрілецтва в українському державотворенні й формуванні національної військової традиції. В такому сенсі утвердилося трактування УСС як «першої у новітній історії» української національної військової формації та «зародка» української армії. В усусах, які в боротьбі за волю і незалежність українського народу утверджували ідею опори на власні сили, вбачають прямих спадкоємців бойових традицій козаків, проводять пряму аналогію між ними. Водночас в них вбачають і продовження національних традицій у військових формуваннях часів Другої світової війни, зокрема УПА.

У сучасній історіографії поглиблюється тенденція, започаткована першими літописцями, зокрема

згадуваним В. Темницьким, щодо осмислення феномену УСС у площині військово-політичних процесів. При цьому вони вивчаються в різних ракурсах. Слідом за працями, що з'явилися в 1920–1930-х рр. у Галичині та згодом в українському зарубіжжі, становлення УСС, як уже відзначалося, розглядалося через призму протистояння з поляками, а джерело зростання їхньої популярності та впливів убачалося у всенародній підтримці. При цьому на задній план відходив і недооцінювався «австрійський чинник». На його винятковому значенні свого часу наголошував К.Левицький, котрий, як голова Головної української ради, брав участь у перемовинах з Віднем. Говорячи про велике зацікавлення урядових кіл цією справою, історик-мемуарист вказує, що легіону УСС від самих початків відводили особливі «військово-політичні завдання» [25, с. 13–23].

Ще однією тенденцією, поширеною українською зарубіжною історіографією, стало висвітлення спадкоємності трьох стрілецьких формацій у вигляді довоєнних молодіжних товариств – «Січі», «Сокола», «Пласту», «Січових стрільців» (1); Легіону Українських січових стрільців 1914–1916 рр., що воював у складі австро-угорської армії (2); корпусу Січових стрільців, сформованого в 1917 р. у Києві (3). В сучасній історіографічній традиції вона переросла у парадигму, яка утверджувалася ще у міжвоєнний період зусиллями чільних діячів й ідеологів стрілецтва В. Кучабським [23], О. Думіним та ін. [14]. Її вкоріненню посприяли праці авторів українського

зарубіжжя, передусім С. Ріпецького, який три названі формації розглядав у єдиному хронологічному контексті визвольної боротьби 1914–1920 рр. Їхня генетична спадковість обгрунтовувалася спільністю стрілецької ідеї та дійових осіб, що виступали носіями високої національної свідомості, користувалися популярністю серед народу [29].

Окремої уваги заслуговують погляди знаного військового історика і представника консервативного напрямку української суспільної думки В. Кучабського [22; 23]. Не перебільшуючи політичної зрілості УСС, як і всього галицького українства, він показав їхню ідейну еволюцію від проавстрійської до національно-державної орієнтації. Історик доводив, що напередодні війни серед них «перемішалися» два протилежні погляди: «самостійно-державницький» та «австрофільсько-лоялістичний». Український військово-стрілецький рух, на його думку, був передовсім «доказом української лояльності»: що «дасть» Австрія, якщо українці виступатимуть в імперському війську. Тому «український національний інтерес» «безнадійно покривався» «австрійським державним інтересом», зміцнюючи вірність українців до Австрії. Коли ж з вибухом війни Українське січове стрілецтво перетворилося на «гарматне м'ясо», його охопили розчарування і зневіра, тому вже з 1915 р. серед українських вояків нарастають антиавстрійські настрої. Відтак

лише після російського полону 1917 р. стрілецька формація у вигляді київського корпусу Є. Коновальця виступає як загальноукраїнська державницька сила. Між іншим, й сам Є. Коновалець*, намагаючись у своїх відомих «Причинках» відтворити політично незаангажовану історію січового стрілецтва, виводить його «витоки» з прибуття до Києва звільнених з російського полону галичан, а про попередні стрілецькі формації навіть не згадує [21].

На нашу думку, саме українській зарубіжній історіографії належить провідна роль в утвердженні в національній історії, в тому числі й при дослідженні проблеми УСС державницької парадигми. Своєю чергою, її національно-патріотична зорієнтованість призвела до такої істотної диспропорції, коли через зосередженість уваги на національних військових формаціях – УСС і УГА – залишається майже не розробленою проблема участі українців в імперській австро-угорській армії. Між тим її суспільно-політична значущість не викликає сумніву, адже йдеться про вояцьку масу, яка кількісно багаторазово перевищувала особовий склад двох названих українських мілітарних організацій. Таким чином, при висвітленні цієї теми історики змушені покликатися на іноземні, переважно австрійські, праці або ж на одну з перших спеціальних публікацій Л. Шанковського (1939), який визначив відсоток українських вояків у близь-

* До речі, Є. Коновалець потрапив до російського полону під час бою під горою Маківка, будучи старшиною 19-го австрійського полку піхоти, а не легіонером УСС, як це нерідко зустрічається в літературі.

ко півсотні полків, дивізій, бригад Австро-Угорської армії (Червона Капітана. – 1939. – Ч. 6). Навіть у дослідженнях про політику австрійського уряду в «українському питанні» науковці обходили увагою це питання, зосереджуючись на легіоні УСС [28]. Проте, роль і значення українських вояків з австро-угорських формуваннях у суспільно-політичних процесах воєнно-революційної доби була значною, а інколи – і визначальною. Маємо на увазі факт перебрання влади українськими військовими у Львові в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р., серед яких провідну роль відіграли не УСС, оскільки ще перебували в дорозі з Чернівців до столиці Галичини [7, с. 102–103].

Окремий розлогий зріз історіографії досліджуваної теми пов'язаний з військовою символікою, що характеризується у різноманітних методологічних, тематичних, джерелознавчих ракурсах: як складник військової історії, як один з елементів української державної символіки, через призму військових студій, у розрізі окремих спеціальних історичних дисциплін (фалеристики, однострійознавства, вексилології, емблематики) тощо. У вивченні цієї проблеми українська історична наука пройшла значний шлях: від перших популярно-описових – до ґрунтовних вузькопрофільних досліджень, підготовлених на основі спеціальних методів дослідження та особливої джерельної бази. Його характер і важливі віхи ознаменувалися появою спеціальних видань, а також численними конференціями, виставками, презентаціями видань і т. ін.

Ця проблема ґрунтовніше і глибше висвітлена в нашій спеціальній публікації [4], тому лише стисло зупинимось на її окремих аспектах. Перші згадки про національні військові символи зустрічаємо у працях з історії українського війська О. Думіна та Б. Гнатевича й І. Крип'якевича [16]. Сучасні вітчизняні науковці, з одного боку, активно осмислюють і творчо використовують здобуток своїх попередників, а з іншого – залучаючи нові джерельні матеріали, пропонують оригінальні дослідження як про військову символіку періоду визвольних змагань, так і про її окремі елементи – нагороди, однострої, прапори тощо. Окреслилася тенденція вивчення військової символіки передусім у контексті військового однострійознавства і прапорництва.

Найпродуктивніше в українській історіографії національної символіки представлені дослідження в галузі фалеристики. Їхні початки заклали перші, писані за «гарячими слідами» праці, які фіксували факт існування чи проекти запровадження національних відзнак та знаків пошани у формаціях УСС і Галицької армії [13]. Важливе фактологічне й науково-теоретичне підґрунтя для вивчення військової нагородної справи в Галичині у 1914–1919 рр. заклали дослідники українського зарубіжжя О. Климкевич, М. Битинський, М. Дем'янчук, Я. Самотюк [1; 2; 12; 19; 20; 30]. Їхні праці викликали гарячу полеміку в заокеанській діаспорі навколо проблеми українських військових нагород та спонукають ламати списи сучасних дослідників з приво-

ду багатьох висловлених ними положень і тверджень.

Важливий зріз військово-політичного розвитку Галичини у 1914–1919 рр. розкривають історико-біографічні дослідження, що досить чітко групуються за видами життєдіяльності та професійною (військовою) спрямованістю. Стислий виклад цієї проблеми також уможливорює її ширше висвітлення в наших статтях [5; 6] Їхній історіографічний аналіз, з одного боку, полегшує та обставина, що йдеться про біографії людей певної конкретно-історичної доби, тобто передусім про вояків УСС. З іншого боку, їхній життєвий шлях і суспільна діяльність часто виходять за її межі, що вимагає вивчення ширшого кола літератури, передусім з історії Галичини міжвоєнного періоду та української діаспори повоєнних часів. Прикметною рисою історико-біографічних видань є їхня «демократичність», адже вони присвячені не лише відомим, знаковим постатям, а й простим воякам, тож мотивами й метою реконструкції їхньої життєдіяльності здебільшого стають бойовий шлях особи, обставини її можливої загибелі тощо.

Історико-біографічні дослідження про військовиків УСС, а згодом і УГА, розпочалися «за гарячими слідами». Важливу роль у їхньому розвитку відіграли часописи й календарі «Червоної Калини», на сторінках яких зустрічаємо два головних типи біографічного зображення. Перший – історико-літературний життєпис – цілком відповідав побутуючій тоді тенденції щодо глорифікації визвольної боротьби за незалежність

і державність України, тому окремі постаті подавалися в ідеалізованому вигляді як знакові символи епохи.

Наші спостереження виявили ще одну особливість історико-біографічних досліджень з порушеної проблеми. Попри те, що бурхливі хвилі переломної воєнно-революційної доби винесли на поверхню сотні тисячі осіб, які помітно вплинули на тогочасні процеси, лівова частка біографічних праць присвячена фактично двом десяткам знакових постатей вояків і командирів УСС і Галицької армії, які символізують боротьбу за волю і незалежність українського народу. Дослідницький інтерес до них нерідко підігрівався їхньою пізнішою суспільною діяльністю, як приміром, біографістика про визначну діячку визвольних змагань О. Степанів, представлена в різних видах досліджень історико-біографічного жанру. Це значною мірою завдячується трьом спалахам інтересу до цієї постаті: в 1914–1916 рр. у Галичині; у середині 1960-х рр. в українському зарубіжжі; у 1990-х рр. – в Україні. Таким чином, маємо унікальні автобіографічні нариси самої О. Степанів [31]; публіцистичні й некрологічні нариси про неї званої дослідниці українського жіночого руху І. Книш (Книш І. Життя і легенда Олени Степанів, 1967).

Висновки. Отже, впродовж сторіччя нагромаджено велику кількість літератури з історії Українського січового стрілецтва. Її аналіз дозволяє стверджувати глибоку детальну розробку питань, пов'язаних з їхнім виникненням і організаційним становленням, участю у бойових діях,

різноманітною суспільною діяльністю тощо.

Відчуваючи впливи певних ідейно-політичних факторів та спираючись на різні науково-теоретичні підходи, кожна генерація істориків робила свій внесок у вивчення Українського січового стрілецтва, зберігаючи при цьому тяглість і наступність осмислення цього явища. В українській зарубіжній історіографії утвердився символістський підхід до розуміння історичного значення і трактування феномену УСС як «першої у новітній історії України національної військової формації», що «відродила національну військову традицію». При цьому виразним є зміщення акцентів на осмислення національно-політичного та національно-культурного значення УСС як уособлення складного шляху кристалізації української державницької ідеї та символу жертвовної боротьби за волю і незалежність народу.

Автори міжвоєнного періоду в Галичині та українського зарубіжжя у 1950–1970-х рр. започаткували й розвинули основи наукового вивчення поступу збройних сил ЗУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. через значну кількість наукової й іншої різножанрової літератури.

Аналіз репрезентативних досліджень у галузі військової символіки та біографістики УСС та УГА дозволяє достатньою мірою окреслити головні історіографічні контури проблеми. Автори міжвоєнного періоду – здебільшого колишні ветерани цих військових формацій – нагромадили цінний фактологічний матеріал для

їхнього осмислення у вигляді праць історико-популярного, історико-мемуарного, публіцистичного характеру. Наступний етап досліджень в українському зарубіжжі характеризується як полемікою навколо складних суперечливих питань національної військової символіки, так і появою ґрунтовних досліджень, що спиралися на засади західної методології. Започатковані авторами українського зарубіжжя тенденції, парадигми, розвинуті у й утверджені ними методологія історіографічного дослідження в рамках державницької школи є, без перебільшення основою для подальших наукових пошуків, аналітичних продукувань. Водночас її подальша розробка вимагає критичнішого аналізу історичних й історіографічних джерел, унеможливлення поширення тенденції, коли сумнівні чи помилкові факти і висновки переходять з одних праць до інших. Слід також посилювати науково-теоретичне забезпечення їхнього вивчення, що відкриє перспективи для узагальнення і нового прочитання великого масиву емпіричного матеріалу.

Література

1. Битинський М. Військові відзнаки Української Національної Армії / М. Битинський // Гуртуймося. – 1932. – Ч. ІХ. – С. 10–14.
2. Битинський М. Українські військові відзначення / М. Битинський // Вісті комбатанта. – Торонто ; Нью-Йорк, 1968. – Ч. 1: 1968. – С. 18–24 ; Ч. 2: 1968. – С. 26–32; Ч. 3: 1968. – С. 42–48.
3. Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / [Упоряд. С. Ріпецький]. – Нью-Йорк : Видавнича комісія Братства УСС, 1965. – 115 с.

4. Великочий В. Військова символіка УСС як складова формування основ новітньої української національної традиції: до історіографії проблеми / В. Великочий // Галичина. : краєзнавчий та культурно-просвітній часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 483–489.

5. Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія) / В. Великочий. – Івано-Франківськ : Вид. Кушнір Г.М., 2014. – 180 с.

6. Великочий В. Галицька армія (1918–1919 рр.) : актуальні проблеми української історіографії / В. Великочий // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород : Говерла, 2008. – С. 209–217.

7. Великочий В.С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР/ Володимир Степанович Великочий. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 278 с.

8. Великочий В. Національний феномен українського січового стрілецтва / В. Великочий // Галичина : краєзнавчий та культурно-просвітній часопис. – Івано-Франківськ, 2000. – № 4. – С. 56–61.

9. Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія / В. Великочий / Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2009. – 812 с.

10. Великочий В. Українське січове стрілецтво й Українська Галицька Армія в дослідженнях з біографістики: до історіографії проблеми / В. Великочий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія» : Зб. наук. праць (за м-ми Міжнар. наук. конф. «Національна інтелігенція в історії та культурі України», 23–24 жовтня 2008 р.) / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця, 2008. – Вип. 14. – С. 43–47.

11. Великочий В. Українське січове стрілецтво як феномен української

історіографії / В. Великочий // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету / Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2008. – Вип. 14. – С. 65–74.

12. Дем'янчук М. «Орден Оборонців Львова» / М. Дем'янчук // Вісті комбатанта. – Торонто ; Нью-Йорк. – 1967. – Ч. 2. – С. 8–10.

13. Дзіковський В. Герб України / В. Дзіковський. – Львів, 1917. – 32 с.

14. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 / О. Думін. – Львів : Червона Калина, 1936. – 376 с.

15. Зленко П. Українські Січові Стрільці. (Матеріали для бібліографічного покажчика) / П. Зленко // За державність. – Каліш, 1935. – Вип. 5. – С. 243–273 ; 1936. – Вип. 6. – С. 238–253 ; 1937. – Вип. 7. – С. 231–245.

16. Історія українського війська. – Львів : Вид-во І. Тиктора, 1936. – Ч. III. Збройні сили сучасної доби / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін.]. – 568 с.

17. Калакура О. Акт злуки в контексті польсько-українських відносин / О. Калакура // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.) : Збірник. – К. : ІПі-ЕНД, 1999. – С. 264–271.

18. Калинович І. Огляд воєнної української бібліографії за час першого року світової війни / І. Калинович // Українське слово. – Львів, 1915. – Ч. 51. – С. 3–4 ; Ч. 53. – С. 2 ; Ч. 54. – С. 2 ; Ч. 55. – С. 3 ; Ч. 56. – С. 2 ; Ч. 57. – С. 2 ; Ч. 58. – С. 2 ; Ч. 59. – С. 2–4 ; Ч. 61. – С. 2 ; Ч. 65. – С. 5–6 ; Ч. 72. – С. 34 ; Ч. 76. – С. 4 ; Ч. 80. – С. 6 ; Ч. 81. – С. 2 ; Ч. 83. – С. 4–5.

19. Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західньо-Української Республіки / Р. Климкевич // Український історик. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1968. – Ч. 3–4. – С. 115–119.

20. Климкевич Р.О. Крайові і земські прапори Галичини / Р.О. Климкевич // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертиполоха. – Торонто : Канадське

наук. т-во ім. Шевченка, 1972. – Т. 12. – С. 212–222.

21. Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Історія Січових Стрільців. 1917–1919 : воєнно-історичний нарис / Є. Коновалець. – К. : Україна, 1992. – С. 287–346.

22. Кучабський В. Розвиток національно-державницької думки УСС / В. Кучабський // За волю України : Іст. зб. УСС. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 48–56.

23. Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія й характер : нарис / В. Кучабський. – Львів, 1920. – 45 с.

24. Лазарович М.В. Легіон Українських січових стрільців : формування, ідея, боротьба / М.В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – 592 с.

25. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1928. – Перша часть ; Львів, 1929. – 288 с ; Друга часть. – 1929. – С. 289–496 ; Третя часть. – 1929. – С. 497–774.

26. Лисюк К. Музей Визвольної Боротьби України в Празі (його початки й ліквідація) / К. Лисюк // На слідах. – Каліфорнія, 1955. – Ч. 3–6. – С. 11–21.

27. Микитюк Д. Як родилася «Історія УГА» / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія : Матеріала до історії. – Вінніпег : Вид. Д. Микитюк, 1976. – Т. 5. Над Сяном. – С. 187–190.

28. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – К. ; Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 236 с.

29. Ріпецький С. Українське Січове Стрільцтво. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1956 ; Львів, 1995. – 357 с.

30. Семотюк Я. Українські військові відзнаки : ордени, хрести, медалі та нашивки / Я. Семотюк / [2-ге доп. вид.]. – Торонто : НТШ у Канаді. – 2004. – Т. XL. – 64 с.

31. Степанів О. Напередодні вели-

ких подій. Власні переживання і думки. 1912–1914 / О. Степанів. – Львів : Червона Калина, 1930. – 45 с.

32. Угрин-Безгріший М. Українські Січові Стрільці / М. Угрин-Безгріший // Календар Червоної Калини на 1924 рік. – Львів ; К., 1923. – С. 36–51.

33. Українська еліта : минуле, сучасне, майбутнє : Мат. міжрегіон. наук. конф. (12–13 грудня 1996 р.). – Тернопіль, 1996. – 293 с.

34. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1971. – Ч. 3–4. – С. 73–89 ; 1972. – Ч. 3–4. – С. 55–71 ; 1974. – Ч. 1–3. – С. 48–64.

35. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1958. – 319 с.

36. Шанковський Л. Українська Галицька Армія : Воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег : Вид-во Д. Микитюка, 1974. – 396 с.

Velykochyy V.S. UKRAINIAN FOREIGN HISTORIGRAPHY OF THE UKRAINIAN SICH RIFLEMEN: PARADIGMS, TENDENCIES, ACHIEVEMENTS (TO THE CENTENARY OF THE FIRST UKRAINIAN NATIONAL MILITARY FORMATION). The article describes the achievements, tendencies and directions of studying the process of appearance and activity of the first national military formation in new times – the Legion of Ukrainian Sich Riflemen (USS), which is studied by foreign historians, who are Ukrainians. The article shows basic paradigms produced by foreign Ukrainian and Galician interwar historiographies of the place, role and importance of the USS in the national socio-political pro-

cesses in the state-military-revolutionary period.

Keywords: Ukrainian Sich Riflemen, Ukrainian historiography, national historiographical tradition, historical tendencies and paradigms.

Великочий В.С. УКРАИНСКАЯ ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ УСС: ПАРАДИГМЫ, ТЕНДЕНЦИИ, ДОСТИЖЕНИЯ (К 100-ЛЕТИЮ ПЕРВОЙ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ФОРМАЦИИ). В статье освещаются достижения, основные тенденции и направления изучения украинскими зарубежными историками процесса возникновения, деятельности первой национальной военной формации в новейшей истории - Легиона Украинских сечевых стрельцов (УСС). Рассматриваются основные парадигмы, разработанные украинской зарубежной, галицкой межвоенной историографиями о месте, роли и значения УСС в национальном общественно-политическом, государство-созидающих процессах военно-революционной эпохи.

Ключевые слова: Украинские сечевые стрельцы, украинская историография, национальная историографическая традиция, исторические парадигмы и тенденции.

УДК 93/94:378.1/004.3

СТВОРЕННЯ ЗАСОБІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ НИМИ ВИШІВ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Р.Я. Різняк

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

У статті досліджується історіографія еволюції засобів обчислювальної техніки в нашій державі та апаратного забезпечення вищих навчальних закладів України протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Визначені два історіографічні етапи, до яких слід віднести наявні наукові дослідження про еволюцію створення електронно-обчислювальних машин в Україні та комплектування засобами обчислювальної техніки вишів нашої держави: історичні дослідження радянської доби (друга половина ХХ століття до кінця 80-х років) та історичні дослідження доби незалежності української держави (з початку 90-х рр. ХХ ст. до наших днів). Зроблено висновок про те, що дослідження розвитку апаратного та телекомунікаційного забезпечення дасть можливість з'ясувати більш загальні проблеми становлення і розвитку інформатики – вивчення еволюції наукової думки про становлення інформатики як науки, про особливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі України.

Ключові слова: історіографія, електронно-обчислювальна машина, вища школа України, апаратне забезпечення, телекомунікаційне забезпечення, періодизація.

Постановка проблеми. Складовими частинами впровадження інформатики у вищу освіту є інформатизація навчального процесу, науково-дослідної роботи, моніторингу якості освіти, навчально-методичного забезпечення, управління. Історіографія еволюції наукової думки про становлення і розвиток інформатики та її впровадження у вишах України складається з різних розділів та пройшла в своєму розвитку ряд етапів, які відрізняються масштабами і глибиною постановки проблем та їх теоретичного вирішення. Як відзначав В.І. Вернадський результативність наукових досліджень напряму залежить від появи обдарованих особистостей в царині науки, впливу соціальних умов на зміст і напрям розвитку науки, оволодінні вченими методологією наукового пізнання, накопичення дослідницького матеріалу, рівня теоретичного осмислення проблеми [3, с. 125–129].

Історія становлення, розвитку та впровадження інформатики у вищій школі України знайшла своє відображення у різноплановій за широтою викладу, проблематикою, жанром та формою літературі. Періодизація історії наукової думки про інформатизацію вишів України має непересічне значення для розуміння перебігу по-

дій, які супроводжували розвиток цієї важливої галузі знань, і належить до складних методологічних проблем з історії науки і техніки. Можна погодитися з думкою В.І. Вернадського про те, що розвиток демократії в суспільстві сприяє науковим успіхам, нагромадженню нових знань; але при цьому вирішальними залишаються внутрішні закономірності розвитку самої науки, зокрема, інформатики [3, с. 125–129].

Для всебічного відображення історії інформатики та інформатизації вищої школи України на вказаному історичному проміжку увесь історіографічний комплекс доцільно розділити на декілька груп. Аналіз опрацьованої нами історіографії дає підстави виділити основні чотири групи праць:

1. Історія створення обчислювальної техніки та історія комплектування засобами обчислювальної техніки вишів України.

2. Історія кібернетики та інформатики.

3. Історія інформатизації навчального процесу у вищій школі.

4. Історія використання інформаційних технологій в організації управління вищою школою України.

Мета роботи – дослідити історіографічні напрямки та етапи розвитку наукової думки про історію створення засобів обчислювальної техніки в нашій державі та еволюцію розвитку апаратного та телекомунікаційного забезпечення вищих навчальних закладів України протягом другої половини ХХ на початку ХХІ ст. Досягнення мети дослідження буде проводитися

шляхом розв'язання таких завдань: а) визначення переліку та змісту основних історичних напрацювань щодо предмету дослідження; в) з'ясування основних етапів розвитку наукової думки про історію створення засобів обчислювальної техніки та розвитку забезпечення ними вишів України протягом вказаного історичного періоду.

Виклад матеріалу. Історіографічні праці першої групи не несуть безпосередньої інформації про розвиток та впровадження інформатики у вищій школі України, проте розкривають еволюцію розвитку технічної підтримки інформатизації вишів. Одна з перших історичних праць першої групи належить Л.Н. Дашевському, С.Б. Погребінському та Е.А. Шкабарі [6], у якій автори (і безпосередні учасники подій) відтворили хронологію створення у 1959 р. нової електронної обчислювальної машини «Київ», призначеної для управління технологічними процесами. Пізніше, у 1981 р. Л.Н. Дашевський та Е.А. Шкабара у праці [11] відтворили свої свідчення як співучасників історичних особливостей створення 1951 р. під керівництвом С.О. Лебедева першої радянської електронно-обчислювальної машини – «МЭСМ», з якої почався бурхливий розвиток обчислювальної, управляючої та інформаційної техніки у СРСР.

У книзі російського вченого І.А. Апокіна [1] розглядається історія розвитку обчислювальних машин і пристроїв від їх виникнення до моменту написання праці. Наводяться такі етапи розвитку обчислювальної техніки:

домеханічний, механічний, електричний, електронний. Останньому етапу (електронному) приділена найбільша увага – тут простежується розвиток цифрових обчислювальних машин на електронних лампах, напівпровідникових і магнітних дискретних елементах, інтегральних схемах і підсистемах.

Концептуальною історичною працею виглядає твір засновника вітчизняної кібернетики В.М. Глушкова [7] (датований 28.02.1977 р.), у якому автор з позицій безпосереднього учасника та організатора подій описав основні факти та підсумки розвитку кібернетики (в тому числі її апаратної бази) в системі АН УРСР протягом 1945–1976 рр.

Заслугує на безперечну увагу науково-історичний доробок українського вченого, члена-кореспондента НАН України Б.М. Малиновського [4, с. 13–17], який містить висвітлення визначних досягнень в галузі комп'ютерної науки й техніки та творчі біографії українських учених, що працювали в цій сфері. Вчений і сам був безпосереднім учасником багатьох подій, які ним описані в його працях. Об'єктами уваги Б.М. Малиновського стали перші кроки на шляху становлення інформаційних технологій в Україні – машина логічного мислення харківського професора О.М. Щукарьова (1914 р.); досягнення відомого українського фізика академіка В.Є. Лашкарьова щодо експериментального виявлення у 1941 р. р-п переходу у напівпровідниках, який був покладений в основу створення базового елемента ЕОМ – тран-

зистора; розробка у 1948–1952 рр. під керівництвом академіка С.О. Лебедева Малої електронної лічильної машини – «МЭСМ»; фундаментальні дослідження в галузі комп'ютерної науки і техніки колективу науковців Інституту кібернетики АН України під керівництвом академіка В.М. Глушкова, які були спрямовані на створення нових ЕОМ та їх використання в системах керування технологічними процесами, енергетичними, військовими, науковими та іншими об'єктами; особливості проектування та багатосерійного виробництва на початку 60-х рр. ХХ ст. ЕОМ для керування технологічними процесами та енергетичними об'єктами на Севе-родонецькому науково-виробничому об'єднанні «Імпульс»; розробка у 60-70-х рр. унікальних радіоелектронних, у тому числі гідроакустичних, систем з використанням ЕОМ у київському НВО «Квант» і київському НДІ «Гідроприладів», які забезпечили високий технічний рівень засобів навігації, виявлення, ціленаведення, керування для надводних і підводних (у тому числі атомних) кораблів військово-морського флоту; розробка та здійснення у результаті тісного співробітництва харківського НВО «Хартрон», ВО «Київський радіозавод» і дніпропетровського Південного машинобудівного заводу серійного випуску чотирьох поколінь ракетних комплексів з бортовими ЕОМ, які забезпечили виконання багатьох оборонних програм і сприяли встановленню стратегічного паритету в світі; розробка та серійний випуск у 60-70-х рр. Київському НВО «Крис-

тал» великих інтегральних схем для калькуляторів та інших технічних засобів; організація багатосерійного виробництва керуючих машин для всього Радянського Союзу на київському ВО «Електронмаш» та Севе-родонецькому приладобудівному за-воді. Зазначимо, що існує англомова версія праці Б.М. Малиновського [13], яка має назву «Pioneers of Soviet Computing».

Особливе місце в історіографії розвитку засобів обчислювальної техніки на Україні займає серія публікацій у науково-історичних жур-налах (основні з них – [21; 22; 24; 25] та монографічне дослідження Л.Г. Хоменка [23], у яких автор з позицій системності провів науково-історич-ний аналіз розвитку кібернетики на Україні протягом другої половини ХХ століття. У праці автор висвітлив зміст основних періодів розвитку об-числювальної техніки у Радянському Союзі. Розглянемо це детальніше.

1. Розкриті передумови форму-вання основ кібернетичного мис-лення у першій половині ХХ ст. [у становленні вітчизняної кібернети-ки важливу роль відіграв випускник Харківського університету О.О. Бог-данов, автор книги «Тектология. Все-общая организационная наука» (1922 р.)].

2. Висвітлений зміст етапу побудо-ви основ технічного базису кібернети-ки протягом 1945–1955 рр. (створення першої обчислювальної машини С.О. Лебедєвим – 1945 р.; створення серії аналогових обчислювальних машин «ИПТ-5», «Полет»; прийняття під ке-рівництвом С.О.Лебедєва важливих

концептуальних положень щодо ар-хітектури майбутньої універсальної електронної обчислювальної машини та реалізація цих положень у 1959 р. у вигляді побудованої універсальної ЕОМ «МЭСМ»; побудова за вже ви-пробуваною структурною схемою по-передньої ЕОМ у 1952 р. універсаль-ної ЕОМ «БЭСМ»; розробка у 1952 р. та запуск у виробництва першої серійної ЕОМ «Стрела», в структуру якої вже був закладений прообраз мо-дульного принципу побудови ЕОМ; розробка та виробництво ЕОМ серед-нього класу та спеціалізованих ЕОМ для КБ, заводів, НДІ – ЕОМ М-1, М-2, «Урал-1», «ЦЭМ-1»; дослідження основних шляхів розв'язання науко-вої проблеми програмування робо-ти ЕОМ – утвердження операційно-адресного принципу програмування в машинних кодах С.О. Лебедєва, круп-ноблочне програмування Л.В. Канто-ровича, операторний метод побудови програм А.А. Ляпунова).

3. Розкритий зміст етапу переходу в СРСР від заперечення кібернетики до формування її поняттєвого бази-су протягом 1955–1959 рр. (розробка та запуск крупносерійного виробни-цтва ЕОМ «БЭСМ-2» з швидкодією 10 тис. оп/с на базі феритової опера-тивної пам'яті; розробка ЕОМ М-20 з швидкодією 20 тис. оп/с, у якій був застосований індексний реєстр та методи прискорення множення; роз-робка потужних ЕОМ М-40 та М-50 з швидкодією відповідно 40 та 50 тис. оп/с, у яких був застосований другий процесор, що працював за жорсткою програмою; розробка ЕОМ серед-нього класу – одноадресні ЕОМ серії

«Урал» для проведення економічних розрахунків та обладнання спеціалізованих ІЦ та двоадресні машини серії «Минск» для розв'язання інженерних та наукових задач в невеликих НДІ, вузах, КБ; поява спеціальних ЕОМ для управління окремими логічними процесами та агрегатами; створення В.С. Королюком та К.С. Ющенко адресної мови високого рівня, в основу якої покладений апарат непрямой адресації та поняття рангу адреси).

4. Описана змістовна частина етапу побудови концептуальних основ теоретичного апарату та створення управляючих машин протягом 1959–1963 рр. (виділилися в окремі галузі – технічна кібернетика, яка охопила всі розділи автоматичного управління складними процесами та об'єктами; економічна кібернетика, яка вивчала потоки економічної інформації та комунікаційних мереж з метою створення методів вдосконалення їх структур, оптимального управління та економічного прогнозування; біологічна кібернетика, яка вивчала складні процеси управління та зв'язку в живих організмах; створення транзисторної міні-ЕОМ «Дніпро», яка вирізнялася меншими габаритами, вартістю та більшою економічністю та надійністю порівняно з ламповими ЕОМ; створення двійково-десятькової міні-ЕОМ «Промінь», особливістю математичної експлуатації якої стала структурна реалізація процедури складних операцій у формі макрокоманд, що зберігалися в бібліотеці спеціальних програм; поява перших цифрових управляючих машин).

5. Розкритий зміст етапу впровадження перших кібернетичних систем на базі комп'ютерної техніки протягом 1963–1966 рр. (розробка В.М. Глушковым в 1963 р. концепції національної мережі обчислювальних центрів для управління економікою країни та першого варіанту Загальнодержавної автоматизованої системи управління (ЗДАС); розробка на імпульсно-потенційних елементах трьоадресних машин конструкторської школи С.О. Лебедева «БЭСМ-3М», «БЭСМ-4» (для розв'язання планово-виробничих та обліково-статистичних задач), «М-220», в яких закладені початки конвеєрного методу обробки інформації (для оснащення академічних ОЦ та розв'язання складних наукових задач); побудова на єдиній системі потенційних елементів одноадресних інформаційно-сумісних ЕОМ «Урал-11» та «Урал-14» для розв'язання планово-економічних задач та управління технологіями; розробка двоадресних ЕОМ середнього класу «Раздан-2» та машин серії «Минск» для розв'язання виробничих планово-економічних задач; розробка малих ЕОМ «Мир», «Промінь-М», «Наири» для виконання порівняно нескладних інженерних розрахунків в умовах КБ та НДІ; утвердження Автоматизованої системи обробки даних (АСОД) як нової форми застосування ЕОМ, яка відкрила перспективи для розвитку автоматизації управління виробництвом; поширення використання АСОД для розв'язання задач, характерних для систем автоматизованого проектування та для автоматизованих систем диспетчерського управління).

6. Висвітлена змістовна частина етапу впровадження систем високої складності протягом 1969–1983 рр. (створення колективом під керівництвом С.О. Лебедева «БЭСМ-6» – однієї з найбільш високо розвинутих, надійних та високопродуктивних ЕОМ; подальший розвиток ліній ЕОМ «Урал», «Раздан», «Минск», «Наири», «Мир», «Промінь», «Искра»; розробка системних обчислювальних комплексів, що дозволяють автоматизувати всі перевірені практикою рівні управління; реалізація проекту єдиної системи (ЄС) ЕОМ на базі прототипу IBM-360; розробка та запуск у серію моделей середньої продуктивності зі складу першої черги проекту ЄС ЕОМ – ЄС 1020, 1030, 1050 та зі складу другої черги – ЄС 1035, 1045, 1060, 1061; розробка єдиної міжнародної системи малих машин СМ).

7. Розкритий зміст етапу сучасного розвитку засобів обчислювальної техніки протягом 1983–2000 рр. (розробка супер-ЕОМ серії «Ельбрус»; розробка мікро-ЕОМ серії «Електроника»; запуск у серію моделей персональних ЕОМ різного призначення; розробка міні-ЕОМ серії СМ; створення обчислювальних мереж, передача повідомлень між вузлами яких відбувалася за єдиними протоколами; створення багатомашинних вимірювально-обчислювальних та управляючих систем) [13].

Заслужують на увагу і електронні ресурси: «European Virtual Computer Museum. Development of Computer Science and Technologies in Ukraine. Brief History» [27] та «ІТ в Україні. Історії та особистості» [10]

як такі, що вагомо доповнюють історіографію створення на Україні комп'ютерної техніки.

Ресурс [27] містить 22 розділи, зміст яких розкриває історичний шлях розвитку інформатики, інформаційних технологій та обчислювальної техніки не лише в Україні, а й у світі. До ресурсу входять історичний огляд засобів обчислювальної техніки починаючи від тринадцяти розрядного десяткового підсумовуючого пристрою на основі коліс з десятима зубцями Леонардо да Вінчі до складних розробок С.О. Лебедева та В.М. Глушкова; опис досягнень 1914 р. професора Харківського технологічного інституту О.М. Щукарьова щодо автоматизації тих сторін логічного мислення, які піддаються формалізації; опис життя та творчості С.О. Лебедева – творця першої в континентальній Європі електронно-обчислювальної машини – та короткі характеристики всі ЕОМ, створених вченим; еволюція розробки та створення керуючих комп'ютерів промислового призначення, комп'ютерів для підводних човнів, військових кораблів та атомних криголамів, перших бортових комп'ютерів для ракет та ракетних комплексів; висвітлення періоду створення обчислювального центру АН УРСР та його перетворення в Інститут кібернетики протягом 1957–1962 рр.; опис життя та творчості К.Л. Ющенко – засновника теоретичного програмування на Україні; хронологія становлення та розвитку комп'ютеробудування в Україні; відкриття В.Є. Лошкарьовим у 1941 р. р-п переходу та механізму

інжекції, на основі якого діють напів-провідникові діоди та транзистори; розкриття основних етапів розвитку мікроелектроніки на Україні; опис життя та творчості М.М. Амосовим, який проводив наукові дослідження в області кібернетики: моделювання фізіологічних функцій організму людини (фізіологічна біокібернетика), моделювання розумових і психічних функцій людини (психологічна біокібернетика), моделювання людини як соціальної істоти (соціологічна біокібернетика); матеріали про творців унікальних комп'ютерів І.Я. Якушського (основоположник нетрадиційної комп'ютерної арифметики, творець унікальної ЕОМ з використанням системи числення у залишкових класах), М.П. Брусенцова (творець першого та єдиного в світі трійкового комп'ютера «Сетуль») та М.О. Карцева (розробника суперкомп'ютерів для спостереження за космосом); серія авторських передач Б.М. Малиновського «Золоті віхи в історії комп'ютерної науки і техніки»; посилання на особисті свідчення з історії Інституту кібернетики імені В.М. Глушкова АН України співробітників інституту Н.М. Міщенко та Л.М. Іваненко; нариси з історії комп'ютерної техніки за кордоном.

Ресурс [10] також вміщає інформацію про «машину логічного мислення» Щукарьова, про відкриття р-п переходу, про народження першого комп'ютера «МЭСМ», про головну справу життя В.М. Глушкова (створення ЗГАС економікою країни) та про біокібернетика М.М. Амосова. Крім цього, вказаний ресурс містить

оригінальні історичні напрацювання: про створення протягом 1958–1961 рр. в Обчислювальному центрі АН УРСР керуючої машини широкого призначення «Дніпро»; про створення в Інституті кібернетики АН УРСР та Спеціальному конструкторському бюро (СКБ) інституту в 1960-і рр. під керівництвом В.М. Глушкова спочатку ЕОМ «Промінь», а згодом лінійка машин «МИР», які передували персональним комп'ютерам; про розробку і втілення в життя під керівництвом конструктора військових систем І.В. Кудрявцева системи «Успіх» з ракетними комплексами П-6 та П-35, яка стала першою у світі розвідувально-ударною системою надточної протикорабельної далекобійної зброї Радянського військово-морського флоту; про створення В.М. Плотниковим 1976 р. серії спеціалізованих комп'ютерів «Карат» для систем озброєння, спостереження і навігації ВМФ та торгового флоту СРСР; про розробку НДІ «Гідроприлад» у 1984 р. мультипроцесорної гідроакустичної системи 1801 ЗМІГ для обробки гідроакустичних сигналів з метою виявлення, класифікації й визначення координат рухомих підводних об'єктів; про співпрацю Інституту кібернетики АН УРСР, харківського науково-виробничого об'єднання «Хартрон» та Південного машинобудівного заводу для створення систем керування на основі бортових ЕОМ для ракет та космічних кораблів; про відкриття, особливості організації виробництва та основні результати діяльності НВО «Електронмаш» (м. Київ), НВО «Імпульс» (м. Лисичанськ), НВО «Крис-

тал», які були лідерами виробництва засобів обчислювальної та керувальної техніки в Радянському Союзі.

Заслуговують на безперечну увагу як до історичного матеріалу «Спогади. Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова Національної академії наук України», зібрані і упорядковані Н.Міщенко, яка особисто працювала в інституті з 1956 по 2002 рр. (посилання на текст спогадів міститься у [27]). Автор умовно розділила історію Інституту кібернетики на чотири періоди в залежності від його розміщення в різний час: феофанівський (1956–1958 рр., ур. Феофанія, спочатку Лабораторія обчислювальної математики і обчислювальної техніки Інституту математики АН УРСР, а згодом – Обчислювальний центр АН УРСР), лисогірський (1959–1964 рр., вул. Лисогірська, спочатку Обчислювальний центр АН УРСР, а згодом – Інститут кібернетики АН УРСР), великокитаївський (1965–1974 рр., вул. Велика Китаївська, Інститут кібернетики АН УРСР), теремківський (з 1975 р., масив Теремки-1, Кібернетичний центр НАН України з Інститутом кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України). Така періодизація є досить оригінальною, але уявляється нам цілком виправданою, так як з кожним «переїздом» підвищувався статус академічної установи, розширялася її тематика та збільшувалася кількість співробітників.

Гідне місце в історіографії створення обчислювальної техніки та комплектування засобами обчислювальної техніки вишів України займає спеціальний випуск міжнародного на-

укового журналу «Наука та наукознавство» [7], який містить якісні історичні матеріали (інтерв'ю з директором ІК ім. В.М. Глушкова НАН України академіком І.В. Сергієнко; статті науковців-істориків Л.Г.Хоменка, А.В. Хедекелі, Ю.В. Капітонової, О.А. Лєтичевського, В.П. Деркача, В.Я. Валаха про окремі історичні віхи розвитку інституту кібернетики; дослідження Ю.В. Капітонової, Ю.О. Храмова, А.М. Глебова, Т.О. Кухтенко, О.Л. Перевозчикової, О.Я. Горохваської, А.М. Глебова про розвиток наукових шкіл В.М. Глушкова, О.І. Кухтенка, К.Л. Ющенко, М.М. Амосова, В.С. Михалевича; спогади Б.М. Малиновського – про розробку ЕОМ «Дніпро» – та З.Л. Рабиновича – про академіка С.О. Лебедева).

Доповнюють історіографію створення обчислювальної техніки та комплектування засобами обчислювальної техніки вишів України статті Л.М. Бесова, Г.Л. Дзвонкової, О.О. Подгаєцького [2], С.О. Жабіна [8; 9] та О.Я. Гороховатської, С.О. Жабіна [5]. Заслуговують на увагу у контексті дослідження окремих напрацювання лабораторій історичної інформатики Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна [12] та Херсонського державного університету [18].

Помітними для історіографії є напрацювання щодо еволюції розвитку апаратних та телекомунікаційних засобів у вишах регіонів України. Так, перегляд історіографічних матеріалів по Кіровоградщині свідчить, що найважливіші аспекти комплектування комп'ютерною технікою, створення

комп'ютерних лабораторій, розробки нових курсів, організації кафедр (що пов'язані з обчислювальною технікою та програмним забезпеченням) Кіровоградського національного технічного університету висвітлені в праці [19], Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка – у працях [20] та [26].

Висновки. Аналіз історіографії створення обчислювальної техніки та комплектування засобами обчислювальної техніки вишів України наводить на такі висновки:

1. Ми виділили два історіографічні етапи, до яких слід віднести наявні наукові дослідження про еволюцію створення ЕОМ на Україні та комплектування засобами обчислювальної техніки вишів нашої держави. Перший етап – історичні дослідження радянської доби (перша половина ХХ ст. до кінця 80-х рр.), аналіз яких свідчить, що тема науково-історичного аналізу створення, розвитку та впровадження засобів обчислювальної техніки у вищій школі України не була предметом детального вивчення в історико-науковій літературі, хоча деякі аспекти окремих питань вказаної тематики розглядалися в наукових публікаціях, але висвітлювалися недостатньо повно (як причину цього можемо назвати той факт, що впродовж радянського періоду проблема вивчення історії розвитку інформатики як в СРСР в цілому, так і УРСР зокрема, була, власне, через заборону протягом певного історичного проміжку самої кібернетики так званім табу і малодоступною для досліджен-

ня вітчизняними істориками). Другий етап – історичні дослідження доби незалежності української держави (з початку 90-х рр. ХХ ст. до наших днів), які мають об'єктивний характер викладу матеріалів щодо розвитку засобів інформатики не лише на території України, а й Радянського Союзу в цілому.

2. Історія розвитку апаратного, телекомунікаційного та технологічного забезпечення інформатизації ВНЗ України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. систематично та ґрунтовно науковцями не досліджувалася. Враховуючи, що таке дослідження еволюції дасть можливість з'ясувати більш загальні проблеми становлення і розвитку інформатики – вивчення еволюції наукової думки про становлення інформатики як науки, про особливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі України, то можна зробити висновок, що воно видається актуальним та перспективним.

Література та джерела

1. Апокин И.А. Развитие вычислительных машин / И.А.Апокин – М.: Наука, 1974. – 399 с.
2. Бесов Л. М. Информатика України: історичний нарис / Л. М. Бесов, Г. Л. Дзвонкова, О. О. Подгаєцький // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: серія «Історія та географія». – 2012. – Вип. 46. – С. 128-132.
3. Вернадский В.И. Значение личности в истории науки. Отрывки из книги / В.И. Вернадский // Вестник АН СССР. – 1983. – С.125–129.
4. Глушков В.М. Кибернетика (Краткий исторический очерк развития

кибернетики в АН УССР : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ogas.kiev.ua/glushkov/kybernetyka-kratkyj-ystorycheskyj-ocherk-razvytyu-kybernetyky-v-ussr-494>

5. Гороховатська О.Я. Історія відділення інформатики НАН України (1988-2011 рр) / О.Я.Гороховатська, С.О.Жабін // Наука і наукознавство. – 2012. – № 1. – С. 120–133.

6. Дашевский Л.Н. Вычислительная машина «Киев» (проектирование и эксплуатация) / Дашевский Л.Н., Погребинский С.Б., Шкабара Е.А. / [под ред. акад. В. М. Глушкова]. – К.: Техніка, 1964. – 324 с.

7. До 50-річчя заснування Інституту кібернетики ім. В.М.Глушкова НАН України // Наука і наукознавство. – 2007. – № 4 (58). – 236 с.

8. Жабін С.О. Етапи становлення історичної інформатики в світі та Україні : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/599>

9. Жабін С.О. Передісторія та етапи становлення інформатики на Україні / С.О.Жабін // Наука і наукознавство. – 2012. – № 2. – С. 129–136.

10. ІТ в Україні. Історії та особистості : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.uacomputing.com/stories>

11. Как это начиналось: воспоминания о создании первой отеч. электрон. вычисл. машины – МЭСМ / Л.Н.Дашевский, Е.А.Шкабара; [Предисл. Б. Гнеденко] / Новое в жизни, науке, технике / Серия «Математика, кибернетика» – М.: Знание, 1981. – 64 с.

12. Лабораторія історичної інформатики історичного факультету Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www-history.univer.kharkov.ua/index.php?id=27>

13. Малиновский Б.Н. Академик В.М.Глушков / Б.Н.Малиновский. – Киев, 1993. – 140 с.

14. Малиновский Б.Н. Академик С.А.Лебедев / Б.Н.Малиновский. – Киев,

1992. – 126 с.

15. Малиновский Б.Н. История вычислительной техники в лицах. / Б.Н. Малиновский – К.: Фирма «Кит», ПТОО А.С.К., 1995. – 384 с.

16. Малиновский Б.Н. Очерки по истории компьютерной науки и техники в Украине / Б.Н.Малиновский – Киев: «Феникс», 1998. – 452 с.

17. Малиновський Б.М. Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій в Україні / Б.М.Малиновський. – К.: Видавничий дім «Академперіодика», 2001. – 214 с.

18. Науково–дослідна лабораторія історичної інформатики при Херсонському державному університеті : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.edu/About/Faculty/IPHS/ChairWorldHistory/ScienResearchLabHistoricalInformatics.aspx>

19. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис / [Барабаш В.А., Бондаренко Г.С., Бондаренко Л.В. та ін.] ; [за ред. В.М.Орлика]. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2009. – 240 с.

20. Фізико-математичному факультету – вісімдесят: витоки, становлення, сьогодення, перспективи / [Авраменко О.В., Алексеева С.І., Ганжела І.П. та ін.]; [за ред. Р.Я.Ріжняка]. – Кіровоград : КОД, 2010. – 160 с.

21. Хоменко Л.Г. Поява електронно-обчислювальних машин другого покоління, промисловий випуск і впровадження керуючих машин на Україні / Л.Г. Хоменко // Нариси з історії природознавства і техніки. – 1977. – Вип. 23. – С. 79–86.

22. Хоменко Л.Г. Исследование развития отечественной вычислительной техники и информатики / Л.Г.Хоменко / АН УССР.Ин-т кібернетики ім.В.М.Глушкова. – Киев, 1986. – 16 с.

23. Хоменко Л.Г. История отечественной кибернетики и информатики. Монография. / Л.Г. Хоменко – К.: Институт кібернетики ім. В.М.Глушкова НАН України, 1998. – 455 с.

24. Хоменко Л.Г. История создания

в АН УССР первых отечественных ЭВМ / Л.Г.Хоменко // Очерки истории естествознания и техники. – К., 1989. – Вып. 36. – С. 74–81.

25. Хоменко Л.Г. Становление кибернетики на Украине / Л.Г.Хоменко // Наука та наукознавство. – К., 1995. – № 3/4. – С. 99–109.

26. Шевченко С.І. Історія Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (1964-1999 р.р.) / С.І. Шевченко. – Кіровоград : ВО «Акорд», 2005. – 125 с.

27. European Virtual Computer Museum. Development of Computer Science and Technologies in Ukraine. Brief History : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.icfest.kiev.ua/MUSEUM/>.

Rizhniak R.Ya. THE ESTABLISHMENT OF THE COMPUTER TECHNIQUE AND ITS ACQUISITION FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XXITH CENTURY: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM. The aim of writing this article is to study the historiographical trends and stages of development of scientific thought on the history of computer technology in our country and evolution of hardware and telecommunication support of higher education establishments in Ukraine during the second half of the XXth century – the early XXIth century.

The conducted research concerning the analysis of historiography creation and acquisition of computer facilities of computer technology for Ukrainian universities enables the following conclusions:

1. We have identified two historiographical stages, which include the

existing research on the evolution of creating computers in Ukraine and the acquisition by methods of computer technology of universities of our country. The first stage – the historical study of the Soviet period (first half of the twentieth century to the late 80s), analysis of which shows that the subject of scientific and historical analysis of the creation, development and implementation of computer technology in higher education of Ukraine has not been the subject of detailed study in historical scientific literature. The second stage – the historical study during the period of Independent Ukraine (since the early 90s of the XXth century to the present day), which has the objective nature of presentation of materials on the development of informatics tools not only in Ukraine, but also in the Soviet Union in whole.

2. Considering that this study will provide an opportunity to clarify the evolution of the more general problem of formation and development of science – study of the evolution of scientific thought about the formation of Informatics as a science, peculiarities of the development of information and communication technologies in the higher school of Ukraine, it can be concluded that it is important and promising.

Keywords: historiography, computer, higher school of Ukraine, hardware support, telecommunication support, periodization.

Рижняк Р.Я. СОЗДАНИЕ СРЕДСТВ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ И КОМПЛЕКТОВАНИЕ ИМИ ВУЗОВ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.

В статье исследуется историография эволюции средств вычислительной техники в нашей стране и аппаратного обеспечения высших учебных заведений Украины в течение второй половины XX – начала XXI вв. Определены два историографические этапы, к которым следует отнести имеющиеся научные исследования об эволюции создания электронно-вычислительных машин на Украине и комплектования средствами вычислительной техники вузов нашего государства: исторические исследования советской эпохи (первая половина XX века до конца 80-х гг.) и исторические исследования в условиях независимости украинского государства (с начала 90-х гг. XX в. до наших дней). Сделан вывод о том, что исследование развития аппаратного и телекоммуникационного обеспечения позволит выяснить более общие проблемы становления и развития информатики – изучение эволюции научной мысли о становлении информатики как науки, об особенностях развития информационно-коммуникационных технологий в высшей школе Украины.

Ключевые слова: историография, электронно-вычислительная машина, высшая школа Украины, аппаратное обеспечение, телекоммуникационное обеспечение, периодизация.

УДК 94:[338.46+625/71](477.86)

ДОРОЖНЯ ТА ПРИДОРОЖНЯ ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.В.М. Кляпчук¹, В.П. Семків²¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника²Івано-Франківська обласна державна адміністрація

У статті охарактеризовано стан автодорожньої мережі та придорожньої інфраструктури в Івано-Франківській області на початку ХХІ ст. Мережа автомобільних доріг загального користування області налічує 4189 км. Придорожня інфраструктура області в основному розвинута вздовж автомобільних маршрутів Н-9 (Мукачеве – Рахів – Івано-Франківськ – Рогатин), Н-10 (Стрий – Івано-Франківськ – Чернівці), Н-18 (Івано-Франківськ – Тернопіль) і М-12 (Стрий – Тернопіль).

Станом на 01.01.2014 р. в області налічувалось 87 готелів та 11 мотелів із загальною місткістю 5744 місць, 7 санаторіїв, які могли розмістити одночасно 1131 особу, 7 пансіонатів з лікуванням на 641 місце, 2 пансіонати відпочинку на 135 місць, 12 баз відпочинку з місткістю на 1906 осіб, а також зареєстровано приблизно 800 приватних садиб, які одночасно могли розмістити понад 4 тис. туристів.

Встановлено, що уздовж автодороги Н-9 один готель припадає на 2,4 км, а на 1 км дороги припадає 28,3 місця; на автодорозі Н-10, відповідно, 17,4 км та 2,8 місця; на автодорозі Н-18 – 15,3 км та 1,6 місця; на автодорозі М-12 – 3,6 км та 5,7 місць відповідно.

Загалом в області є близько 2350 підприємств громадського харчування (в т.ч. 501 – ресторанного господарства), найбільше з яких у м. Івано-Франківську (313), найменше – у Болахові та Тлумецькому районі.

Всього в Івано-Франківській області налічується 176 автомобільних заправок. На автодорозі Н-9 знаходиться приблизно 45 % від усіх АЗС області, на Н-10 – 27 %, на Н-18 – 2,3 % та на М-12 – 4,5 %. Станцій технічного обслуговування найбільше знаходиться на національній дорозі Н-9 (74 %); значно менше СТО мають дороги Н-10 (18,7 %) та М-10 (1,9 %).

Для розвитку рекреації як в Україні, так і в Івано-Франківській області потрібно більше уваги приділяти розвитку транспортної мережі, зокрема збільшенню розмірів фінансування для ремонту, реконструкції та розбудові нових автомобільних доріг, не забуваючи при цьому дотримуватись екологічних вимог. Бо ж через недостатні фінансування доріг держава тільки втрачає.

Ключові слова: автодорожня мережа, придорожня інфраструктура, готель, мотель, підприємство ресторанного господарства, автозаправна станція, станція технічного обслуговування.

Вступ. Найголовнішим у використанні рекреаційних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури. Це заклади розміщення, заклади харчування, транспортні засоби, заклади для розваг, атракцій та ін.

З токи зору організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського та річкового транспорту.

Розвиток туризму і транспорту тісно пов'язаний та взаємозумовлений процес. Загально визнано, що туризм, як масове соціально-економічне явище, став наслідком виникнення і розвитку транспорту. Тому роль дорожньої мережі в розвитку рекреації на сьогоднішній час є дуже актуальною. Високі темпи туристичних поїздок, що спостерігаються в останні десятиріччя, безпосередньо пов'язані з досягненням науково-технологічного процесу в галузі транспорту.

Транспортні шляхи Івано-Франківщини повинні відповідати міжнародним вимогам та надавати можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно, надійно, комфортно. Саме вони є прямою ланкою туристичного потоку іноземних громадян в наш край. Взаємодія двох галузей – транспорту і туризму – допоможе кожній з них у короткі терміни вирішити більшість питань, зокрема розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі транспортних коридорів із залучен-

ням приватного капіталу (національного і закордонного).

Наявність розвиненої дорожньої мережі сприяє розвитку туризму та рекреації, але за умови, якщо в даному регіоні є наявні туристичні та рекреаційні ресурси. Дорожні сполучення повинні забезпечувати зручний доступ до цих ресурсів. Для цього дороги повинні бути якісними, відповідати міжнародним стандартам та забезпечувати безпечність руху транспортних засобів. Це сприятиме збільшенню кількості приїздів туристів, в тому числі і туристів з інших країн, що сприятиме припливу капіталу в регіон, його економічного розвитку та економічному розвитку України загалом, збільшення ВВП за рахунок іноземних туристів, тобто туристичного експорту.

На жаль, через нашу область проходить тільки одна автомобільна дорога міжнародного значення, в північній її частині, і захоплює невеликий відрізок через Рогатинський район. Це автомобільна дорога міжнародного значення М-12 з напрямком на Польщу через Львів та на Бережани.

Виклад основного матеріалу. Стан автодорожньої мережі в Івано-Франківській області. На сьогоднішній день мережа автомобільних доріг загального користування області налічує 4189 км доріг, які поділяються на:

- державні – 797,8 км, що з'єднують столицю України – м. Київ з адміністративними центрами областей та містами державного підпорядкування;
- територіальні – 397,3 км, що з'єднують районні центри між собою

та обласним центром;

– обласні – 775,1 км, що з'єднують адміністративні центри районів з центрами сільських населених пунктів;

– районні – 2218,8 км, що з'єднують центри населених пунктів між собою [2].

Для підтримання в належному стані мережі доріг загального користування області, згідно з науково обґрунтованими міжремонтними термінами, необхідно щорічно ремонтувати: капітальним ремонтом – 450 км; поточним ремонтом – 820 км. Для проведення ремонтних робіт, враховуючи сучасні ціни на будівельні матеріали, середня вартість капітального ремонту 1 км дороги складає від 500 до 1500 тис. грн. Виходячи з викладеного, на виконання вказаного вище обсягу робіт щорічно необхідно вкладати понад 400 млн грн. На поточний ремонт та утримання доріг загального користування області щорічно необхідно біля 150 млн. грн. Керуючись наведеним, загальна середньорічна потреба коштів на ремонти та утримання існуючої мережі доріг складає 550 млн грн.

Кількість мостів та шляхопроводів на дорогах загального користування Івано-Франківської області складає 1192 шт. загальною довжиною 26637 погонних метрів (далі п. м.), в т.ч.:

– залізобетонних – 1079 шт. загальною довжиною 23449 п. м.;

– металевих – 62 шт. загальною довжиною 3015 п. м.;

– дерев'яних – 51 шт. загальною довжиною 594 п. м.;

– 5110 водопропускних труб, за-

гальною довжиною 60972 п. м.;

– 28423 п. м. підпірних стінок.

Питома вага штучних споруд на дорогах Прикарпаття більш як у 2 рази вища за середню в Україні. Більшість мостів (близько 70 %) побудовано в період до 1960 р., тобто за старими нормативами, що не відповідають сучасним вимогам:

– по габаритах – 419 шт., загальною довжиною 9154 м. п.;

– по вантажоспроможності – 209 шт., загальною довжиною 3896 м. п.

На 196 мостах фундаменти опор залягають на природній основі, тобто на глибині до 4 м. За останні 20–25 років дно русел річок понизилося на 2–4 м, що призводить до зменшення глибини залягання фундаментів опор, їх оголенню, підмиву та зміщенню, а в кінцевому результаті до повного руйнування.

Кількість дорожніх споруд, на яких не проводилася реконструкція та капітальні ремонти протягом останніх 30 років, сягає 1075 шт. (загальна їх довжина 24438 м. п.), а кількість споруд, на яких не проводилися ці роботи протягом більше 30 років, складає 109 шт. (загальна довжина 2089 м. п.).

Термінового будівництва, реконструкції та капітального ремонту потребують 48 мостів загальною довжиною 2974 п. м., з яких 30 шт. знаходяться в надзвичайному (близькому до аварійного) стані. На їх відновлення потрібно біля 100 млн грн. Крім цього, термінової перебудови вимагають всі згадані вище 56 дерев'яних мостів. Загальна кількість мостів, які потребують реконструкції та капі-

тального ремонту, складає 350 шт., на що необхідно понад 500 млн грн.

Значних пошкоджень зазнали кам'яні підпірні стінки, особливо на автодорогах державного значення Татарів – Кам'янець Подільський, Долина – Хуст, Мукачеве – Львів та ін. дорогах місцевого значення. Для захисту автодоріг від їх подальшого руйнування необхідно побудувати та відновити 5225 м. п. підпірних стінок, на що потрібно біля 50 млн грн.

Великою проблемою на гірських ділянках доріг є значні руйнування їх повеннями. За останні десять років зруйновано і пошкоджено 65 мостів, 78 км автомобільних доріг, 6 тис. п. м. підпірних стінок. Особливо потерпіли від стихії дороги та споруди на них у Верховинському, Косівському, Надвірнянському, Богородчанському, Рожнятівському та Долинському районах.

Негативно впливає на загальний стан автомобільних доріг та мостів на них недостатнє фінансування дорожньої галузі. Постійне накопичення недоремонтів стало однією з основних причин зниження експлуатаційних характеристик дорожньої одежі та несучої здатності мостів, що в свою чергу веде до їх руйнування.

Обмеженість фінансування дорожньої галузі в цілому привело до того, що в області налічується ряд довгобудів. Це мостові переходи через р. Прут в м. Коломиї та через р. Дністер в с. Сівка-Войнилівська Калуського району, об'їзні дороги таких міст, як Рогатин, Болехів, Заболотів та ряд ін. об'єктів.

Неабияку проблему складають дороги у гірських районах області,

протяжність яких 1249 км (з них 222 км – державного та 1027 км – місцевого значення), що складає 30 % від всієї кількості доріг загального користування. На них знаходиться 523 мости (11419 м. п.) та 25842 м. п. підпірних стінок. Ліквідація наслідків повеней та зсувних ділянок на гірських дорогах, необхідність влаштування на них значної кількості бар'єрного огороження, ліквідація аварійно-небезпечних ділянок вимагають величезних матеріальних та фінансових затрат.

Значної шкоди завдають дорожньому господарству області такі стихійні лиха, як повені, що повторюються останнім часом, з року в рік. Так близько 20 повеней, які мали місце на території області в період з 1998 до 2010 рр. завдали дорожньому господарству збитків на суму понад 110 млн грн. Особливо великих збитків завдано мостам та штучним спорудам. За попередніми підрахунками загальна кількість мостів, що підлягають будівництву, реконструкції та капітальному ремонту складає 350 шт.

Виходячи з вищенаведеного, на всі види робіт на дорогах загального користування, які на сьогоднішній день знаходяться на балансі служби автодоріг в області, щорічно необхідно вкладати близько 1 млрд. грн.

Вирішення цих завдань практично неможливе без впровадження нових енергозберігаючих та вдосконалення існуючих технологій, оновлення наявного парку машин і механізмів.

Крім цього, вимагають вдосконалення і нарощування потужностей існуючі виробничі бази. Особливо

асфальтобетонні та цементобетонні заводи, бітумно-емульсійні бази, кам'яно-дробарні установки, кар'єрне господарство.

З початку 1990-х рр., в зв'язку з тим, що область стала відкритою для іноземних громадян, значно зросла інтенсивність руху, особливо великогазових транспортних засобів. Намітилася тенденція зростання парку власних транспортних засобів громадян області. Через підвищений динамічний вплив транспорту прискорюється руйнування доріг та мостових конструкцій, які не розраховані на сучасні навантаження, оскільки побудовані за старими нормативами.

Стан придорожньої інфраструктури в Івано-Франківській області. Одним із чинників, що складають основу державної політики України в галузі туризму, є залучення коштів підприємницьких структур, суб'єктів туристичної діяльності для розвитку інфраструктури туризму (автошляхи, пункти пропуску, системи водопостачання та каналізації, зв'язок, служби сервісу тощо) [6].

Розвитку туризму крім розвинутої якісної автодорожньої мережі також сприяє розвиток придорожньої інфраструктури. Зокрема, для такої форми подорожей, як автомобільний туризм. Йому сприяє прикордонне положення регіону, мережа доріг державного та міжнародного значення, а також інтенсивне зростання кількості власників автомобілів в Україні за останнє десятиліття. У зв'язку з цим необхідною є розбудова придорожньої інфраструктури. В області практично не розвинута мережа мотелів

та придорожніх закладів. Не передбачені паркувальні майданчики для автомобільною транспорту на шляхах туристичного значення, невпорядковані і відсутні місця для паркування при об'єктах туристичного відвідування, а також в місцях панорамного огляду краєвидів.

Більшість наявних дорожніх знаків та вказівників не враховують потреб іноземних туристів, що подорожують автошляхами області, оскільки подаються виключно українською мовою.

Відсутність вказівників та дорожніх туристичних знаків до об'єктів сервісного та туристичного обслуговування не сприяє та не полегшує пересування туристів на автомобільному транспорті дорогами області.

Постійне збільшення кількості туристів Карпатського регіону змушує чиновників змінювати дорожню систему України. Так, рада з туризму Карпатського регіону звернулася в Кабінет Міністрів змінити дорожню систему України. На сьогодні в Україні не визначені спеціальні знаки, котрі б полегшували автотуристам подорож і ознайомлення з визначними пам'ятниками культури, історії, архітектури і природи. Радою з туризму Карпатського регіону пропонується ввести в загальний всеукраїнський реєстр спеціальні знаки і внести відповідні доповнення в Національний стандарт України «Знаки дорожні» ДСТУ 4100-2002. Для проведення проекту пропонується створення додаткової групи із одинадцяти знаків, які створюють систему дорожніх туристських знаків з відповідною нумерацією. Для цього проекту з держав-

ного бюджету виділено 30 тис. грн. на встановлення 100 експериментальних знаків [7].

Згідно Закону України «Про дорожній рух» заходи щодо обладнання автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів об'єктами автомобільного сервісу згідно із затвердженими нормативами проектування, планами будівництва і генеральними схемами розміщення таких об'єктів, з дотриманням екологічно безпечних умов, а також організувати їх роботу з метою максимального задоволення потреб учасників дорожнього руху, зобов'язані здійснювати місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування разом з дорожніми органами [1].

Хоча останніми роками значно зросла кількість АЗС, станцій обслуговування, мотелів, готелів, барів і кав'ярень, однак кількість і якість пропонованих послуг є вкрай недостатньою. Особливо великою є потреба у місцях відпочинку для автотуристів. З огляду на положення регіону на перетині міжнародних автомобільних трас придорожня інфраструктура повинна зрости щонайменше в декілька разів, щоб досягнути рівня сусідніх країн. Для поживлення міжнародного туризму треба також збільшити кількість пунктів перетину кордону. Згідно стандартів Європейського Союзу один пункт перетину кордону має припадати орієнтовно на 30 км кордону, натомість у прикордонних областях України відстань між ними є у три і навіть чотири рази більшою.

На початку 2014 р. в області функціонувало понад 175 автозаправ-

них станцій, деякі з них недостатньо забезпечені об'єктами сервісного та торгівельного обслуговування. Проте, спостерігається поліпшення інфраструктури придорожнього сервісу. Це завдяки інвестуванню капіталу для модернізації діючих і спорудження нових автозаправних станцій. Існуюча нині в області мережа автозаправних станцій забезпечує сучасний рівень надання послуг, сприяє активізації підприємницької діяльності.

Також потрібно вжити заходів щодо розбудови, ремонту та належного утримання автобусних зупинок.

Придорожня інфраструктура області в основному розвинута вздовж автомобільних маршрутів, які в більшій мірі проходять дорогами Н-9 (Мукачеве – Рахів – Івано-Франківськ – Рогатин), Н-10 (Стрий – Івано-Франківськ – Чернівці), Н-18 (Івано-Франківськ – Тернопіль) і М-12 (Стрий – Тернопіль). Старі позначення доріг Н-9, Н-10 і М-12 – Р-03, Р-04, Р-25 і Р-05. Так, на автодорозі Н-9 об'єкти придорожнього сервісу (станції техобслуговування, естакади, автозаправки, готелі, мотелі, кафе та ресторани) в більшій кількості є на ділянці дороги Татарів – Надвірна – Івано-Франківськ – Галич – Рогатин і майже не розвиненою є інфраструктура на ділянці дороги Яблунів – Татарів та на ділянці з Рогатина до межі з Львівською областю. Щодо автодороги Н-10, то на ній інфраструктура є розвиненою на ділянці Болахів – Долина – Калуш – Івано-Франківськ – Коломия та погано розвиненою на ділянці Коломия – Снятин. На дорозі М-12 інфраструктура є більш розви-

неною тільки в м. Рогатині.

Згідно «Програми розвитку інвестиційної діяльності в Івано-Франківській області» розроблено стратегічне розпланування території Івано-Франківської області під туристичну інфраструктуру готельного та придорожного сервісу, яке дасть можливість потенційним інвесторам ефективно вкладати кошти у розвиток інфраструктури. Реалізується низка проектів, якими передбачається розроблення комплексної довготермінової маркетингової стратегії Івано-Франківської області, як туристичного регіону; запровадження нових стандартів та процедур підвищення якості туристичних послуг; навчання та підвищення кваліфікації кадрів туристичної індустрії; поліпшення інформаційного забезпечення в галузі тощо.

Географія та рівень розвитку придорожньої інфраструктури в Івано-Франківській області. При оцінці рівня розвитку придорожньої інфраструктури головну увагу слід приділити таким об'єктам туристичного сервісу, як заклади розміщення, заклади харчування, об'єкти автомобільного сервісу – АЗС та СТО.

Проводячи оцінку закладів розміщення туристів, розглянемо загальну їхню кількість та місткість по Івано-Франківській області, а потім конкретно, – по придорожній інфраструктурі районів та дорогах державного значення, а точніше по міжнародних та національних автодорогах.

Станом на 01.01.2014 р. в області налічувалось 87 готелів та 11 мотелів із загальною місткістю 5744 місць,

7 санаторіїв, які могли розмістити одночасно 1131 особу, 7 пансіонатів з лікуванням на 641 місце, 2 пансіонати відпочинку на 135 місць, 12 баз відпочинку з місткістю на 1906 осіб, а також зареєстровано приблизно 800 приватних садиб, які одночасно могли розмістити понад 4 тис. туристів.

Досліджуючи придорожню інфраструктуру, враховуємо основні заклади розміщення туристів – готелі та мотелі. До придорожньої інфраструктури будемо відносити як об'єкти, які знаходяться безпосередньо біля доріг, так і об'єкти, які знаходяться на території населеного пункту, через який проходить автодорога, та на невеликій відстані від неї, де подорожуючий турист може розміститись. Найбільша їх кількість зосереджена на території, що підпорядкована Івано-Франківській міськраді. Це за рахунок обласного центру – міста Івано-Франківськ, де знаходяться понад 30 об'єктів місткістю більше 2 тис. місць, які можна віднести до придорожньої інфраструктури дороги державного значення Н-9.

Наступним по кількості та місткості об'єктів розміщення туристів є туристичний центр м. Яремче та території, які підпорядковуються Яремчанській міськраді, в якій до об'єктів придорожного сервісу відносяться понад 20 готелів місткістю близько 1 тис. місць. Вони знаходяться вздовж дороги Н-9. В інших районах кількість готельних і мотельних місць є значно меншою (за офіційною статистикою). Беручи до уваги вищенаведені дані, придорожня інфраструктура матиме наступний вигляд (табл. 1–2).

Таблиця 1

**Рівень забезпечення основними закладами розміщення
автомобільних доріг Івано-Франківської області**

Найменування об'єкту	Загальна кількість / місткість в області	В т.ч. кількість / місткість об'єктів вздовж автодороги			
		Н-9	Н-10	Н-18	М-12
Готель (мотель)	98/5744	70/4826	11/547	2/49	9/184
у %					
АЗС	176	80	48	4	7
СТО	297	220	33	—	6

Таблиця 2

**Щільність закладів розміщення на основних автомобільних дорогах
Івано-Франківської області**

Найменування автодороги	Протяжність автодороги на території області, км	Середня віддаль між готелями (мотелями), км	Кількість місць на 1 км автодороги
Н-9	170,3	2,4	28,3
Н-10	191,6	17,4	2,8
Н-18	30,7	15,3	1,6
М-12	32,1	3,6	5,7

Таким чином, автодорога Н-9, протяжність якої на території області становить 170,3 км, забезпечена закладами розміщення туристів в кількості 70 об'єктів загальною місткістю 4826 місць. Вздовж автодороги Н-10 (191,6 км) знаходяться 11 закладів розміщення місткістю на 547 осіб. Автодорога Н-18 (30,7 км) забезпечена лише двома об'єктами на 49 осіб. Вздовж автодороги М-12 (32,1 км) розташовані 9 закладів розміщення туристів місткістю 184 місць.

Щодо щільності (див. табл. 2), то на автодорозі Н-9 один готель припадає на 2,4 км, а на 1 км дороги при-

падає 28,3 місця. На автодорозі Н-10 один готель припадає на 17,4 км, а на 1 км дороги припадає 2,8 місця. Як бачимо, автодорога Н-9 є значно забезпеченішою закладами розміщення. Варто враховувати, що приблизно половину з них знаходяться в м. Івано-Франківську. Але навіть, коли не брати до уваги м. Івано-Франківськ, то все одно побачимо, що кількість готелів та їх місткість значно перевищують цю кількість на автодорозі Н-10. Це можна пояснити тим, що дорога Н-9 проходить до більш туристично-розвиненої території області, зокрема до гірськолижного курорту

«Буковель», а також інших туристичних центрів, що розташовані в гірській та передгірській зоні.

На автодорозі Н-18 один готель припадає на 15,3 км, а на 1 км дороги припадає 1,6 місця. Якщо за кількістю готелів на протяжність дороги тут ситуація дещо гірша, ніж на дорозі Н-10, то за кількістю місць на 1 км дороги дорога Н-18 поступається дорозі Н-10 майже удвічі.

Якщо, наприклад, порівняти кількість підприємств готельного типу Івано-Франківської області (98 підприємств на 5744 місць) з аналогічними підприємствами сусідньої Львівської області (82 підприємства на 3094 місць), то побачимо, що рівень розвитку готельної індустрії в Івано-Франківській області є нижчим від рівня розвитку готельної індустрії Львівської області, тобто також є недостатнім.

Майже всі заклади розміщення надають послуги харчування. Тому географія об'єктів харчування в основному співпадає з географією об'єктів розміщення.

Загалом в області є близько 2350 підприємств ресторанного господарства. З них 1459 є фізичними та 889 – юридичними особами [3]. Також варто зазначити, що 38 % підприємств громадського харчування є державної форми власності та 62 % – приватні, кількість яких значно збільшилася порівняно з попередніми роками [5].

Географія об'єктів ресторанного господарства є дуже нерівномірною. Найбільше підприємств ресторанного господарства, станом на 2013 р., знаходяться у м. Івано-Франківськ –

313 об'єктів, найменше – у м. Болехові – один. На кінець 2013 р. у області діяло 501 заклад ресторанного господарства, з яких 166 у м. Івано-Франківськ.

Невід'ємним елементом придорожньої інфраструктури є АЗС. Всього в Івано-Франківській області налічується 176 автомобільних заправок. З них 137 АЗС належать 38 підприємцям – юридичним особам, та 18 – п'ятнадцяти підприємцям – фізичним особам [40]. Основна частина з них знаходиться на автомобільних дорогах державного значення. Візьмемо до уваги тільки міжнародну та національні автодороги (див табл. 1). На автодорозі Н-9 знаходиться приблизно 45 % від усіх АЗС області, на автодорозі Н-10 – 27 %, на автодорозі Н-18 – 2,3 %, а на автодорозі М-12 – лише 4,5 %. Що стосується станцій технічного обслуговування, то знову ж таки значно більша їхня частка знаходиться на національній дорозі Н-9 (за неповними даними) – приблизно 74 %. Значно менше СТО має дорога Н-10, бо, не зважаючи на її більшу протяжність, вона має всього 18,7 % СТО. Також, приблизно 1,9 % СТО забезпечена автодорога М-10.

Отже, придорожня інфраструктура найбільш розвиненою є на автодорозі Н-9. Як уже зазначалось, це за рахунок м. Івано-Франківська та ряду більш туристично-розвинутих центрів. Значно відстає від неї за розвитком придорожньої інфраструктури автодорога Н-10. Та ще менш розвиненою є придорожня інфраструктура автомобільних доріг Н-18 та М-12. Також варто зазначити, що порівня-

но з Європою рівень обслуговування туристів на об'єктах придорожного сервісу є досить низьким. Основною причиною цього є брак кадрів відповідної кваліфікації.

Висновки. Дорожня мережа Івано-Франківської області розвинута не погано. Мережа автомобільних доріг загального користування області налічує 4189 км доріг. З них державні – 797,8 км, територіальні – 397,3 км, обласні – 775,1 км і районні – 2218,8 км. Вона має тільки одну дорогу міжнародного значення М-12, яка простягається в області на 32,1 км. Дороги є до усіх населених пунктів області, але велика частина з них є у поганому стані та потребує ремонту.

В області також недостатньо розвинута інфраструктура, як кількісно так і якісно. Але останніми роками інфраструктура почалась помітно розвиватись через те, що Івано-Франківська область є туристичним регіоном, де туризм проголошено пріоритетною галуззю економіки. Це сприяло розвитку туризму, розбудові курортів, туристичної та придорожньої інфраструктури, яка в основному розвинута вздовж автомобільних маршрутів, що проходять по автодорогах Н-9, Н-10, Н-18 і М-12.

Станом на 01.01.2014 р. в області налічувалось 87 готелів та 11 мотелів із загальною місткістю 5744 місць, 7 санаторіїв, які могли розмістити одночасно 1131 особу, 7 пансіонатів з лікуванням на 641 місце, 2 пансіонати відпочинку на 135 місць, 12 баз відпочинку з місткістю на 1906 осіб, а також зареєстровано приблизно 800 приватних садиб, які одночасно мо-

гли розмістити понад 4 тис. туристів.

Загалом в області є близько 2350 підприємств ресторанного господарства. З них 1459 є фізичними та 889 – юридичними особами. Також варто зазначити, що 38 % підприємств громадського харчування є державної форми власності та 62 % – приватні, кількість яких значно збільшилася порівняно з попередніми роками. Географія об'єктів ресторанного господарства є дуже нерівномірною. Найбільше підприємств ресторанного господарства, станом на 2013 р., знаходяться у м. Івано-Франківськ – 313 об'єктів, найменше – у м. Болехові – один. На кінець 2013 р. у області діяло 501 заклад ресторанного господарства, з яких 166 у м. Івано-Франківськ.

На автодорозі Н-9 один готель припадає на 2,4 км, а на 1 км дороги припадає 28,3 місця. На автодорозі Н-10 один готель припадає на 17,4 км, а на 1 км дороги припадає 2,8 місця. Як бачимо, автодорога Н-9 є значно забезпеченішою закладами розміщення. Варто враховувати, що приблизно половину з них знаходяться в м. Івано-Франківську. Але навіть, коли не брати до уваги м. Івано-Франківськ, то все одно побачимо, що кількість готелів та їх місткість значно перевищують цю кількість на автодорозі Н-10. Це можна пояснити тим, що дорога Н-9 проходить до більш туристично-розвиненої території області, зокрема до гірськолижного курорту «Буковель», а також інших туристичних центрів, що розташовані в гірській та передгірській зонах.

На автодорозі Н-18 один готель

припадає на 15,3 км, а на 1 км дороги припадає 1,6 місця. Якщо за кількістю готелів на протяжність дороги тут ситуація дещо гірша, ніж на дорозі Н-10, то за кількістю місць на 1 км дороги дорога Н-18 поступається дорозі Н-10 майже удвічі.

Всього в Івано-Франківській області налічується 176 автомобільних заправок. З них 137 АЗС належать 38 підприємцям – юридичним особам, та 18 – п'ятнадцяти підприємцям – фізичним особам. Основна частина з них знаходиться на автомобільних дорогах державного значення. На автодорозі Н-9 знаходиться приблизно 45 % від усіх АЗС області, на автодорозі Н-10 – 27 %, на автодорозі Н-18 – 2,3 %, а на автодорозі М-12 – лише 4,5 %.

Що стосується станцій технічного обслуговування, то знову ж таки значно більша їхня частка знаходиться на національній дорозі Н-9 (за неповними даними) – приблизно 74 %. Значно менше СТО має дорога Н-10, бо, не зважаючи на більшу її протяжність, вона має всього 18,7 % СТО. Також приблизно 1,9 % СТО забезпечена автодорога М-10.

Для розвитку рекреації як в Україні, так і в Івано-Франківській області, потрібно більше уваги приділяти розвитку транспортної мережі, зокрема збільшення розмірів фінансування для ремонту, реконструкції та розбудови нових автомобільних доріг, не забуваючи при цьому дотримуватись екологічних вимог. Бо ж через недостатнє фінансування доріг держава тільки втрачає.

Україна та Івано-Франківська область окремо взята мають великі

перспективи розвитку автодорожньої мережі та придорожньої інфраструктури, реалізуючи нові проекти, залучаючи нових інвесторів та кредиторів, використовуючи новітні технології та сучасні системи дорожнього збору. Це в свою чергу сприятиме розвитку рекреації.

Література

1. Закон України «Про дорожній рух» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3370–IV (3370–15) від 19.01.2006, ВВР, 2006, № 22, ст.184).
2. Державна служба автомобільних доріг України (Укравтодор). Служба автомобільних доріг в Івано-Франківській області. Довідка про стан автомобільних доріг Івано-Франківської області. 2006 Р..
3. Держкомстат. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. 12.03.2009 № 07/7-0267.
4. Санепідемстанція. Реєстраційна книга. Гуртожитки, готелі, будинки колгоспника. 1.01.2009 р.
5. Санепідемстанція. Реєстраційна книга. Підприємства громадського харчування. 1.01.2009 р.
6. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 – 2004 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 1. – С. 5.
7. <http://www.tourua.com>. – 3 березня 2009 р.

Klapchuk V.M., Semkiv V.P. THE ROAD AND ROADSIDE TOURIST INFRASTRUCTURE OF THE IVANO-FRANKIVSK REGION IN THE EARLY XXITH CENTURY. The article describes the state of the road system and road infrastructure in Ivano-Frankivsk region at the begin-

ning of the XXIth century. The system of public roads in the region has 4189 km. The roadside infrastructure of the region is developed mainly along the driving routes N-9 (Mukachevo – Rakhiv – Ivano-Frankivsk – Rohatyn), H-10 (Stryy – Ivano-Frankivsk – Chernivtsi), H-18 (Ivano-Frankivsk – Ternopil) and M 12 (Stryy – Ternopil).

As of 01.01.2014 there were 87 hotels and 11 motels in the region with a total capacity of 5744 seats, 7 resorts that can simultaneously accommodate 1131 person, 7 pensions with treatment at 641 places, 2 holiday resorts on the 135 places, 12 recreation centers with capacity for 1906 persons and about 800 registered private estates, which can simultaneously accommodate more than 4 thousand tourists.

It has been established that along the road H-9 there is 1 hotel for 2,4 km and 28,3 places for 1 km of the road; on the road H-10 17,4 km and 2,8 places; on the road H-18 – 15,3 km and 1,6 places; on the road M-12 – 3,6 km and 5,7 places respectively.

There are 2350 places of public catering (including 501 restaurants) in the region, most of them are in Ivano-Frankivsk (313), the least – in Bolekhiv and Tlumach district.

There are 176 gas stations in the Ivano-Frankivsk region. On the road N-9 there are about 45% of the total number of gas stations in the region, on the road H-10 - 27%, on the road H-18 – 2,3% and on the road M-12 – 4,5%. The most service stations are located on the national road N-9 (74%); much less stations are there on the roads H-10 (18,7%) and M-10 (1,9%).

For recreation development in Ukraine and in the Ivano-Frankivsk region one should pay more attention to the development of the transport system, including increasing the size of funding for repair, reconstruction and construction of new roads, not forget to comply with environmental requirements. Because due to the lack of state funding for roads the state loses only.

Keywords: road system, roadside infrastructure, hotel, motel, restaurant company, gas station, service station.

Клапчук В.М., Семкив В.П. ДОРОЖНАЯ И ПРИДОРОЖНАЯ ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В НАЧАЛЕ XXI В. В статье охарактеризовано состояние автодорожной сети и придорожной инфраструктуры в Ивано-Франковской области в начале XXI в. Сеть автомобильных дорог общего пользования области насчитывает 4189 км. Придорожная инфраструктура области развита, в основном, вдоль автомобильных маршрутов Н-9 (Мукачево – Рахов – Ивано-Франковск – Рогатин), Н-10 (Стрый – Ивано-Франковск – Черновцы), Н-18 (Ивано-Франковск – Тернополь) и М-12 (Стрый – Тернополь).

По состоянию на 2012 г. в области насчитывалось 56 гостиниц и moteley с общей вместимостью 4126 мест, 14 санаториев, которые могли разместить одновременно 1906 человек, и 45 баз отдыха и частных пансионатов вместимостью примерно 2300 человек, а также зарегистрировано 126 частных усадеб, которые одно-

временно могли разместить более 1300 туристов.

Установлено, что вдоль автодороги Н-9 один отель приходится на 2,4 км, а на 1 км дороги приходится 28,3 мест; на автодороге Н-10 соответственно 17,4 км и 2,8 места; на автодороге Н-18 – 15,3 км и 1,6 места; на автодороге М-12 – 3,6 км и 5,7 места соответственно.

Всего в области имеется более 2350 предприятий общественного питания (501 предприятие ресторанного хозяйства), наиболее – в г. Ивано-Франковске (313), наименьше – в Болехове и Тлумацком районе.

Всего в Ивано-Франковской области насчитывается 176 автомобильных заправок. На автодороге Н-9 находится примерно 45 % от всех АЗС области, на Н-10 – 27 %, на Н-18 – 2,3 % и на М-12 – 4,5 %. Станций технического обслуживания больше всего находится на национальной дороге Н-9 (74 %); значительно меньше СТО имеют дороги Н-10 (18,7 %) и М-10 (1,9 %).

Для развития рекреации как в Украине, так и в Ивано-Франковской области нужно больше внимания уделять развитию транспортной сети, в частности увеличению размеров финансирования для ремонта, реконструкции и развитию новых автомобильных дорог, не забывая при этом придерживаться экологических требований. Ведь из-за недостаточного финансирования дорог государство только теряет.

Ключевые слова: автодорожная сеть, придорожная инфраструктура, отель, мотель, предприятие ресто-

ранного хозяйства, автозаправочная станция, станция технического обслуживания.

УДК 314.04/9: 316.022.2 (474.3): 316.022.4(470)

СТОСУНКИ МІЖ ЛАТВІЙСЬКОЮ БІЛЬШІСТЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МЕНШІСТЮ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЛАТВІЇ – ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ

А. Хабасінська, П.-А. Лецинський

Академічний центр Євросрегіональних досліджень

У статті здійснено аналіз захисту національних та етнічних меншин, який в європейській системі забезпечується на двох рівнях – міжнародному та внутрішньодержавному.

Зазначено, що немає загальноприйнятого визначення меншин, яке дозволило б державам діяти по-різному. Найбільш однозначне визначення прийняті, зокрема, Угорщиною і Польщею, перераховуючи список країн, громадяни яких повинні бути захищені. Крім того, рішення також використовується для позначення умов, необхідних для перебування меншин, скажімо, етнічних (наприклад, визначаючи розмір групи або час перебування на своїй національній території). Крім рішень угорських, національні меншини як групи не є юридичними суб'єктами, тому несуть тільки призначений індивідуальний характер.

У статті наголошено на факті реалізації фундаментального права рівного громадянства. Це запобігає груповим привілеям, заперечення цього фундаментального закону рівного громадянства зменшує відмінності між меншістю і рештою суспільства.

Автором відзначено, що якби справді порушувалися права росіян на території Латвії, вельми сумнівно,

що громадянин цієї держави – Нільс Р. Муйжніекс – був би комісаром з прав людини Ради Європи.

Ключові слова: національні та етнічні меншини, Рада Європи, Латвія.

Вступ. Однією з характерних рис сучасної Європи є дефіцит держав з однорідною етнічною структурою. Тому для більшості з них проблема «різнорідності» становить суттєвий політичний виклик, що зумовлює не лише політичний виклик, тобто внутрішню безпеку, але також, як демонструють останні місяці, зовнішню.

Сьогодні, завдяки міжнародним та внутрішньодержавним гарантіям, національні та етнічні меншості стали усвідомленими складовими європейських суспільств, що вміло захищають свої права. У цьому контексті регуляція їх статусу набирає надзвичайно важливого значення, оскільки нормативні рішення формують раціональну відповідь на застереження, що мають місце сьогодні, а їх включення збільшує розміреність легітимності апарату влади [1].

У свою чергу нестача відповідних регулятивних документів, чи неретельне їх виконання може призводити до використання цих груп сусідніми країнами з метою політичних чи вій-

ськових агресій під егідою захисту прав етнічних меншостей, що таким чином дестабілізує ситуацію у регіоні.

Феномен мобілізації етнічних настрів відбувається в основному в районах, населених різними етнічними групами, або де вимушена міграція зруйнувала існуючу рівновагу демографічну або економічну [2].

З цієї точки зору потенційно чутливими суб'єктами міжнародного права, що підлягають ризику конфронтації стають країни, які в силу історичних умов трактують меншини, головним чином, з точки зору безпеки, а етнічне розмаїття є викликом для уряду і політичного статус-кво. Це віддаляє у часі перспективу інституціоналізації культурного розмаїття, що є відмінною рисою мультикультурних суспільств [3].

Гальмується також реалізація вимог, висунутих в міжнародних документах між іншими Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, ОБСЄ, Ради Європи чи Європейського союзу, щодо підтримки стандартів демократії, виходячи з етнічної різноманітності. Хоча й не без значення є питання про лояльність до національних та етнічних меншин від держави проживання. Ця вимога також є одним із стандартів правового становища цих громад в країні [4].

Слід зазначити, що етноцентричне суспільство призводить до надзвичайно тривожного явища – біполярної націоналістичної мобілізації. Вона базується на використанні сторонами двох основних стимулів ексклюзивного співтовариства: колективні символи збірної ідентичності, а також

територія. Роль останнього фактора підкреслює Казимир Кшиштофек вказує, що культури не тільки тимчасові, тобто тривають стільки, скільки живуть у пам'яті поколінь людей, а й територіальні, мають свої святі місця, які не можуть бути ліквідовані, і які в сприятливих умовах оживають як прим'ята трава [5].

У випадку етнічного конфлікту питання відлучення чи отримання певної автономії територій стають одними з причин прагнення народу.

Основні напрямки поділу. Історія Латвії засвідчує, що перестороги корінного населення щодо росіян, що пов'язані переважно з радянською окупацією, блокують можливість впровадження правового регулювання, яке б задовольняло обидві сторони суперечки.

Міжнародну ситуацію загострює також той факт, що Російська федерація щоразу радикальніша щодо пострадянських держав у формуванні своїх очікувань, від виконання яких залежить збереження їх інтегральності, а також добросусідських стосунків. Одними з умов є повага до прав меншин, гарантом яких мав би виступити Кремль, реалізуючи у такий Це не є нові методи впливу та тиску на балтійські держави, адже подібні аргументи озвучувались на міжнародних форумах при вступі Латвії до структури ОБСЄ, Ради Європи, НАТО та ЄС.

Сформульовані певними організаціями що займались охороною прав людей у ті часи вимоги (а, особливо, у стосунку до Латвії), сконцентровувались навколо принципових проблем

впровадження двомовності до системи шкільництва на рівні середньої освіти, а також лібералізації вимог до корінних росіян. Варто зауважити, що набагато рідше у своїй риторичі Москва висловлює аргументи, що стосуються надання російського громадянства особам, котрих переслідують. Скоріше посилається на широко зрозумілу категорію російських людей, тобто російськомовних громадян, що поширює сферу її інгеренції [6]. У цьому контексті слід взяти до уваги зміни у російському законодавстві 2014 р., що стосується правил отримання російського громадянства. У ньому скорочено процедуру надання громадянства іноземним особам, котрі розмовляють російською мовою у повсякденному житті. Таким чином Москва зміцнила легітимну дорогу тиску зокрема на балтійські країни. Це чергова зміна її політики т.зв. паспортизації, якої вона дотримувалась зокрема з Придністров'ям, Абхазією, Південною Осетією і Кримом.

Для латвійців проблема регуляції статусу російської меншості становить істотний бар'єр суспільної інтеграції, що виникає з досвіду періоду радянської окупації [7].

У їх розумінні саме ця окупація призвела до того, що за 45 років корінне населення стало меншістю у своїй державі [8]. Лише з кінця 80 років спостерігались процеси планового повернення процесу демографічної рівноваги, а також зміцнення національної ідентичності. Такі спроби російський народ визнає як дискримінаційні. Проблема серйозна, тому що, як показує статистика, відсоток

меншин в Латвії становить близько 40 %, а в Естонії – 30 % в обох випадках, найбільша група є російська меншина – 28 % і 24, 8 % [9].

Поглиблення соціальної дезінтеграції також відбулося в результаті економічної кризи, яка змусила багатьох жителів країн Балтії покинути свою батьківщину, яка посилила етнічні конфлікти. На думку корінних жителів Латвії щодо скорочення ринку праці саме російськомовної меншини, але насправді, як показує статистика, криза торкнулася більшості сфер населених латвійцями. Меншість національна, котра знала лише російську мову, боролася з проблемою зайнятості, бо не відповідала основним вимогам працевлаштування в інших частинах країни, а також в міжнародних компаніях [10].

Хоча після відновлення незалежності Латвії у 1991 р. російська меншість втратила вплив, тим не менш, вона як і раніше виступає життєздатною політичною силою, яка представляє інтереси російськомовного населення. Не маючи спеціальних виборчих повноважень, російська меншина за посередництва партій, що представляють зазвичай ліві погляди (в Латвії – надання громадянства, підвищення статусу російської мови Центр Згоди), на користь інтеграції російськомовної меншини з боку уряду, місцевих органів влади судочинства та підтримка російської мови освіти.

В області зовнішньої політики, це середовище зорієнтоване на зміцнення співпраці з Росією та правлячою партією «Единая Россия», яка під-

тверджується формальними угодами про співпрацю з угрупованням, яка ставить їх у становище експозицій російських інтересів в Балтійській країні. Це включатиме питання про блокування латвійськими політичними партіями можливість заснувати коаліційний уряд з центром Згоди (натуралізованого росіянина Нільса Ушакова (Ušakovsa) – псевдонім Ніла Ушакова), які повинні були б бути пов'язані з допуском його до деяких питань, пов'язаних з національною безпекою Латвії – в контексті співпраці з НАТО.

Існував би потенційний ризик «передачі» певної інформації, що стосується, наприклад, детальних планів оборони від можливого вторгнення Росії в Латвію. Ця партія має серйозні проблеми з прийняттям затвердження на те, що СРСР був у 1940–1991 рр. окупантом Латвії, що було підтверджено, зокрема, в положенні послідовних президентів Сполучених Штатів.

Прохолодне ставлення влади до російськомовної меншини є також результатом проблем, які пов'язані з майбутніми виборами в Латвії, в результаті яких на демократичній основі проросійська партія може привести до введення автономії російськомовної частини країни. Таким чином, латвійська влада контролює ставлення мешканців до діяльності президента Росії Володимира Путіна, в контексті зробленого ним у березні 2014 р. приєднання Криму і Севастополя, і дестабілізації ситуації в південно-східній Україні.

Серед багатьох пунктів розбіж-

ностей між більшістю і російськомовною меншиною на перший план висуваються два постулати. Перший з них стосується скасування автоматичних процедури натуралізації і надання громадянства всім особам, які постійно проживають в Латвії, другий націлений на підвищення статусу російської мови в адміністрації та місцевому самоврядуванні.

Крім того, мовна політика латвійської держави є реальним відображенням фактичних відносин, що зв'язують політичні спільноти з мовними меншинами. З цієї точки зору, національна мова розглядається як найбільш важливе джерело загального спілкування, і мови меншин є вираженням мультикультурного характеру суспільства. У деяких випадках обрана урядом стратегія щодо сприяння офіційної мови може бути важливим аргументом у цементуванні етнічних розбіжностей. Це пов'язано з тим, що роль мови не обмежується простою комунікацією, але в той же час, мова – це посередник, емоційна підкладка, культурні цінності та ідентичність.

Суперечки викликає також проблема територіальної сфери національної мови, недостатню присутність котрої особливо в прикордонних районах можна витлумачити як стимул, щоб переглянути межі мови за ознакою національності. Страх такого сценарію може привести до подальших рішень, які інтерпретуються як спроба лінгвістичної сегрегації населення. З цим типом проблем зіткнулася, зокрема, Латвія, в тому числі від офіційних російських агентів.

Правові врегулювання. Питан-

ня вирівнювання відносин між латвійцями та національними меншинами на своїй території було великою проблемою після встановлення незалежної державності 18 листопада 1918 р., до прикладу меншина німецька – за моделлю сусідньої Естонії, запропонувала запровадження інституту національно-культурної автономії [11].

Ухвалена Законодавчими зборами 15 лютого 1922 р. Конституція Латвійської Республіки була заснована згідно з типовими у той період парламентського правління, великої частини міжвоєнної Європи ліберально-демократичними стандартами. До них вирішила долучитись відроджувана Латвія, а також у зв'язку із захистом національних і етнічних меншин на своїй території, кількість (російськомовної) збільшилася в порівнянні з періодом міжвоєнним.

Пункт 3 «Декларації про відновлення незалежності Латвійської Республіки», прийнятої Верховною Радою Латвія 4 травня 1990 р., свідчив про її легітимність на всій її території, згідно Конституції від 15 лютого 1922 р. В день прийняття вищевказаної декларації також було прийнято «Декларацію про приєднання Латвійської Республіки до міжнародних правових документів у галузі прав людини», що містить список 52 актів, в тому числі важливе значення для збереження і розвитку самобутності національних та етнічних меншин – Конвенції ЮНЕСКО про ліквідацію всіх форм дискримінації в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. [12].

Важливо з точки зору постійної теми російської пропаганди проти

Латвії з 1991 року до цього дня, є нагадування про офіційне покаяння, щодо співучасті деяких латвійців (в межах утворень нацистської СС, серед інших) в злочинах геноциду – в т.ч. Голокосту під час Другої світової війни. Ухвалений цей документ Верховною Радою 19 вересня 1990 р. у «Декларації засудження і визнання неприйняттого геноциду і антисемітизму в Латвії», і відповідно до Закону від 3 жовтня 1990 р. в дні Різдва і незабутнім – 4 липня кожного року був проголошений «Днем пам'яті геноциду єврейського народу» [13].

У відповідності зі ст. 8 Конституції Латвії, виборче право голосу мають усі громадяни Латвії, яким в день виборів виповнилось 18 років. В свою чергу, відповідно до статті 9, право бути обраним до парламенту має кожен громадянин у віці 21 року. Для латвійських громадян, що претендують на посаду президента держави, визначеної відповідно до ст. повинно виповнитись від 37 до 40 років, з тим, що подавати свою кандидатуру не мають права особи з подвійним громадянством. 15 жовтня 1998 р., виконуючи зобов'язання, що впливають із членства Латвії в Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Організації Північноатлантичного договору, зроблено поправку до Конституції, шляхом додавання глави VIII «Основні права людини».

Переважає більшість статей, що містяться в ньому, гарантують права і свободи кожного, – громадянина Латвії, тобто незалежно від наявності або відсутності громадянства. Стаття 91 висловлює принцип рівності «всіх

людей в Латвії» перед законом і судом, і загального антидискримінаційного пункту, що є важливим для них теж – латвійців, що проживають на території цієї держави.

Стаття 101 обмежує право брати участь у діяльності державних і місцевих органів влади, а також доступ до послуг тільки громадянам держави, хоча це стандарт в багатьох європейських конституційних механізмах і вимога про те, щоб особа, що претендує на зайнятість на державній службі, була громадянином цієї ж держави, є створена впродовж багатьох років, затверджених, навіть в прецедентному праві Європейського Суду в Люксембурзі.

Окреме питання полягає в забезпеченні іноземних громадян, які є громадянами члена Європейського союзу, права голосу на місцевих виборах і виборах до Європейського парламенту в своїй країні проживання, крім своєї батьківщини. В свою чергу стаття 114 Конституції передбачає, що особи, які належать до національних меншин, мають право на збереження і розвиток своєї мови та культурної самобутності та етнічної ідентичності [14], також мова про Латвію в межах європейського культурного простору, яке засноване на традиціях латвійців і лівів (тобто невеликої нації, мова котрої належить до угро-фінської групи, яка мешкає в північній частині держави), а також латвійської мови як єдиної державної мови та посиленням до християнських цінностей (за аналогією до нової конституції Угорщини в квітні 2011 р.) фразою «Боже, благослови

Латвію».

Використання формулювання «латвійської нації» скритикували проросійські депутати в парламенті з партії Центр Згоди, а також ... посол Російської Федерації Олександр Вешняков у Латвії, також Російське МЗС (Міністерство закордонних справ) [15].

22 липня 1994 р. парламент прийняв закон про громадянство. Він передбачає, що громадянами Латвії є також особи, що були громадянами Латвії до 17 червня 1940 р., а також їх нащадки зареєстровані в порядку, встановленому чинним правилам, за винятком осіб, які після 4 травня 1990 р. (тобто, дата повторного в ХХ ст. проголошення незалежності Латвії) отримали громадянство іншої держави.

Латвійського громадянства не можуть запрошувати, зокрема, особи, які були колабораціоністами, інформаторами, агентами або власниками конспіраційних помешкань КДБ СРСР або Латвійської РСР або спецслужб інших країн, розвідників або інших спецслужб – якщо факти були встановлені в порядку, згідно із законом або після 13 січня 1991 р. діяли в організаціях, які виступають проти незалежності Латвії, за подальше приєднання до СРСР: Радянський Комуністичної партії (КПРФ Латвії), Інтерфронти СРСР (що існує в опозиції, серед інших, до Латвійського національного фронту, що відповідає за незалежність), Об'єднаній раді робочих колективів, організації ветеранів війни та праці, соціальної Загальнолатвійському комітеті або його регіо-

нальних комітетах [16].

Ми вважаємо, що за допомогою вказаних вище обмежень відроджена Латвійська держава прагне зменшити ступінь проникнення у її структури та органи державної влади осіб, пов'язаних з такими російські спецслужбами: ФСБ, Служби зовнішньої розвідки та ГРУ. Ці обмеження виправдані цінністю внутрішньої і зовнішньої безпеки Латвії.

2 квітня 1995 р. парламент прийняв закон про статус громадян колишнього Радянського Союзу, що не є громадянами Латвії чи будь-якої іншої країни. Стаття 2 Закону передбачає, особам без громадянства забезпечення прав людини та обов'язків, викладених в Конституції, в тому числі збереження їхньої культури та в рамках національно-культурної автономії, традиції, якщо це не суперечить законам Латвії. Статус особи без громадянства можуть бути скасовані - відповідно до ст. 7 Закону – наприклад, коли така людина без спеціального дозволу Кабінету Міністрів Латвійської Республіки служить у збройних силах, військовий всередині країни, службі безпеки, поліції (міліції), або знаходиться на службі правових інститутів якоїсь іншої країни [17].

Верховна Рада Латвії, прийняла 19 березня 1991 р. Закон «Про вільний розвиток національних меншин в Латвії та етнічних меншин, а також їх прав на культурну автономію». У преамбулі вписано хто проживає у Латвії, корінним населенням Латвії є латвійці, ліви – древній народ, а також громадяни національних та етнічних

меншин. Закон передбачає, зокрема, право на створення асоціацій етнічного профілю, використання національної символіки, святкування свят, на безкоштовну підтримку контактів із співвітчизниками, що проживають на історичній батьківщині, проведення професійних та аматорських культурних заходів, використання, а також створення за свої власні кошти соціальної комунікації, створення навчальних закладів. У відповідності зі ст. 6 Закону – обов'язок національних організацій, їх спілок та асоціацій діятиме в рамках поваги суверенітету та єдності Латвії [18].

Конкретні аспекти функціонування меншин навчальних закладів та зобов'язань латвійських державних органів у цьому питанні регулюється законом від 29 жовтня 1998 р. «Про освіту» [19].

9 грудня 1999 р. Парламент Латвії ухвалив закон про державну мову. Це забезпечує винятковість латвійської мови як єдиної державної мови. Таку норму намагалися змінити росіяни, які проживають в Латвії. У грудні 2011 р. товариство «Рідна мова» є їхнім представником, подали законопроект для громадян про внесення змін до Конституції таким чином, що російська мова (як це має місце в Білорусі) стане другою офіційною мовою Латвії. Проект поправки до конституції був відхилений двічі – парламентом і переважною більшістю виборців, що мають право голосу (75 %) на референдумі, що відбувся 18 лютого 2012 р. слід додати, що близько 50 % росіян, що проживають в Латвії не мають громадянства [20].

Закінчення. Захист національних та етнічних меншин в європейській системі забезпечуються на двох рівнях – міжнародному та внутрішньо-державному. Слід зазначити, що немає загальноприйнятого визначення меншин, яка дозволила б державам діяти по-різному. Найбільш одностороннє визначення прийняті, зокрема, Угорщиною і Польщею, перераховуючи список країн, громадяни яких повинні бути захищені. Крім того, рішення також використовується для позначення умов, необхідних для перебування меншин, скажімо, етнічних (наприклад, визначаючи розмір групи, або час перебування на своїй національній території). Крім рішень угорських, національні меншини як групи не є юридичними суб'єктами, тому несуть тільки призначений індивідуальний характер.

Реалізується таким чином, фундаментальне право рівного громадянства. Це запобігає груповим привілеям, заперечення цього фундаментального закону рівного громадянства [21], зменшує відмінності між меншістю і рештою суспільства.

Історичні події між Латвією і Росією роблять Ригу чутливою до будь-якої спроби Московського інструментального трактування російської меншини. Деякі з вимог можуть розглядатись як загроза консолідації соціально молодій латвійській державі. Таким чином, колишній президент Латвії Валдіс Затлерс, нині голова парламентського комітету з національної безпеки звернув увагу громадськості на секретний збір Росією думок латвійців, що живуть недалеко

від кордону з Російською Федерацією, зокрема, анексію Криму. Відчувається також клопотаність з приводу повторного запуску кремлівських інструментів економічного тиску на Латвію. Слід нагадати, що тільки в 2005 р. Державна Дума Росії ратифікувала договір про делімітацію кордону з цією країною.

Велика частина латвійського інформаційного простору (як у Литві та Естонії) заповнюється російськими програмами, які в односторонньому порядку висвітлюють нинішню ситуацію в Криму та південно-східних регіонах України. Латвійська влада боїться можливих сепаратистських настроїв в цій частині країни, яка живе в компактній близькості з російськомовним населенням. Тому приймаються різні профілактичні заходи, такі: Видання 21 липня 2014 р. про заборону в'їзду на її територію трьом російським співакам за голосне повторювання своїх аргументів Кремля проти українців і України.

Також існує ідея телеканалу литовсько-латвійсько-естонського російськомовного каналу, за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Підставою для національної безпеки Латвії є її присутність у (досягнутий в один рік – 2004), НАТО та ЄС. Однак, фактором зміцнення її існування була б міцніюча ідентифікація російської меншини цієї країни, яка служитиме для поступового зменшення бар'єрів недовіри між національною більшістю і меншістю. Обидві громади сильно підкреслити питання про культуру безпеки, яка, у зв'язку з хворобливим досвідом лат-

війців (серед засланих в Сибір після анексії Радянською державою був президент Карліс Ульманіс) є ключовим компонентом екзистенціального виживання нації, не тільки у зв'язку зі спадщиною історії, але і з викликом демографічних проблем - значне шкала трудової міграції молодих латвійців.

Слід також відзначити, що якби, справді, порушувалися права росіян на території Латвії, вельми сумнівно, що громадянин цієї держави – Нільс Р. Муйжнієкс – був би комісаром з прав людини Ради Європи.

Література та коментарі

1. Różycki M. Multikulturalizm i bezpieczeństwo. Dla kogo różnorodność jest zagrożeniem? / M. Różycki, J. Sadlocha / Konflikty etniczne i wyznaniowe a problem bezpieczeństwa we współczesnym świecie / [red. J. Jarzabek, T. Szyszlak]. – Kraków, 2014. – S. 25.
2. Fenton S. Etniczność / S. Fenton. – Warszawa, 2007. – S. 180.
3. Sadowski A. Zróżnicowanie kulturowe a społeczeństwo obywatelskie / A. Sadowski // Sprawy Narodowościowe, 1999. – № 14–15. – S. 36.
4. Krzysztofek K. Kulturowy wymiar bezpieczeństwa europejskiego. Wielokulturowość jako czynnik ryzyka / K. Krzysztofek / Europa – kontynent ryzyka? Społeczne, polityczne i normatywne uwarunkowania bezpieczeństwa w Europie. – Warszawa, 2007. – S. 45.
5. Ibidem. – S. 52.
6. Menkiszak M. Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim / M. Menkiszak // Komentarze OSW, 2014. – № 131. – S. 2.
7. Według Jennifer Jackson Preece «права mniejszości» nie są naturalnymi darami, lecz konstruktorami konkretnych momentów historycznych (Preece J.J. Prawa mniejszości / J.J. Preece. – Warszawa, 2007. – S. 32).
8. Szczególnie wyraźnie ów problem wystąpił w niektórych miastach, gdzie odsetek ludności rosyjskiej znacznie przewyższał liczbę rdzennych mieszkańców. Dla przykładu według spisu powszechnego z 1989 r. w Narwie, Estończyków było jedynie 4 %, a Rosjan 90 %, w Dyneburgu Łotyszy było 13 %, a 58,3 % Rosjan (za: Buchta M. Karczmy zajezdne mocarstw? Kraje bałtyckie a problem mniejszości rosyjskiej / M. Buchta / Źródła nienawiści. Konflikty etniczne w krajach postkomunistycznych // [red. K. Janicki]. – Kraków-Warszawa, 2008. – S. 348).
9. PHC 2011: People of 192 Ethnic Nationalities live in Estonia : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.ee/64310?parent_id=39113, [12.05.2014].
10. W wyniku kryzysu Łotwę opuściło blisko 200 tys. Łotyszy z czego zdecydowana większość na kraj swojego nowego osiedla i pracy wybrała Wielką Brytanię.
11. Zob. na temat : Topij A. Mniejszość niemiecka na Łotwie i w Estonii 1918–1939/41 / A. Topij. – Bydgoszcz, 1998. – S. 199–212.
12. Ibidem. – S. 144–149.
13. Ibidem. – S. 109, 150–151.
14. Konstytucja Łotwy / [tłum. L. Golubiec, wstęp P. Kierończyk]. – Warszawa, 2001. – S. 38, 42, 51–54 (zob. też : Zieliński J. Systemy konstytucyjne Łotwy, Estonii i Litwy / J. Zieliński. – Warszawa, 2000); z kolei na temat wymogów dla kandydatów na posłów do łotewskiego Sejmu zwiększających bezpieczeństwo narodowe tego państwa dla wyeliminowania minionych powiązań m.in. z KGB (zob. : Pankevych I. Zasady prawa wyborczego Ukrainy / I. Pankevych. – Lublin, 2008. – S. 192–193).
15. Na podstawie – www.stusium.uw.edu.pl/?post/19117 [28.6.2014].
16. Wybór dokumentów prawnych ... – S. 31–36.
17. Ibidem. – S. 37–41\$ O zagadnieniu statusu mniejszości narodowych i etnicz-

nych na Łotwie, w kontekście m.in. liberalizacji wymogów naturalizacyjnych (zob. m.in. : Sozański J. Prawa mniejszości narodowych w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii / J. Sozański. – Warszawa, 1998. – S. 61–102; Heintze H.-J. Selbstbestimmungsrecht der Völker – Herausforderung der Staatenwelt / H.-J. Heintze. – Bonn, 1997. – S. 213).

18. Ibidem. – S. 46–49.

19. Ibidem. – S. 58–69.

20. Dudzińska K., op. cit.

21. Budyta-Budzyńska M. Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989–2002 / M. Budyta-Budzyńska. – Warszawa, 2003. – S. 32.

Khabasinska A., Leshchinskiy P.-A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LATVIAN MAJORITY AND THE RUSSIAN MINORITY IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF LATVIA – ISSUE REVIEW.

The article analyzes the protection of national and ethnic minorities, which in the European system is provided at two levels – international and domestic ones.

It is noted that there is no universally accepted definition of minorities that would allow states to act differently. The most unambiguous definition is adopted by Hungary and Poland, reviewing the list of countries whose nationals must be protected.

Moreover the solution is also used to refer to the conditions necessary to minority stay, for example ethnic (for example, determining the size of the group, or time of stay on its national territory). Except the Hungarian decisions, national minorities as a group are not legal entities, they have only a certain

individual character.

The article highlights the fact of realizing the fundamental right for an equal citizenship. This prevents group privileges, denial of the fundamental law of equal citizenship reduces differences between minority and the rest of society.

The author noted that if, in fact, the rights of Russians in Latvia were violated, it were very doubtful that the citizen of this state – Nils R. Muižnieks – would be the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe.

Keywords: national and ethnic minorities, the Council of Europe, Latvia.

Хабасинская А., Лещинский П.-А. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЛАТВІЙСКИМ БОЛЬШИНСТВОМ И РУССКИМ МЕНЬШИНСТВОМ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛАТВІИ – ОБЗОР ПРОБЛЕМАТИКИ. В статье проанализирована защита национальных и этнических меньшинств, которая в европейской системе обеспечивается на двух уровнях – международном и внутригосударственном.

Указано, что нет общепринятого понятия меньшинств, которое позволило б государствам действовать по-другому.

Более однозначное определение принято, в частности, Венгрией и Польшей, если перечислить страны, граждане которых должны быть защищены. Кроме того, решения также используется для определения условий, необходимых для пребывания

ния меньшинств, скажем этнических (например, определяя размер группы или время пребывания на своей национальной территории). Кроме решений венгерских, национальные меньшинства как группы не являются юридическими субъектами, поэтому имеют только определенный индивидуальный характер.

В статье подчеркивается факт реализации фундаментального права равного гражданства. Це предотвращает групповые привилегии, отрицание этого фундаментального закона равного гражданства уменьшает отличия между меньшинством и остальной частью общества.

Автором отмечено, что если бы права русских на территории Латвии действительно нарушались, весьма сомнительно, что гражданин этого государства – Нильс Р. Муйжниекс – был бы комиссаром по правах человека Совета Европы.

Ключевые слова: национальные и этнические меньшинства, Совет Европы, Латвия.

УДК 94(477):338(498.6/7) "1940/1944"

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ
В ТРАНСІСТРІЇ (1941–1943 рр.)

О.В. Новосолов

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дослідження охоплює значний період Другої світової війни. Простежено процес, а також механізми, специфіку та характер анексії Трансїстрії в контексті румунсько-німецьких домовленостей щодо територій у межах Дністра та Південного Бугу. Охарактеризовано основні військово-політичні, економічні заходи уряду І. Антонеску на окупованих Румунією землях в 1941–1943 рр. Визначено результати та наслідки румунського окупаційного режиму півдня України у 1941–1943 рр.

Ключові слова: політика Румунії, диктатура І. Антонеску, Трансїстрія, анексія, «етнічна пурифікація», румунізація, колонізація.

Вступ. Сучасний етап розвитку української історичної науки вимагає осмислення тематики наукових досліджень. Демократичні процеси в Україні сприймаються суспільством та європейською спільнотою як важливий етап становлення української державності. Події сьогодення, черговий раз доводять ключове значення Української держави не лише на пострадянському просторі, але й на Європейському континенті. Український народ духовно й цивілізаційно посідає достойне місце в сім'ї європейських народів, а складні та неодно-

значні віхи його історії, його боротьба та жертви є свідченням незламного прагнення до свободи та демократії.

Підтверджуючи свій європейський вибір Україна демонструє світу бажання розвивати міжнародні взаємини на засадах демократії та партнерства. Будучи одночасно частиною Центрально-Східної та Південно-Східної Європи Україна підтримує відносини з усіма країнами регіону. Пріоритетним напрямком є розвиток політичних, економічних та культурних взаємин держав Дунайського та Чорноморського басейнів. У даному контексті варто відзначити румунсько-українські відносини, сьогодення яких можна охарактеризувати як партнерське. Між суверенними державами встановлено дипломатичні зв'язки, відбуваються обміни державними візитами та делегаціями, але все ж залишається ряд важливих питань, які потребують належного розв'язання. Саме тому активізація дослідницької роботи, як з українського так і з румунського боку, має сприяти послабленню напруги у взаєминах, створенню об'єктивної основи для рівноправного політичного та культурного діалогу, особливо його економічної та гуманітарної складової.

Румунія, західний сусід України, заслуговує значно більшої уваги

з боку українських істориків і публіцистів, ніж це спостерігається у публікаціях пострадянського періоду. Трагічний шлях Румунської держави в часи Другої світової війни від воєнного союзника гітлерівської Німеччини до становища сателіта, а пізніше (через складні проблеми воєнного, внутрішньополітичного і міжнародного характеру) до союзника антигітлерівської коаліції значною мірою відрізняється від долі інших європейських держав [20, с. 44]. Важливе місце у розробці цього напрямку займає питання українських земель в політиці Румунії в роки диктатури Іона Антонеску (1940–1944 рр.). В цьому контексті, особливий інтерес для нас становить політика економічної експлуатації українських земель румунською окупаційною владою.

Виклад матеріалу. Після анексії частини Південної України німецьке командування передало під тимчасове управління свого союзника – Румунії територію, яка охоплювала Одеську, Ізмаїльську, Чернівецьку, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської та Херсонської областей. Румунська влада створила на цих землях адміністративну одиницю – Трансністрію. Забезпечення ефективного використання економічних ресурсів України стало основною функцією окупаційних органів.

Трансністрія формально до складу румунської держави не ввійшла. Згідно з німецько-румунською угодою (угода «Тетеряну-Хауффе»), яка була підписана 30 серпня 1941 р. представниками румунського та німецького командування, Румунія

отримувала німецький мандат на здійснення управління та економічну експлуатацію території між Дністром та Південним Бугом (Трансністрії) та області Буг-Дніпро. Таким чином було встановлено подвійну демаркаційну лінію: одну вздовж Дністра, яка відділяла Румунію від її ж окупаційної зони, інша – вздовж Південного Бугу, яка розмежовувала румунську та німецьку окупації [1].

В основу угоди було покладено лист фюрера, адресований І. Антонеску від 14 серпня 1941 р., лист-відповідь кондукетора від 17 серпня 1941 р. та лист керівника німецької військової місії в Румунії адресований Верховному Командуванню Румунії від 24 серпня 1941 р.

Згідно з цією угодою, Румунія мала відповідати за безпеку, адміністрацію та економічну експлуатацію Трансністрії. Крім того румунська сторона мала забезпечувати функціонування комунікацій та зв'язок.. Німецька сторона виконувала в Трансністрії роль консультанта та надавала необхідну підтримку румунській адміністрації. Стосовно області Буг-Дніпро, то відповідальність за адміністрацію та економічну експлуатацію цієї території покладалася на Німеччину. Румунія мала підтримувати порядок та безпеку у цій області [2].

Для управління окупованими землями та для координації дій місцевої адміністрації при кабінеті міністрів був створений «Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини та Трансністрії» (далі – КББТ), який очолив генеральний секретар уряду [17.]. На відміну

від Бессарабії та Буковини, де владу обіймали військові, у Трансністрії 19 серпня 1941 р. губернатором було призначено цивільну особу – професора права Георге Алексяну, що 1938–1939 рр. був королівським резидентом Буковини. Губернатор Трансністрії підпорядковувався безпосередньо кондукетору та Президії Ради міністрів [24, с. 87].

Столицею Трансністрії спочатку став Тирасполь, а після 16 жовтня 1941 р., столиця губернаторства була перенесена до Одеси [26, с. 55]. Перед місцевою адміністрацією ставилося завдання налагодити на території провінції економічне й політичне життя. Виконавчий орган Трансністрії – Генеральний секретаріат – складався з відділів – директоріатів. Кожний директоріат відповідав за конкретні функції: сільське господарство, економіку, охорону здоров'я, культу, юстицію, фінанси, шляхи, будівництво, залізниці, техніку [7].

Провінція займала площу приблизно в 40 тис. км² з населенням 2,327 млн осіб. На території Трансністрії було створено 13 повітів: Анапійський, Балтський, Березовський, Дубосарський, Голтський, Ямпільський, Могилівський, Очаківський, Одеський, Овідіопольський, Рибницький, Тираспольський, Тульчинський [24, с. 88.]. Для цієї території було впроваджено окупаційну німецьку марку – як єдину законну валюту. Полковник Васіліу з цього приводу повідомляв в Бухарест, що румунська влада в Трансністрії без румунських грошей сприймається як тимчасове явище.

Німецький мандат на здійснення Румунією управління території межиріччя Дністра та Південного Бугу, зберігав невизначений юридичний статус Трансністрії. Уряд Румунії утримувався від будь яких політичних заяв, щодо офіційного статусу цієї території. 16 грудня 1941 р. на засіданні уряду губернатор Трансністрії, Г. Алексяну, звертаючись до кондукетора заявив, що він діє в провінції з думкою про те, що румунська влада тут встановлена остаточно і назавжди. Звертаючись до членів уряду, диктатор зазначив, що на даний момент, він не може зробити політичної заяви щодо статусу Трансністрії. При цьому маршал дав настанову Г. Алексяну діяти на загарбаних землях так, ніби влада Румунії встановлена тут на два мільйони років [4]. Диктатор наголосив, що не має наміру втрачати те, що здобув такою важкою працею. Трансністрія, на думку Антонеску, повинна була стати румунською територією. На думку кондукетора, не існувало сили, яка б завадила Румунії здійснити свої плани на окупованих землях [5].

У листопаді 1941 р. на засіданні ради міністрів кондукетор заявив, що для Трансністрії ставиться питання колонізації [13]. З метою вивчення умов для колонізації цієї області наприкінці 1941 – початку 1942 рр. в Дубосарський, Рибницький, Балтський, Анапійський, Ямпільський та Могилів-Подільський повіти були направлені спеціальні комісії [8.].

Губернатор Г. Алексяну висував свої плани щодо колонізації Трансністрії. Він запропонував звільнити усі

придністровські села від «чужорідних елементів» до весни 1943 р. Звільнені землі він пропонував передати фронтовикам та ветеранам. Колонія, на думку Алексяну, мала представляти компактне румунське поселення, яке населяють близькі родичі [9].

Після створення адміністративних одиниць у Трансністрії (повітів та районів), окупаційна влада провела підрахунок усіх сільськогосподарських машин, худоби, підприємств та обладнання [25, р. 188].

Однак, поки румунська влада визначалася щодо економічної політики в Трансністрії, адміністрація Алексяну вже восени 1941 досягла певних «успіхів» в освоєнні новоприєднаних земель. 1 листопада 1941 р. губернатор Г. Алексяну повідомляв в Бухарест, що «на даний момент в країну відправлено чи готується до відправки на збірних пунктах:

1. Худоба (усього – 23,5 тис. голів на суму 470 млн леїв), в т.ч.: відправлено – 6 тис. голів; готові до відправки у повіти королівства – 9 тис. голів; взяті румунською армією при відході – 7 тис. голів; безплідна худоба для відгодування – 1,5 тис. голів;

2. Вівці (усього – 20 тис. голів на суму 40 млн леїв), в т.ч.: взяті румунською армією при відході – 17,5 тис. голів; готові до відправки з Григоріополя та Тирасполя – 25 тис. голів;

3. Шерсть – 10 тис. кг на суму 2 млн леїв;

4. Пшениця – 150 вагонів на суму 15 млн леїв;

5. Шкірси́рoвина – 2,5 вагона на суму 1 млн 250 тис. леїв.

Таким чином, зібрано худоби і

сировини на загальну суму 627 млн 250 тис. леїв» [9]. Отже, «економічне освоєння» Трансністрії розпочалося з перших днів встановлення тут румунської окупаційної влади.

В іншому документі Г. Алексяну інформує маршала Антонеску на початку 1943 р. про те, що в губернаторстві Трансністрія підготовлено для країни 3 тис. каракулевих овець, для транспортування яких необхідно 30 вагонів з ярусами, або ж 60 звичайних. В цьому ж листі губернатор Трансністрії зазначав, що вже 15 березня він зможе відправити у Румунію 5 тис. свиней йоркширської породи, для відправки яких потрібно 50 вагонів з ярусами. Алексяну повідомив що 1 квітня 1943 р. в королівство буде відправлено 3 тис. голів великої рогатої худоби та 10 тис. голів домашньої птиці [10]. Таким чином, масовий вивіз сільськогосподарської продукції та сировини дозволив румунському уряду певний час уникати внутрішньої кризи, яка з кожним роком, в умовах війни, поглиблювалася.

Все те, що на території губернаторства Трансністрія представляло собою хоч якусь цінність – підлягало конфіскації. В листопаді 1941 р. румунською владою до складу воєнних трофеїв було включено устаткування південних заводів, фабрик, культурні та історичні цінності, обладнання навчальних закладів [11]. З 3 грудня цього ж року, відповідно до постанови румунської Ради міністрів, було створено спеціальну організацію – «Одеську службу захоплень і збору трофеїв» 20, яка підпорядковувалась безпосередньо генеральному штабу.

На підставі цього рішення, за свідченнями Г. Алексяну на судовому процесі над урядом Антонеску, губернатор Трансїстрії відправив у Румунію устаткування Одеської фабрики по виробництву запасних частин для сільськогосподарських машин, обладнання фабрики кіноапаратури, судноремонтний завод, верстати трьох меблевих фабрик, десять друкарень, завод по виробництву медичних інструментів та багато іншого [17, с. 141].

Визначаючи особливе економічне місце Трансїстрії в планах Румунії, кондуктор на засіданні уряду 13 листопада 1941 р. заявив, що війна обійшлася країні в 170 млрд. леїв. Антонеску наголосив, що необхідно докласти усіх необхідних зусиль, для того щоб вирвати з Трансїстрії 10–15–20 і навіть 40 млрд. леїв, оскільки Трансїстрія перебуває під військовою окупацією, усе цінне є військовим трофеєм 22. За повідомленням 4-го відділу румунського генштабу, з Одеси до 4 липня 1942 р. було відправлено 3887 вагонів «військових трофеїв» [24, с. 188].

Уся продукція, що вироблялася в губернаторстві відправлялася в Румунію, або використовувалася на місці для потреб окупаційною адміністрації та забезпеченню військ. Віце-прем'єр Румунії М. Антонеску на засіданні уряду звертаючись до губернаторів провінцій наголосив, що надлишки запасів, які перевищують потреби армії повинні вивозитися в Румунію [14]. Здійснюючи вивіз сировини та сільськогосподарської продукції з окупованих земель, румунський уряд

намагався, таким чином, подолати продовольчу кризу в середині країни, та виконати свої зобов'язання, щодо поставок продуктів харчування, по відношенню до Німеччини та Італії [15].

Не обмежуючись цим, румунський уряд постійно вимагав від окупаційної влади збільшити поставки майна з окупованих земель, мотивуючи це військовою необхідністю. Для збільшення вивозу «трофеїв», маршал Антонеску прислав в Одесу у 1942 р. генерала Потоп'яну, який очолив так звану «трофейну комісію». У жовтні 1942 р. за наказом віце-прем'єра міністра М. Антонеску, Г. Алексяну відправив у Румунію 500 тракторів.

Як свідчив Г. Алексяну, обсяг майна й устаткування, що підлягав вивезенню, був настільки великим, що у 1943 р. за наказом Антонеску була створена друга «трофейна комісія», яку очолив генерал Васіліу, колишній начальник інженерного управління військового міністерства Румунії. Уповноваженим при адміністрації Трансїстрії, щодо вивозу обладнання й устаткування; а також особливо цінного майна, біло призначено генерала Мосіу [21, с. 206].

Мосіу та Васіліу налагодили відправку не лише устаткування фабрик та заводів, але й змогли переправити в королівство значні історичні та культурні цінності. Точну кількість вивезеного майна Г. Алексяну назвати не зміг. Він пояснив це тим, що сам І. Антонеску 17 березня 1943 р. заявив на засіданні Ради Міністрів, про те, що «необхідно брати з Трансїстрії якомога більше, але без документів,

з тією метою, щоб завтра росіяни не змогли представити докази про здійснені злочини» [20, с. 117].

Ще 21 лютого 1942 р. з Одеси до Румунії було відправлено 11899 вагонів різного майна [28]. Цього ж року – 30 червня – в Бухаресті було підписано німецько-румунську конвенцію, що стосувалася питань розподілу награбованого з України. Відповідно до підписаної конвенції, «продовольство і фураж захоплені румунськими частинами в розмірі, що переважають їх невідкладні потреби, будуть передаватися німецькій владі».

Влітку 1942 р. за наказом Антонеску на базі «Одеської служби захоплення та збору трофеїв» при генштабі було створено п'ять організацій «Z-1». 25 червня 1942 р. організаціям «Z-1» були надані секретні настанови «Про функції організацій «Z-1»» за підписом начальника румунського генштабу. В функції організацій «Z-1» входило збір та відправка в Румунію награбованого майна [17, с. 141].

Особливо відзначилася одеська організація «Z-1», яка до 20 грудня 1942 р. зуміла відправити в королівство матеріальних цінностей на загальну сум 18,6 млрд. леїв. Крім того, в Румунію було відправлено 49 ящиків археологічних матеріалів з одеських музеїв. Ці матеріали були направлені у музеї старожитностей в Бухаресті та Яссах.

На відміну від одеської організації «Z-1», яка вела облік майна і цінностей, що відправлялися до Румунії, в Криму та в Донецькому басейні організації «Z-1» при відправці так званих «військових трофеїв» обліку та

оцінки майна не здійснювали.

Румунська окупаційна влада, яка господарювала в Трансністрії, йшла за німецьким сценарієм, проводячи «освоєння» промисловості окупованої території. Уряд Антонеску проводив політику деіндустріалізації провінції, що відповідало діяльності організацій «Z-1». Важливі промислові об'єкти Трансністрії підпорядковувалися безпосередньо уряду губернатора Алексяну. У віданні одеського муніципалітету було спочатку 49, а в подальшому 70 найбільших підприємств Одеси. Муніципалітету румуни не дали можливості довго господарювати на закріплених за ним підприємствах. Так уже 23 жовтня 1942 р. повідомлялося «про передачу під контроль губернаторства таких підприємств: 10 металообробних, 4 лісових і меблевих, 3 хімічних, 8 текстильних, 3 будівельних, 12 харчових, 8 шкіряних». Після цієї передачі у віданні муніципалітету залишилося 22 підприємства, але й вони незабаром перейшли під контроль окупаційної влади [18, с. 292–293].

Висновки. Отже, зважаючи на тимчасовий характер окупації Трансністрії, румунська влада намагалася у повному обсязі використати економічний потенціал цієї області. Уряд І. Антонеску сподівався за рахунок окупованих земель забезпечити значний державний прибуток і покрити воєнні потреби Румунії. Масовий вивіз сировини та сільськогосподарської продукції став першочерговим завданням щодо «економічного освоєння Трансністрії». Крім того вивозу підлягало цінне майно, твори мисте-

цтва, культурні та історичні цінності. З цією метою румунською окупаційною владою було створено так звану «Одеську службу захоплень і збору трофеїв», з літа 1942 р. зважаючи на зтяжний характер війни на базі цієї служби було утворено п'ять організацій «Z-1». До військових трофеїв було також зараховано устаткування одеських фабрик та заводів, майно та обладнання навчальних закладів, медичних установ тощо. Збір та вивіз цінного майна насправді був відвертим грабунком Трансністрії.

Аграрне освоєння анексованих земель румунський окупаційний апарат планував здійснити шляхом колонізації сільськогосподарських районів переселенцями з Румунії. Важливим аспектом колонізації Трансністрії була примусова румунізація та депортації за межі провінції нерумунського населення. Щодо промислового «освоєння» Трансністрії, то румунська окупаційна влада йшла шляхом деіндустріалізації провінції, про що свідчить масовий вивіз устаткування та обладнання фабрик і заводів. Таким чином, румунська окупаційна влада проводила економічне освоєння Трансністрії колоніальними методами. Експлуатація окупованих областей України, діяльність «Одеської служби захоплень і збору трофеїв» та організацій «Z-1», грабіжницька й злочинна колонізація сільськогосподарських районів провінції – все це використовувалося для пограбування місцевого населення та збагачення правлячих кіл Румунії.

Джерела та література

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova (Національний Архів Республіки Молдова – далі ANRM), ф. 706, оп.
2. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 9, арк. 66.
3. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 9, арк. 67.
4. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 12, арк. 652.
5. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 560, арк. 272.
6. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 560, арк. 273.
7. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 568, арк. 166–167.
8. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 1208, арк. 19.
9. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 564, арк. 27.
10. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 819, арк. 106–111.
11. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 823, арк. 11–12.
12. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 1, арк. 1–3.
13. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 1208, арк. 273.
14. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 18, арк. 38.
15. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 520, арк. 14–15.
16. ANRM, ф. 706, оп. 1, спр. 556, арк. 89–90.
17. Ветров І. Діяльність німецьких монополій та військово-економічного апарату Третього Рейху на окупованій території України (1941 – 1942 рр.) / І. Ветров // Молода нація. Альманах. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 141.
18. Левит И.Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР : Истоки, планы, реализация (1.IX.1939 – 19.IX.1942) / И.Э. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1981. – С. 292–293.
19. Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941–1945 / А.В. Русак. – К.: Ин-т истории Украины НАН Украины, 1998. – С. 44.

20. Попович К.Ф. Память времени : Записки военного разведчика / К.Ф. Попович. – М. : Фонд Андрея Первозванного, 2002. – С. 115–117.

21. Gheorghe I. Un dictator neferecit – marșalul Antonescu : Calea României spre Statul sateli / I. Gheorghe. – București : Machiavelli, 1996. – P. 206.

22. Nistor I. Istoria romanilor din Transnistria : Organizarea cultura și jertfa lor / I. Nistor. – Bucuresti : Eminescu, 1995. – P. 87.

23. Kiristescu C. România în al doilea război mondial : [in 2 vol] / C. Kiristescu. – București : Universul Enciclopedic, 1995. – Vol 1. – P. 55.

24. Procesul lui Ion Antonescu / [Ed. ingr. de I.Craca]. – Bucuresti : Eminescu, 1995. – P. 186–188.

25. Procesul lui Ion Antonescu / [Ed. ingr. de I.Craca]. – Bucuresti : Eminescu, 1995. – P. 188.

Novosiolov A.V. ECONOMIC POLICY OF THE ROMANIAN OCCUPATION AUTHORITIES IN TRANSNISTRIA (1941–1943). The article researches the significant period of the Second World War. The author explores process and describes basic military-political, economic and cultural measures taken by I.Antonescu's government introduced to occupied Ukrainian territories at this period. The author studied mechanism, particularity and character of annexing Transnistria in the context of Romanian – German agreements about Ukrainian territories (country between the Dnister and the Southern Bug rivers). The author defined results and consequences of political and occupational regime of the southern part of Ukraine in 1941–1943.

Keywords: policy of Romania,

dictatorship of I. Antonescu, Transnistria, annexation, «ethnic purification», romanization, colonization.

Новосёлов А.В. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РУМЫНСКОЙ ОККУПАЦИОННОЙ ВЛАСТИ В ТРАНСНИСТРИИ (1941–1943 ГГ.). Исследование охватывает значительный период Второй мировой войны. Прослежен процесс, а также механизмы, специфика и характер аннексии Транснистрии в контексте румыно-германских договоренностей по территории в междуречье Днестра и Южного Буга. Охарактеризованы основные военно-политические, экономические меры правительства И.Антонеску на оккупированных Румынией землях в 1941–1943 гг. Определены результаты и последствия румынского оккупационного режима юга Украины в 1941–1943 гг.

Ключевые слова: политика Румынии, диктатура И.Антонеску, Транснистрия, аннексия, «этническая пурификация», румынизация, колонизация.

УДК 726.54

ХРЕЩАТІ ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ
ПАМ'ЯТКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Т.З.Маланюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядаються хрещаті дерев'яні церкви Івано-Франківської області XVII – XIX століть, які є безцінними пам'ятками українського народного мистецтва. Значну увагу приділено гіпотезі походження гуцульського храму, спільних прикмет у зовнішнім вигляді з іншими типами українського дерев'яного будівництва, що творить одну цілість у сакральній архітектурі в Івано-Франківській області, яка є складовою частиною історико-культурної спадщини України.

Зазначаються головні риси, притаманні для гуцульської школи народного храмового будівництва: відзначаються своєрідні архітектурні стилі, вказано надзвичайне багатство типів, оригінальність деталей декору, особлива гармонія пропорцій, розвій форм та конструкцій архітектурно-мистецьких пам'яток, показується повнота своєрідності будівництва українських хрещатих церков.

Подається аналіз пам'яток дерев'яного церковного будівництва Івано-Франківської області, яка викликає великий інтерес у дослідників самотньої духовної культури України.

Характеризуються одні із найвищих зразків хрестоподібних в плані дерев'яних церков, які створювалися переважно на основі проектів народних майстрів із надзвичайним

смаком, чудової пропорції, ставши мистецькими шедеврами для сакрального будівництва України.

Ключові слова: хрещаті дерев'яні церкви, сакральна архітектура, історико-культурні пам'ятки, культурна спадщина.

Постановка проблеми. Дерев'яна сакральна архітектура України – це та ділянка історико-культурної спадщини, в якій наш народ найбільше показав свій талант до мистецтва. Незрівнянні досягнення українського народу в цій сфері досить давно привертали увагу культурного світу до дерев'яних церков, які були не тільки у великій кількості, але і за всіх часів були комплексним втіленням культури народу, його духу – у архітектурі, малярстві, різьбленні та інших мистецтвах.

Зацікавленість світу нашими дерев'яними церквами датується з моменту їх появи, проходить через усі віки, тому вони були зафіксовані в багатьох джерелах, а від середини XIX ст. починають вивчатися вченими різних країн [19, с. 7].

У XX ст. українська дерев'яна сакральна архітектура стає об'єктом зацікавлення українських вчених В. Щербаківського, В. Січинського, М. Драгана, П. Юрченка, І. Могитича та ін.

Детальний аналіз хрещатим церквам здійснено у фундаментальному двохтомнику М. Драгана «Українські дерев'яні церкви», в якому мистецтвознавець виразно характеризує розвій головних типів української дерев'яної церкви з їх головними «варіантами» і «підваріантами» [8, с. 102–108].

В останні роки дослідження пам'яток дерев'яної сакральної архітектури присвячені роботи В. Вечерського, Я. Тараса, Л. Прибегі, В. Слободяна, Г. Шевцової та ін.

Актуальними залишаються питання, пов'язаних з комплексним вивченням хрещатих дерев'яних церков Івано-Франківської області як історико-культурних пам'яток, їх збереження та використання для потреб туризму.

Мета статті – проаналізувати хрещаті церкви Івано-Франківської області як складові історико-культурної спадщини.

Результати дослідження. До найвищих надбань національної традиційної архітектури належать дерев'яні храми. На думку М. Драгана українське дерев'яне церковне будівництво – це найбагатша за технічними і мистецькими проблемами група серед дерев'яного будівництва усіх європейських народів. Воно демонструє надзвичайне багатство типів та велич розвоєного розмаху [2, с. 179].

Усі відомі в Україні дерев'яні церкви належать до одного з двох основних типів: тридільного або хрещатого.

Хрещаті храми – зазвичай центричні, п'ятизрубні або дев'ятизрубні.

Вони мають непарну кількість верхів – один, три, п'ять, дев'ять [3, с. 25].

Дерев'яні хрещаті храми збереглися практично на всій території Івано-Франківської області. Найбільша кількість цих споруд зосереджена на Гуцульщині.

Генезис гуцульської церкви, подібно, як і походження форм сакральної архітектури сусідніх із Гуцульщиною карпатських етнографічних груп, до цього часу не є повністю виясненим. Не вдаючись у глибші дослідження, слід згадати, що існують кілька гіпотез на тему походження гуцульського храму, який у плані має форму хреста (зокрема, В. Січинського, Я. Целевича, М. Драгана, І. Могитича).

Храми гуцульського типу, поряд із бойківськими та лемківськими, відзначаються своєрідним архітектурним стилем, через що їх порівняно легко відрізнити від інших. Зокрема, він як єдиний, який відходить планом від повсюдно поширеної тридільної схеми (бабинець + нава + захристія).

Походження цієї групи церков виводили, зокрема, з гори Афон або від Межигірського монастиря під Києвом, звідки зразок із трибічне замкнутими бічними раменами хреста, а також із захристієм міг бути запозиченим на початку XVII ст. до православного монастиря біля Маняви. Походження хрестоподібної в плані форми пов'язували також із мурованою сакральною архітектурою Вірменії, звідки її могли принести на Русь за посередництвом Заходу. З'явилося також припущення, що першозразками гуцульської церкви могли бути муровані однобанні з XIII і XIV ст.

церкви у Галичі, Львові, Перемишлі і Василеві [6, с. 151].

У монографічному дослідженні М. Драган вказує на те, що дерев'яні хрестові церкви мають у зовнішнім вигляді досить спільних прикмет з іншими типами дерев'яної церкви, бо все українське дерев'яне будівництво творить одну цілість, на яку складається спільна всім типам техніка, спосіб провадження стін і дахового накриття, забезпечення стін і т. н. Та попри свої старі традиції на Україні, втягнула в свій комплекс також дещо західних подробиць з будівництва ренесансового й барокового стилю [8, с. 102–103].

На думку Л. Прибеги традиційний гуцульський храм п'ятизрубний, хрещатий у плані, одноверхий. Центральний зруб квадратний, однієї ширини з бабинцем і вівтарем або розширений, завжди відзначається восьмигранним наметовим верхом на барабані. Бокові рамена хреста перебиваються коробовими склепіннями та покриваються двосхилими дахами. З метою захисту нижніх вінців зрубу від намокання навколо споруди завжди влаштовували широке піддашся [16, с. 127].

Мистецтвознавець І. Грабар вказує на те, що більшість гуцульських церков побудована за планом латинського, нерівнораменного хреста, з однією банею посередині [7, с. 64].

Архітектор Я. Тарас [19, с. 417–424] зазначає головні риси, притаманні для гуцульської школи народного храмового будівництва:

- план у вигляді рівнораменного хреста;

- план близький до рівнораменного хреста з незначним скороченням бокових прямокутних рамен;

- план хрестовий з короткими боковими раменами;

- план хрестовий з незначним скороченням бокових прямокутних рамен та видовженим прямокутним бабинцем;

- план хрестовий з короткими боковими прямокутними раменами із видовженим бабинцем або вівтарем.

Серед гуцульських хрещатих церков (Коломия, Ворохта, Татарів, Микуличин, Ямна, Криворівня) найдосконалішою за пропорціями й архітектурними формами є церква Різдва Пр. Богородиці у Ворохті. Особливість її композиції полягає в тому, що бокові зруби мають невелику глибину – близько половини їхньої ширини, східний і західний зруби також мало видовжені, а це робить церкву в своїй основі дуже компактною. Над центральним зрубом стоїть восьмикутний підбанник, завершений високим наметом. Оскільки нахил стіни середнього зрубу дуже великий, восьмикутний підбанник набагато вужчий за середній зруб. У цій будівлі дуже вміло знайдено співвідношення бічних відгалужень із струнками формами центрального восьмерика й намету, увінчаного невеликими ліхтариками [18, с. 300]. Завдяки високому намету даху, ліхтарика, маківці центральний об'єм ворохтянської церкви набув п'ятивного характеру. Композиція стала пластичною, скульптурно виіпленою.

Чудова п'ятизрубна одноверха церква у с. Ворохта на Гуцульщині

зберегла в собі зовнішні риси хаги, а центральна нава виросла вгору – почалося творення ступінчастої ярусної композиції. Нижній ярус зрубу має прямокутний план – четверик, другий ярус — восьмерик. Перехід від одного до другого утворює залом. В інтер'єрі він стає важливим просторово-конструктивним акцентом, що звужує простір і, як на крилах, зносить його вгору. Завдяки цьому лінії набули динамічності. Чергування освітлених чи затемнених площин збагатило перспективне сприйняття, що також носило зменшення форм у міру того, як простір підіймався усе вище.

Разом з тим просторовість інтер'єру, спрямованого вгору, стала найважливішою прикметою українських храмів, якої нема в архітектурній скарбниці сусідніх народів [20, с. 61].

Дослідник Д. Гоберман називає церкву Різдва Богородиці цінним пам'ятником гуцульської архітектури XVIII ст., яка своїм силуетом добре виглядає на пагорбі, омивається невеликим потічком, що недалеко звідси впадає в Прут. Церква відрізняється стрункістю й імпазантністю вигляду, яка відчувається й усередині храму [5, с. 138].

В. Вечерський і Л. Прибега вказують на те, що церква Різдва Богородиці у Ворохті первісно була споруджена 1615 р. в селі Яблуниця. На теперішнє місце її перенесли в 1780 [3, с. 115; 16, с. 127–128].

Побудову одноступової хрещатої церкви у Ворохті І. Могитич також відносить до початку XVII ст. [13, с.

91], хоча за даними В. Клапчука і М. Клапчука даних про дату спорудження церковної споруди, яка збереглася донині, невідомо нічого [9, с. 268; 10, с. 488–489].

У 1979 р. пам'ятник сакральної архітектури церква Різдва Пресвятої Богородиці у Ворохті реставрований архітекторами Б. Кіндзельським, Г. Круком, І. Могитичем [14, с. 217].

Загалом споруда досить компактна і композиційно зібрана, вражає вишуканістю співвідношень бічних відгалужень та центрального об'єму, гармонією форм, що й ставить пам'ятку в ряд визначних творів українського народного зодчества [16, с. 128–129].

Церква в Криворівні – старий дерев'яний храм, перші згадки про нього відносяться до 1660-х років. На нинішнє місце церкву було перенесено із зарічної частини села в 1719 році. Цікаво, що за три з половиною сторіччя свого існування храм жодного разу не закривали.

Одноголовий, з витонченою окресленою верхівкою, п'ятизрубний, сильно витягнутий по головній осі і з укороченими бічними прирубамі, криворівнянський храм височіє на прибережному пагорбі, нагадуючи корабель, який злетів на хвилі. Широке опасання покоїться на фігурних кронштейнах. В інтер'єрі зберігає чотирьохярусний різьблений позолочений іконостас із соковитим різьбленням у стилі бароко. В цілому ж церква в Криворівні є однією з найдовершеніших пам'яток гуцульської школи народної архітектури [17, с. 18].

Близькою за структурою до роз-

глянутих храмів є церква Іоанна Милостивого в м. Яремчі. Центральний квадрат хрещатого плану цієї церкви також утворюється перетворенням різношироких прямокутників, але бокові рамена тут коротші.

Церква зведена у XVIII ст. в колишньому с. Ямні, яке згодом увійшло в межу міста. Квадратний центральний зруб піднятий високо, переходить у восьмирік і вінчається наметовим покриттям з перехватом та маківкою з хрестом. Завдяки коротким боковим відгалуженням, високому центральному об'єму та піддашшю, що оперізує всю споруду храм сприймається компактним і струнким. Вертикальний розвиток форми церкви Іоанна Милостивого споріднює значною мірою її з храмом ту Ворохті, який, імовірно, слугував зразком для будівництва.

Давню традицію унаслідуваної і в будівництві дзвіниці, яка тут двоярусна з наметовим завершенням четверика на четверику [16, с. 131].

В. Клапчук вказує на те, що церковна споруда у с. Ямна за різними джерелами споруджена 1840 р. Разом з тим церква Святого Іоана Милостивого представляє собою шедевр гуцульської церковної архітектури на яку звертали увагу різні діячі культури і мистецтвознавства. Низку теплих слів присвятив їй поет В. Щурат, неодноразово змальовував маляр О. Новаківський, коротко схарактеризував мистецтвознавець М. Драган [9, с. 285].

На відміну від храмів у Ворохті, Коломиї та Яремчі, хрещатий план яких утворений перетином двох пря-

мокутників, центральний зруб Дмитрівської церкви XVIII ст. у с. Татарів, що біля Яремче, розширений, а бічні розгалуження хреста досить короткі, особливо північного і південного боків. Органічними в планувально-просторовій структурі храму виглядають прибудови до вівтаря з північного та південного боків ризниці та дияконника. У композиції храму домінує квадратний у плані центральний зруб, який вінчається наметовим покриттям па великому восьмиріку. Вічні зруби завершуються двосхилими дахами і підпорядковані центральному об'єму. Цим самим досягається цілісність і компактність форми. Композиційна зібраність об'ємів споруди посилюється ще й широким піддашшям.

Загалом, Дмитрівський храм невеликий за фізичними параметрами, проте інтер'єр його сприймається поличним завдяки об'єднанню через арки вирізи простору пани та бічних приділів і вертикальному розвитку центрального зрубу під четверика до пірамідального завершення через восьмиріки.

Гармонію форм храму а природним оточенням доповнює вишуканих пропорцій двоярусна, квадратна в плані а наметовим восьмигранним завершенням дзвіниця, яка зведена одночасно а церквою.

В околицях м. Яремчі нас цікавитиме ще один гуцульський храм Троїцька церква в с. Микуличин, збудована 1868 р. За типологічними ознаками церква відноситься до хрещатих, одноверхих. Її особливістю є розвинений у плані центральний зруб

з невисоким наметовим покритім. У поєднанні з короткими боковими відгалуженнями та широким піддашшям силует храму сприймається пірамідоподібним.

Більш давньою є триярусна дзвіниця Троїцької церкви, споруджена у XVIII ст. Це один із кращих зразків дзвіниць гуцульської школи. Її перший ярус квадратний у плані, зрубної конструкції, другий – каркасний, восьмигранний, третій – відкрита восьмигранна галерея у вигляді аркади, з восьмигранним наметовим завершенням. Гонтове покриття стін і дахів надають споруді композиційної цілісності та пластичної виразності [16, с. 131–132].

Г. Логвин дав високу мистецьку оцінку микуличинській дзвіниці, заслужено називаючи її скромним маленьким шедевром, який створила рука виключно талановитого майстра [21, с. 122].

Нині проводиться реконструкція дзвіниці Троїцької церкви.

На Косівщині у с. Микитинці збереглися архітектурні пам'ятки Хресто-Воздвиженська церква, збудована 1764 р., та дзвіниця 1859 р. Як писалося у журналі Пам'ятки України № 2–3 за 1992 р. місцевим мешканцям вдалось урятувати унікальну церкву.

Дерев'яна церква хрестовидна в плані з дуже короткими бічними раменами, однокупольна, з піддашшям на випусках вінців зрубів. До східного простору з півночі і півдня примикають крихітні зруби. Головний вхід оформлений ганком на різьблених стовпах. Центральний зруб, що значно піднімається над останніми до

гребенів похилих дахів, несе приземистий восьмимерик з дещо плескатим куполом. Вся споруда, окрім купола, обшита гонтою. В інтер'єрі – темперний олійний іконопис XIX ст.

На захід від церкви знаходиться дерев'яна, квадратна в плані, триярусна дзвіниця з шатровим верхом і широким опасанням. Дзвіниця має незвичайне завершення – шатро, увінчане п'ятьма крихітними маківками, – центральною і бічними, поставленими по кутах. Перший і другий яруси рубані, верхній – каркасний. Настил третього ярусу знизу має олійний іконопис XVIII ст. [14, с. 236]. Реставровано пам'ятку у 1990 р. [11, с. 24].

У с. Пістинь Косівського району знаходиться пам'ятник дерев'яної архітектури Успенська церква 1858 р. Автори краєзнавчої розвідки про с. Пістинь вказують, що пам'ятка є найстарішою церквою Гуцульщини, зведена ще у 1600 р. [4, с. 27].

Церква є одним із небагатьох п'ятизрубних храмів Гуцульщини, що має в основі план хреста з незначним скороченням бічних рамен та видовженим бабинцем. Характерною особливістю є і похилий шатровий дах з невисоким восьмимериком, який ледь видно між дахами прирубів. До неї веде перекинута високо над водою висяча на металевих тросах дерев'яна кладка [4, с. 27].

В інтер'єрі церкви домінує високо розкритий центральний простір. У бабинці влаштована каплиця. На стінах – темперний іконопис XIX ст. На схід від пам'ятника знаходиться дзвіниця з каменя і цегли, прямокутна в плані, одноярусна, з чотирма отвора-

ми для дзвонів, покрита чотирьохсхилим дахом [14, с. 236].

Рідкісний тип гуцульської школи народної дерев'яної архітектури Церква Іоакима і Анни, 1841 р., і дзвіниця, 1773 р. знаходяться у с. Сподна. Церква дерев'яна, хрестовидна в плані, трикупольна. З півночі до східного простору примикає прямокутний зруб. Споруда з піддашшям на фігурних випусках вінців. Зруби по осі захід-схід перекриті грушовидними куполами на восьмериках, поставлених на видимі ззовні четверики; бічні восьмерики на четвериках з одним заломом. Внутрішній простір розкритий уверх. На стінах – іконопис темперою середини ХІХ ст. Дзвіниця розташована на південний захід від пам'ятника. Дерев'яна, квадратна в плані, двох'ярусна (четверик на четверику), з піддашшям на кронштейнах, завершена шатром. Нижній ярус рубаний, верхній – каркасний [14, с. 236].

Дерев'яні хрещаті храми Покуття відзначаються своїми архітектурно-конструктивними формами і оригінальними деталями декору, особливою гармонією пропорцій. У цих будівлях втілено високі ідеали та мистецькі уподобання народу [15, с. 423].

До одноверхих хрещатих церков гуцульського типу належить і Благовіщенська церква та дзвіниця у м. Коломия. Пам'ятки стоять на східній околиці міста біля старого цвинтаря. Церква збудована 1587 р., дзвіниця – у ХVІІІ ст. Церква хрещата, п'ятипільна, одноверха. Центральний зруб увінчано восьмигранним верхом на восьмерику. Бічні рамена покрито

двосхилими дахами з маківками на гребенях. Церкву оточено піддашшям на випустах вінців зрубів, яке перед бабинцем переходить у ганок [3, с. 117].

Оригінальну характеристику визначним пам'яткам дав Г. Логвин. Зокрема він писав: «Мабуть, в українській архітектурі немає іншого такого храму, де ритм присадкуватих пропорціональних членувань був би проведений так послідовно і майстерно, де б «розстеленість» об'ємів по землі знайшла таке високохудожнє втілення. Церква «стелить» свої бічні рамена по невеличкому пагорбку, заввишки лише в 2–3 м висоти. Мініатюрна гранчаста баня з наметовим верхом, перехопленим перепоясанням внизу і тендітною маківочкою у вінчанні, ніби визирає з-за високих дахів, чим збільшується враження «приземленості» споруди. Біля неї стоїть граціозна дзвіничка з такими ж присадкуватими пропорціями та наметовим дахом, але не гранчастим, а квадратним, бо дзвіничка – напівгосподарська, напівкультова споруда – не могла «конкурувати» з церквою. Той хто будував храм, був справжнім художником, спроможним у малому втілити красу» [12, с. 347].

Дзвіниця Благовіщенської церкви, побудована у ХVІІІ ст., характерна для гуцульської школи. Це квадратна в плані двоярусна споруда, в якій перший ярус зрубної конструкції, другий – каркасний; завершується споруда чотиригранним наметовим покриттям. Широке піддашшя дзвіниці не лише підкреслює горизонтальний устрій форми споруди, а й компози-

ційно споріднює її з церквою, складаючи цілісний ансамбль [16, с. 130].

Благовіщенська церква досить мініатюрна по розмірах. Реставрація церкви проведена в 1980 році архітекторами Б. Кіндзельським та І. Могитичем. Пам'ятник є одним із найбільш довершених ансамблів гуцульської школи народного будівництва [14, с. 216].

Порівняно нечисленними є храми, плани яких фактично є наближеними до рівнораменного хреста. Вони зосереджені у приграничній покутсько-гуцульській смузі, головню на південь від лінії Прута [6, с. 154].

Церква у Н. Вербіжі, яка у 2013 р. віднесена до списку ЮНЕСКО представляє собою центральну хрещату споруду із п'ятьма банями, що розміщені на середхресті та наріжниках хреста. План споруди утворений шляхом перетину двох прямокутників (19,622 м повздовжнє рамено та 16,432 м в поперечному напрямку), що мають гранчасте завершення з усіх чотирьох боків. Церква триярусна. Два нижні яруси складають зруби, верхній третій – восьмерикові вежі, накриті шатровими банями з перехватом і главками з ажурними хрестами. Центральна вежа дещо вища, з прорізними угорі чотирма віконцями прямокутної форми, посаджена на середохрестя через «кутаси». Бічні вежі також мають по одному малому віконцю прямокутної форми з луковим завершенням. Висота веж із банями рівна 11,5 м, що рівна приблизно половині довгого зрубу. Нижній ярус традиційно відмежований широким опасанням, винесеним на випущені

вінці зрубу. Другий ярус має по два більші вікна прямокутної форми на гранях зрубу. Центральний вхід із південного боку, що зумовлено топографічними особливостями. Добудови до церкви у вигляді прямокутних приміщень бабинця та ризниці. Зруби та вежі мають помітний нахил стін до середини з метою ілюзійного збільшення високості верхів в інтер'єрі.

Очевидно в період 1990-х рр. проведено оббиття трьох чвертей церкви цинковою бляхою, вкритою

чеканкою низької мистецької вартості. В інтер'єрі п'ятиярусний золочений бароковий іконостас з образами високої мистецької якості, у бічних вежах – пишні дерев'яні барокові вівтарі, виконані на латинський манер із золоченими коринфськими колонами. Внутрішнє по малюванню церкви сучасне, традиційне, виконане олійними фарбами. Коло церкви зведена чотирибічна триярусна дзвіниця зрубної конструкції, з ажурною галереєю та чотирибічним шатром. Форма дзвіниці присадкувата, цілком характерна для гуцульського регіону та теренів пограничної зони періоду XVIII ст., де, власне, знаходиться село Нижній Вербіж [1, с. 168–169].

Появу хрещатих церков поза історико-етнографічними межами Гуцульщини – на Покутті, Бойківщині, Опіллі – не можна пов'язувати лише з гуцульською школою народного храмового будівництва. Наприклад, хрещаті церкви між ріками Сукіль та Лімницею (сс. Слобода-Болехівська, 1700 р.; Липа, 1720 р.; Князівське, 1774 р.; Тисів, 1783 р.; Витвиця, 1824 р.; Ценява, 1745 р.) І. Могитич та Р.

Бриковський відносять до гуцульської школи, а Г. Логвин до галицької школи. Етнографи ж зараховують дану територію до Бойківщини.

Хрещаті церкви між річками Сукиль та Лімницею необхідно віднести до об'єктів, архітектура яких визначалася за вимогами монастирів. Вони відрізняються від тих, що знаходяться в межах Гуцульщини, зокрема мають гранчасті рамена, крім західного, накриті зрубом на зразок зімкнутого склепіння, середній верх є центром усієї композиції. Особливістю якої є компактність об'єму. В гуцульських церквах рамена прямокутні, мають різну пропорційність, накриті склепінням, плесканою стелею.

Не дивлячись на те, що ця група церков знаходиться в межах історико-етнографічного району Бойківщина, їхня архітектура не має нічого спільного з бойківськими храмами. Її підвалини закладалися монастирями на основі хрещатих церков, які мали місце на Покутті і одержали продовження в Гуцульщині. Отже, цю групу церков доцільно окреслювати як болахівсько-долинсько-перегінська група [19, с. 413-417].

Висновки. Таким чином хрещаті церкви нашого краю є безцінним скарбом народного храмового будівництва. Охорона своєї культурної спадщини на державному рівні, яка акцентована на збереженні своєї самобутності, дасть поштовх для розвитку туризму в регіоні.

Література

1. Бабій Н. Церква Різдва Богородиці (1756–1808 рр.) у селі Нижній Вербіж

: питання типології пам'ятки / Н. Бабій // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К. : Міленіум, 2012. – № 3. – С. 167–171.

2. Боньковська С. Хрещаті храми України (Питання походження і розвитку) / С. Боньковська // Записки НТШ. – Т. ССXL – Львів, 2001. – С. 179–224.

3. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми / В. В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 271 с.

4. Гаврилків В. Віхи історії / В. Гаврилків, Г. Бейсюк, Н. Пліхтяк – Косів : Писаний камінь, 2000. – 128 с.

5. Goberman D. N. По Гуцульщине / Д. Н. Goberman – Л. : Искусство, 1979. – 166 с.

6. Гори Гуцульщини / [ред. Анджей Вельоха]. – Краків : Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК, 2006. – 224 с.

7. Грабар І. Дерев'яна церковна архітектура Прикарпатської Русі / І. Грабар // Пам'ятки України. – 1997. – № 2. – С. 61–66.

8. Драган М. Д. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах / М. Драган: [передм. В. С. Александрович; прим. В. С. Александрович, В. М. Слободян; преді.-геогр. покажч., терм. словник В. М. Слободян; упоряд. О. О. Савчук]. – Харків : Видавець Савчук О. О., 2014. – 450 с.

9. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка та народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / В. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508 с.

10. Клапчук В. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук – Делятин. 2007. – 584 с.

11. Лісова Н. Як у Микитинцях рятували церкву / Н. Лісова // Пам'ятки Укра-

їни. – 1992. – № 2–3. – С. 23–26.

12. Логвин Г. Н. По Україні: Старовинні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин. – К. : Мистецтво, 1968. – 463 с.

13. Моги́тыч И. Р. Памятники архитектуры // Украинские Карпаты. Культура / З. Е. Болгарович, М. С. Глушко, О. М. Голубец. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 89–93.

14. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : [Ил. Справ.- каталог] : в 4-х томах / [гл. редкол.: Н. Л. Жариков] [и др.]. – К. : Будивельник, 1983–1986. – 1985. – Т. 2. – 336 с.

15. Покуття : історико-етногр. нарис / ПНУ ім. В. Стефаника ; [голов. ред. А. Королько]. – Л. : Манускрипт, 2010. – 455 с.

16. Прибега Л. В. Дерев'яні храми Українських Карпат / Л. В. Прибега. – К. : Техніка, 2007. – 168 с.

17. Рибарук І. Духовний феномен 350-ліття / І. Рибарук // Гуцули і Гуцульщина. Літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис. – Косів, 2011. – № 2 (3). – С. 18–25.

18. Сіяк Д. Дерев'яна архітектура на Гуцульщині / Історія Гуцульщини. – Чикаго-Львів, 1995. – Т. 1. – С. 291–306.

19. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура Українців Карпат : культурно-традиційний аспект / Я. Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2007. – 640 с.

20. Чепелик В. В. Бесіди про українську архітектуру / В. В. Чепелик / [за заг. ред. А. О. Пучкова] / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. – К. : Фенікс, 2013. – 224 с.

21. Яремчук В. П. Микуличин / [В. П. Яремчук, В. М. Клапчук, Ю. Ю. Боберський та ін.]. – Брошнів : «Талья», 2002. – 240 с.

Malanyuk T.Z. CRUCIFORM WOODEN CHURCHES AS HISTORICAL AND CULTURAL ATTRACTIONS OF IVANO-

FRANKIVSK REGION. The article deals with cruciform wooden churches in Ivano-Frankivsk in XVII - XIX centuries, which are the priceless monuments of Ukrainian folk art. Special attention is paid to the hypothesis of the origin of Hutsul house, which has common signs in appearance with other types of Ukrainian wooden construction. It creates sacral architecture in Ivano-Frankivsk region and is the part of the cultural heritage of Ukraine.

We can indicate the main features peculiar to the Hutsul school of folk temple construction: They include different details of decoration, special harmony of proportions, variety of forms and structures of architectural and artistic monuments. They show the fullness of identity of Ukrainian cruciform church construction. These churches are characterized by a distinctive architectural style, specific types of extraordinary richness and originality.

The analysis of monuments of building wooden churches in Ivano-Frankivsk region causes a great interest for researchers of original spiritual culture of Ukraine.

One of the most prominent examples is characterizing the cruciform wooden churches, which were created mainly by folk artists with extraordinary taste, wonderful proportions. They became sacred buildings and a part of artistic masterpieces of Ukraine.

Keywords: wooden cruciform church, sacred architecture, historical and cultural monuments, cultural heritage.

**Маланюк Т.З. КРЕЩАТЫЕ
ДЕРЕВЯННЫЕ ЦЕРКВИ КАК
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ДО-
СТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТИ
ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБ-
ЛАСТИ.**

В статье рассматриваются крещатые деревянные церкви Ивано-Франковской области XVII–XIX веков, которые являются бесценными достопримечательностями украинского народного искусства. Значительное внимание уделено гипотезе происхождения гуцульского храма, общих признаков во внешнем виде с другими типами украинского деревянного строительства, которое создает единое целое в сакральной архитектуре в Ивано-Франковской области, и которая является составляющей частью историко-культурного наследия Украины. Отмечаются главные черты, присущие гуцульской школе народного храмового строительства: отмечаются своеобразные архитектурные стили, указано чрезвычайное богатство типов, оригинальность деталей декора, особенная гармония пропорций, развой форм и конструкций архитектурно художественных достопримечательностей, показывается полнота своеобразия строительства украинских крещатых церквей. Подается анализ достопримечательностей деревянного церковного строительства Ивано-Франковской области, которая вызывает большой интерес у исследователей самобытной духовной культуры Украины. Характеризуются одни из самых выдающихся образцов крестообразных в плане деревянных церквей, которые создавались пре-

имущественно на основе проектов народных мастеров с чрезвычайным вкусом, замечательной пропорции, и стали художественными шедеврами для сакрального строительства Украины.

Ключевые слова: крещатые деревянные церкви, сакральная архитектура, историко-культурные памятники, архитектурное наследие.

УДК 378.663(477-25):636.084(091)

**ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ГОДІВЛІ
ТВАРИН ТА ТЕХНОЛОГІЇ КОРМІВ ІМ. П.Д. ПШЕНИЧНОГО НУБІП
УКРАЇНИ****М.А. Поливач**

Національний університет біоресурсів та природокористування України

У статті показано процес становлення та розвитку сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного НУБіП України, яка бере свій початок із сільськогосподарського відділення КПІ. Також відзначено вплив П. Д. Пшеничного на розвиток зоотехнічної школи та показано його наукові здобутки під час керівництва кафедрою у складі Української сільськогосподарської академії (сучасний НУБіП України); лабораторні дослідження; ставлення до виховання підростаючого наукового покоління; загальні наукові здобутки академіка.

Окрім того, проаналізовано та узагальнено науковий розвиток сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного НУБіП України. Наведено перелік ініціативних тем, які на даний час виконуються на кафедрі.

Ключові слова: П.Д. Пшеничний, НУБіП України, годівля, зоотехнія, кафедра годівлі тварин та технології кормів.

Тваринництво має велике народногосподарське значення. Воно являє собою джерело забезпечення населення такими важливими продуктами харчування як м'ясо, молоко, яйця, а також дає для промисловості вов-

ну, шкіру, смушок та іншу сировину. Воно тісно пов'язане з іншими галузями сільського господарства.

З часів одомашнення тварин люди замислювалися над харчуванням своїх вихованців та вчилися методом проб та помилок підбирати найкращі харчі для повноцінного розвитку тварини. Зараз для годівлі тварин використовують не тільки спеціально вирощені рослинні корми, а й різноманітні відходи зернового господарства, технічних і баштанних культур, овочівництва тощо [15]. Правильна годівля тварин – це основа підвищення їхньої продуктивності та зниження собівартості продукції. Годівля повинна враховувати не тільки властивості корму, а й фізіологічні основи його перетравлення і засвоєння твариною [16], саме цими проблемами і займається наука – зоотехнія.

Успіхи в зоотехнії у Росії зв'язані з розвитком тваринництва. У XVIII - поч. XIX ст. були створені спеціалізовані молочні породи великої рогатої худоби, шерстні для м'яса породи овець, скороспілі породи свиней, нові породи витривалих коней (орловська рисиста та ін.), яйценосні і м'ясні породи курей, покращувалися раніше створені породи тварин.

У др. пол. XIX – поч. XX ст., з'являються ґрунтовні роботи по зо-

отехнії російських учених: М.П. Чирвинського, П.М. Кулешова, М.І. Прідорогіна, Є.А. Богданова, М.Ф. Іванова, А.О. Малігонова та ін., що заклали основи сучасної зоотехнічної науки [5].

Метою даної статті є висвітлення маловідомих сторінок становлення та діяльності сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного; показ ролі академіка П.Д. Пшеничного, як талановитого організатора, науковця та педагога; ознайомлення із внеском кафедри у підготовку професійних кадрів, коротко вказати на її досягнення в сьогоденні.

Основний матеріал. Задля якісного ведення сільського господарства на українських землях потрібна була значна кількість кваліфікованих кадрів. Основним джерелом насичення держави кваліфікованими кадрами базових галузей сільського господарства є створення якісних освітніх вищих навчальних закладів. Таким вищим навчальним закладом у Києві став відкритий у 1898 р. КПП, який складався з чотирьох факультетів: хімічного, механічного, інженерного і агрономічного (або сільськогосподарського) [14, с. 3]. З останнього – сільськогосподарського факультету – і почалася історія розвитку зоотехнічної науки в Києві та початкові умови для становлення сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (НУБіП України).

Першим деканом сільськогосподарського відділення Київського

політехнічного інституту був професором, відомий зоотехнік Микола Петрович Чирвинський (1848–1920), який заступив на свою посаду в серпні 1898 р. Саме завдяки його старанням були організовані й добре обладнані лабораторії, кабінети, музей, що включав 120 експонатів, різні колекції та зразковий на той час скотний двір.

Наукова діяльність М.П. Чирвинського відзначалася різнобічністю, проте найбільшу увагу він приділяв вивченню процесів росту і розвитку тварин за різних умов годівлі та утримання. Результати багаторічних досліджень вченого були узагальнені у книзі «Развитие костяка у овец при нормальных условиях, при недостаточном питании и после кастрации самцов в раннем возрасте» (1909 р.). Окрім того, були опубліковані фундаментальні експериментальні дослідження впливу годівлі на розвиток кістяка свиней, виконані М.П. Чирвинським під час роботи в Україні, опублікували їх після його смерті у 1926 р. під назвою «К вопросу о развитии костяка у свиней при нормальных условиях, при недостаточном питании и после кастрации самцов в раннем возрасте». У роботі «Об образовании жира в животом организме» (1883 р.) Микола Петрович вперше експериментально довів значення вуглеводів у синтезі жиру в організмі тварин. Його дослідження з питань жирутворення, росту і розвитку тварин під впливом умов годівлі знайшли визнання у світовій науці.

На кафедрі загальної зоотехнії у той час працювали також відомі вчені серед них: П.О. Широких (1900–1912

pp.) та І.В. Бельговський (1903–1914 pp.) [3, с. 124–125]. У подальшому, коли І.В. Бельговський почне викладати в Харківському зоотехнічному інституті на кафедрі технології кормів і годівлі тварин, то він разом зі своїм учнем П.Д. Пшеничним, створить наукову школу годівлі сільськогосподарських тварин – школа «Бельговського-Пшеничного».

Після того, як М.П. Чирвинський 30 липня 1904 р. відмовився від посади декана сільськогосподарського факультету, його місце посів професор Камілл Гаврилович Шіндлер [1, с. 25], який у сфері своєї діяльності також справив помітний вплив на розвиток зоотехнії та кафедри у навчальному закладі.

Професор Камілл Гаврилович Шіндлер (1869–1940) на високий для того часу рівень поставив справу вивчення сільськогосподарських машин і знарядь та їхнього дослідного випробування.

У 1900 р. при Київському політехнічному інституті була створена станція випробувань землеробських машин і знарядь. Вона надавала можливість вихованцям інституту знайомитись з існуючими типами і конструкціями сільськогосподарських машин і знарядь, безпосередньо спостерігаючи їх у роботі, а також вивчити методи і техніку їх дослідження. Київське міське управління задля розвитку дослідних установ пожертвувало КПІ ділянку землі в розмірі близько 30 десятин [6].

Окрім того, К.Г. Шіндлер опублікував багато праць, що мають наукове і практичне значення. До них

належать такі, як: «Плуги оборотні і багатокорпусні», «Нарис розвитку парової оранки», «Коток Кембеля», «Дискові культиватори», «Американські молотарки», «Колосожатки – Хедер» та ін.

У подальші роки – з 1915 р. кафедру загальної зоотехнії тимчасово очолював професор спеціальної зоотехнії В.П. Устьянцев, а з кінця 1916 до 1920 pp. – професор І.П. Марков [3, с. 125].

В.П. Устьянцев (1875–1935) – відомий в історії зоотехнічної науки як автор багатьох оригінальних досліджень із зоотехнії та літературних праць з годівлі сільськогосподарських тварин, один із перших вчених з вивчення загального та мінерального обміну речовин у сільськогосподарських тварин, організатор та керівник у галузі тваринництва, талановитий професор і педагог вищої сільськогосподарської школи та громадський діяч.

Працюючи все життя на науковій ниві, вчений залишив по собі вагомий багаж знань, які перелив в монографії, посібники, статті. Серед них: «Кормление сельскохозяйственных животных: краткий конспект лекций, прочитанных на высших курсах для специалистов по животноводству» (1923), «Опыты по выпасу молочных коров на вике с овсом. Опыты силосования свекловичной ботвы и кормления ею молочных коров» (1924), «Загальна зоотехнія» (1926), «Досліди з силосуванням бурякової гички та годівлею нею молочних корів» (1928), «Матеріали обслідування білоголової колонійської раси вели-

кої рогатої худоби» у співавторстві з О.К. Филиповським, З.М. Биком, Б.Л. Бломквістом (1929), «Кормление сельскохозяйственных животных» (1933 р.) та ін.

У 1915–1917 рр. в зв'язку з подіями Першої світової війни, КПІ, як і ряд інших вузів, не функціонував. Навчання у вузі відновилося у 1918 р. Станом на 1 червня, на сільськогосподарському відділенні навчалося 297 студентів, закінчили – 15, вибуло 122 (із них 112 – через неможливість платити за навчання). Восени 1918 р. було прийнято 132 студента назад, і ще 214 осіб – вільні слухачі.

За перші пожовтневі роки і в період громадянської війни, незважаючи на політичні зміни в Україні, КПІ залишався вищою школою старого типу. Як і чимало інших вищих навчальних закладів, він зберігав сталу структуру: в інституті функціонували чотири факультети – механічний, інженерний, хімічний і агрономічний, а влітку 1918 р. було створено електротехнічний факультет.

Заняття в інституті продовжувались до листопада 1918 р. За розпорядженням Директорії – інститут, як і інші вузи, де викладання проводилось російською мовою, було закрито. Навчання відновилося на короткий час з січня-лютого до серпня 1919 р. Після остаточного встановлення радянської влади на Україні, декретом радянського уряду наприкінці січня 1919 р. усі вузи України підпорядковувалися Наркомосу республіки і бралися на утримання держави [7].

В той час, головою правління ради сільськогосподарського факуль-

тету у 1918–1920 рр. був відомий проф. В.В. Колкунов, заступником – проф. П.Є. Вотчал, деканом – шанований у наукових колах проф. зоології М.Ф. Кащенко.

Микола Феофанович Кащенко (1855–1935) – біолог, ембріолог, селекціонер, один із перших українських академіків, доктор медицини та зоології, засновник акліматизаційних садів у Томську та Києві. 1913–1935 рр. був директором акліматизаційного саду АН Української РСР в Києві [9]. Разом з вченим В.О. Караваєвим створив зоологічний музей ВУАН у Києві і був першим його директором (1919–1926) [8].

Основні праці в області ембріології (показав, що мезенхіма утворюється не лише з мезодерми, але і з ектодерми – ектомезенхіма) і патології, ембріології людини. До них належать також дослідження сибірської фауни, особливо ссавців, і роботи по акліматизації плодових та інших рослин в умовах Сибіру і України [9].

Нові наукові відкриття зробив М.Ф. Кащенко в Томському університеті, який нещодавно відкрився. У 1888 р. він був призначений на посаду першого професора зоології і порівняльної анатомії медичного факультету цього вузу. Перші роки роботи в Томську молодий професор присвятив розробці ембріональних питань і тому його основні наукові праці присвячені ембріології хребетних тварин і мікроскопічній техніці. З його іменем пов'язане зародження патологічної ембріології, пріоритет вітчизняної науки з мікроскопічного вивчення раннього патологічного онтогенезу

людини. І все ж захоплення ембріологічними дослідженнями тривало недовго. Вчений різко змінює свій науковий інтерес у бік класичних зоологічних досліджень – його зацікавила систематична зоологія і особливо її гілка – теріологія (наука про ссавців). Він вивчає нові види тварин та їх географічне поширення, створює в Томську зоологічний музей.

Наукова спадщина вченого величезна, однак досі вона належним чином не оцінена. Відкриття М.Ф. Кащенко мають світове значення. Так, він вважається сьогодні піонером у мікроскопічних дослідженнях патологічних плідних яєць людини. Для порівняльної анатомії та ембріології мають важливий інтерес дослідження Кащенко розвитку пальців у людського зародка (1884). У своїй дисертації «Епітелій людського хоріону і його роль в гістогенезі зародку» М.Ф. Кащенко описав двошарову структуру стінки зародка і довів спільне походження обох шарів, торкнувся при цьому питання про можливість утворення залишкових клітин з епітелію зародку. Цим учений вніс ясність у мало вивчене в той час питання про плаценту [17].

Подальша доля кафедри загальної зоотехнії пов'язана з кількома окремо створеними від КПІ вузами. Це – Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут (КВЗІ) з двома факультетами: ветеринарним та зоотехнічним (створений у 1921 р.), який у 1930 р. розділився на два самостійні інститути – ветеринарний та зоотехнічний; та Київський сільськогосподарський інститут ім. Х. Раковського (КСГІ), за-

снований 1922 р.

У період 1931–1935 рр. Київський ветеринарний інститут проводить по два набори студентів на рік і у передвоєний час стає одним із найбільших навчальних закладів цього профілю в колишньому СРСР. У роки Великої Вітчизняної війни з 1941 по 1944 рр. Київський ветеринарний інститут був евакуйований до м. Свердловська, де діяв як факультет у складі сільськогосподарського інституту [10]. Після звільнення Києва від німців, інститут повернувся до столиці і розмістився на вул. Тимофіївській.

Натомість, Зоотехнічний інститут у 1934 р. був переведений до Дніпропетровська і реорганізований у Дніпропетровський сільськогосподарський інститут з двома факультетами – агрономічним і зоотехнічним. Туди ж переїхали професори-зоотехніки: В.І. Упоров, Ф.О. Юрків, Н.Ф. Щербина, доцент М.О. Селех. Пізніше інститут перенесли до Кам'янця-Подільського.

Утворений на базі КПІ Київський сільськогосподарський інститут ім. Х. Раковського (КСГІ) був однофакультетним вузом з двома відділеннями – лісовим і зоотехнічним. Посаду декана зайняв професор С.Ф. Веселовський, якого невдовзі замінив доцент І.М. Щоголів [2, с. 38]. Саме в цьому вузі продовжив роботу зоотехнічний факультет КПІ. Згодом кафедру зоотехнії було перейменовано на кафедру загального тваринництва, яку з 1934 р. по 1941 р. очолював професор Ф.О. Юрків [3, с. 125]. На жаль інформації про науковця практично не лишилося.

Після утворення Української сільськогосподарської академії в 1954 р. постало питання про об'єднання його з Київським ветеринарним інститутом. І лише 2 квітня 1957 р. відповідно до наказу міністра сільського господарства УРСР до УСГА приєднали Київський ветеринарний інститут [2, с. 109].

Після низки перетворень і розділень вузів та Другої світової війни лишу 1944 р. Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 1 квітня була відновлена діяльність інституту КСГІ (і КЛГІ) в м. Києві [18, с. 106] та розпочата реєвакуція професорсько-викладацького складу, обладнання та майна інституту.

Інститут розмістився в передмісті м. Києва – Голосієво, у своїх колишніх напівзруйнованих корпусах, які відновлювалися в процесі навчання силами професорсько-викладацького складу, обслуговуючого персоналу і студентів інституту.

В роки окупації кафедра загального тваринництва не працювала. І лише починаючи з 1944 р. вона відновила свою роботу в складі КСГІ.

У різні роки її очолювали В.А. Смоляр, Д.К. Міхновський, Ю.Г. Шматок, М.Д. Макаренко і професор М.М. Колесник. Провідними викладачами кафедри були Н.Д. Рознатовська і С.І. Чорний. У 1953 р. кафедра загального тваринництва була розділена на дві кафедри: спеціальної зоотехнії, завідувачем якої призначили доктора біологічних наук, професора М.М. Колесника і загальної зоотехнії, яку очолив доктор сільськогосподарських наук, професор П.Д. Пшенич-

ний [3, с. 125].

5 жовтня 1954 р. – науковець був призначений ректором Української ордену Червоного Прапора сільськогосподарської академії (чи Української сільськогосподарської академії (УСГА)), яка постановою Ради Міністрів СРСР № 1320 від 1 липня 1954 р., об'єднала в собі Київський сільськогосподарський і лісогосподарський інститути [4, арк. 26–27].

З відкриттям у 1957 р. зоотехнічного факультету при навчальній частині Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН) на базі кафедр загальної зоотехнії та годівлі сільськогосподарських тварин колишнього Київського ветеринарного інституту було створено кафедру годівлі сільськогосподарських тварин, яку очолював П.Д. Пшеничний з 1957 р. до 1974 р. [19, с. 159].

У 1963 р. П.Д. Пшеничний організував при кафедрі лабораторію хімізації годівлі сільськогосподарських тварин, яка функціонувала до 1995 р. У різні роки її очолювали: П.Д. Пшеничний, А.М. Жадан, І.І. Ібатуллін.

Співробітники кафедри й лабораторії хімізації годівлі сільськогосподарських тварин тривалий час досліджували хімічний склад і поживність кормів зони Полісся та Лісостепу України, ефективність використання в годівлі тварин кормів і кормових добавок, виготовлених з відходів переробки сільськогосподарської сировини.

Так, у багатьох дослідах вивчалися продуктивність і відтворна здатність корів, вирощених на обмежених даванках молочних кормів, ранне

відлучення поросят від свиноматок та його вплив на обмін речовин, відтворні й забійні якості свиней, питання мінерального і вітамінного живлення сільськогосподарських тварин тощо [3, с. 128–129].

У 1974 р. зоотехнічний факультет було перейменовано на зооінженерний факультет, а з 2004 р. – факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва [13]. В роки незалежності України, наказом від 30 березня 2001 р. по НУБіП України було перейменовано кафедру «Годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів» на «Годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів ім. П.Д. Пшеничного».

В різні роки зоотехнічний факультет очолювали професори М.А. Кравченко (1957–1958), К.Б. Свечин (1958–1960), М.М. Колесник (1960–1964), доценти А.М. Жадан (1964–1966), М.Д. Мосолов (1966–1970), професори М.С. Борщ (1970–1973), Г.Т. Кліценко (1973–1981), доцент А.І. Вертійчук (1981–1986), професори Б.М. Гопка (1986–1997), М.О. Захаренко (1997–2001), доцент Ю.В. Засуха (2001–2005), доцент М.Ю. Сичов (2005–2012), з 2012 р. – доцент М.В. Себа [11].

Колективом кафедри, впродовж багатьох років за керівництва засновника наукової школи – професора П.Д. Пшеничного, розроблялися питання спрямованого вирощування та стимуляції функцій живлення у молодняку сільськогосподарських тварин, вікової мінливості господарсько-корисних ознак під дією різного рівня годівлі тварин тощо.

За час існування кафедри її співробітниками підготовлено: 26 докторів і 183 кандидати наук, з яких 19 для зарубіжних країн. Захистили дисертації і пройшли стажування на кафедрі громадяни Росії, Білорусі, Болгарії, Польщі, Німеччини, Югославії, В'єтнаму, Монголії, КНР, Сирії, Алжиру, Арабської Республіки Єгипет. На базі створеної у 1998 р. проблемної науково-дослідної лабораторії кормових добавок постійно проходять аспірантську підготовку 3–5 молодих науковців, які в майбутньому будуть працювати на кафедрі та у науковій лабораторії.

На кафедрі виконуються дві ініціативні теми: «Удосконалення способів підвищення ефективності поживних речовин у годівлі тварин» та «Розробка способів ефективного використання білкових кормів і добавок у годівлі жуйних тварин».

Науково-інноваційна діяльність кафедри у 2014 р. спрямована на розробку (спільно з відділенням зоотехнії НААН) національної концепції нормованого живлення тварин, проведення досліджень на основі сучасних принципів нормованої годівлі тварин, способів оцінки забезпеченості організму тварин поживними речовинами, концепції управління годівлею та забезпечення вимог безпеки кормів, підготовку навчальної та методичної літератури з актуальних проблем годівлі тварин та технології кормів відповідно до світових вимог.

Консультативна діяльність у ВП НУБіП України спрямовуватиметься на активізацію роботи з точки зору забезпечення наукового супроводу

питань заготівлі кормів (погодження об'ємів заготівлі кормів та контролювання технологічного процесу їх заготівлі) та нормованої годівлі тварин (встановлення норм годівлі, розробка стандартних раціонів, аналіз повноцінності годівлі) [12].

Висновки. Підсумовуючи статтю, варто відзначити талант й невтомну працю постатей, які заклали основи української зоотехнічної науки. Вони стали взірцями для сучасних й прийдешніх поколінь. Серед таких професіоналів яскраво виділяється Пшеничний Павло Дмитрович – засновник та керівник протягом багатьох років кафедри годівлі сільськогосподарських тварин при УСГА. Його життєвий шлях – є яскравим прикладом самовідданого служіння своєму народові, взірцем вірності професійним обов'язкам. На разі функціонує наукова школа академіка, яка вдосконалює досягнення П.Д. Пшеничного та впроваджує в життя нові технології. Наукові досягнення Павла Дмитровича не втратили своєї актуальності, потребують подальшого вивчення і систематизації.

Література та джерела

1. Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету [Текст] : до сторіччя заснування / В. В. Діденко. – К. : Аграрна наука, 1998. – 175 с.
2. Діденко В. В. Нарис з історії Національного аграрного університету [Текст] / В. В. Діденко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Аграрна наука, 2008. – 232 с. – Бібліогр. : с. 208–220.
3. Відомий вчений і педагог у галузі зоотехнії – Павло Дмитрович Пшеничний [Текст] / І. І. Ібатуллін, В. Д. Столюк,

І. М. Березюк та ін.; за ред. І. І. Ібатулліна. – К. : НАУ, 2003. – 200 с.

4. Архівні матеріали – ВП НУБІП України, ф. Особова справа Пшеничного П.Д., арк.26–27.

5. Борісенко Е. Я. Зоотехнія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word/Зоотехнія-38856u>. – Назва з екрану.

6. Вергунов В. Почему мы забыли Шиндлера? : [Електронний ресурс]. – Зеркало недели. Украина, 19 октября 2001. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/pochemu_my_zabyli_shindlera.html. – Назва з екрану.

7. Зеркалов Д. В. НТУУ «КПІ». Ми нуле і сьогодні : [Електронний ресурс] : Монографія / Д. В. Зеркалов. – Електр. текст. дані. – К. : Основа, 2012. – 735 с.

8. Кащенко Микола Феофанович : [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Кащенко_Микола_Феофанович. – Назва з екрану.

9. Кащенко Микола Феофанович : [Електронний ресурс] // Вісті АН(Академія наук) СРСР. Серія біологічна», 1951 № 4. – Режим доступу : http://vseslova.com.ua/word/Кащенко_Николай_Феофанович-45769u. – Назва з екрану.

10. НУБІП Україна. Факультет ветеринарної медицини. Історія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nubip.edu.ua/node/1165/1>. – Назва з екрану.

11. НУБІП Україна. Факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва. Історія : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.nubip.edu.ua/node/1173/1>. – Назва з екрану.

12. НУБІП України. Кафедра годівлі тварин та технології кормів ім. проф. П.Д. Пшеничного. Науково-дослідна робота : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nubip.edu.ua/en/node/1115/7>. – Назва з екрану.

13. НУБІП України. Про універси-

тет. Факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://profcom.kiev.ua/about/about_perer.htm. – Назва з екрану.

14. Положение о Киевском политехническом институте Императора Александра II : [Електронний ресурс]. – К. : Типографія «Работник», 1898 : Електр. текст. дані. – Київ : НТБ НТУУ «КПІ», 2010. – 17 с.

15. Тваринництво : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-3506-1.html>. – Назва з екрану.

16. Тваринництво. Класифікація кормів за походженням : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-3506-4.html>. – Назва з екрану.

17. Українська еліта. Кащенко Микола Феофанович : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part2/037. – Назва з екрану.

18. Живора С.М. Аграрна освіта в Наддніпрянській Україні (кінець ХІХ – 1950-ті рр.) / С.М. Живора, Н.В. Васильєва // Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць / [Гол. ред. А.М. Журба]. – К. : СПД ФО Круц. В.М., 2012. – Вип. 3. – С. 106.

19. Колектив кафедри годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів П.Д. Пшеничного : До 100-річчя від дня народження Академіка Павла Дмитровича Пшеничного // Аграрна наука і освіта. – 2004. – Т. 5. – № 1–2. – С. 159.

Polyvach M.A. HISTORICAL ORIGINS AND ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF ANIMAL FEEDING AND FEED TECHNOLOGY NAMED AFTER P.D. PSHENYCHNYI OF THE NULES OF UKRAINE.

The article shows the process of forma-

tion and development of the modern department of animal feeding and feed technology named after P.D. Pshenychnyy of the NULES of Ukraine, which originates from the agricultural department of the KPI. The article also notes the impact of P.D. Pshenychnyy on the development of the Zootechnique School, his scientific achievements while being the Head of the department as a part of Ukrainian Agricultural Academy (the modern NULES of Ukraine); laboratory tests; attitude to the education of younger generation of scientists, general scientific achievements of the Academician.

In addition, the article analyzes and summarizes the development of the scientific department of animal feeding and feed technology named after P.D. Pshenychnyy of the NULES of Ukraine. It also gives the list of initiative topics, which are currently carried out at the department.

P.D. Pshenychnyy was a highly educated scientist, investigative experimenter, an example of true national scholar and an active public figure. He had close link with the production and farm workers. He was an example of a true national scientist and active public figure.

High scientific erudition, vigorous effort, great human qualities - warmth, kindness, honesty, compassion and intolerance for flaws - created for Pavlo Dmytrovych an unquestioned authority among Ukrainian and foreign scientists.

Keywords: P.D. Pshenychnyy, the NULES of Ukraine, feeding, animal science, department of animal feeding and feed technology.

Поливач М.А. ІСТОРИЧЕСКІЕ ІСТОКИ І ДЕЯТЕЛЬНОСТІ КАФЕДРИ КОРМЛЕННЯ ЖИВОТНИХ І ТЕХНОЛОГІЇ КОРМІВ ІМ. П.Д. ПШЕНИЧНОГО НУБІП УКРАЇНИ. В статті показано процес становлення і розвитку сучасної кафедри кормлення тварин і технології кормів ім. П.Д. Пшеничного НУБіП України, яка бере початок із сільськогосподарського відділення КПІ. Також відзначено вплив П.Д. Пшеничного на розвиток зоотехнічної школи і показано його наукові досягнення за час керівництва кафедрою в складі Української сільськогосподарської академії (сучасний НУБіП України); лабораторні дослідження; ставлення до виховання підліткового наукового покоління; загальні наукові досягнення академіка.

Крім того, проаналізовані і узагальнені наукове розвиток сучасної кафедри кормлення тварин і технології кормів ім. П.Д. Пшеничного НУБіП України. Приведено перелік ініціативних тем, які в даний час виконуються на кафедрі.

Ключові слова: П.Д. Пшеничний, НУБіП України, кормлення, зоотехнія, кафедра кормлення тварин і технології кормів.

УДК 069.5:94(477.86)

**МУЗЕЇ ПОКУТТЯ ТА ЇХ МІСЦЕ В ЗБЕРЕЖЕННІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КРАЮ
(НА ПРИКЛАДІ КОЛОМИЙСЬКОГО РАЙОНУ)****І.Я. Цуцман**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена музеям Покуття, зокрема музеям Коломийщини, характеристики їх основних музейних експозицій та фондів. Найвизначнішими музеями Покутського краю є Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського та музей «Писанка», розташовані в м. Коломия. Визначено провідну роль музеїв в збереженні та популяризації історико-культурної спадщини регіону. Робиться спроба аналізу основних проблем в музейній галузі Покуття. Розглядається потенціал використання музеїв Покутського краю в розвитку внутрішнього і міжнародного туризму.

Ключові слова: музеї, Покуття, Коломийський район, історико-культурна спадщина, експозиція, фонди музею.

Актуальність дослідження. Покуття стає все більш привабливим куточком серед українських та іноземних туристів. Одним із визначальних факторів, що впливають на їх рішення приїхати сюди є самобутня культура та багата історична спадщина. Важливе місце належить музеям. Саме музеї займають вагоме місце у збереженні й дослідженні культурної спадщини, вони є втіленням духовних

устремлень культури, її минулого і сьогодення, виконують функції інституту національної пам'яті, самоідентифікації та ідентифікації України у світовому співтоваристві, зберігають історію і культуру народу як частину світового історико-культурного надбання, слугують джерелом інформації і знань, мають величезний виховний і туристичний потенціал. Окрім того, використання музеїв в туристичній сфері сприяє популяризації того чи іншого регіону і, зокрема, впливає на його розвиток. Тому дослідження діяльності музейних закладів Покутського краю нині набуває важливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом посилюється увага вчених і фахівців до вивчення діяльності музейних закладів України й Покутського краю зокрема. Найбільше уваги їм приділяли П. Арсенич [1], В. Любінець [1], О. Ворошук [3], Г. Гуменюк [3], Б. Гаврилів [4], М. Гнатюк [5], В. Ковтун [8], Я. Ткачук [15], О. Іванов [11], В. Петранівський [16], М. Рутинський [16]. Попри це мало уваги приділялось саме аналізу музеїв Покуття, зокрема позначенні місця музеїв Коломийського району в збереженні та популяризації історико-культурної спадщини краю.

Мета роботи – представлення музеїв Коломийщини (входить до складу Покуття) в якості комплексів для збереження історико-культурної спадщини Покутського краю, а також визначення основних проблем діяльності музейних закладів. В роботі також зроблена спроба розглянути їх місце в культурній сфері регіону.

Виклад основного матеріалу. До Покуття належить територія Снятинського, Городенківського, Тлумецького, північно-східна частина Тисменицького, більша частина Коломийського районів. В кожному адміністративному районі діють чимало музеїв, тому кожен з них вимагає окремого дослідження з означеної точки зору. Спробуємо продемонструвати багатство музейної спадщини на прикладі одного з районів – Коломийського.

Сьогодні візитною карткою Коломийщини є музеї. Це підтверджується не тільки великою кількістю найцікавіших представників музейних закладів, а й фондами, які представляють нашу багату історико-культурну спадщину. Туристи можуть відвідати як історико-культурні, так і літературно-меморіальні, краєзнавчі, археологічні, мистецькі та етнографічні музеї.

Скарбницею народних промислів є Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського. Це один з мистецько-культурних закладів Івано-Франківщини, який зберігає і популяризує кращі надбання народу.

Заснований музей у 1926 році. Розміщений у центральній частині

міста Коломия, в колишньому Народному домі, побудованому на кошти української громадськості. Його колекційні збірки налічують близько 50 тисяч одиниць збереження і представляють усі види традиційного народного мистецтва гуцулів та покутян, починаючи з XVII ст. до сьогоденішнього часу. Проте окремі експонати датовані IV тисячоліттям до Різдва Христового і представляють землеробну культуру, відому в археологічній та історичній науці під назвою «Трипільська» [10, с. 117]. Авторами цих високохудожніх творів були українські гуцули, що населяли високогір'я Українських Карпат – Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей, а також покутями, територія яких розмістилась між річками Прут, Дністер та Черемош.

Експозиція музею розміщена у 18 залах загальною площею 1 тис. м². Твори згруповані за видами народного мистецтва на основі історико-хронологічного і монографічного принципів.

Представлені такі види народного мистецтва: художня обробка дерева (різьба, інкрустація, випалювання); художня обробка металу та шкіри; гончарство; декоративне ткацтво; килимарство; вишиття та одяг. Даний принцип експонування дає можливість простежити етапи розвитку, стилеві художні особливості народного мистецтва з XVII ст. до сьогодні, а також побачити пошук нових принципів у трактуванні народної традиційності. В дослідженні даних проблем важливу роль відіграє виставкова діяльність музею.

Є в музеї невелика збірка музичних інструментів: цимбали, скрипка, сопілки, флюяра, трембіта, дуди, дрімби, орнаментовані різними візерунками. Художня обробка металу представлена в експозиції музею побутовими предметами: люльками, лускоріхом, гольником, кресалом, а також прикрасами чоловічого та жіночого вбрання: згардами, пряжками, перснями, чепрагами, топірцями, палицями. Виконані ці предмети в ХІХ – на початку ХХ ст. на Косівщині. Серед них вироби відомих майстрів Н. Ребенчука з Яворова, В. Самокищука із Соколівки та В. Іванійчука з Жаб'я. Увагу відвідувачів привертає барвіста кераміка гончарів з Косівщини та Коломиї: пічні кахлі та посуд, миски, свічники, колачі, збанки, тарілки, вазони тощо. Це роботи гончарів з Косова, Кутів та Коломиї – найбільших осередків художньої кераміки. Кераміку декоровано рослинними мотивами, поєднаними з різними фігурами та зображеннями тварин, а також цікавими сюжетними композиціями – життя та побуту: «У млині», «Полювання на оленя», «В корчмі», «Народні музиканти». Загальний колорит розписів світлий. Зелений, жовтий та коричневі кольори орнаменту поєднуються з білим тлом [9, с. 17].

Основна частина Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття – це зали, де виставлено експонати для огляду. Експозиція – то обличчя музею. Тут показано все краще, найхарактерніше для історії розвитку народного мистецтва. Однак, крім експозиції, в музеї є ще й фонди, або запасні приміщення, де

зберігається основна частина творів народного мистецтва, котрі з різних причин не виставлено для загального огляду. Колекція, що зберігається у фондах, надзвичайно цінна. Тут зібрано речовий матеріал, пов'язаний безпосередньо з історією Гуцульщини та Покуття. Більшість фондів експонатів розкривають життя і творчість народних майстрів Гуцульщини ХІХ – початку ХХ ст. У фондах музею зібрано твори найвідоміших народних майстрів як то представників родини Шкрібляків, В. Девдюка, комплекти печей О. Бахматюка, П. Кошака, а також твори багатьох сучасних народних майстрів [9, с. 32].

Щорічно тут відбувається від 8 до 12 виставок, дві з яких, вже традиційно, розкривають фондові музейні збірки, які через обмеженість експозиційного простору не доступні постійному відвідувачеві. Така методика виставкової діяльності дає можливість відкривати перед широкою громадськістю унікальні музейні колекції та знайомити її з сучасним народним і професійним мистецтвом України та зарубіжжя.

З 2000 року в експозиції музею розгорнуто постійну діючу виставку сакрального мистецтва, на якій представлені твори іконопису та народних образів. Їх гармонійним доповненням виступає дерев'яна сакральна пластика.

У 2002 році в музейній експозиції відтворено меморіальну кімнату громадсько-політичного діяча, письменника Андрія Чайковського, політична та письменницька спадщина якого в радянський час була заборонена.

Музей є науково-освітнім закладом, основним завданням якого є:

- вивчення та розкриття творчості народних майстрів Гуцульщини та Покуття з найдавніших часів до наших днів;

- вивчення художньої, історичної, наукової та пізнавальної цінності фондів музею;

- проведення наукових розвідок, наукових відряджень та експедицій;

- написання тематико-експозиційних планів, наукових звітів, науково-методичних розробок по музеєзнавству;

- координація науково-дослідної роботи з іншими науковими закладами, залучення до науково-дослідної роботи спеціалістів відповідного профілю.

У структурі музею знаходяться три відділи, які працюють на правах окремих музеїв. З 1970 р. сюди належить Косівський музей народного мистецтва та побуту, заснований на базі приватної збірки талановитого художника, скульптора, мистецтвознавця та етнографа Євгена Сагайдачного.

З січня 2007 року до базового музею в Коломиї приєднано Яремчанський музей етнографії та екології Карпатського краю (у минулому – музей партизанської слави та визвольних змагань).

Візитною карткою Коломиї є єдиний в світі музей «Писанка», де зібрано біля 12 тис. екземплярів писанок з України та світу [11, с. 8].

Архітектурна споруда виконана у формі яйця – писанки як оригінальної і своєрідної реклами музею. Уні-

кальний музей писанки приваблює відвідувачів з усіх країн. Урочисте відкриття музею «Писанка» відбулося 23 вересня 2000 р., під час X Міжнародного гуцульського фестивалю.

Тут зібрані зразки писанкових розписів з різних регіонів України: Гуцульщини, Покуття, Буковини, Лемківщини, Бойківщини, Опілля, Поділля, Полісся, Подніпров'я, Слобожанщини та Причорномор'я. Окремий розділ у музейній експозиції займає писанка, створена українцями, що проживають на різних континентах світу [13, с. 3].

Оскільки у традиціях культур багатьох народів світу яйце також вважалось найдавнішим символом життя, його прикрашали та використовували у найрізноманітніших обрядах, тому окреме місце в музейній експозиції посіли писанки та декоративні яйця з Білорусі, Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Франції, Данії, Китаю, Індії, Аргентини, Канади, США, Ізраїлю, Шрі-Ланки, Пакистану та Єгипту [11, с. 6].

Унікальність музею не лише в тому, що його виконано у формі яйця, висота якого становить 14 м., діаметр – 10 м. Приміщення виготовлене повністю з кольорового скла, загальна площа вітражу становить понад 600 м². До речі, воно не має даху! Зовнішнє оздоблення виконано у тривимірному просторі. Експозиція музею відображає орнаментальне, композиційне, колористичне багатство народної поліхромної графіки [8, с. 78].

Важливою ділянкою роботи в музеї є організація фестивалів, семінарів, конференцій та круглих столів.

на яких порушуються проблеми з питань розвитку народних традицій у відповідності з вимогами часу.

В полі зору музеїв стоять питання, пов'язані із станом сучасного професійного мистецтва, його завдань та популяризації. Тому музейні збірки систематично поповнюються і кращими зразками творів образотворчого мистецтва.

Щорічно музей відвідують 200-250 тисяч гостей як з України, так із кордону [15].

Цікавим є також музей історії міста Коломиї, діяльність якого спрямована на відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають в Коломиї, на реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей і історичної спадщини.

Експозиції створюються в міру комплектування фондів матеріалами, що дають можливість в повній мірі висвітлити окремо взятую тему. Якщо ви відвідаєте музей то відкриєте для себе такі сторінки історії Коломиї як «Німецькі колонії Коломиї»; «Освіта Коломиї кінця XIX – першої половини XX ст.»; «Економіка і торгівля міста в XIX–XX ст.»; «З історії єврейської громади міста»; «З історії українських етнічних земель сучасної Польщі до 1944 р.» й ін. [8, с. 113].

Іншими музеями Коломийського району є:

- Історико-краєзнавчий музей О. Довбуша в с. Печеніжин. Музей відкрито на батьківщині легендарного опришківського ватажка Олекси Довбуша у 1971 р. 1980 р. будинок став непридатним для користування.

Музей було перенесено до селищного будинку культури, де він зайняв дві кімнати. Пам'ятну дошку передано на збереження музею. З 2004 р. музей розміщено в чотирьох кімнатах колишнього будинку побуту селища. Експозиція музею висвітлює історію селища від найдавніших часів до наших днів. Зібрано багато предметів побуту, знарядь, якими користувались наші предки у повсякденному житті, предмети одягу тощо. Експонати і стенди, копії картин та скульптур окремої, найбільшої кімнати присвячені висвітленню теми «Опришківство. Олекса Довбуш - найвідоміший опришківський ватажок»;

- Краєзнавчий музей флори і фауни Карпат (Княздвірський заказник) в с. Княздвір. Краєзнавчий музей флори і фауни Карпат розташований на території Княздвірського заказника. Тут можна ознайомитись з історією краю, породами рідкісних і зникаючих тварин, птахів та рослин Прикарпаття. Є цікаві і різноманітні колекції рідкісних комах, зразків деревно-чагарникових порід, корисних копалин, експозиція «Витвори природи». Основною метою унікального ботанічного державного заказника «Княздвір» є збереження в природному стані рідкісного в Україні та одного з найбільших в Європі насадження тису ягідного, що має наукову і практичну цінність. В 1913 р. тут налічувалося понад 20.000 дерев і кущів тису ягідного, 1914 р. ця територія стала заповідною, а в 1974 р. було поновлено статус заповідної території;

- Центр гумору «Весела оселя» в м. Коломия. Перший і єдиний в

Україні музей гумору «Весела оселя» є складовою центру гумору, який відкрив 11 серпня 2001 р. у м. Коломиї Івано-Франківської області відомий письменник-гуморист, заслужений артист України Микола Савчук. Багато ілюстрацій створив карикатурист Ігор Бежук. «Весела оселя» має велику збірку українського, а частково й світового, гумору, сатири, карикатури. Є тут жартівливі сувеніри й фотографії; альбоми гумористичних гральних карт, візитівок, календариків, посвідчень, банкнот; карикатурні листівки; жартівлива карта України, смішний годинник, пластикова фігура знаменитого ЕКО. Є також «Зелена будка» з шаржами на світових політиків і оригінальними смішними листівками країн світу [12];

- Громадський музей села Вербіж в с. Нижній Вербіж;

- Літературний музей ім. Мирослава Ірчана, с. П'ядики. Музей налічує 114 оригінальних експонатів. Приміщення музею складається з трьох кімнат. Серед експонатів музею особливої уваги заслуговують літературні видання «Бунтар» та «Ціна крові», автором і перекладачем яких є сам Мирослав Ірчан, фотографії, які відображають життєвий шлях Мирослава Ірчана;

- Краєзнавчий музей ім. Леся Гринюка, с. Воскресінці. В музеї діють такі експозиції: з життя та творчості видатних людей; з побуту та етнографії; з визвольної боротьби українського народу;

- Музей старовинного Покуття «Просвіта», м. Коломия. Тут знаходиться приватна колекція старо-

житностей Покуття: нумізматика, боністика, одяг, побутове, військове знаряддя та багата іншого;

- Приватний етнографічний музей «Просвіти» Р. Яворського, м. Коломия, тут розміщено надзвичайно цікаве зібрання старожитностей краю. Особливістю виставки старожитностей є також і те, що кожна річ відреставрована, дбайливо доглянута і працює.

Як бачимо, Коломийщина має значну кількість музейних закладів. Найголовнішою особливістю діяльності музеїв є збирання, вивчення і створення на їх основі експозицій, що вивчають та експонують першоджерела або оригінали, тобто пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з життям людського суспільства. За цією ознакою музеї близькі до науково-дослідних установ, які також вивчають (у своїх аспектах) першоджерела [15, с. 442].

Специфіка музеїв Коломийського району виявляється також у тому, що в їхній діяльності науково-дослідній і освітній функції тісно поєднуються. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу для наукових досліджень і проводячи власні дослідження, музеї водночас займаються широкою популяризаторською діяльністю.

На жаль, слід відмітити, що потужні музейні фонди Коломийського району не використовуються повною мірою, в зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. Однією з основних причин є брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій та в значній мірі недо-

статність відповідного фінансування галузі.

До значних проблем слід віднести недосконалість законодавчої бази в сфері музейної справи, недостатність експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони музейних експонатів, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення та інше. У фондах музеїв (прикладом може бути Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського) зберігається близько 90 % історичних пам'яток, але через брак експозиційних площ в основних експозиціях представлено лише 8-10 % фондів.

Одними з найактуальніших завдань для музеїв Коломийського району є впровадження у роботу музеїв комп'ютеризації і автоматизації обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва.

За допомогою нових технологій сьогодні можна сформувати розвинену інформаційно-комунікаційну структуру, що містить у собі не лише комп'ютеризацію й інформатизацію музею, але й систему постійно діючих комунікативних зв'язків та інформаційного обміну в межах держави й глобальних мережних альянсів і партнерств.

Засобом популяризації регіону є різні заходи для залучення відвідувачів до музеїв. Одним із таких прикладів такого заходу є Ніч музеїв – міжнародна акція, яка дозволяє оглянути музейні експозиції вночі, звичайно

приурочена до Міжнародного дня музеїв. У Європі в цю ніч більшість музеїв відкрито для відвідувачів після заходу сонця і майже до ранку, вхід – безкоштовний. Основна мета акції – зробити музеї більш доступними для широкої громадськості, залучити до музеїв молодь, показати ресурс, можливості, потенціал сучасних музеїв. Музеї можуть пропонувати цікаві програми для відвідувачів, проводити лекції, організовувати тематичні вечори, виставки, освітні акції тощо.

Іншими засобами популяризації музейної спадщини є висвітлення діяльності музеїв у ЗМІ, у наукових фахових виданнях та створення музеями своїх власних часописів. Деякі музеї видають власні збірники, але, як правило, малими тиражами та не регулярно.

Ще одним кроком до успішного функціонування музейних закладів є розробка законодавства щодо стимулювання меценатської діяльності та сприяння поповненню національних колекцій. Тут варто взяти за приклад сучасну законодавчу базу Франції, де Закон «Про меценатство, асоціації і фонди» (на сьогоднішній день французьке законодавство в цій сфері вважається одним з кращих в світі) передбачає наступні правила:

- скорочення без обмеження в часі до 90 % обсягів соціальних податків з підприємства за придбання в іноземців на користь держави творів мистецтва, що являють собою значну цінність;

- скорочення до 90 % обсягів податків за придбання цінного мистецького твору, який знаходиться у

Франції з тією умовою, що він має і надалі перебувати на території країни (не менше ніж 50 наступних років):

- національні скарби не оподатковуються [2].

Результати проведеного аналізу музейної спадщини Покуття дають змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість регіону музейними закладами, які відкривають багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних заходів, фестивалів, виставок, зустрічей тощо. Таким чином визначено величезну роль музеїв в збереженні та популяризації історико-культурної спадщини регіону. Так, саме музеї є нашою скарбницею історичної та культурної спадщини, а музейні експонати – носіями безцінної інформації про історію та культуру краю. Окрім того, музеї відіграють важливу роль у формуванні і популяризації національної ідеї та загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Незважаючи на беззаперечну значущість цих закладів, на сьогодні їхній потенціал використовується лише частково.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що Покуття, зокрема Коломийщина, володіє значною кількістю музеїв, які не використовуються належним чином для популяризації регіону як всередині країни, так і на світовому рівні.

На жаль, музеї не належать до пріоритетів гуманітарного розвитку України, ставлення до них як до чогось другорядного характерне практично для всіх прошарків і щаблів українського суспільства. Одним із

шляхів вирішення цього питання є вивчення музейної спадщини окремих куточків нашої держави, зокрема і Покутського краю, а також надання їм належної ролі в збереженні історико-культурної спадщини. Такі публікації розкривають нові грані руху за збереження культурної спадщини краю. Також це сприятиме їх популяризації, що призведе до залучення якнайширших верств населення до національного історико-культурного надбання, розвитку внутрішнього і міжнародного туризму. Обсяг наукової статті не дозволяє повністю розкрити те величезне за обсягом і значенням багатство музейних фондів Покутського краю. Тому подальша робота у цьому напрямку буде проводитися.

Література

1. Арсенич П. Пам'ятки історія та культури Івано-Франківщини / П. Арсенич, В. Любінець // Історико-культурна спадщина Прикарпаття : Науковий збірник. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 354–377.
2. Вовк Г. С. Меценатство во Франції. Ініціативи Міністерства культури і комунікацій / Г. С. Вовк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/alhome/news/KVM_archive/articles/2010/05-06/2010-05-06_r_kvm-s4.pdf
3. Ворошук О. Гуцульське музейництво в екскурсійній діяльності / О. Ворошук, Г. Гуменюк // Україна. Галичина. Гуцульщина: історія, політика. – Коломия, 2009. – С. 39–42.
4. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини : Історико-краєзнавчі дослідження / Б. Гаврилів, М. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2001. – 96 с.

5. Гнатюк М. З історії музейної справи в Галичині / М. Гнатюк // Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття, к. ХІХ – поч. ХХ ст. Майстри, школи, музеї : Зб. нарисів і статей. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 139–148.

6. Дутчак О. Пам'яткоохоронна діяльність на Прикарпатті у 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект / О. Дутчак // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи: матеріали науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 2. – С. 94–104.

7. Історико-культурна спадщина Прикарпаття. Науковий збірник на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя та 45-річчя історико-краєзнавчої діяльності. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. – 568 с.

8. Ковтун В. Коломия з минулого в сьогодення / В. Ковтун. – Коломия : Вік, 2003. – 160 с.

9. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, Коломия, 2005. – 39 с.

10. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. – К. : Мистецтво, 1991. – 208 с.

11. Коломийщина в культурній спадщині / [автор проекту О. Іванов]. – Тернопіль : Наш Світ, 2008. – 14 с.

12. Музей гумору «Весела оселя» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kolomyya.org/cultpub/vesela_oselya.htm

13. Музей «Писанка» [Текст] / [авт. тексту Я. Ткачук]. – Коломия : Коломийська друкарня ім. Шухевича, 2007. – 8 с.

14. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського [Текст] / [ред. та упоряд. Б. Ткачук; відп. за вип. А. Ємчук]. – Коломия, 2011. – 59 с.

15. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. Історична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hutsul.museum/>

museum/history/overview/

16. Петранівський В. Туристичне краєзнавство / В. Петранівський, М. Рутинський. – К. : Знання, 2006. – 575 с.

17. Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу» : [Електронний ресурс]: Закон України [Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 5, ст. 45] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1709-17>.

18. Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : [Електронний ресурс]: постанова України [прийнято Кабінетом Міністрів України від 6 червня 2000 р. № 1805-ІІІ]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/209-2000-%D0%BF>.

19. Про музеї і музейну спадщину : [Електронний ресурс] : Закон України [Вводиться в дію Постановою ВР № 250/95-ВР від 29.06.95, ВВР, 1995, № 25, ст. 192]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.

Tsutsman I.Ya. MUSEUMS OF POKUTTYA AND THEIR PLACE IN THE PRESERVATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE REGION (BY THE EXAMPLE OF KOLOMYYA DISTRICT).

The article is devoted to the museums of Pokuttya, especially the museums of Kolomyya region and characterization of their major museum exhibitions and stocks. The most famous museums in Pokuttya are the Kolomyya Museum of Folk Art of Hutsulshchyna and Pokuttya named after Jehoshaphat Kobrynsky and the museum «Pysanka» located in Kolomyya. The leading role of museums in preserving and promoting cultural

heritage of the region is determined. An attempt to analyze the main problems in the museum sphere Pokuttya is made. The potential of museums of Pokuttya region in the development of domestic and international tourism is considered.

Keywords: museums, Pokuttya, Kolomyya district, historical and cultural heritage, exhibition, museum stocks.

Цуцман І.Я. МУЗЕИ ПОКУТТЯ И ИХ МЕСТО В СОХРАНЕНИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ КОЛОМЫЙСКОГО РАЙОНА). Стаття посвящена музеям Покуття, в частности музеям Коломыйського району, характеристике их основных музейных экспозиций и фондов. Крупнейшими музеями Покутського края являются Коломыйський музей народного искусства Гуцульщини и Покуття имени Иосафата Кобринського и музей «Писанка», расположенные в г. Коломыя. Определена ведущая роль музеев в сохранении и популяризации историко-культурного наследия региона. Делается попытка анализа основных проблем в музейной сфере Покуття. Рассматривается потенциал использования музеев Покутського края в развитии внутреннего и международного туризма.

Ключевые слова: музеи, Покутье, Коломыйський район, историко-культурное наследие, экспозиция, фонды музея.

УДК 379.86

ЕТНОТУРИЗМ НА ПОКУТТІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**В.В. Федорак**

Івано-Франківська обласна державна адміністрація

У статті аналізуються чинники розвитку етнотуризму на Покутті, що викликані природокористуванням в етнографічному районі. Здійснюється історико-краєзнавчий аналіз покутського регіону, особливостей його релігійно-сакральної та відпочинково-рекреаційної спадщини. Покуття знаходиться у межиріччі Дністра і Пруту. На сході межує з Буковиною, на заході обмежене Станіславською низовиною. За теперішнім адміністративно-територіальним поділом до нього належать території Снятинського, Городенківського, Тлумачького, північно-східної частини Тисменицького, більшості Коломийського (без південної частини) районів.

Особлива увага акцентується на туристичному потенціалі краю, який значно зростає у випадку покращення туристичної інфраструктури. Викремлюються чинники, від яких залежить підвищення туристичної привабливості Покуття, котра базується на таких перевагах як: вигідне географічне положення; чинник територіального поділу праці; порівняно висока екологічна безпека регіону; могутній потенціал для розвитку різних видів туризму; економічна конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери.

Розкривається етнографічна

специфіка Покутського краю, виражена передусім різноманітними елементами побуту і традиційної культури, які є специфічними об'єктами туристичного зацікавлення. Аналізуються експозиції головних коломийських музеїв, звертається увага на роль різноманітних фестивалів у підвищенні туристичної привабливості краю, зокрема таких як «Писанка», «Родослав», «Карпатський вернісаж», «Фестиваль ковалів», а також фестиваль пісенної творчості «Шешори».

Поряд з розвитком туристично-рекреаційної галузі, екологізацією лісгосподарського комплексу, підвищенням ролі природно-заповідних територій, розглядається необхідність збереження етнокультурної спадщини корінного населення.

Ключові слова: Покуття, етнокультура спадщина, туризм, музеї, культурний регіон.

Постановка проблеми. Досягнення і протиріччя цивілізації початку ХХІ ст., граничні фізичні, інтелектуальні й психічні навантаження на індивіда, викликані інтенсифікацією виробництва, ускладненням процесу оволодіння перманентно зростаючим обсягом інформації, соціальною напруженістю й іншими об'єктивними факторами, обумовили необхідність

сформувати в кожній людині потребу і здатність раціонально будувати свій вільний час, щоб засобами дозвілля знімати утому, відновлювати свої сили, забезпечувати свій різнобічний розвиток.

Територіальне поєднання природних, рекреаційних і бальнеологічних ресурсів Карпатського регіону, дозволяє в перспективі у його складі сформувати рекреаційно-туристичні підсистеми, чільне місце серед яких належатиме Покутському регіону, адже він має привабливі природні умови історико-культурну спадщину, лікувальні ресурси, тощо, які можуть стати визначальними для розвитку туристичної галузі. Однак для ефективного використання цього потенціалу, створення потужного туристичного господарства необхідно забезпечити високий рівень розвитку готельної справи, покращити автобусне та залізничне сполучення, виробити та планомірно реалізовувати план проведення культурно-масових заходів, зокрема фестивалів, які здатні залучити велику кількість гостей.

Метою статті є розгляд туристично-рекреаційного потенціалу етнографічного району на Івано-Франківщині, на прикладі Покуття.

Відповідно до мети, ставимо перед собою розв'язання таких завдань:

- з'ясувати історико-етнографічний склад території Покуття;
- окреслити складові культурного ландшафту Покуття;
- проаналізувати основні напрями етнотуризму в Покутському регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти пробле-

ми розвитку етнотуристичної сфери в Покутському регіоні висвітлені в працях Д. Бучко [1], М. Глушко [2], М. Гнатюк [3], Г. Лозко [6], А. Королько [9] та ін. Узагальнюючі праці з постульованої даної проблематики відсутні, що зумовлює актуальність представленої розвідки.

Виклад основного матеріалу. За останні роки однією з найперспективніших галузей економіки нашої країни став туризм. Причому серед видів туризму дуже важливу соціальну роль відіграє етнотуризм, який водночас забезпечує відновлення сил людини, її працездатності і здоров'я, а також розширює світогляд, тим самим роблячи істотний внесок у відновлення як фізичного, так і духовного потенціалу нації. Туристична галузь Прикарпаття є стратегічним напрямом розвитку області істотним чинником позитивного впливу на стан справ у різних галузях економіки.

Розвиток етнотуризму залежить від декількох вагомих чинників. Перш за все туристичного потенціалу загалом, а також ставлення самої етнографічної групи та місцевої влади до розвитку туризму. Натомість причинами недостатньої уваги до такого способу проведення дозвілля, на наш погляд, може стати нівелювання етнічних груп, а отже традиційно побутової культури в умовах сучасного суспільства; відсутність програми розвитку етнічного туризму, яка б дозволила зберегти його ключові ідентифікуючі риси від швидкоплинних глобалізаційних тенденцій; низький рівень економіки території проживання етнографічних груп, адже їх пред-

ставники є носіями унікальної культури та системи господарювання.

Туристично-рекреаційна галузь, зокрема, Покутського регіону базується на таких перевагах як: вигідне географічне положення (Покуття знаходиться у межиріччі Дністра й Пруту); чинник територіального поділу праці (особливі умови регіону дозволяють забезпечувати задоволення суспільних потреб в рекреаційних послугах); порівняно висока екологічна безпека регіону (порівняно з іншими регіонами природа Покуття зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан, а це дуже важливо для розвитку відпочинку і туризму); могутній потенціал для розвитку різних видів туризму (мальовничі ландшафти та рельєф, особливо Дністровського каньйону); економічна конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери [7, с. 389].

Протягом останніх років спостерігається підвищений інтерес до етнокультурної спадщини покутян, які у свою чергу намагаються зберігати, відтворювати і популяризувати свої традиції. Назва Покуття зустрічається в писаних пам'ятках XIV ст. Навколо її походження існує багато припущень: від містечка Кути, від «покути грішників», краю «гут», від слов'янського божка Покутя, якого ставили у хатньому куті [1, с. 59]. Мешканці Покуття, їх громади, є спадкоємцями багатой культурної спадщини попередніх поколінь. Вона є частиною української, польської, німецької, вірменської культурної спадщини, збагаченої наступними

поколіннями. Для регіонального туризму, відпочиваючих у сільській місцевості, акцент на етнокультурну спадщину, переважання натуральних та умовно-натуральних ландшафтів є важливою умовою для розвитку Покуття [8, с. 465].

Разом з історико-географічними особливостями помітною є етнографічна специфіка Покутського краю, виражена передусім багатьма елементами різних ділянок побуту і традиційної культури, яку можна відстежити у традиційному покутському будівництві, промислах і ремеслах, народному одязі, орнаментиці й колористиці вишивки, багатстві народної духовної творчості, звичаях та обрядах. Сьогодні більшість міст та селищ Покуття зберегли свою історичну неповторність, що дозволяє припускати за умов досягнення економічної стабільності, значне підвищення туристичної привабливості краю уже в найближчому майбутньому.

В період незалежності України активізувались етнологічні дослідження з історико-етнографічного районування нашої країни. Важливо зазначити щодо досліджуваного у статті етнографічного регіону існують певні розбіжності в контексті визначення його територіальних кордонів. У більшості етнологічних розвідок по-різному підходять до визначення меж Покуття. Автори колективного посібника «Культура і побут населення України» доволі схематично подали контури історико-етнографічного району: рівнинна частина Івано-Франківської області між Дністром, Прутом і Карпатами (у дже-

релах XVII–XVIII ст. – це південно-східний «кут» Галичини) [5, с. 23]. Г. Лозко подібно окреслює контури етнографічного району, указуючи що це рівнинна частина Івано-Франківщини між Дністром і Прутом. До річі, дослідниця вважає, що назва Покуття походить від назви селища міського типу Кути Косівського району [6, с. 105]. Дослідники С. Павлюк, Г. Горинь, Р. Кирчів детальніше описують кордони Покуття, називаючи його одним з історико-географічних районів України, – це територія південно-східної частини Івано-Франківської області. З півночі її межа проходить по Дністру, на північному заході вона доходить до річок Бистриць, на південному заході межує з етнографічною Гуцульщиною, на південному сході – з Буковиною [12, с. 64].

Оригінальної позиції дотримуються київські дослідники, автори підручника «Українська етнологія» (за загальною редакцією В. Борисенко). Визначаючи Покуття історико-етнографічним регіоном і локалізуючи його на території південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської області, північною межею вважають річку Дністер, південно-східною – границю з Буковиною. Певні розбіжності стосуються лише південної й західної меж. З урахуванням даних мовознавства й етнографії, автори схиляються до думки, що це рівнинна територія правобережжя середнього Придністров'я до річок Бистриця й Бистриця Солотвинська на північному заході та суміжна з етнографічною Гуцульщиною на південному заході. Це сучасні Городенків-

ський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського, Надвірнянського, Косівського районів Івано-Франківської області. Охоплює східну рівнинну частину Івано-Франківської області між Дністром, Прутом, Черемошем і Карпатами [11, с. 55].

Територія Покутського краю багата історико-архітектурними пам'ятками, що зберігають автентичний образ нації. Особливо цінними у цьому зв'язку є пам'ятки сакральної архітектури та замки у Чернелиці й Раківці. До унікальних найбільш визначних пам'яток XVI ст. належить Благовіщенська церква у Коломиї споруджена 1587 р., відома своїм бароковим іконостасом, в розписі якого брав участь видатний іконописець XVIII ст. Теофіл Копистинський. Також на Коломийщині туристично привабливим місцем є монастирський комплекс Бернардинського монастиря у селищі Гвіздець, який включає в себе костел, келії та дзвіницю біля храму [2, с. 14].

Важливою складовою оригінального образу покутянина є особливий одяг представників цієї етнічної групи, ознайомитись з яким широке коло туристів має змогу на різноманітних фестивалях, у яких беруть участь самодіяльні артисти регіону. Покутський одяг має в собі багато архаїчних елементів і відрізняється стриманістю та привабливістю. У ньому основними складовими є довгі, багато вишиті сорочки, вовняні запаски, широкі й вузькі пояси, а також велика кількість прикрас [9, с. 426].

Важливою домінантою розвитку

етнотуризму на Покутті є популяризація діяльності центрів народних промислів, котрі можуть виступати туристично привабливими об'єктами. Для урізноманітнення подорожей, екскурсій, що пропонуються, ознайомлення з осередками народних промислів необхідно поєднувати з освітньо-пізнавальними та санаторно-курортними програмами оздоровлення, що принесе більшу зацікавленість туристам [10, с. 49].

Вагома роль у збереженні автентичної культурної складової Покуття належить етнографічним музеям, котрі вивчають та експонують етнографічні колекції, які знайомлять сучасників із процесами етногенезу, побутом і культурою різних етнічних спільнот та історичних періодів. Безумовне лідерство на Покутті належить музею «Писанка», що розташований у місті Коломия, де знаходиться понад 12 тис. експонатів з України та діаспори. Єдиний у світі музей писанкового розпису – найяскравіший прояв таланту, пам'яті народу, адже історія писанкарства сягає дохристиянських часів.

Цінні етнографічні та краєзнавчі матеріали, що дають змогу комплексно відстежити етнографічну специфіку регіону зібрані в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини й Покуття імені Й. Кобринського дають підстави стверджувати що народне-декоративно прикладне мистецтво Покуття в усіх його різноманітних проявах є унікальним етнокультурним явищем, складовою частиною національної мистецької спадщини України. Перші стислі ві-

домості про це знаходимо в подорожніх замітках Я. Головацького (1838 р.), а також у каталогах і оглядах етнографічних виставках І. Франка, В. Дідушицького, М. Бойчука.

Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського заснований у 1926 р. Розміщений у центральній частині міста Коломий, в колишньому Народному домі, збудованому на кошти української громадськості. Його колекційні збірки нараховують понад 50 тис. одиниць збереження і представляють всі види традиційного народного мистецтва гуцулів та покутян, починаючи з XVII ст. до сьогодення часу. Проте окремі експонати датовані IV тисячоліттям до Різдва Христового і представляють землеробську культуру, відому в археологічній та історичній науці під назвою «трипільська». Важливими структурними допоміжними підрозділами виступають: музейна бібліотека (понад 10 тис. книжково-го фонду), архів, відео- та аудіотеки. Їхніми послугами користуються не тільки науковці музеїв, а і студенти та викладачі вищих навчальних закладів, для яких музей виступає потужною науково-мистецькою базою.

Музей історії та етнографії Покуття відкрився у Городенці не так давно, тому поповнення експозицій продовжується. Копії історичних документів, предмети побуту, народний одяг, книги – все це можуть оглянути мешканці Городенки і гості гостинного Покутського краю. В часі підготовки до другого обласного фестивалю «Покутські джерела» почалось актив-

не наповнення експозиції Регіонального Городенківського музею.

Значну роль у популяризації та розвитку народного мистецтва Покуття в історичній ретроспективі відіграли етнографічні та господарсько-промислові виставки. Мистецькі вироби Покуття експонувались у Львові (1877–1905 рр.), Станіславові (1879 р.); Коломиї (1880–1912 рр.), Тернополі (1887 р.), Косові (1909 р.). виставки дали поштовх заснуванню промислово мистецьких шкіл, особливою популярністю серед них до Другої Світової війни мали школи художньої обробки дерева, чимало із виготовленої у той час продукції зараз зберігаються у згаданому вище Коломийському музеї [3, с. 158].

Сучасність, прийнята національних традицій та поверненням до народного мистецтва не залишила осторонь й Покутський етнографічний регіон. Небувалого розмаху сягнуло відродження народної вишивки. Покутські майстрині на основі місцевих збережених взірців розробляють нові орнаментальні композиції. Відроджуються народне художнє ткацтво, в кому одночасно із збереженням давніх реліктових форм технологій та принципів декорування з'являються новітні тенденції орнаменталії [9, с. 389].

Високий розвиток туризму в Покутському регіоні повинен стати державною політикою, спрямованою на те, щоб зробити оцінку існуючих природних туристичних ресурсів, не будувати поблизу них промислових об'єктів; проводити очищення водойм; створювати заповідники з ме-

тою зберігання незайманої природи, що є одним з основних туристичних ресурсів; розвивати національні ремесла; сприяти створенню фольклорних ансамблів; проводити фестивалі мистецтв, розраховані на іноземних туристів; здійснювати реставрацію пам'яток історії, мистецтва й архітектури, музеїв; створювати нові туристичні центри, освоюючи при цьому райони, які раніше вважались непридатними для туризму і відпочинку.

Важливим напрямком етнотуризму на Покутті є розвиток фестивального руху в регіоні, як одного з провідних в Україні в плані використання туризму як галузі господарювання. знаходиться на стадії постійного й динамічного поступу. Перспективи його поширення й розвитку є очевидним, однак вимагають: системності у організації та проведенні; використання кращого досвіду країн європейського та північноамериканського континентів; стимулювання місцевою владою активності громад; створення можливостей для диверсифікації шляхів фінансування масових заходів; наукового обґрунтування організації та супроводу самих фестивалів з метою підвищення їх конкурентоздатності на загальнонаціональному ринку туристичного продукту; розширення форм культурно-масових заходів, як складової культурного туризму в краї для залучення більш широкого кола внутрішніх і зовнішніх туристів. Покутські фестивалі, які стали традиційними, зокрема, «Писанка», «Родослав», «Карпатський вернісаж», «Фестиваль ковалів», етнофестиваль народної музики «Шешори» тощо.

Всі вони, як правило, організовуються активними місцевими громадами за підтримки органів державної влади та місцевого самоуправління [10, с. 241].

Фестиваль «Писанка» в Коломиї збирає майстрів писанкарства з України та закордону, проходить на площі перед єдиним у світі Музеєм Писанки. Фестивальна програма включає в себе фольклорно-етнографічні дійства пасхального християнського та календарно-обрядового змісту, зокрема: пасхальні ігри, гаївки, веснянки, театралізовані сценки і хореографічні композиції, тематична пісенна творчість. В рамках фестивалю проходить виставка-продаж різних видів декоративно-прикладного мистецтва. Проходять різноманітні майстер-класи і конкурси писанкового розпису. Ціллю і задачею фестивалю є збереження і збагачення національних традицій народного мистецтва писанкового розпису, популяризація технік і шкіл, творчих стилів та новітніх методик, підтримка обдарованих дітей та молоді; популяризація писанки як національного символу Пасхального християнського дійства; ознайомлення з традиціями писанкарства різних регіонів України, Європи і світу.

Висновки. Особливо багатим на рекреаційно-туристичні ресурси на Івано-Франківщині є Покуття. Цей унікальний природний комплекс, що створювався протягом тисячоліть у здовж Дністра має надзвичайну естетичну привабливість і неповторну красу. Мандрівників з усієї країни ваблять у дністровському каньйоні безліч пам'ятників історії та культури,

помірний комфортний клімат, зручне географічне розташування.

Головними напрямками туризму у покутському культурному ландшафті є: відвідування цікавих місць і пам'яток у сільській місцевості церкви, історичні парки, музеї, млини, кузні тощо); прийняття участі у місцевих заходах, сакральних і профанних святах (ходи, ярмарки, фестивалі, сільськогосподарські виставки, ярмарки); спостереження праці майстрів народних промислів (різьба, живопис, кераміка, вишиванка, плетіння); участь у фольклорних заходах, народних забавах; вивчення історії та легенд регіону; спостереження і навчання готування місцевих страв, випічки хлібу; дегустація страв регіональної кухні. Отже, дослідження туристично-рекреаційної репрезентативної території дає можливість поширювати інформацію про туристичний потенціал і прискорювати розвиток туристичної інфраструктури для залучення внутрішніх і зовнішніх туристичних потоків.

Література

1. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д.Г. Бучко. – Л. : Світ, 1990. – 142 с.
2. Глушко М. Історико-етнографічне районування Галичини: сучасний стан / М. Глушко // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – 2009. – № 1. – С. 8–18.
3. Гнатюк М. Красною гір натхненні : Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.) : Майстри, школи, музеї / М. Гнатюк, М. Грепиняк. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 322 с.
4. Круль В.П. Географічне положення, межі та склад території історич-

ко-етнографічної області Покуття / В.П. Круль, Я.П. Скрипник : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.nbuuv.gov.ua/>

5. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко [та ін.]. – К. : Либідь, 1991. – С. 23.

6. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. Лозко. – 3-тє вид. – Х. : Див, 2005. – 472 с.

7. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України : питання співвіднесеності / С. Макарчук // Народознавчі зошити. – 2001. – Зошит 3 (39). Травень-червень. – С. 388–394.

8. Покуття // Прикарпаття: спадщина віків / [авт. ідеї та гол. ред. М. Кугутяк]. – Львів, 2006. – С. 464–469.

9. Покуття : історико-етнографічний нарис / ПНУ ім. В. Стефаніка; Ін-т історії і політології / [Автор ідеї і керівник авт. кол., д.і.н., проф. В. Марчук]. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.

10. Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи / Збірник статей : Мат. міжнар. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.) / ПНУ імені Василя Стефаніка; голова редколегії – проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – Вип. 4. – 316 с.

11. Українська етнологія : навч. посіб. / [за ред. В. Борисенко]. – К. : Либідь, 2007. – 400 с.

12. Українське народознавство : навч. посіб. / [за ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва]. – Львів : Фенікс, 1994. – С. 64–65.

Fedorak V.V. ETHNIC TOURISM IN POKUTTYA: SPECIFICS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT. In the article describes the factors of development of ethnic tourism

in Pokuttya region caused by nature management in this ethnographic district. The historical analysis of region Pokuttya, its features, religiously sacrality and recreation inheritance is carried out. In the context of finding out of key principles of ethnic tourism in Pokuttya a special region is occupied by the problem of lineation of the concept «ethnoculture», that in our case comes forward as basic object of the tourist personal interest. On the basis of analysis of studies of domestic and foreign scientists the author supports an idea about indivisibility of cultural acquisition with nature, destroying the concept «cultural landscape» – naturally cultural territorial complex formed as a result of an evolutionary co-operation of nature and man, its social cultural and economic activity.

Pokuttya is located between the rivers Dniester and Prut. In the east it borders on Bukovina, in the west it is restricted by the Stanislav lowland. According to the present administrative-territorial division it includes territories of Snyatyn, Horodenka, Tlumach department, the northeastern part of Tysmenytsya, the bigger part of Kolomyia (without its southern part) department.

A particular emphasis is done on the tourism potential of the region, which will increase significantly in the case of improving tourism infrastructure. The factors that affect the increase of tourist attractivity Pokuttya are distinguished. They are based on the following benefits: advantageous geographical position; factor of territorial division of labor; relatively high ecological security of the region; strong potential for the development of different types of tourism

ism; economic competitiveness of tourism and recreation industry.

The ethnographic specificity Pokuttya region is disclosed, various elements of life and traditional culture that are specific objects of tourist interest are researched. The exposure of the main museums of Kolomyia are analyzed, attention is paid to the role of various festivals in increasing tourist attractiveness of the region, such as «Pysanka», «Rodoslav», Carpathian vernissage», «Smiths festival», vocal festival «Sheshory».

Keywords: Pokuttya, ethno-cultural heritage, tourism, museums, cultural region.

ФЕДОРАК В.В. ЭТНОТУРИЗМ НА ПОКУТЬЕ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.

В статье анализируются факторы развития этнотуризма на Покутье, вызванные особенностями природопользования в этом этнографическом районе. Осуществляется историко-краеведческий анализ покутского региона, особенностей его религиозно-сакральной и рекреационной отраслей. Покутье находится в междуречье Днестра и Прута. На востоке граничит с Буковиной, на западе ограничено Станиславской низменностью. По современному административно-территориальному делению к нему принадлежат территории Снятинского, Городенского, Тлумацкого, северо-восточной части Тисменицкого, большей части Коломыйского (без южной части) районов Ивано-Франковской области.

Раскрывается этнографическая специфика Покутского края,

выраженная прежде всего разнообразными элементами быта и традиционной культуры, которые являются специфическими объектами туристической заинтересованности. Анализируются экспозиции главных колумыйских музеев, обращается внимание на роль разнообразных фестивалей в повышении туристической привлекательности края, в частности таких как «Писанка», «Родослав», «Карпатский вернисаж», «Фестиваль кузнецов», а также фестиваль песенного творчества «Шешоры». Также анализируется развитие туристическо-рекреационной отрасли, обращается внимание на экологизацию лесохозяйственного комплекса, повышение роли естественно заповедных территорий, рассматривается необходимость сохранения этнокультурного наследия коренного населения Покутья.

Ключевые слова: Покутье, этнокультурное наследие, туризм, музеи, культурный регион.

УДК 94 (477.5) «19/18»

КЛЮЧОВІ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІВОБЕРЕЖНОГО КОЗАЦТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

С. М. Цигульський

Кіровоградський державний національний технічний університет

В науковому дослідженні автор намагається виявити основні тенденції, що відбувалися в правовому полі та соціальному становищі такої верстви, як Лівобережне козацтво, протягом визначеного періоду. Станова система в цей час зазнає якісних перетворень. Докорінні реформи спіткали різноманітні державні механізми і підвалини системи управління. Зміни торкнулися й козаків Лівобережної України. Автор зробив спробу проаналізувати динаміку та розвиток проблеми земельного питання, що існувала всередині групи населення й впливала на соціально-економічне становище козаків, простежити фіскальну політику влади щодо визначеної верстви.

Також потрібно приділити увагу впливу військових реформ на ті старі феодальні привілеї, що існували для лівобережних козаків й виокремлювали їх серед інших поселян Полтавської та Чернігівської губерній.

Ключові слова: Лівобережне козацтво, переселення, земельне питання, податки, статистика.

Постановка проблеми. В другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. ряд історичних проблем, що стосувалися лівобережних козаків, потребує детального дослідження. Аспекти ко-

зацького землегосподарства, переселення козаків на нові терени імперії, податкового навантаження слід ретельно проаналізувати та охарактеризувати їх наслідки.

Мета роботи. Окреслити ключові проблеми й аспекти існування Лівобережного козацтва в державному механізмі Російської імперії у пореформений період, висвітлити соціально-економічне становище козацтва, питання земельного «голоду» та його наслідки.

Аналіз публікацій і досліджень. Протягом тривалого часу проблемам суто Лівобережного козацтва в цей хронологічний період історики майже не приділяли уваги. За часів Російської імперії історична інформація про козаків накопичувалася завдяки діяльності земств й різноманітним документальним матеріалам [1; 4; 7; 10–13].

Сучасні дослідження присвячені проблемам переселенської та податкової політики уряду щодо селянства України. Науковці і вчені досліджують реформи державних селян другої половини ХІХ ст., торкаючись й деяких історичних аспектів існування лівобережних козаків. Двотомник історії українського козацтва також лише частково надає інформацію про Лівобережне козацтво пореформено-

го періоду [2; 3; 5; 6; 9; 14; 15].

Виклад матеріалу. Друга половина XIX ст. Лівобережне козацтво внаслідок реформ втрачає ряд своїх станових пільг у порівнянні з іншими сільськими верствами населення, деякі феодальні привілеї просто втрачають власну силу. 1861 р. кріпаки отримали довгоочікувану свободу, стали суб'єктами правових відносин, водночас, саме це після покріпачення частини сільського населення Лівобережжя, й стало одним з головних вододілів між ними і козаками. Козаки завжди цінували власну особистісну свободу. В цей період земля остаточно набуває рис товару, а не станового привілею. В 70-х рр. XIX ст. лівобережні козаки втрачають один з власних чи не найважливіших привілеїв – відбування рекрутської повинності. Законодавством першої половини XIX ст. козаки мали ряд пільг у порівнянні з іншими непривілейованими верствами населення. Строк служби складав 15 років тощо. Внаслідок підготовленої Д. Мілютіним військової реформи, на теренах імперії запроваджувалася загальна військова повинність усього чоловічого населення безстанового характеру, визначалися загальні строки відбуття служби [5, с. 355].

Важливим та вкрай впливовим на реалії Лівобережного козацтва є питання рівня забезпеченості представниками верстви земельними наділами. Суттєвий фактологічний матеріал, зібраний земствами, надає змогу це дослідити. В своєму дослідженні домогосподарств козаків Полтавської губернії у другій половині

XIX ст. (1880-ті рр.) І. А. Базилевич наголошує, що головний фактор в економічному житті та благоустрою козаків становило землеробство. Саме тому, рівень матеріального становища сім'ї, багатства козацького двору, будинку тощо майже повністю залежить від кількості «удобной пахатной» землі, яку козаки-господарі можуть обробляти [1, с. 2]. Встановлення середньої кількості десятин землі різноманітних за розмірами козацьких господарств покаже гостроту «земельного голоду» в куті зору земельного питання на селі.

І.А. Базилевич задля ефективності статистичного дослідження Супруновської волості класифікує усі типи селянських (в тому рахунку й козацьких) землегосподарств на п'ять груп. Перша група становить собою «...домохозяйства безхозяйственные, безкапитальные, постоянно нуждающиеся, какие бы урожаи не были», тобто такі, що не мали перспектив до розвитку, а для того, щоб вижити і прогодувати сім'ю, господарям потрібно було продавати власну робочу силу, що означало «личный наем» козака чи селянина. Третя група господарств класифікувалася як своєрідний «середній клас» на селі, рушійна економічна сила, козаки-землевласники даної групи володіли усіма необхідними ресурсами, землею та капіталом, щоб стати незалежними й успішно працювати. Друга група вбачається як найбільш нестабільна, і будь-який неврожай чи втрата в сім'ї автоматично переводили подібне господарство до рангу першої. Водночас, за сприятливих обставин

козак-власник такого господарства мав змогу перетворити його на середне. Четверту та п'яту групи складали найбільш заможні господарства, де середньому цифри суттєво різнилися (на 4 групи господарство припадало 4 одиниці худоби й 9 десятин землі, а на 5–7 одиниць худоби й біля 24 десятин землі) [1, с. 5].

1877 р. в приватній власності у Полтавській губернії знаходилося 50,2 % від загальної площі земель сільськогосподарського спрямування, Чернігівській – 42,9 %. Це вдвічі більше у порівнянні із статистикою по 50 губерніях Європейської Росії (24,9 %) [15, с. 51]. Така яскрава різниця стала можливою в Полтавській та Чернігівській губерніях завдяки Лівобережному козацтву, традиції приватного землеволодіння якого сягали сотень років. Підтверджується це статистикою по Супруновській волості, де у 8 населених пунктах перебувало загалом 1391 земельних домогосподарств. Серед них козацьких налічувалося 788 (тобто 56,64 %), наприклад, селяни-власники мали 447 (24,96 %). Селяни, що в минулому були кріпаками у відсотковому відношенні володіли 0,58% загальної суми домогосподарств [1, с. 7]. Розміри господарств козаків даної волості в цілому висвітлюють картину тієї економічної ситуації, в якій опинилися лівобережні козаки. У відсотках до першої групи належало 39,8 % домогосподарств, до другої – 21,1 %. Козаки, що володіли землями третьої групи, складали 22,8 %, четвертої – 7,8 %, п'ятої – 8,5 %. Тобто, до категорії «за межею бідності» зараховувалося

61 % козацьких господарств.

Для розуміння динаміки розвитку козацького приватного господарства, слід порівняти середню кількість земельних наділів в другій половині ХІХ ст. та на початку ХХ ст. В другій половині ХІХ ст. на прикладі Миргородського та інших повітів Полтавської губернії ситуація складалася наступним чином. В Миргородському повіті безземельних нараховувалося господарств 1,7 %, Полтавському – 5 %, Зеньковецькому – 1,8 %; кількість «огородників» 14,8 %, 24,5 %, 17 % відповідно. Кількість козацьких господарств, що мали орні землі розміром від 1 до 3 десятини у Миргородському повіті – 25 % (24 % по Полтавському й 29 % у Зеньковецькому); від 3 до 6 десятин – 24 % (19 % у Полтавському та Зеньковецькому); від 6 до 9 дес. – 13%, 9 %, 14 %, відповідно; до господарств із наділами 9 і більше десятин – 19 %, 17 %, 17 % [11, с. 21–22].

Слід зауважити, що статистичне бюро Полтавського губернського земства зазначало: «Словом, между сравнимаемыми уездами, распределение земли в Миргородском благоприятнее других. Но и в этом уезде нельзя пройти молчанием, что более 2/5 казачьих хозяйств совсем не обеспечено землею в удовлетворении насущных потребностей, да кроме около ¼ хоз. Имеют пахотной земли менее 3 и менее 6 дес. – количество, при настоящих культурных условиях не достаточное для обеспечения продовольствием средней семьи [11, с. 23]. Себто, більше половини козацьких сімей, які навіть володіли земель-

ними наділами, не здатні були таким обсягом десятин себе забезпечити.

На початку ХХ ст. ситуація залишається для козацького стану досить напруженою. В Полтавській губернії господарства, де налічувалося до 1 десятини землі, складали 10,6 % від усіх тих, що де знаходилися орні землі (біля 1 % загального обсягу десятин приватної козацької власності); від 1 до 3 десятин – 28,4 % (8,4 % усіх орних десятин); від 3 до 6 десятин – 26,8 %; від 6 до 9 десятин – 13,7 % (16,1 % контролю за кількістю орних десятин); від 9 та більше – 20,6 % (56,6 % орних земель) [10, с. 39].

Таким чином, протягом другої половини ХІХ ст. – на початку ХХ ст. кардинально та якісно в земельному питанні ситуація не змінюється. Більше ніж 60 % козацьких землегосподарств знаходяться за межею бідності та самозабезпечення, значна частина козацтва взагалі безземельна, чи володіла присадибними ділянками, однак не мала орних десятин. 1/5 відносно заможних господарств, де перебувало від 9 та більше десятин, увібрали в себе біля половини від кількості орних земель. Середні господарства складали суттєву меншість. Також простежується тенденція значного зростання козацьких сімей, що володіли менше ніж 6 десятинами власної орної землі.

Прискіпливий розгляд земельного питання потрібен, оскільки саме даний фактор створював соціальну напругу в селі, він впливав на матеріальний стан козацького населення. Ці явища породжували основні тенденції в переселенській та податковій

політиці уряду щодо козацтва, правові засади землеволодіння тощо. Лівобережне козацтво разом з іншими поселеннями, в пореформений період відбували ряд повинностей, які поступово переходили на грошову основу, тобто йшов процес монетизації. Повинності поділялися на три види (казенні, мирські та земські). Відбування та сплата земських і казенних мало змішаний характер (в грошовій та натуральній формі), мирські ж були суто натуральні. До казенних грошових повинностей нараховувалася на користь держави подушний та державний поземельний податки, також стягувався грошима й земській збір на місцеві губернські потреби тощо [2, с. 10–15].

В останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. фіскальна система Російської імперії зазнала суттєвих змін. Для селянства загалом, та козацтва зокрема позитивним явищем являлося скасування соляного податку, зниження викупних платежів для державних селян, 1886 р. оброчний податок трансформувалася на викупні платежі (однак його козаки за правом приватної земельної власності не сплачували), 1884 року підвищувався поземельний податок. У 1889 р., указом 12 липня ліквідовувалися губернські з селянських прав присутствія, 1885 р. припинив існування паспортний збір. Указом від 12 березня 1903 р. скасовувалася кругова порука [2, с. 10–15].

Водночас, знаковою та епохальною за свою важливість для Лівобережного козацтва стала інша подія, пов'язана з податковим законодав-

ством імперії щодо даної верстви населення. Через економічні негаразди всередині стану й неефективність та архаїчність податку, в 1885 р. для лівобережних козаків скасовувалася подушна повинність. Указом від 28 травня 1885 р. зазначалося припинити збір подушного з 1 січня 1886 р.: «в) с малороссийских казаков и других поселян, состоящих как на особых правах, так и на общин окладах» [7, с. 238].

Про важливість такого кроку, по перше, говорить зубожіння й незадовільне матеріальне становище козаків, через що уряд змушений був піти до такого кроку [3, арк. 145]. Статистичні дані від земств наводять Яскраву картину необхідності подібного кроку. На початок 1880-х рр. у Миргородському повіті перебувало 27784 ревізьких душ. Серед казенних платежів вони сплачували подушний податок в розмірі 84161 рублів, державний поземельний податок 6675 руб. Загалом казенні платежі складали 93424 руб. Земські нараховували: губернський та повітовий в розмірі 38712 руб. На мирські (волосний та сільський збори) в рублях 11712. Себто, козаки повіту сплачували 143857 руб. Недоїмка станом на 1883 рік становила казенних платежів 20442 руб., земських зборів 9882, страхових 5921 руб. У відсотковому значенні казенні займали 64,4 % від усіх податків та зборів в рубльовому еквіваленті. Земські – 26,4 %, мирські – 8,2 %. В середньому на ревізьку душу припадало 5,2 руб. На окладну десятину землі – 1,6 руб. [11, с. 190–191]. Тим самим, подушне до скасування вибира-

ло лівову частку усього фіскального навантаження на козацьке приватне домогосподарство. А його відміна покликає внести серйозні зміни в баланс стягнення з козаків різноманітних податків і платежів. Тим самим це дало б змогу вивільнити на покращення матеріального становища власного господарства лівобережним козакам додаткові, суттєві, кошти.

Земська статистика за 1909 р. надає такі цифри щодо фіскальних платежів у Полтавській губернії. Загалом тут знаходилося 4188216 десятин оподаткованої землі. Казенні платежі становили 623899 руб.; земські збори – 4464688 руб.; мирські – 888648 руб. (грошові) та 420092 руб. (натуральні в грошовому еквіваленті). Через скасування подушного казенні збори різко зменшили власну питому вагу серед загального рівня податкового навантаження [10, с. 127].

В господарсько-економічному огляді Кобеляцького повіту Полтавської губернії наприкінці ХІХ ст. наводиться порівняння в податкових правах і обов'язках міщан, козаків та інших жителів села. Козаки, завдяки правам приватної земельної власності, нарівні з привілейованими верствами землевласників й містянами, виплачували лише поземельний податок та земські й станові повинності; селяни казенного відомства та «собственники (быв. крепостные)», за отримані землі обкладалися викупними платежами, окрім інших податків та повинностей. До скасування подушного різниця також існувала – селяни ще й сплачували оброчну подать із земель. У порівнянні козаків

й містян із селянами інших верств, в їх руках зберігалися «...в наличности сумма, соответствующая выкупным платежам крестьянства. Этот порядок вещей, имеющий закономерные основания и вековую историю, создал для казачества и мещанства возможность накоплений и сбережений...» [13, с. 43–44].

Важливою сторінкою історії Лівобережного козацтва в другій половині XIX ст. – початку XX ст. є проблема переселення представників стану в малозаселені регіони Російської імперії. В даний період центральна влада завдяки переселенським процесам переслідувала ряд власних завдань та цілей. З точки зору лівобережних козаків, це була чи не єдина можливість отримати важливу для життя й водночас не доступну, нажаль, у власній етнічній та становій ойкумені, землю. Козаки приймали активну участь в організованих кампаніях з заселення, наприклад, Південних регіонів сучасної України, чи Кубані, протягом першої половини XIX ст. До Чорноморського війська за цей проміжок часу переселилося трохи більше як 100 тис. козаків за чисельними розпорядженнями уряду [9, арк. 78].

В пореформений період козаки становили левову частку від усіх переселенців з Полтавської та Чернігівської губерній, оскільки вони окрім того, що були особисто вільні, не мали земельних фіскальних зобов'язань викупних платежів тощо. Міграційна активність напряму пов'язана саме з економічним, матеріальним станом козацьких господарств. Питома вага селян і козаків, наприклад, з Полтав-

ської губернії, складала 98,3% (на початку XX ст.) від загальної кількості усіх, хто покидав її межі [14, с. 83]. Лави переселенців здебільшого поповнювали ті охочі, котрі не володіли достатньою кількістю власної землі, або не мали її взагалі. Так, серед осіб, хто виїхав з Полтавської губернії протягом 1895–1896 рр., безземельних налічувало 21,8%; землевласників до 1 десятини – 22,6%; до 3 десятин – 40,6%. Тобто, біля 80 відсотків переселенців становили селяни й козаки, господарства яких знаходилися за межею бідності, й не здатні прогнати сім'ю [15, с. 199].

Із року в рік кількість охочих до переселення зростала. Щоб зрозуміти масштаби, слід переглянути аналіз ситуації Чернігівською губернською управою щодо участі Чернігівського земства «в переселенческом деле» за 1909 р. Вказується, що: «Переселенческое движение из Черниговской губернии, возраста с каждым годом, достигло в настоящее время громадных размеров. Так, за 1908 г. из губернии выселилось 7004 семейства – 47027 душ, за первые же семь месяцев 1909 г. – 29126 душ. При ежегодном приросте населения 53300 душ, почти весь ежегодный прирост сельского населения, как оказывается, выселяется из губернии [4, с. 125].

Висновки. Таким чином, Лівобережне козацтво в окреслений хронологічний період зазнало значних перетворень в правовому колі, втрапивши ряд власних привілеїв, що притаманні феодальним становим суспільствам. Також надскладною залишалося соціально-економічне ста-

новище козаків через тотальний брак земельних ділянок. Біля 60 % усіх козацьких сімей, що мали земельні наділи, не мали змогу повністю себе забезпечувати. Через подібні явища представники верстви змушені були вдаватися до радикальних кроків, та шукати нового життя на величезних теренах Російської імперії. Задля покращення ситуації влада скасовувала неефективний та вкрай важку для сплати подушну повинність, що дало змогу вивільнити деякі грошові суми для козаків.

Література та джерела

1. Базилевич І. А. Опыт подвального статистического исследования Супруновской волости. / И. А. Базилевич. – Полтава : Типография И. Петрененко, 1881. – 112 с.
2. Берестовий А. І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. І. Берестовий; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2011. – 20 с.
3. Бойко В. М. Реформи державних селян другої половини ХІХ ст. в Лівобережній Україні : Дис...канд. іст. наук : 07.00.01. / В. М. Бойко; Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2001. – 272 с.
4. Деятельность Черниговского губернского земства по переселению за 1909 год. – Чернигов : Типография губернского земства, 1910. – 228 с.
5. Історія українського козацтва : Нариси : У 2 т. / [Редкол. А. Смолій та ін.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – 724 с.
6. Кабузан В. М. Переселення українців у Далекосхідний край в 1850-1916 рр. // Український історичний журнал. – 1971. – № 2. – С. 65–70.
7. Об от мене подушной и преобразования оброчной подати. 28 мая 1885 // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3. – СПб., 1887. – Т. V. – № 2988. – С. 238–239.
8. Петлин Н. С. Опыт описания губерний и областей России в статистическом и экономическом отношениях, в связи с деятельностью в них Государственного банка частных кредитных учреждений / Н. С. Петлин. – СПб. : Тип-я В. Киршидума, 1893. – Ч. 1. – 648 с.
9. Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1798–1917 роки) : Дис...канд. іст. наук : 07.00.01 / Є. Д. Петренко; НАН України, Інститут історії України. – К., 1996. – 206 с.
10. Полтавский земский календарь на 1910 год / [Издание Полтавского губернского земства]. – Полтава: Электрическая типография «Дохман», 1909. – 238 с.
11. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии / [Под ред. Н. Терешкевича] ; [Собрано и обработано Статистическим бюро Полтавского губернского земства]. – Полтава: Типография И. А. Дохмана, 1884. – Том III. Миргородский уезд. – 381 с.
12. Свод законов о состояниях (Св. зак., т. 9, изд. 1899 г. по прод. 1906 и 1908 гг.) : [с предм. указ. и с позднейшими узаконениями по день выхода в свет] // Саатчиан А. Л. – 1911. – 506 с.
13. Хозяйственно-экономический обзор Кобелякского уезда Полтавской губернии // [Сост. и обработал В. И. Василенко]. – Кобеляки : Типография Б. И. Брагилевского. – 142 с.
14. Якименко М. А. Аграрні міграції українського селянства на рубежі ХІХ–ХХ століть : Монографія / М. А. Якименко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2006. – 144 с.
15. Якименко Н. А. Переселенческая политика царизма на Украине и ее последствия (1861–1917 гг.) : Монография / Н. А. Якименко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2011. – 298 с.

Tsyhulskyi S.M. DOMINANT CHANGES IN SOCIAL AND LEGAL STATUS OF LEFT-BANK COSSACKS IN THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURIES IN THE RUSSIAN EMPIRE. In the research the author made an attempt to identify the main tendencies that occurred in the legal framework and social situation of such segment of social structure, as Left-bank Cossacks, for a specified period. Old feudal estate system was transformed and changed. Radical reforms were introduced in the state mechanism and management system. Reforms touched on Cossacks too. The author made an attempt to analyze the dynamics and development of land issue, that prevailed in the social and economic problems of Cossacks, to investigate the fiscal policy of the state toward the Left-bank Cossacks.

Attention must be paid also to the influence of the military reforms on Left-bank Cossack's old feudal privilege, that made significant difference among the settlers of Poltava and Chernihiv regions.

Keywords: Left-bank Cossacks, re-settlement, land issues, taxes, statistics.

Цыгульский С.М. КЛЮЧЕВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛЕВОБОЕРЕЖНОГО КАЗАЧЕСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.В. В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ. В научном исследовании автор пытается определить основные тенденции, которые происходили в правовом поле и социальном состоянии такой группы насе-

ления, как Левобережное казачество, на протяжении указанного периода. Сословная система в это время претерпела качественных изменений. Коренные реформы постигли разнообразные государственные механизмы и основы системы управления. Изменения коснулись и казаков Левобережной Украины. Автор сделал попытку проанализировать динамику и развитие проблемы земельного вопроса, который существовал внутри группы и влиял на социально-экономическое состояние казаков, проследить за фискальной политикой власти по отношению к данному сословию.

Также необходимо уделить внимание влиянию военных реформ на те старые феодальные привилегии, которые существовали для левобережных казаков и выделяли их среди других поселенцев Полтавской и Черниговской губерний.

Ключевые слова: Левобережное казачество, переселение, земельный вопрос, налоги, статистика.

УДК 94:726:2-523.6(477.86)

**ЦЕРКОВНІ СПОРУДИ ЯРЕМЧАНЩИНИ:
ПРОБЛЕМА ОБЛІКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ****О. П. Тимофій**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Сьогодні в Україні збереглося півтори тисячі дерев'яних церков. Це унікальні пам'ятки національної архітектури, більшість з яких не має аналогів у світі. Сакральна архітектурна спадщина України – одна з найбагатіших, найоригінальніших у Східній Європі. За доби радянського воєнничого атеїзму їй було завдано чи не найбільшої шкоди, масштаби якої сумарно перевищують втрати двох світових воєн. Вони могли бути ще більшими, якби не діяльність інтелігенції та громадських організацій, а також самих вірян із захисту церковних споруд.

Всі церковні споруди Яремчаници вирізняються чудовою архітектурою та самобутнім інтер'єром та можуть бути важливою складовою її туристичної інфраструктури, адже вони є вагомю частиною як історико-культурних рекреаційних ресурсів загалом, так і пам'яток архітектури та містобудування зокрема.

Актуальність даної теми обґрунтовується тим, що останнім часом проблема збереження і обліку церковних споруд є надзвичайно важливою і актуальною, але розв'язується вона з великими труднощами. Церкви зникають через пожежі, аварійний стан несучих конструкцій, а також втрачають статус пам'яток внаслідок неякісних реставрацій і реконструкцій.

Виходячи з цього, постає проблема вивчення їх пізнавального потенціалу, а також обліку та збереження сакральної спадщини краю, яка сьогодні є до кінця не розв'язаною.

Ключові слова: охорона, збереження, церковні споруди, сакральна архітектура, архітектурні пам'ятки.

Вступ. Яремчаници – територія, де зосереджено багато пам'яток сакральної архітектури на Прикарпатті, передусім дерев'яних церков. Водночас, їхня чисельність наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. продовжувала зменшуватися під впливом не тільки об'єктивних (природних) чи суб'єктивних (антропогенних) чинників, а й у недосконалій пам'яткоохоронній діяльності державних органів, громадських інституцій, місцевих церковних громад. Тому нагальною є потреба у виваженому науковому аналізі ситуації, узагальненні досвіду збереження пам'яток сакральної архітектури особливо на Яремчаници.

Огляд літератури. Питання обліку та збереження пам'яток сакральної архітектури досліджуваного регіону вивчали сучасні українські вчені і краєзнавці: В. Вечерський, У. Головачанська, В. Грабовецький, М. Фіголь, В. Харитон, М. Ходан, З. Царик та ін., які зосереджували увагу на з'ясуванні втрат, що зазнавав цей складник укра-

їнської національної спадщини [1–4; 7–8]. Частково її висвітлено в історико-краєзнавчих і пам'яткознавчих дослідженнях П. Арсенича, В. Вечерського, В. Грабовецького, З. Федунківа, З. Царика та ін.

Зважаючи на такі обставини, метою статті є з'ясування ситуації, що склалася на Яремчанщині, з охороною пам'яток сакральної архітектури, причин, які зумовлюють її погіршення та вивчення набутого досвіду і визначення шляхів розв'язання проблеми.

Виклад матеріалу. Культові споруди відображають художньо-естетичні позиції та особливості духовної культури поліетнічного населення Яремчанщини останніх сторіч.

У 2010 р. в на Прикарпатті під охороною держави загалом перебувало 587 пам'яток сакральної архітектури (в т.ч. 122 національного значення), зокрема 446 церков, 88 дзвіниць, 31 костел, сім синагог, шість келій і палат духівництва, сім монастирів і дві каплиці. Майже всі вони були передані у власність або користування релігійним громадам, на які переклали обов'язки із дотримання чинного законодавства щодо їхньої експлуатації та проведення ремонтно-реставраційних робіт. Це мало неоднозначні наслідки. З одного боку, більшість громад з відповідальністю ставиться до збереження сакральної архітектури. З іншого, відсутність роз'яснювальних заходів та тісної співпраці духовенства з архітектурними установами, пожежною й іншими службами наражає на небезпеку культові споруди, де також зберігаються вартісні іко-

ностаси, ікони, стародруки, хрести дерев'яної різьби тощо [7, с. 74].

Яремчанщина має дуже давні пам'ятки сакральної архітектури. Дерев'яні хрещаті церкви є візитною карткою Яремчанщини. Церква Успіння Пресвятої Богородиці у м. Яремчі зведена за сприяння пароха села, радника єпископської консисторії, о. Григорія Громадки (1836–1912). Невелика, двоярусна дзвіниця збудована пізніше, в 1938 р., підкреслено функціональна, але саме своєю простотою підсилює чіткі контури храму.

Р. Оржехівський у книзі «Сакральна різьба по дереву в Галичині ХІХ – першої половини ХХ століть» стверджував, що іконостас церкви Успіння Пресвятої Богородиці в м. Яремчі є оригінальним зразком статичної іконостасної стіни без отвору над навісним ярусом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Основні мотиви плоскорізьби – великі і малі ромби на планках царських воріт, розети на пілястрових підставках під колонками навісного ярусу, прикрашені рослинним мотивом. Декор, яскрава поліхромія, зокрема вживання червоної барви, характерні для Гуцульщини початку ХХ ст. [7, с. 114].

Ще однією церквою, що належить до пам'яток сакральної архітектури гуцульського типу, є церква Святого Івана Милостивого (с. Ямна) разом із дзвіницею. Перша згадка про церкву походить зі списку, складеного львівським єпископом Йосифом Шумлянським у 1701 р., де храм іменований на честь Пресвятої Трійці. За деякими свідченнями, церква згадується як храм Святого Архистратига Михаїла і

збудована в XVII–XVIII ст. За іншою версією, церква збудована з новою посвятою Святому Івану Милостивому у 1766 р. (Шематизм 1832 р). На сьогодні храмова споруда є шедевром гуцульської церковної архітектури. Церква є пам'яткою архітектури національного значення, перебуває у користуванні громади УГКЦ.

У мешканців с. Ямна існує переказ, що старий іконостас у попередній дерев'яній церкві цього села зроблений за гроші, які офірував О. Довбуш. На той час с. Ямна нараховувало лише 47 дворів, тому не мало змоги зібрати гроші на такий дорогий витвір мистецтва. Щоб подивитися, чи гарно виготовлений з кедрини іконостас, Довбуш особисто провідав церкву [8, с. 157].

Оригінальною у своєму плані є церква Святого Великомученика Дмитрія Солунського у с. Татарів, побудована у 1870-х рр. Уперше про неї згадано в шематизмі 1880 р. Храм збудований за проектом польського архітектора Ф. Менчинського. Це одна з найдавніших пам'яток архітектури національного значення, що збереглася на сьогодні. Церква має оригінальну побудову і є цікавим взірцем гуцульської школи народної сакральної архітектури. В інтер'єрі існуючої церкви зберігся темперний живопис XIX ст. Давній п'ятиярусний іконостас написаний Антонієм Оржеховським (згідно автографу на іконі Святого Миколая Чудотворця з іконостасу). Сьогодні – це пам'ятка архітектури національного значення. Церква у користуванні громади УГКЦ. Дерев'яна дзвіниця, що поруч

із церквою, чудово доповнює архітектуру храму [2, с. 57].

У селищі Ворохта знаходиться пам'ятка гуцульської дерев'яної архітектури XVIII ст. – церква Різдва Богородиці. Цю ідеальну за пропорціями, надзвичайно гармонійну дерев'яну церкву перевезли сюди в 1780 р. з Яблуниці. Церква присвячена Різду Богородиці. Коли церква Різдва Богородиці була побудована, історики не знають: версії є дві – у XVIII ст. та в 1615 р. Це один із найбільш величних храмів, хоча і найменший за розмірами серед усіх гуцульських будівель такого типу. В інтер'єрі церкви Різдва Богородиці збереглися настінні розписи XIX ст. У дзвіниці досі діє невеличкий музей. Друга церква селища Ворохта має назву Святих Петра і Павла. Потреба у її побудові назріла, коли збільшилося населення у містечку. Будівництво розпочалося в 1928 р. і тривало два роки. Церква вибудувалася велика, покрита бляхою шаховим порядком, з чотирма куполами (банями) по краях і великою банею – посередині.

Милує око своєю неповторною красою різьблений іконостас, який виконав Василь Турчиняк з Луга, а також його син Микола та учень Василь Савчук з Делятина. Перший ярус зроблено в 1937 р., другий-четвертий і розп'яття – в 1956–1957 рр. Тоді ж виготовлено проповідальницю. Окремі ікони для іконостасу написав Анатолій Меделян зі Львова. Дерев'яні прикраси в церкві різьблено наприкінці 1980-х рр. Бічні престולי з іконами Святих Миколая і Різдва Пресвятої Богородиці – робота невідомого авто-

ра. Ймовірно, ці престоли перенесли з костелу, що був збудований у Ворохті на початку ХХ ст. Церква освячена у 1930 р. і на сьогодні є окрасою села та цікавим туристичним об'єктом [8, с. 189].

Яскравим прикладом сакральної спадщини Яремчанщини є церква Пресвятої Трійці у Микуличині. Будівництво існуючої дерев'яної Троїцької церкви, що розпочалося у 1866 р., завершилося 1868 р. Церква побудована за проектом цісарсько-королівського інженера, архітектора Надвірнянського повітового уряду Я. Чайковецького. Деревину на будову возили саньми, запряженими волами, із урочищ «Сухоліс» і «Форешик». Камінь на фундамент і кам'яну огорожу церкви брали з берега р. Прут на Лазу. В старовину хрести на банях церкви були дерев'яні. А от сучасні металеві хрести та грати до церковних вікон у 1929 р. викував і встановив коваль Матей (Матвій) Яковів. По Другій світовій війні церква була діючою. Під час реставраційних робіт (1988 р.) ліворуч від іконостасу під полотняною іконою було знайдено оригінальну ікону з авторським підписом «К. Устиянович». У 1989 р. позолочено іконостас. Особливу увагу в церкві привертає образ Святого Йосафата, адже 29 червня 1867 р. Папа Римський Пій ІХ визнав його святим. Це перший український Святий (його знищили вороги Унії у Вітебську), якого канонізувала Католицька Церква. Цей образ не міг бути відкритий очам вірних в часи радянського тоталітарного режиму, і чиймись руками був закритий полотном з образом Бо-

гоматері. При проведенні реставраційних робіт 1989 р. верхнє полотно було знято і відкрився чудовий образ Святого Йосафата, який правою рукою благословляє вірних, а лівою тримає Євангеліє [5, с. 247].

Сьогодні у церкві знаходиться 5 дзвонів, найбільший з яких важить 6 центнерів. У 2002 р. на воротах церкви споруджено нову дзвіницю. Сьогодні – це пам'ятка архітектури національного значення. Церква знаходиться у користуванні громади УГКЦ.

Варто згадати й про храм Святого Василя Великого – православний храм Яремчанського деканату Коломийської єпархії УПЦ Київського Патріархату у с. Яблуниця, збудований 1992 р. Він є одним з двох храмів Яремчанського деканату (другий знаходиться у м. Яремче по вул. Курортній). З початку існування храму його настоятелем був о. Василь Бойчук [нині – єпископ на спокої Іоан (Бойчук)]. Але служити одночасно ще й у церкві с. Білі Ослави йому було важко. Тому, 7 січня 1993 р. парафія отримала нового настоятеля. Ним став отець Володимир Стадник, який служить у храмі й сьогодні.

Розпис було почато у червні 1999 р. і закінчено наступного року. Храм прикрашає іконостас, виготовлений 1995 р. майстрами з Делятина. Ікони до іконостасу написав художник з Лазіщини (Рахівський район Закарпаття) Михайло Кузюк. Художні настінні розписи у виконали у 2000 р. народні умільці з с. Чорний Потік – Микола Палійчук, Василь Васишин, Михайло Ткачук, Михайло Менюк. Тетрапод різьбив і малював Василь

Василишин. Кивот зроблений у 1995 р. в с. Поляниця. Іконостас встановлений в кілька рядів: у другому ярусі розміщені ікони дванадцятьох свят, у третьому – ікони апостолів, в четвертому – ікони пророків, на самому верху іконостаса встановлено хрест із зображенням на ньому розп'ятого Ісуса [3, с. 97].

Культурна цінність дерев'яних церков регіону як пам'яток історії та архітектури одержала міжнародне визнання. Це проявилось в їхньому домінуванні як кандидатів на занесення до списку Міжнародної спадщини ЮНЕСКО. У січні 2010 р. міністри культури України та Польщі виступили зі спільною заявою про внесення до нього 16 дерев'яних церков XVI–XIX ст. Їх обирали із 44 дерев'яних храмів бойківського, гуцульського, галицького, лемківського типів. Від України переможцями стали чотири сакральні пам'ятки у Львівській (у Потеличі, Дрогобичі, Жовкві, Маткові) та по дві у Закарпатській (в Ясіні, Ужку) й Івано-Франківській (у Рогатині, Нижньому Вербіжі) областях, але через незадовільний стан до списку номінантів цієї організації не включили церкву Різдва Пресвятої Богородиці у с. Ворохті [1, с. 66].

Однак, церковні споруди зникають через пожежі, аварійний стан несучих конструкцій, а також втрачають статус пам'яток внаслідок неякісних реставрацій і реконструкцій. Яскравим прикладом цього є монастир отців-студитів Святого Іллі у Дорі, який згорів влітку 1914 р. Храм і монастир були збудовані на землі, що у 1930-х рр. офірували оо. студитам подружжя

Іллі та Іванни Кокорудзів, освітян зі Львова. Завдяки хорошим стосункам і релігійним традиціям, церква, всупереч вказівкам місцевої влади, так і не була зруйнована – розбирати храм двічі привозили бригаду робітників, але вони втікали. На початку 1990 р. храм повернули оо. студитам, які реставрували його і відновили церковне життя.

За умов, коли державні структури через брак фінансування неспроможні забезпечити належний рівень відновлювальних та ремонтно-реставраційних робіт, ці функції перебирають на себе місцеві церковні громади, які вирішують проблему власними організаційно-фінансовими ресурсами.

Проте ця відповідальна діяльність переважно здійснюється в аматорський спосіб, без залучення фахових архітекторів і реставраторів. Тому державні пам'яткоохоронні органи повинні не лише перекладати відповідальність на місцеві громади за збереження пам'яток сакральної архітектури, але й надавати їм у цьому необхідну організаційно-методичну допомогу. Порушуючи чинне законодавство, громади реконструюють дерев'яні церкви: оббивають бляхою, замінюють на куполах дерев'яні гонти на сучасні покрівельні матеріали, старовинні іконостаси, ікони перемальовують чи замінюють, оновлюючи «гарнішими» чи наносячи на них блискучу плівку. Усе це спотворює первісний вигляд церков, а також призводить до втрати статусу пам'яток, що мали понад сторічну історію [4, с. 5].

Проблема обліку та збереження пам'яток сакральної архітектури на

Прикарпатті є надзвичайно важливою і актуальною, але розв'язується вона з великими труднощами. Слід ураховувати, що дерево – не довговічний матеріал, так, що зведені не лише 400–500, а й 150–200 років назад церкви, є безцінним надбанням українського народу [6].

Щоб зупинити руйнівний вал та упередити тотальне нищення культурної спадщини України, необхідно, на наш погляд, зосередитися на вирішенні кількох основних проблем:

- розпочати ремонтно-реставраційні та консерваційні роботи унікальних церков, стінопису та ікон в них;

- продовжити і найближчим часом завершити інвентаризацію дерев'яних церков на Яремчанщині;

- для збереження унікальних розписів в дерев'яних храмах, привести охорону та збереження цих храмів у чітку систему, опрацювати на кожну пам'ятку індивідуальний постійно діючий режимний паспорт, забезпечити періодичність перевірки та негайне реагування на рецидиви; категорично заборонити будь-які роботи на цих пам'ятках некваліфікованим та неліцензованим спеціалістам;

- рекомендувати державним пам'яткоохоронним органам опрацювати пропозицію про включення дерев'яних храмів з унікальним стінописом до Списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО;

- державним інспекціям, службам районної архітектури, музеям, школам, громадським організаціям, всій інтелігенції проводити широку виховну роботу з метою припинення

нефахових робіт на пам'ятках без належно опрацьованої та затвердженої документації;

- широко у всіх засобах інформації подавати різноманітну інформацію про стан збереження традиційної народної спадщини.

Висновки. На Яремчанщині збережено багато пам'яток сакральної архітектури, які є візитною карткою регіону. Однак, враховуючи збільшення різнопланових туристів, постає проблема вивчення пізнавального потенціалу храмів, а також обліку та збереження сакральної спадщини краю, що на сьогодні є до кінця не розв'язаною. Причина цього – недостатність державного фінансування, відсутність належного контролю та допомоги громадських організацій, непрофесійність відновлювальних та ремонтно-реставраційних робіт, які проводять місцеві церковні громади, зазвичай, на «аматорському рівні», без залучення професійних архітекторів і реставраторів.

Отож, державні пам'яткоохоронні органи повинні не лише перекладати відповідальність на місцеві громади за збереження пам'яток сакральної архітектури, але й надавати їм у цьому необхідну допомогу

Список використаних джерел

1. Вечерський В.В. Втрачені святині / В.В. Вечерський. – К. : Тех., 2004. – 176 с.

2. Грабовецький В. Івано-Франківськ в пам'ятках історії та культури / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря. – 2001. – 130 с.

3. Драган М. Українські деревляні церкви / М. Драган. – Львів, 1937. – 136 с.

4. Івасів Р. Як зберегти майбутнє скарбів нації / Р. Івасів // Галичина. – 2009. – 27 вересня.

5. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули : економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508 с.

6. Обласна програма проведення невідкладних ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках дерев'яної сакральної архітектури на 2008-2013 рр. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.orada.if.ua/>

7. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель / В. Слободян // Вісник. Укрзахідпроект. – Львів, 1996. – Ч. 4. – С. 74–159.

8. Царик З. 100 втрачених дерев'яних церков Західної України / З. Царик, М. Царик. – Львів : МІФ, 2004. – 298 с.

Тимофій О.П. RELIGIOUS BUILDINGS OF YAREMCHE REGION: THE PROBLEM OF REGISTRATION AND PRESERVATION.

Today a thousand and a half wooden churches have survived in Ukraine. They are the unique monuments of national architecture, most of which don't have any analogues in the world. Ukrainian sacred architectural heritage is one of the richest and unique in Eastern Europe. During the Soviet militant atheism it has suffered perhaps the most damage, the extent of which exceeds the total loss of the two world wars. It could have suffered even more unless the existence of intelligence, public organizations and

actually of those who believed in it and defended it.

All religious buildings of Yaremcha region include magnificent architecture and distinctive interior and can be an important part of its tourism infrastructure, as they are an essential part of both historical and cultural recreational resources in general and architectural and urban planning in particular.

The relevance of this topic is justified by the fact that in recent years the problem of maintaining and registering church buildings is extremely important and urgent, but solved with great difficulty. Churches disappear because of fire, emergency state of bearing structures, monuments lose their status as a result of poor-quality restorations and reconstructions.

It causes the problem of studying their cognitive potential, accounting and preserving the sacred heritage of the region. This problem today is not solved completely.

Keywords: protection, preservation, church buildings, sacred architecture, architectural attractions.

Тимофій О.П. ЦЕРКОВНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ЯРЕМЧАНЩИНЫ: ПРОБЛЕМА УЧЕТА И ХРАНЕНИЯ. Сегодня в Украине сохранилось полторы тысячи деревянных церквей. Это уникальные памятники национальной архитектуры, большинство из которых не имеет аналогов в мире. Все церковные сооружения Яремчанщины отличаются великолепной архитектурой и самобытным интерьером и могут быть важной составляющей ее туристиче-

ской инфраструктуры, ведь они являются весомой частью как историко-культурных рекреационных ресурсов в целом, так и памятников архитектуры и градостроительства в частности.

Актуальность данной темы обосновывается тем, что в последнее время проблема сохранения и учета церковных сооружений является чрезвычайно важной и актуальной, но решается она с большим трудом. Церкви исчезают из-за пожаров, аварийного состояния несущих конструкций, а также теряют статус памятников вследствие некачественных реставраций и реконструкций.

Ключевые слова: охрана, сохранение, церковные сооружения, сакральная архитектура, архитектурные памятники.

УДК 94(477):(031)

КРАЄЗНАВЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНИ –
26-ТОМНА «ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

С.М. Борчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті робиться спроба з позицій регіоналізму здійснити аналіз енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Основна увага присвячена висвітленню проблеми опису українських сіл Прикарпатського краю у даному виданні. Подано основні характеристики матеріалів, вміщених у 17 томах, а також описано роботу, яка проводилася по збору даного матеріалу та його видання.

Ключові слова: енциклопедистика, регіон, Прикарпаття, енциклопедичні видання.

Робота Головної редакції (далі – ГР) Української Радянської Енциклопедії (далі – УРЕ) в 1957–1965 рр. не лише завершилася першим успішним виданням великої української енциклопедії, а й заклала підвалини і до майбутньої роботи над іншими глобальними проектами. Творчий колектив, що склався під керівництвом головного редактора М.П. Бажана мав значний потенціал для повноцінної якісної роботи, підготовки і видання різногалузевих інформаційно-освітніх матеріалів, а також для впровадження в життя тих планів по створенню української наукової літератури, які вибудовувалися керівництвом Академії наук УРСР (далі – АН УРСР) та республіканським і пар-

тійним керівництвом республіки. Не можна також зняти з рахунку і ті ділові зв'язки, які налагодилися в останні роки між ГР УРЕ та поліграфічними комбінатами, забезпечуючи своєчасний та якісний вихід друкованих видань.

Можна стверджувати, що потреби в українській енциклопедичній літературі не зменшилися з виданням у світ УРЕ. Відсутність інших енциклопедичних видань, передусім галузевих, гостро відчувалася у суспільстві та українській науці, і це не могло залишитися також поза увагою керівництва республіки і Академії наук, очолюваної на той час акад. Ю.Є. Патонем. Наочно демонструвала інтерес українського суспільства до енциклопедичних видань кампанія по підписці на УРЕ, організована ще в 1958 р., і зростаюча з кожним наступним томом. Не менш значуще про інтерес до українських енциклопедії свідчила і кампанія обговорення томів УРЕ, особливо, щодо «українського», 17 тому, на який надійшло найбільше пропозицій, зауважень та побажань. Все це вкотре підтверджувало те положення, що український народ прагнув не лише отримувати знання з загально радянських джерел, а й мати доступ до більш близької, регіонально-національної тематики.

Слід зазначити, що зростання

інтересу населення Української РСР до енциклопедичних видань мав і об'єктивні передумови. 1960-і рр., котрі несли на собі наслідки політики деєсталінізації, зумовили появу цілого покоління, вихованого в дусі лібералізації та відносної свободи слова, названого в подальшому «шестидесятниками». Більше того, інтерес до національного коріння, особливостей українського побуту, її історії та сучасності, перестав бути забороненим та переслідуваним карально-репресивними органами держави. З негласної заборони вийшли і українська історія, зокрема історії її наукового осередку – АН УРСР; і українська культура, і навіть регіональна історія та краєзнавство, котрі дуже слабо вписувалися в культивовану за доби сталінізму революційно-класову доктрину.

Важливим чинником, котрий дозволив говорити про подальше розширення енциклопедичної роботи: виданні енциклопедичних словників, багатотомних досліджень, і навіть підготовка 2-го видання УРЕ, стало зростання матеріального рівня життя населення і стабілізація з певним зростанням економіки на загальнодержавному рівні. Фінансова реформа 1961 р. стабілізувала курс карбованця, збільшуючи можливості накопичення коштів, і відповідно можливості їх використання на потреби духовно-культурного розвитку, в тому числі і на придбання багатотомних видань. В свою чергу і на державному рівні зростання ВВП і фінансова стабільність забезпечили можливість державного фінансування культурно-просвітницьких проек-

тів, створюючи досить стабільну базу як для роботи редакцій в цілому, так і для ГР зокрема. Стабільна заробітна платня, високі авторські гонорари, що також не затримувалися, дозволили зберігати кадровий потенціал не лише працівників ГР УРЕ, а й стимулювати її працівників та авторів енциклопедичних статей до більш продуктивної роботи, постійно підвищуючи її організаційну та наукову якість.

Однозначно можна говорити про те, що основним замовником на подальшу роботу ГР УРЕ, коли успішність першого видання УРЕ стала очевидною, була АН УРСР. Її керівництво реально могло оцінити не лише той потенціал, який мала редакція, а й ті можливості, що звільнялися зі скороченням об'ємів роботи над першим проектом. Отже, потреба і надалі на повну потугу використовувати можливості ГР УРЕ стала ще одним поштовхом до подальшої роботи над багатотомними українськими науковими виданнями.

Проте, головним замовником літератури такого типу могли стати лише вищі республіканські органи влади, які на відміну від ГР та Президії АН УРСР, могли забезпечити успішність наступних проектів і в разі потреби надати їм необхідної ідеологічної та адміністративної підтримки.

Тому, вважаючи на всі вищезгадані причини, Постанова ЦК КП України (далі – ЦК КПУ) та Ради Міністрів УРСР (далі – РМ УРСР) щодо видання нових енциклопедичних проектів навіть до завершення виходу в світ усіх томів УРЕ не стала несподіванкою ні для М.П. Бажа-

на, ні для підлеглого йому колективу. Ще 28 травня 1962 р., коли робота над УРЕ йшла повним ходом, вийшла Постанова ЦК КПУ №16/18-3 «Про видання «Історії міст і сіл УРСР», в якій на головну редакцію покладалося розпочати підготовку до видання зазначеної праці. Наступного, 1963 р. до РМ УРСР було подано доповідну записку, в якій обговорювалася можливість виходу 3-х томного Українського Радянського Енциклопедичного Словника (далі – УРЕС) [2. арк. 27]. Однак, через брак часу, коштів та реальних можливостей практичне виконання цієї постанови відсунулося майже на 2 роки. Лише на початку 1964 р. партійне керівництво республіки повернулося до питання. 5 лютого 1964 р. вийшла перша постанова ЦК КПУ щодо подальшої роботи над енциклопедичною літературою, а 13 березня 1964 р. – Постанова «Про заходи по завершенню видання Української Радянської Енциклопедії та підготовку і видання іншої енциклопедичної літератури» чітко визначила наступні кроки Головної редакції: друк 3-х томного УРЕС та 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» [3. арк. 36]. Ці дві роботи, на думку партійного керівництва республіки та керівництва АН УРСР повинні були вирішити найголовніші питання, котрі виникли під час роботи над УРЕ – створення короткого інформаційного українського довідника, більш практичного у вжитку, аніж енциклопедія; і що більш важливо – створення першої української історичної праці, присвяченої передусім регіонам, їх особливостям та історії населених

пунктів, більш цікавої пересічному громадянину, аніж загальна історія цивілізації у відповідності до марксистської формаційної доктрини.

Враховуючи інтерес суспільства, передусім його інтелігенції, до розвитку науки в Україні, було вирішено також здійснювати силами ГР УРЕ та АН УРСР підготовку та видання «Історії Академії наук Української РСР», покликаної не лише показати та популяризувати досягнення української науки, а й остаточно визначити цілу низку суперечливих питань щодо цього наукового осередку, котрі загострилися під час обговорення відповідних статей УРЕ, передусім часу виникнення АН УРСР, її статусу в пореволюційному суспільстві, і особливо – в сучасному житті України. Не можна також відкидати і такий не малозначущий фактор, як бажання курівників та працівників АН УРСР донести до широкого загалу свої особисті та колективні досягнення. Рішення про роботу над цим проектом було затверджено Постановою президії АН УРСР від 28 лютого 1964 р. [3. арк. 57].

Враховуючи важливість вищеназваної Постанови, керівництво Головної редакційної колегії УРЕ не могло її проігнорувати, тим більше, обсяги роботи по підготовці останніх томів УРЕ невпинно зменшувалися. Через це від початку 1964 р. розпочалися роботи з організації та підготовки нових проектів, кількість яких з часом лише зростала. Така організаційна робота невід’ємно передбачала зміни і в структурі ГР, адже нові видання були вжичими за профілем, і, відповідно,

передбачали орієнтацію не на всі існуючі наукові галузі, а передусім на вузькопрофільні напрямки наукового дослідження, і передусім на історію. Це легко пояснюється тим фактором, що видання УРЕС могло здійснюватися на основі вже накопичених ГР під час створення УРЕ матеріалів, а історичний багатотомник потребував окремої розробки.

Враховуючи таку ситуацію, було вирішено створити у складі ГР додаткову посаду заступника головного редактора, полем діяльності якого було підготовка та організація роботи над «Історією міст і сіл Української РСР». На цю посаду було призначено доктора історичних наук, професора О.К. Касименка з подальшим його забезпеченням всіма соціальними гарантіями, передбаченими для керівництва редакції енциклопедії [3, арк. 40]. Створено також спеціальні редакції всіх трьох проектів. На посаду керівника редакції УРЕС призначено Г.М. Пластуна; редакції «Історії міст і сіл Української РСР» – П.І. Тронька. Пізніше під егідою ГР УРЕ було створено дві окремі редакції – редакцію «Історії міст і сіл Української РСР» у складі 24 чоловік на чолі з П.І. Троньком (на неї покладалося редакційна підготовка до друку рукописів томів «Історії міст і сіл УРСР», в т.ч. літературно-стилістичне редагування і визначення ілюстративного матеріалу» та редакцію «Історії Академії наук Української РСР» (обов'язки – координаційна робота всіх галузевих редакцій по підготовці матеріалу «Історії академії наук Української РСР», остаточне редагування та підготовка

до друку всього видання. Ця редакція також була зобов'язана брати участь у підготовці матеріалів УРЕС, опрацьовуючи матеріали з педагогіки та народної освіти [1, арк. 51–52].

Враховуючи такий підхід до справи підготовки наступних енциклопедичних видань, робота ГР УРЕ у 1964 р. здійснювалася вже за 4 основними напрямками:

1 – пріоритетний – випуск останніх томів УРЕ;

2 – робота основної частини працівників ГР на чолі з М.П. Бажаном над підготовкою словників та статей до УРЕС;

3 – робота редакції П.І. Тронька над підготовкою матеріалів до видання «Історії міст і сіл Української РСР»;

4 – робота редакції АН УРСР з підготовки «Історії академії наук Української РСР». При чому роботу над цим напрямком здійснювали виключно співробітники АН УРСР, і підпорядковувалися вони М.П. Бажану суто номінально. З часом цю редакцію очолив Голова АН УРСР Б.Є. Патон.

Робота ГР УРЕ над новими проектами розпочалася відразу після прийняття відповідних Постанов керівництвом республіки. Вже в 1964 р., не зважаючи на значну зайнятість, М.П. Бажан та його підлеглі зробили все, щоб названі енциклопедичні проекти якнайшвидше побачили світ. Навіть не зважаючи на їх статус – існування виключно у планах, керівництво Головної редакції УРЕ розпочало роботу з популяризації цих праць серед населення, дбаючи, таким чином, про

успішність передплатної кампанії. Зокрема, було замовлено цикл виступів на радіо та телебаченні на 1965 р., в яких повинно було бути висвітлено особливості майбутніх видань, а презентацію їх перед слухачами мали здійснювати такі поважні науковці, як В.С. Костенко, О.К. Касименко, М.В. Сіроштан, І.В. Буланий, В.Ю. Маланчук, І.Г. Підоплічко та Б.М. Мізерницький [3, арк. 56].

Однак робота ГР не обмежувалася винятково плануванням і представленням населенню нових проектів. Зокрема, того ж 1964 р. було здійснено і ряд практичних заходів, що мали прискорити роботу над виданнями, передусім над 3-х томним УРЕС. Відповідно до постанови ЦК КПУ та РМ УРСР, цей проект мав складатися зі 110 друкованих аркушів (приблизно 36 друкованих аркушів на кожен том) та вміщувати близько 35-40 тис. довідок з різних галузей знань. УРЕС був розрахований на широке коло читачів, а не лише на науковців, і спрямований передусім на висвітлення найновіших досягнень науки і техніки, соціалістичних перетворень і будівництва комунізму. Взагалі вихід цього видання був символічним і приурочувався до 50-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції [4, арк. 14]. Тож на 1964 р., враховуючи обмежений час роботи над словником (до 1967 р.), було заплановано низку заходів:

- завідувачу редакцією словника (Пластуну Г.М.) разом з науково-контрольною редакцією та науково-галузевими редакціями подати пропозицію про кількість слів-статей УРЕС з їх розподілом за галузями

знань та їх загальний обсяг в знаках;

- завідувачу відділу комплектування (Лобковій К.А.) надати пропозицію про порядок документування статей УРЕС, проходження їх на редакційних процесах;

- завідувачу літературно-контрольною редакцією (Доленку Ю.М.) надати пропозиції про методичні вказівки для авторів і редакторів-укладачів УРЕС та порядок здійснення літературного редагування;

- завідувачу редакції ілюстрації і картографії (Селівачову Р.О) та виробничого відділу (Подлікіну Г.З.) надати пропозиції щодо формату томів УРЕС, їх художньо-поліграфічного оформлення та характер ілюстрування.

Всі ці пропозиції необхідно було сформулювати та подати на розгляд Головної редакційної колегії до 10 квітня, а розглянуті вони, відповідно мали бути на засіданні всього колективу 14 квітня 1964 р. [4, арк. 15]. Було розроблено також Проект розподілу статей УРЕС та їх обсягу за галузями знань. Зокрема, в ньому визначалися такі розділи: Всесвітня історія – 1300 статей, Міжнародні відносини – 240 статей, Міжнародний комуністичний і робітничий рух (в т.ч. і профспілковий) – 500 статей, Історія народів СРСР – 1000 статей, Історія України – 1400 статей, Археологія та етнографія – 900 статей, Історія КПРС та КП України – 800 статей, Філософія – 630 статей, Історія релігії та атеїзму – 420 статей, Політична економія та історія економічної думки – 460 статей, Історія і теорія держави та права, галузі радянського права – 1200 статей,

Педагогіка, психологія, народна освіта, наука, культурно-освітня робота, преса – 1150 статей; Література, мовознавство і фольклор – 4200 статей, мистецтво (образотворче, музика, театр, кіно, архітектура) – 3000 статей; Фізика, хімія, математика, астрономія – 3800 статей, Геологія, мінералогія, кристалографія, географія, геодезія, картографія – 1300 статей, Фізична географія – 1850 статей, Біологія загальна – 950 статей, зоологія – 1650 статей, Ботаніка – 1050 статей; Промисловість, транспорт, зв'язок, торгівля, фінанси – 1200 статей, Сільське господарство, агротехніка, зоотехніка, землеробство – 1200 статей, Техніка – 3000 статей, будівництво – 600 статей, Військова справа – 500 статей, Медицина – 1800 статей, Фізична культура і спорт – 200 статей; Держави світу, союзні та автономні республіки СРСР, області УРСР – 240 статей, Країнознавство (області, краї СРСР, міста та інші населені пункти) – 3000 статей, Різні терміни (поняття) – 460 статей [4, арк. 22–24].

Для якісної роботи над УРЕС було здійснено і певні кадрові зміни у самій редакції. Зокрема, редакція УРЕС була реорганізована в редакцію УРЕС і контрольного читання, а до її складу увійшли такі спеціалісти, як: Швед Г.А. – виконуючий обов'язки завідувача редакції; Бочковський О.А. – старший науковий редактор редакції; Чубач М.С. – старший науковий редактор редакції; Погребінський М.Б. – старший науковий редактор редакції за сумісництвом; Лисенбард Д.А. – науковий редактор редакції [4, арк. 58].

Результати роботи зі створення УРЕС у 1964 р. повністю відповідали тим змінам, котрі були запроваджені у ГР УРЕ та докладеним редакцією УРЕС і контрольного читання зусиль. Зокрема, на кінець року було здійснено такі основні заходи:

- в галузевих редакціях складено реєстри термінів з галузей знань;
- редакція словника і контрольного читання проводила роботу зі зведення реєстрів усього видання;
- галузеві редакції розпочали підготовку статей до УРЕС.

Проте, на думку Головного редактора УРЕ М.П. Бажана, зробленої роботи було недостатньо і причина полягала, передусім, у відношенні більшості співробітників до своїх обов'язків. Зокрема він зазначав, що основний об'єм робіт по 17-му тому УРЕ давно завершено, а деякі працівники і надалі цим прикриваються. Так, з названих причин не було внесено змін до «Методичних вказівок для редакторів та авторів УРЕ» у відповідності з потребами власне словникової роботи; не закінчена була також робота над складанням Інструкції про порядок організації, підготовки та проходження в редакційно-видавничий апарат ГР УРЕ матеріалів до УРЕС; не підготовлені поліграфічні макети майбутнього словника. Подолання всіх цих недоліків було перенесено на наступний, 1965 р., з врахуванням того, що протягом січня-лютого повинна бути закінчена підготовка статей першого тому УРЕС, і рукопис мав надійти до набору. Необхідно було також скласти списки провідних фахівців з різних галузей науки і техніки,

що могли написати відповідні статті до Словника, з чітким зазначенням назв статей та їх об'єму [4, арк. 74].

До 15 лютого Швед Г.А. забов'язаний був також подати на засідання Головної редакційної колегії УРЕ проект реєстру термінів УРЕС. До середини січня 1965 р. працівники відповідних редакцій повинні були завершити доопрацювання «Методичних вказівок редакторам та авторам УРЕ» та «Інструкції про порядок організації, підготовки та проходження в редакційно-видавничий апарат ГР УРЕ матеріалів до УРЕС»; завершити розробку графіку проходження цих матеріалів [4, арк. 74].

Така оперативність у роботі над УРЕС Головної редакції УРЕ мала своє пояснення – через обмеженість часу ювілеєм Великої Жовтневої соціалістичної революції будь-яке затягування часу могло завершитися фатально не лише для проекту, а й для всього майбутнього української енциклопедистики. Адже затримку з виходом томів УРЕ можна було пояснити відсутністю досвіду та налагоджених зв'язків, чого в роботі на УРЕС вже не могло бути. Тим більше партійне керівництво не пробачило б зриву такого значного пропагандистського акту, яким мав стати вихід УРЕС саме до ювілею революції. Отже, М.П. Бажан змушений був в наказовому порядку присікти будь-яке зволікання в роботі та визначати досить жорсткі рамки виконання організаційних робіт. Фактично, враховуючи дату виходу проекту, саме він на певний час ставав найбільш пріоритетним у роботі ГР, відсунувши на задній план «Історію

міст і сіл Української РСР», «Історію Академії наук Української РСР», і навіть російськомовне та англomовне видання УРЕ.

Одночасно з організаційними, здійснюваними галузевими редакціями, передбачалося також посилення просвітницько-агітаційної кампанії щодо нових енциклопедичних проєктів. Так, для популяризації майбутнього УРЕС протягом перших місяців 1965 р. були заплановані такі заходи: організація виступів щодо видання у пресі, на телебаченні та радіомовленні; підготовка матеріалів до оголошення передплати – плакатів, листівок-закладок, проспектів; організація виступів І.Г. Тронька, О.К. Касименка та В.Г. Ткаченка у республіканських і обласних ЗМІ про видання «Історії міст і сіл Української РСР»; подача інформації про вихід нової літератури до каталогів «Друг читача», «Нові книги УРСР», бюлетеня «Бланк для замовлень»; організація виступів членів головної редакційної колегії на радіо [4, арк. 74].

В цілому план роботи над УРЕС був складений зарання. Враховуючи необхідність завершення виходу в світ УРЕ, і зокрема її 17-го тому (I півріччя 1965 р.), 1-й том УРЕС повинен був вийти у другому півріччі 1965 р., а наступні – 2 та 3-й томи – в 1966 р. [5, арк. 69].

Сама по собі робота над УРЕС протягом 1965 р. була досить складною і напруженою. Враховуючи той момент, що через значну увагу громадськості до обговорення 17-го тому та надходження значної кількості побажань та поправок до нього, колек-

тив ГР УРЕ змушений був приділити цьому питанню якнайбільше уваги, що відповідно відволікало співробітників від роботи над словником. Саме через це план виходу в 1965 р. 1-го тому опинився під реальною загрозою, не зважаючи на багато чисельні заходи, проведені М.П. Бажаном. Врешті речт, вихід 1-го тому було перенесено на четвертий квартал року, а з метою його забезпечення вжито низку заходів, зокрема:

- орієнтовні межі 1-го тому встановлено до літери «Й»;
- остаточно затверджено «Інструкцію про порядок організації, підготовки та проходження в редакційно-видавничий апарат Головної редакції УРЕ матеріалів до УРЕС», що стало важливим кроком до планомірної та організованої роботи над ним;
- затверджено графік подачі рукописів до 1-го тому УРЕС галузевими редакціями до загально-редакційного відділу, а також графіки набору, читання та правлення гранок, верстки і видання тому;
- визначено низку настанов керівникам галузевих редакцій щодо роботи над статтями до УРЕС та процедуру їх подачі і затвердження до друку;
- однозначно заборонено було приймати статті, об'єм яких не відповідав встановленим планам, а також статей з ілюстраціями, до яких ілюстрації не були замовлені зарання;
- завідувачі загально-редакційним відділом та редакцією ілюстрацій і картографії повинні були кожного тижня звітувати про хід зробленої

роботи [6, арк. 2–3], що мало не допустити зриву графіків підготовки до друку 1-го тому УРЕС.

Так, на думку керівництва ГР УРЕ вищезгадані заходи повинні були не лише оптимізувати роботу творчого колективу, а й забезпечити неухильне дотримання планів виходу енциклопедичної літератури, адже, не зважаючи на значні об'єми роботи щодо Словника, плани зі створення «Історії міст і сіл української РСР» та «Історії Академії наук Української РСР» ніхто не відміняв, а дата виходу цих проєктів – 1967 р. була визначена більш, ніж жорстко. Більше того, керуючі роботами зі створення названих енциклопедичних проєктів, М.П. Бажан користувався тим досвідом, що він здобув під час роботи над УРЕ, коли зрив планів підготовки та виходу конкретного тому було звичним явищем, передусім через недобросовісне відношення деяких працівників до часових обмежень в роботі.

Потрібно сказати, що такі жорсткі дії керівництва мали свої результати. Так, в зазначені терміни було підготовлено всю необхідну методичну літературу: «Методичні вказівки...» та «Інструкцію про організацію...»; до лютого 1965 р. було складено також список статей, що мали бути замовлені у спеціалістів, в тому числі і ті статті, аналогів яких не було в УРЕ; узгоджено та нормативно закріплено гонорари за їх написання [6, арк. 16]. Не меншим успіхом роботи колективу редакції над цим проєктом стала підготовка статей до УРЕС, що тривала протягом року. І хоча повністю завершити роботу над томом і подати його

до друку не вдалося, робота була зроблена досить значна. Зокрема, колективом було в основному завершено науково-редакційну підготовку 1-го тому, а більшу його половину (54,8 %) здано до набору [5, арк. 149]. Це вже була досить вагома заявка на те, що не зважаючи на певне запізнення, робота над проектом буде завершена вчасно, адже по завершенню організаційної роботи редакція зайнялася вже більш практичною діяльністю, охопивши нею також 2-й і 3-й томи видання. Також було остаточно завершено роботу над 17-им томом УРЕ, що, в свою чергу, звільнило трудовий колектив і колектив Головної редакційної колегії від потреби розпорозувати зусилля.

Висновки. Отже, краєзнавче енциклопедичне видання «Історія міст і сіл Української РСР» мала у своїй меті висвітлити у короткому обігу максимально велику кількість українських населених пунктів. Кілька томів видання присвячені саме історії міст і сіл Прикарпаття. У виданні подана основна коротка характеристика кожного населеного пункту, що зробило вагомий внесок у розвиток вітчизняної енциклопедистики.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4750, оп. 1, спр. 40, арк. 51–52.
2. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 50, арк. 27.
3. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 58, арк. 36.
4. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 60, арк. 79.
5. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 65, арк. 149.

6. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 67, арк. 2–3.

Borchuk S.M. REGIONAL STUDIES OF THE ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE – 26 VOLUME «HISTORY OF TOWNS AND VILLAGES OF THE UKRAINIAN SSR». This article is an attempt to analyze from the position of regionalism the encyclopedic edition «History of towns and villages of the Ukrainian SSR». The main attention is paid to the problem of describing Ukrainian villages of the Precarpathian region. The basic characteristics of materials are published in 17 volumes. The work conducted to collect this material and its publication has been described.

Keywords: encyclopedistics, region, Precarpathia, encyclopedias.

Борчук С.М. КРАЕВЕДЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ УКРАИНЫ – 26-ТОМНАЯ «ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР». В статье делается попытка с позиций регионализма проанализировать энциклопедическое издание «История городов и сел Украинской ССР». Основное внимание уделено проблеме описания украинских сел Прикарпатского края в данном издании. Представлены основные характеристики материалов, помещенных в 17 томах, а также описано работу, которая проводилась по сбору данного материала и его изданию.

Ключевые слова: энциклопедистика, регион, Прикарпатье, энциклопедические издания.

ТУРИЗМОЗНАВСТВО

УДК 94(477.83/.87): 379.85

КУРОРТНА СПРАВА ГАЛИЧИНИ

В.М. Кляпчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Санаторно-курортна справа у Галичині була започаткована ще наприкінці XVI ст., однак до кінця XIX ст. вона не набула масового характеру через низький рівень сфери послуг, незадовільний стан доріг, низький рівень культури обслуговуючого персоналу. З часом у місцевостях з мінеральними водами спритні підприємці та лихварі будували водолікарні, невеликі літні будинки санаторного типу й здавали їх за певну оплату. Потужного розвитку курортна справа набула в останній чверті XIX – першій третині XX ст. На теренах Галичини в 1930-х рр. існувало понад 20 великих кліматичних і бальнеологічних курортів, які входили до переліку найкращих у Польщі та ще 30 малих, де оздоровлювалося місцеве населення та мешканці навколишніх населених пунктів.

Ключові слова: курорт, мінеральні води, санаторій, Галичина.

Перші згадки про курорти Галичини знаходимо в документах XVI–XVIII ст., однак найбільший розквіт бальнеології припав на міжвоєнний період, коли щороку у Карпати приїжджало біля 350 тис. відпочиваючих та біля 1 млн туристів. Це свідчило про те, що Карпати концентрували на своїх теренах майже половину відпочинкової міграції Польщі і тим самим були найважливішим туристичним

і оздоровчим регіоном держави. Сезонні виїзди на відпочинок відігравали значну господарську, соціальну і культурологічну роль [15].

На особливу увагу заслуговував оздоровчий і туристичний промисел, оскільки вивільняв нішу у зайнятості населення, створював нові робочі місця, яких було надто мало у Галичині. Однаковою мірою турист, що перебував в окремих місцевостях, як і відпочиваючий на селі, а також курортник, що лікувався у оздоровниці, витрачали значні кошти за найрізноманітніші послуги. Це було побічним заробітком для сільського населення або підставою для розвитку туристичної галузі [19]. Коли, з однієї сторони, склалася б ситуація перенаселення, неможливість утримування землі й її обробітку, а, з другої сторони, наявні досконалі природні умови гір і зростаючий попит приїжджаних, то стає зрозумілим – рекреаційний потенціал мав велике значення для загального господарського життя Карпат [9; 13, с. 49–96].

Оздоровчий рух концентрувався переважно в існуючих селищах, подібно, як сільське заселення рухалося долинами рік з півночі на південь, в глиб гір. Натомість, туристичний рух тримався, перш за все, хребтів і вершин, особливо уздовж головної смуги Карпат.

Урядовим статутом від 15 лип-

ня 1925 р. № 79 та Розпорядженням міністерства фінансів Польщі від 8 серпня 1925 р. № 82 запроваджено тарифи на ведення рекреаційно-оздоровчої діяльності [6, с. 16–17, 32]. Так, пансіонати поділялися на три категорії (загалом у господарстві Польщі виділялося 8 категорій, з яких перша була найдорожчою): перша – понад 50 покоїв; друга – 12–50 покоїв; третя – 2–12 покоїв. Купелеві заклади поділялися на такі категорії: друга – лазні з окремими кабінками чи лазні з понад 20 ваннами; третя – загальні лазні з кількістю ванн до 20. Визначалися і конкретні ціни для ведення діяльності кожної з цих категорій: підприємці першої категорії повинні були сплатити за отримання промислових свідоцтв на право займатися таким видом діяльності 6 тис., другої – 4 тис., третьої – 2 тис. зол.

На особливу увагу заслуговували джерела мінеральної води. Їх багатство на теренах Карпат (понад 500) було обумовлене особливостями геологічної будови регіону (табл. 1).

Окремої уваги заслуговувало Станіславівське воєводство, де було розвідано 176 мінеральних джерел. Однак, із загального числа лише 44 джерела експлуатувалися, а 81 % – були на той час недостатньо вивчені. Лише 8,7 % із загального числа джерел були в експлуатації. Таким чином, на увагу заслуговувало дослідження мінеральних джерел, насамперед проведення біологічних і хімічних аналізів. Джерела, які б представляли інтерес для бальнеології, слід було відкрити для доступу приїжджаючих. Повне використання мінеральних джерел можна було досягти через їх постійну експлуатацію в бюветах і

Таблиця 1

Типи родовищ мінеральних вод Карпат

Тип і характер родовища	Воєводства				Разом
	Шльське	Краківське	Львівське	Станіславівське	
Експлуатаційне	3	19	11	11	44
Розвідане і досліджене	3	6	7	–	16
Розвідане	8	9	12	7	36
Недосліджене	28	105	121	158	412
Разом	42	139	151	176	508
Кислі	1	29	8	9	47
Соляні	21	34	86	132	273
Сірчані	7	46	37	23	113
Залізисті	8	7	6	7	28
Інші	5	16	11	4	36
Невизначені	–	7	3	1	11
Разом	42	139	151	176	508

ваннах. Експлуатація була можливою завдяки вливанню приватного, самоврядного чи державного капіталу, який зміг би утримувати на висоті відповідне водолікувальне підприємство [27, с. 24–28].

У Польщі в 1930-х рр. діяло 6 державних, 15 громадських, 6 комерційних, 23 малих приватних, 7 кліматичних громадських курортів, а також 38 купальних і кліматичних комерційних станцій [14]. Разом було 95 оздоровниць, з яких у Галичині – 65 або 71 %. Це ще сильніше

підкреслювало значення оздоровчотуристичних об'єктів в економіці гірського регіону. Там знаходилися заклади державного значення: два курорти – Криниця й Буркут; 8 приватних курортів – Рабка, Свошовиці, Щавниця, Жегістів, Івоніч, Риманів, Трускавець, Моршин; 4 комерційні курорти – Кростенко, Мушина, Північна, Висова; 3 кліматичні станції – Яремче, Закопане, Ворохта; 21 малий приватний курорт, а також 24 кліматичних комерційних станцій (табл. 2).

Таблиця 2

Оздоровниці Галичини і Карпат

№ з/п	Оздоровниця	Категорія	Відвідуваність щорічна, осіб	Тип родовища	Лікувальне пристосування
Оздоровниці					
<i>Шлеське воєводство</i>					
1	Устронь	III	4	Залізне	Ванни
<i>Краківське воєводство</i>					
2	Бохня	IV	1	Соляне	Ванни
3	Латошин	IV	1	Соляне	Ванни
4	Вапенне	IV	1	Сірчане	Ванни
5	Висова	III	2	Вуглекисле	Бювет, ванни
6	Підгір'я	IV	1	Сірчане	Ванни
7	Свошовиці	II	3	Сірчане	Ванни
8	Велічка	IV	1	Соляне	Ванни
9	Щава	IV	1	Вуглекисле	Бювет
10	Ящурівка	II	4	Гідротермальне	Басейн
11	Кростенко	III	3	Вуглекисле	Бювет
12	Рабка	II	7	Соляне	Бювет, ванни
13	Щавниця	II	5	Вуглекисле	Бювет, ванни
14	Криниця	I	8	Вуглекисле	Бювет, ванни
15	Ломниця	IV	2	Вуглекисле	Бювет
16	Мушина	III	4	Вуглекисле	Бювет, ванни

17	Північна	III	3	Вуглекисле	Бювет, ванни
18	Жегістів	II	4	Вуглекисле	Бювет, ванни
19	Тиліч	IV	1	Вуглекисле	Бювет
<i>Львівське воєводство</i>					
20	Івоніч	II	5	Соляне	Бювет, ванни
21	Риманів	II	4	Соляне	Бювет, ванни
22	Бжозів	IV	1	Соляне	Ванни
23	Трускавець	II	7	Соляне, вуглекисле	Бювет, ванни
24	Доброміль	IV	1	Соляне	Ванни
25	Матків	IV	1	Вуглекисле	Бювет
<i>Станиславівське воєводство</i>					
26	Підлюте	IV	2	Сірчане	Ванни
27	Косів	III	2	Соляне	Бювет, ванни
28	Буркут	I	1	Вуглекисле	Бювет
29	Деятин-Яремче	II	4	Соляне	Ванни
30	Моршин	II	5	Гідротермальне, соляне	Бювет, ванни
31	Зелем'янка	III	2	Соляне	Ванни
32	Болехів	IV	1	Соляне	Ванни
33	Ланчин	IV	1	Соляне	Ванни
34	Олесів	IV	1	Вуглекисле	?
35	Пістинь	IV	1	Соляне	Ванни
Кліматичні станції					
<i>Шльєське воєводство</i>					
1	Вісла	III	6		
2	Бистра	III	2		
<i>Краківське воєводство</i>					
3	Завоя	III	3		
4	Щирк	III	5		
5	Суша	III	1		
6	Ритро	III	3		
7	Райча	III	3		
8	Поронін	III	4		
9	Мур'ясікле	III	3		
10	Маків	III	3		

11	Костелисько	III	3		
12	Чорштин	III	3		
13	Буковина	III	4		
14	Білий Дунаєць	III	2		
15	Бистра	III	3		
16	Закопане	II	8		
<i>Станиславівське воєводство</i>					
17	Косів	III	3		
18	Кути	III	3		
19	Сколе	III	4		
20	Славське	III	2		
21	Тухля	III	2		
22	Гребенів	III	4		
23	Ворохта	II	5		
24	Яремче	II	5		

Примітки:

Категорії оздоровниць: I – державні; II – приватні громадські;

III – комерційні; IV – малі приватні.

Відвідуваність щорічна: 1 – до 500 осіб; 2 – 500–1000; 3 – 1000–2500;

4 – 2500–5000; 5 – 5000–10000; 6 – 10000–15000;

7 – 15000–30000; 8 – понад 30000 осіб.

У Польщі в міжвоєнний період було зареєстровано 956 відпочинкових місцевостей, з яких у карпатському регіоні – 477 або 49,9 %. Разом оздоровниць і дач у Галичині було 555 або 51,8 % їх загального числа у Польщі [16].

Всі курортні місцевості з економічного погляду можна було поділити на дві групи: 1) місцевості, в яких туристично-оздоровча галузь складала основну статтю доходу (оздоровниці і великі дачі); 2) місцевості, в яких обслуговування рекреантів складало лише побічний заробіток населення (малі курорти).

Переважна частина дач і курортів мали значні недоліки у технічних

засобах. У міжвоєнний період були зроблені серйозні інвестиції, але всупереч великим зусиллям, не всі водолікувальниці справилися з завданням пристосувати їх до зростаючого потоку приїжджих; лише небагато з них відповідало рівню курортів європейського класу. Вкладений капітал повільно давав користь, тому певні намагання у плані повернення відпочиваючих повинні були робити самі водолікувальні заклади. Щоб і надалі здійснити розвиток оздоровниць і усунути недоліки в технічному забезпеченні закладів, необхідно була державна допомога через створення особливого довгострокового низьковідсоткового кредиту для оздо-

ровниць. Саме цими питаннями відала Спілка польських оздоровниць [28, с. 75–78].

Відпочинкові місцевості були об'єднані в трьох воєводських спілках: Спілці літницьких повітів і гмін Краківського воєводства, Міжкомунальній спілці дач і оздоровниць Станиславівського воєводства «Карпати Східні», Спілці туристичного літництва «Бешади» повітів і гмін Львівського воєводства, які проводили колективну пропаганду, мали інформажентства, освітню проєкти, технічне забезпечення, а також багато інших напрямів роботи, пов'язаної з розвитком туризму [7]. Організація діяльності оздоровниць і дач була поставлена у краї на відповідний рівень.

54,4 % (338 тис. осіб) загальної кількості відпочиваючих у Польщі приходилося на Галичину та околиці. Приїжджими відвідувалися 555 населених пунктів краю, розкиданих по 38 карпатських і судетських повітах. Кількість відпочиваючих розподілялася по Галичині нерівномірно. Найбільше відвідуваними були повіти: Новий Тарг, Цішин, Живець, Дрогобич, Стрий, Надвірна, в яких щорічне число приїжджих було понад 15 тис. осіб або 5 % загальної кількості. Новотарзький повіт концентрував щороку понад 95 тис. осіб (28 %), а разом з судетським – 146 тис. осіб (43 %).

Динаміка відвідування залежала від характеру місцевості. Так, на курорти припадало 151 тис. курортників, на кліматичні станції – 116 тис., на дачі – 91 тис. осіб. Незважаючи, що було 57 курортів, проте вони концентрували 38,7 % всієї кількості

відпочивальників; на 24 кліматичні станції припадало 54,5 % загального числа; натомість, на 477 дач – лише 27 %. Ця статистика доводить велике господарське значення оздоровниць, які концентрували разом 75 % всієї чисельності відвідувачів.

У окремих воєводствах відсотки курортників і туристів укладалися неоднаково. У Станиславівському воєводстві туристи склали 41 %, в інших воєводствах – доходили до 50 %. Внаслідок цього вплив капіталу розкладався також нерівномірно. У Шлезькому воєводстві відпочиваючі концентрувалися головним чином на кліматичних станціях (57 %). Крім того два курорти збирали більше приїжджих, ніж 17 дач. У Краківському – чисельність розкладалася рівномірно серед курортів, кліматичних станцій і дач. У Львівському – головним чином відвідувалися курорти, натомість у Станиславівському, як згадано вище, більшу роль відігравали дачі і кліматичні станції.

Зі збільшенням кількості відпочиваючих відбувався й вплив капіталу, з якого 42 % – від місцевого населення та 58 % – від приїжджих з інших частин Польщі. Головний вплив відпочиваючих – з центральних, західних і південних воєводств Польщі; найзаможніші рекреанти – з Варшави, Шлезька, Лодзя, Кракова, Познані і Кельця.

Сфера впливу Шлезьких оздоровниць найвища, місцеві курортники склали більше половини приїжджих [17]. Значна була участь курортників з Варшави, Кракова, Кельців і Лодзі. Участь курортників

з північних і східних воєводств була мінімальною. Сфера впливу Краківських оздоровниць мала найбільшу географію, місцеві курортники склали лише 28,5 % [3]. Головний вплив був з західних, центральних і південних воєводств. Значний відсоток поставляла Варшава, Шлеськ, Кельця, Львів, Лодзь і Познань. З північно-східних регіонів вплив був незначним (нижче середнього), натомість з інших частин Польщі відповідав середньому для Карпат.

Сфера впливу львівських оздоровниць – жителі воєводства, які склали 37,9 % [29, с. 26–28]. Сильний вплив був з Варшави, Кракова, Станиславова, слабкіший – з Познані, Лодзя й Шлеська. Сильніший вплив зафіксовано зі східних і північно-східних воєводств, натомість з центральних воєводств відсоток приїжджих нижчий від середнього. Сфера впливу Станиславівських оздоровниць ще більш місцева [8, с. 97–139]. Місцеві жителі, правда, склали тільки 20,7 %, але з сусіднього Львівського воєводства приїжджали 31,5 % курортників, що разом складало більше половини всіх приїжджих (52,2 %). Сильний вплив спостерігався з Варшавського і Тернопільського воєводств. Більший від середнього відзначено відсоток зі східних, натомість виключно низьким був відсоток приїжджих із західних воєводств Польщі. Сфера впливу була результатом діяльності оздоровниць – пропаганда, комунікаційна політика, програма атракцій тощо.

Якщо припустити, що залежно від характеру місцевості турист чи

курортник під час перебування витрачав від 100 до 500 зол. (Закопане, Криниця, Моршин і т.д.), то можна розцінювати, що загальний вплив приїжджих до карпатських місцевостей приносив щороку доходу біля 66 млн зол., з яких на окремі воєводства припадало: Шлеське – 4695 тис. зол., Краківське – 42767 тис., Львівське – 10199 тис., Станиславівська – 8575 тис. зол. З цієї суми від оздоровниць отримано біля 80 %, на будинки відпочинку (дачі) випадало лише 20 %. Якщо ж врахувати, що в оздоровницях 1/4 загальних доходів становили продукти харчування, вироблені місцевим населенням, то можна стверджувати, що через оздоровниці надходить на село щороку біля 14 млн зол. До сільських дач надходило майже стільки ж, тому можна вважати, що побічний заробіток сільського населення на терені Карпат становив 27 млн зол. [12, с. 551–555].

Таким чином, враховуючи, що на теренах краю було біля 150 тис. господарств, можна підрахувати, що середній дохід від приїжджих на одного господаря становив біля 180 зол. Для порівняння – 12-гектарне сільськогосподарське господарство (19 % господарств Галичини) мало дохід 261 зол. з 1 га. У залежності від величини господарства, що нараховувало 2–30 га, дохід коливався в межах 64–170 зол. з 1 га. Для порівняння зазначимо, що дохід всіх чотирьох воєводств від сільськогосподарської продукції склав понад 320 млн зол., зокрема: пшениця – 53 млн, жито – 75 млн, ячмінь – 21 млн, овес – 56 млн, картопля – 116 млн зол. Співставлення поданих

вище даних підтверджує неабияке економічне значення рекреації.

З економічної точки зору рекреація та туризм на теренах Галичини заслуговувала на дбайливу опіку як зі сторони державної влади, господарського і територіального самоврядування, так і громадськості. У цій галузі господарського життя громадська ініціатива обігнала управління і державну опіку. Вже 1912 р. відбулася перша конференція в справі розвитку Закопаного і Підтатря, а наступні мали місце у 1919 [22] і 1929 рр. [11]. Народи з розвитку Східних Карпат відбулися в 1931 р. [24]. Від 1933 р. Відділ туризму Міністерства Комунікації Польщі розпочав скликання конференцій, присвячених туристичній економіці на терені всіх Карпат. Конференції такого спрямування відбулися у Варшаві (1933), Яремчу (1934) [22], Віслі (1935), Криниці (1936) [23]. Від 1936 р. подібні акції проводила Спілка гірських земель через введення щорічних господарських засідань над культуральним і господарським розвитком Карпат. За ініціативою Спілки відбулися наради в Сяноку (1936), Віслі (1937) і Новому Сончі (1938). Літниськовим справам були присвячені конференції в Яремчу (1934), Віслі (1937) і Н. Сончу (1938). На тих конференціях значну увагу присвячено раціональному розвитку туристичної економіки в Карпатах [12, с. 551–555; 16; 20; 21, с. 89–94].

Найбільшим лікувальним центром Гуцульщини був Буркут, що в околицях Гриняви. Він фактично започаткував водолікарні та стаціо-

нарне лікування. Історія цього оздоровчого центру бере свій початок ще з XVII ст. У 1848 р. тут побудовано декілька будиночків з річною оплатою кімнат, але доставка продуктів була ускладнена. Харчування завозилося лише кінями. Криниця була примітивною. За пляшку води платили один крейцер, за одну купіль – шість. У 1849 р. австрійські власті зруйнували п'ять будинків, щоб повстанці Угорської революції не мали змоги тут переховуватися.

Слава буркутської води ширилася, і тому 1855 р. запроектували будівництво дороги, який все ж не було реалізовано. 1861–1862 рр. побудовано мисливський будинок з чотирьох кімнат. Власники брали чинш за користування житлом: за сезон (два місяці) 30 гульденів, що на той час було високою платою. 1862 р. почалися роботи з упорядкування мінерального джерела. З часом санаторій розширили і 1875 р. побудували водогін. Через рік здравниця перейшла у підпорядкування уряду, а ще через чотири роки збудовано лісничівку. 1884 р. встановлено котли для підгріву води, 1889 р. – бювет. Буркутський курорт складався з восьми готельних кімнат та їдальні. В 1897 р. побудовано льодовий майданчик, стайню, приміщення для відпочинку і розваг.

У літній період тут постійно відпочивало не менше 30 осіб; за рік продавали мінеральної води на декілька тисяч гульденів. Однак кошти на утримання закладу перевищували доходи, і уряд передав лікарню в оренду. В такому стані санаторій застала

Леся Українка, яка прибула сюди в 1901 р. на лікування. У 1905–1906 рр. Буркутським санаторієм зацікавився відділ польського Товариства Татранського з огляду на добру лікувальну воду, гірське положення і відповідний клімат. У 1910–1914 рр. проводилося вивчення хімічних властивостей буркутської води під керівництвом професора Краківського університету М. Сеньковського, внаслідок чого встановлено, що ця вода має більший вміст заліза та магнію, ніж вода у Криниці, а, тому, є ціннішою. Відрадиним було й те, що з Ворохти до Буркута було побудовано возову дорогу.

Однак, з початком Першої світової війни санаторій занепав. Після воєнних дій залишився лише один павільйон, збудований у 1882 р. Дорога була знищена, і доступ до Буркута був знову затруднений [1, с. 154].

Помешкання можна було замовити у заряді охорони здоров'я, який розпоряджався місцевими віллами. Ціна покою за добу складала 1,5–4 кор.; на тиждень впорядкований покій з постіллю на 2 особи коштував 10–17,5 кор. Щорічно на курорті лікувалося до 400 осіб. У будинку відпочинку діяв ресторан, кухня якого знаходилася під наглядом лікаря. Обід коштував 4, вечеря – 4,5 кор.

Мінеральна вода – вуглекисла зі значним вмістом заліза (5,5 мг/дм³) вживалася для ванн і питного лікування. Ціна купелі варіювала в межах 3–12 кор. в залежності від якості надання послуг. Для пиття вживалася бутильована вода (0,58 кор. за 0,75 л) і вода безпосередньо з джерела, вартість якої входила в оплату прожи-

вання. На курорті лікували анемію, кишково-шлунковий тракт, нервові хвороби тощо. Сезон тривав з 1 червня до кінця вересня (літній сезон) та з 1 листопада до кінця березня (зимовий сезон) [18, с. 36–39].

Івоніч – курорт у Кросненському повіті [18, с. 52–57]. Мінеральні води були відомі ще з XVII ст. Базується на лікувальному закладі графів Залуцьких – 4 солянкових джерелах (Анни, Кароля, Гелени, Емми), що містять у лікувальних концентраціях йод і бром.

На курорті було біля 1000 покоїв різного комфорту; крім цього можна було орендувати кілька приватних пансіонатів. Заклад мав 26 корпусів, найкращими з яких були «Бельведер», «Погонь», «Краков'як»). Вартість перебування у 600 номерах становила 0,8–6 кор. за добу. Особливий комфорт вирізняв серед інших пансіонат «Софіївка». Лікувальний заклад мав адміністративний будинок (т. зв. Базар) на 90 кабінетів, де розташовувалися відділи закладу, пошта і телеграф, аптека, перукарня, магазини. Харчування здійснювали три ресторани: в головному готелі, «Під скелею» та єврейський. Для послуг відпочиваючих діяли мінеральні ванни, води для пиття, інгаляційні системи, ортопедичний заклад. Мінеральну воду, окрім пиття на місці, бутильовали (до 30 тис. пляшок на рік). Крім цього заклад випускав лікувальні солі (10 т) та луг (200 л). Лікування хворих (хвороби опорно-рухового апарату, шкіри, ЛОР-органів) здійснювали 7 докторів медицини. Сезон тривав з 1 травня до кінця вересня.

Криниця (Криниця-Здрой) – оздоровчо-купелевий курорт і водолікувальниця державної власності у Новосудетському повіті [18, с. 81–93]. Розташований на р. Кринічанка на висоті 590 м н.р.м. Джерела – вуглекислі карбонатно-залізісті, вуглекислі натрієво-магнієво-залізісті. Купелі – мінеральні, газовані, грязьові. Мінеральні здійснювалися у спеціальному приміщенні з 84 лазнях і 93 ваннах; газовані – в державній лазні; грязьові – в відособленому приміщенні у 27 кабінетах. Мінеральні та грязьові ванни поділялися на три класи. У червні – серпні можна було придбати білети на купелі I–II класів. Для лікування відпочиваючих були: лазні для купелей, водолікувальний заклад, фізіологічні та інгаляційні кабінети, зал лікувальної гімнастики, стежки для кліматотерапії, жентиця, кефір, молоко.

На курорті 20 лікарів лікували анемію, нервові й серцево-судинні хвороби, окремі хвороби шлунка, ревматизм, безпліддя. Для послуг хворих та відпочиваючих на курорті було близько 3 тис. покоїв у державних оздоровницях та приватних віллах вартістю 60–300 корон за 6-тижневий сезон.

Відпочиваючим надавалися різноманітні атракції: концерти, забави, фестини, відвідування дендрологічного парку (100 га), послуги читальні (виписувалися 60 газет і журналів на польській, українській, російській, чеській, німецькій, французькій, англійській і угорській мовах) – сезонний абонемент коштував 2,2 кор. Харчування здійснювалося як у оздо-

ровницях, пансіонатах і віллах, так і в громадських ресторанах.

Оздоровчий сезон ділився на три сезони: 1 – з 15 травня до кінця червня; 2 – від 1 липня до кінця серпня; 3 – від 1 вересня до 15 жовтня. У I і 3 сезоні ціни були нижчими, ніж під час другого. Сезонний курортний збір становив 2–20 кор. у залежності від доходів особи.

Як правило, щорічно у Криниці відпочивало та лікувалося до 12 тис. осіб, які використовували до 100 тис. мінеральних і 25 тис. грязьових купелей. Курорт випускав на продаж і понад 10 тис. пляшок мінеральної води.

Любінь Великий – курорт у Городоцькому повіті. Про лікувальні мінеральні сірководневі джерела Великого Любіня вже було відомо в XVI ст. У кінці XVI ст. поблизу від одного з джерел було споруджено водолікарню. Це стало початком розвитку курорту. Однак, у 1624 р. монголо-татарські орди повністю зруйнували всі будівлі. Тривалий час лише місцеве населення використовувало мінеральні води для лікування. Тільки наприкінці XVII ст. збудували нові будинки, а ще через 100 років курорт став широко відомим і сюди на лікування почали приїжджати хворі з інших міст. Популярність курорту дедалі зростала. Про цілющі властивості мінеральних вод писали в пресі. Наприкінці XVIII ст. для лікування вже застосовували не тільки воду мінеральних джерел, а й місцеві торфові грязі. Підприємці збудували водогрязелікарню, пансіонати і ресторани. Курорт став розважальним місцем для польської й місцевої буржуазії [2, с. 225].

Заклад почав розвиватися до 1820 р., однак найбільший розвиток розпочався після 1902 р., коли через містечко пролягла залізниця Львів – Самбір. Кількість відвідувачів на початку ХХ ст. зросла до 4 тис. осіб на рік [18, с. 98–105]. До цього спричинилося й відкриття оздоровниці – водолікувальниці. Основу санаторного лікування складала 5 джерел мінеральної води, які вживалися для пиття і ванн. Люблінські мінеральні води мали найбільший вміст сірки зі всіх джерел Галичини; значними були і поклади залістистих грязей. Дебіт води становив 430 т на добу; температура – +10,8 °С. До складу води входили: сульфати калію, натрію, амонію, кальцію, магнію, кремнію; хлорид натрію, карбонат заліза, азот, сірководень, фосфат кальцію тощо. Вміст сірки у Любені Великому (1,1173 %) був найбільшим зі всіх мінеральних вод курортів Європи: Мегадія – 0,93; Нойдорф – 0,9; Свошовіце – 0,45; Аквісгран – 0,38; Тренчин – 0,2; Баден – 0,11. Любінські води вживалися переважно для купелей; лише окремі хворі вживали їх внутрішньо. 1 кг лікувальних грязей містив 50 г мікроелементів та сполук. Мінеральні води та лікувальні води курорту дозволяли лікувати ревматизм, хвороби опорно-рухового апарату, нервові, ЛОР-органів та шкірні захворювання тощо.

Проживати на курорті можна було у корпусах лікувального закладу, а також у приватних помешканнях. Як і на попередніх курортах, у Любені найдорожчим був 2-й сезон, коли ціни були дорожчими на 20–30 %. Загалом, 1-й сезон тривав з 10 травня

до 20 червня; 2-й – з 21 червня до 20 серпня; 3-й – з 21 серпня до кінця вересня. Курортний збір становив 8 кор. Харчування здійснювали ресторани лікувального закладу, а також ресторан «У Кволікової» та єврейський ресторан.

Моршин – бальнеологічний курорт у Стрийському повіті [18, с. 119–121], що розвивався на базі сірчаніх і хлоридно-натрієвих мінеральних вод та лікувальних грязей. Там лікували серцево-судинні, нервові, гінекологічні, ревматичні та ін. захворювання. Мінеральні джерела другої великої оздоровниці Прикарпаття — Моршина також відомі дуже давно. У ХVІ ст. на околицях Моршина було виявлено великі запаси солі. Пізніше тут з'явилися копальні, почали виварювати і продавати сіль. Та незабаром виявилось, що вона гірка і непридатна для споживання. Видобування її припинили. Понад три століття сіль, ропу й мінеральну воду підприємці використовували для лікування хворих, але, по суті, це не було науково обгрунтованим.

У 1877 р., після того як через Моршин проклали залізницю, її власник Боніфацій Штіллер вмістив у газеті оголошення про те, що в Моршині відкривається кліматичний курорт для лікування хворих на туберкульоз легень. Запрошені підприємцем лікарі В. П'ясецький і С. Дзіковський організували в Моршині водо-лікування, відкривши лікарню на зразок зарубіжних, які на той час уже були модними і приносили господарям немалі прибутки. Відкриття такої лікарні, як і курортного сезо-

ну взагалі, мало відбутися в другій половині червня 1877 р., однак здійснилося воно лише в травні 1878 р., після того як С. Дзіковський доповів про можливість організації курорту на засіданні бальнеологічної комісії у Кракові.

1879 р. очищено і впорядковано два шахтових колодязі, названі іменами власників курорту – Б. Штіллера та його дружини: джерела «Боніфацій» і «Магдалина». Того ж року виявлено ще одне джерело, яке давало слабомінералізовану воду. Одночасно поблизу Моршина було знайдено торфову грязь. Курортний сезон 1880 р. відкрився в Моршині під новою назвою «Лікування мінеральними водами і грязями». Воду мінеральних джерел почали використовувати для мінеральних ванн, а торфову грязь – для грязьових ванн та аплікацій. Моршин став бальнеологічним курортом. У 1880–1881 рр. було зроблено перші спроби використовувати воду джерела «Боніфацій» для питного лікування, а в 1883 р. воду цього джерела стали продавати в пляшках.

Пізніше на курорті почали лікувати хворих у із захворюваннями органів травлення [2, с. 243].

У міжвоєнний період проживання хворих (щорічно до 700 осіб) здійснювалося в оздоровниці та приватних помешканнях (3–4 кор. за добу). Сезон тривав з 1 червня до 30 серпня.

Моршинські мінеральні води мали специфічні фізико-хімічні особливості. Хімічний склад вод (джерело Боніфацій) наступний (у грамах на літр): сульфат натрію – 28,4; сульфат калію – 5,9; сульфат магнію – 6,08; сульфат кальцію – 1,08; хлорид натрію – 12,3; хлорид калію – 5,77; хлорид магнію – 10,18; бромат магнію – 0,004; силікат натрію – 0,51; органіка – 0,06. Для порівняння, наведемо дані з найвідоміших курортів такого типу у світі (табл. 3). Звідси видно, що Моршинська вода перевершує всі відомі бальнеологічні курорти світу за вмістом мінеральних речовин. Моршинська сіль мала всі типові складові карлсбадської лікувальної солі [18, с. 119–121].

Таблиця 3

Хімічний склад мінеральних вод окремих курортів світу

Складники	Фрідріхсгаль	Кісінжеп Біттерквель	Мергентгельм	Моршин
Хлорид натрію	7,956	7,95	16,138	12,297
Хлорид калію	–	–	–	5,767
Хлорид магнію	3,939	–	–	10,132
Сульфат натрію	6,056	6,05	6,676	28,46
Сульфат калію	0,198	–	–	5,9
Сульфат магнію	5,15	5,4	5,437	6,081
Сульфат кальцію	1,346	–	1,33	1,084
Разом:	25,294	25,29	31,157	70,287

Ще в XVI ст. було відомо і про природні лікувальні фактори курорту Немирів; уже тоді місцеве населення використовувало мінеральну воду з лікувальною метою. Однак лише на початку XIX ст. на місці кількох мінеральних джерел підприємці збудували примітивну водолікарню і невеликий готель. Для лікування застосовували воду, не знаючи ні її хімічного складу, ні цілющих властивостей. Перші аналізи мінеральної води Немирівських джерел були проведені в 1834 р., але курорт став відомим лише в 1912 р. 1926 р. облагороджено три джерела мінеральної води: «Марія», «Анна», «Броніслава» та проведено їх хімічний аналіз [18, с. 125–128]. Одночасно збудовано декілька вілл («Під дубом», «Під шишкою»); 1907 р. – купелевий заклад на 21 ванну I–III класів; 1908 р. – сучасну (на той час – авт.) віллу «Девайтіс» на 30 покoiв. Окрім оздоровниці проживання було можливим у 10 віллах (добова вартість – 1–3 кор.). Щосезону відпочивало до 700 осіб, які лікувалися ваннами та питтям води; використовувалися й лікувальні грязі.

На курорті після 1912 р. різко зросла кількість ванн, які відповідали найновішим вимогам того часу. Функціонували: герметична нагрівальня сірчаної води, водолікувальниця, пристрої для сонячних ванн та купання, кабiни з гарячим повітрям і парою з сірчаної води, електролікування, масажі тощо. Купелі застосовували з 18 до 20 год. В I (15 травня – 1 липня) та III (вересень) сезонах вони коштували: I класу – 2,0 кор., II класу – 1,2 та III класу – 0,8 кор.; в головному II

сезоні (1 липня – 1 вересня) вартість дещо зростала, відповідно, 2,0, 1,5 та 1,0 кор.

Лікувальна дія мінеральних вод сприяла лікуванню ревматизму, артрити, шкірних, нервових і гінекологічних захворювань. Лікарські послуги надавав доктор медицини Б. Павлюк. Для послуг хворих була й аптека. Слід зазначити, що у Немирові, як ніде інде, не справлявся курортний збір.

Перша світова війна припинила розвиток курорту. В 1926 р. тут розпочалося будівництво приватних дач і пансіонатів. Лікування проводили приватні лікарі, і воно було недоступним для широких верств населення [2, с. 253].

Датою офіційного заснування бальнеологічного курорту у Трускавці вважається 1827 р., коли там було споруджене приміщення на вісім ванн. Хоча лікувальні властивості трускавецьких вод були відомі давно, уперше їх описав королівський лікар В. Вічко в 1578 р. Г. Жончинськи, автор підручника «Гісторія натуральна», що був виданий у 1721 р., вказав, що в Трускавці й інших селах Дрогобиччини добували нафту, а воду, що її супроводжує, селяни пили для лікування багатьох хвороб. Перші серйозні роботи було проведено німецькими вченими Н.Фіхтелем і Б.Хаке. Кількість приїжджаючих на лікування швидко зростала. З'явилися перші наукові статті про цілющий вплив місцевих вод на організм людини, будувалися пансіонати, 1843 р. побудовано першу грязелікарню [2, с. 347].

Гонитва за живою змушувала

приватних підприємців вести подальші пошуки мінеральних вод. У 1833 р. було відкрито соляно-гірке джерело «Марія», дещо пізніше – джерела «Нафтуса», «Софія» та ін. До того часу відносяться описи курорту та його вод, зроблені хіміком і аптекарем Т.Торосевичем, письмові повідомлення лікарів Мачека (1836), Коха (1842) та Унгера (1843 р.) про лікувальну дію трускавецьких мінеральних вод.

На початку 1870-х рр. курорт Трускавець передано в оренду акціонерному товариству, а потім продано приватним особам. У 1892 р. побудоване приміщення для інгаляцій системи Вашмута. І цим Трускавець став на рівень таких курортів європейського значення як Рихенгаль і Вісбаден. Будувалися готелі, вілли, пансіонати. У 1900 р. відкрито пам'ятник А.Міцкевичу. Розросталася інфраструктура, побудовано нову водолікарню, прокладено окружну дорогу. З 1911 р. курорт перебував у віданні комерційного акціонерного товариства (голова – Раймонд Ярош), яке починає його європеїзацію. Першим кроком була електрифікація Трускавця – за допомогою електрики освітлювалися не тільки курортні приміщення і приватні вілли, але й вулиці і територія парку. Ще в 1909 р. побудовано залізницю з маленькою станцією, а вже в 1912 р. побудовано новий вокзал. Трускавець був безпосередньо зв'язаний залізницею як зі Львовом, так і з Віднем, Краковом, Познанню, Прагою, Варшавою, Берліном. У 1913 р. за великі успіхи, досягнуті в розвитку курорту – його лікувальної бази, благоустрою і будів-

ництва Трускавець був нагороджений Великою золотою медаллю. А темпи змін були дійсно високими. Той, хто пропустив кілька сезонів, приїхавши в Трускавець уже його не впізнавав. На Помярках було оснащено за всіма європейськими стандартами купальне озеро, побудовано корти, спортивні майданчики. Береги озера були посипані золотавим морським піском.

У довоєнний період [18, с. 207–213] на курорті для послуг хворих та відпочиваючих було понад 1500 покоїв, насамперед у бальнеологічному закладі, (готель, «Ядвинівка», «Лазенки»), кількадесятьох віллах і приватних садибах. З вілл особливо гливим комфортом вирізнялися: «Аркадія», «Гражина», «Яніна», «Марійовка», «Марія Гелена», «Матка Боска», «Ольга», «Сариуш», «Світезянка», «Засіч», «Софія» та ін. ціни за проживання коливалися в межах 1–7 кор./добу. Власне лікувальний заклад займав 3 приміщення (окремі споруди), де розміщалися 120 кабінки (для прийому мінеральних і грязьових ванн трьох класів).

Послуги харчування здійснювали 2 лікарняні ресторани, кондитерська, пекарня, їдальні 2 пансіонатів, декілька єврейських ресторанів, продуктові крамниці, бойня та цех з виробництва м'ясних та ковбасних виробів.

Лікування базувалося на мінеральних водах 8 експлуатаційних джерел, з яких половина – для ванн («Сировиця», «На Помярках», «Едвард», «На Липках»), інша половина – для пиття («Марія», «Софія», «Броніслава», «Нафтуса» – унікальна за своїми властивостями та хімічним

складом). Біля Трускавця розвідані й значні запаси сульфідно-залізистих лікувальних грязей.

На курорті практикували 6 докторів медицини та діяла філія аптеки Е. Сафріна з Дрогобича. Лікуванню підлягали: анемія, кишково-шлунковий тракт, ревматизм, легеневі хвороби, астма, хвороби серцево-судинної системи, нирок, геморої, невралгія, ішіас, гінекологічні хвороби.

Оздоровчий сезон поділявся на три сезони: I – з 15 травня до 30 червня; II – з 1 липня до кінця серпня; III – вересень. Курортний збір становив 12 кор. з особи. Відвідувачі курорту могли здійснювати численні подорожі цікавими місцями Дрогобиччини.

Під час Першої світової війни курортне будівництво не велося. З 1921 до 1939 р. у Трускавці було збудовано бальнеолікарню, бювети і павільйони мінеральних джерел, приватні готелі та пансіонати, 17 серпня 1929 р. освячено і відкрито музей природних наук. Через відсутність лікарів курорт працював тільки в літній сезон, і тільки з 1935 р. почав діяти цілорічно. Про розвиток же курорту свідчать цифри. Якщо в 1923 р. було 6080 відпочиваючих, то в 1927 їх кількість різко зросла до 12633 осіб. У 1931 р. відпочивало 14659, а в 1933 р. – понад 17 тис. осіб. Це, відповідно, вимагало нового будівництва. Одним із шедеврів Трускавця стала побудована у 1928 р. вілла «Гопляна», яка була виконана в традиційному закопанському стилі, що був на той час дуже популярним у Польщі. У цій дивовижній будівлі Яроші приймали в 1930-х рр. посла США в Польщі, президентів Туреч-

чини та Естонії, багатьох інших почесних гостей. Після смерті Раймонда Ярош у 1936 р. курортом керував його син Роман аж до вересня 1939 р. [2, с. 348].

Цілющі мінеральні води і грязі курорту Черче відомі з XIX ст. Спочатку їх використовували монахи для «чудесних» зцілень. Пізніше сюди почали прибувати хворі з усієї Австро-Угорщини. Організованого лікування в Черче, звичайно, у ті часи не було. Воду застосовували емпірично. До офіційного відкриття (1928 р.) курорт не був упорядкований через відсутність коштів у його засновників – членів сільської общини на паях.

У 1929 р. члени курортної общини (товариства) після одержання банківської позики організували акціонерне товариство «Мінеральне джерело Черче». З того часу курорт почали впорядковувати. Оздоровниця працювала сезонно з травня до жовтня [2, с. 384].

Шавниця – кліматичний і бальнеологічний курорт у повіті Новий Тарг [18, с. 185–192]. Проживання на курорті можливе у трьох готелях («Марта», «Польський», «Палац») понад 100 віллах і приватних будинках, що хагалом мали близько 1000 покоїв. У лікувальному закладі було 60 комфортних умебльованих покоїв для хворих. Ціни у всіх закладах тимчасового проживання становили 1,2–8,0 кор./добу (+ постіль – 0,3 кор.). у пансіонатах добова ціна складала 5–10 кор. замовлення місць для проживання можна було здійснити безпосередньо через інформаційне бюро лікувального закладу чи через

Оздоровчу комісію, яка працювала на курорті. Послуги харчування надавали численні ресторани (в т.ч. з єврейською кухнею), де на повний пансіон діяли знижки до 30 %.

Лікування та оздоровлення здійснювалося мінеральними водами 7 вуглекислих джерел у вигляді пиття та інгаляцій. Широко відомими були джерела «Йозефіна», «Магдалена», «Стефана» та «Шимона». Окрім них, експлуатувалися й джерела «Валерія», «Ванда», «Ян». Щавницькі води мали вміст радіоактивних елементів.

Окрім корисних мікроелементів у водах були й шкідливі домішки, насамперед вуглекислий бор, солі рубідію, марганцю, цезію та ін. води джерел «Стефан» і «Шимон» містили сліди сірководню. Як видно з вищенаведеної таблиці, найцілющішою щавницькою водою була вода з джерела «Магдалена», яка містила близько 5 г/л хлориду натрію та 7,2 г/л карбонату натрію. Дещо меншими цілющими властивостями володіло джерело «Йозефіна». За показника хлоридів окремих елементів джерело «Ванда» переважало такі всесвітньо відомі курорти, як «Гомбург», «Кіссінжер-Ракоші», «Кроненквелле», «Вільгельмсквелле» та ін.

На курорті практикували 11 докторів медицини; діяли: інгаляційний та солянковий заклади, водолікувальниця, пристосування для купання у ріці Дунаєць, аптека. Для послуг хворих привозили свіжі продукти: кефір, молоко, жентицю, козяче молоко.

Курорт Щавниця заслуговує на окрему увагу щодо свого розташування у долині р. Дунаєць на схилах

г. Бриярки, де розташовані комфортні вилли і пансіонати: «Марія» (15 покоїв; їдальня на 100 осіб), «Богуслава» (15 покоїв), «Йозефівка» (12 покоїв), «Міцкевич» (30 покоїв), «Заклад водолікувальний» (26 покоїв) та ін. ціни за проживання з повним пансіоном складають 10 кор./добу, під час I та III сезону існувала 10 % скидка. Курорт щорічно відвідували близько 30 тис. осіб як з Галичини, так із-за кордону.

Майже 2/3 відвідувачів було з Галичини; п'яту частину становили гості з підросійської Польщі; на гостей з-поза меж Австро-Угорщини приходилося лише 0,64 %. Незначний процент складали й відвідувачі з інших регіонів монархії.

На курорті лікували захворювання носа, горла, трахей, шлунка, підшлункової залози, жовчокам'яну хворобу, хвороби нирок і сечовивідних шляхів, анемію, неврастенію, окремі хвороби серця та нервової системи.

I сезон тривав з 20 травня до 20 червня; II – з 20 червня до 20 серпня; III – з 20 серпня до 20 вересня. Курортна плата складала: з дорослих за перебування понад 3 дні – 12 кор.; з дітей віком 10–14 років – 8 кор. Від курортного збору звільнялися: практикуючі вільнонаймані лікарі з членами родин; військовослужбовці (до звання капітан); учителі державних шкіл, що мали страхівку; діти до 10 років; малозабезпечені громадяни Австро-Угорщини, що мали відповідне свідоцтво (лише у I та III сезони).

Розвиток курортництва в околицях Яремчі. Упродовж XIX ст. чисельність населення в околицях Яремчі значно зросла, що було ви-

кликано кількома обставинами – чудові гірські краєвиди, водоспади, скелі, досить родючі (як для гір) ділянки землі тощо. Саме це та будівництво у 1893–1894 рр. залізниці Станиславів – Ясіня сприяли розвитку організованого туризму. У 1894–1907 рр. в Яремчі побудували 70 вілл, на котрі затратили майже 500 тис. корон польськї та єврейськї урядовці, купці, промисловці [4, с. 56–57].

25 серпня 1896 р. польське населення утворило «Клюб яремчанськї», метою якого стало створення умов, які б привертали увагу відпочиваючих, а також добитися, нарешті, від'єднання Яремчі від Дори. В інтересах відпочиваючих побудували стежку вздовж Пруту, східці до водоспаду, орендували у лісництві ділянку лісу й зробили стежки для відпочинку туристів. Для рибалок «Клюб яремчанськї» орендував на Пруті ділянки для вилову риби. Для відпочиваючих влаштовували свята, концерти, ігри тощо. Під час літнього сезону 1897 р. з 1 червня відкрито поштову контору.

У 1905–1906 рр. в Яремчі відпочивало за сезон 1500 чоловік, що приносило власникам вілл до 200 тис. корон щорічно (затрати на будівництво вілл окупувалися протягом 3–5 років).

У 1907 р. вперше випущено путівник по Яремчі. Відпочиваючим дозволяли прогулюватися спеціально виділеними стежками у лісі над водоспадом. Це коштувало дві корони за сезон, а утримання у пансіонатах з кухнею – шість корон за добу. За організацію свят та торгові послуги

«Клюб яремчанськї» щорічно отримував близько двох тис. корон [30, арк. 17].

До кінця липня 1912 р. в Яремчі відпочивало 2403 осіб, у Делятині – 551. У Дорі у 1923 р. діяли пансіонати «Олена», «Теренія», вілли Рома та Юри. На Яблуницькому перевалі для туристів відкрили притулок, аналогічний діяв біля вершини г. Хом'як. У 1923–1926 рр. у Дорі відпочивало 7700 осіб, у Яремчі – 12327, Ямній – 3900, Микуличині – 6150, Татарові – 3350 та у Ворохті – 4140 осіб. Кількість рекреантів щороку збільшувалася. У 1934 р. у 110 пансіонатах, які були в яремчанськї околиці, відпочивало 18 тис. осіб. Це принесло власникам 837 тис. 266 зол. У двох купелевих закладах Делятина працювало 10 медичних працівників, що здійснили біля 20 тис. процедур [30, арк. 17–18]. Кожен пансіонат мав чудову рекламу, яка привертала увагу відпочиваючих [5, с. 5; 25, с. 64–66]. У Ворохті та Яремчі в 1934–1936 рр. згадувалися кліматичні комісії, що мали у 1934–1935 та 1935–1936 рр., відповідно, 34035 і 37905 та 19560 і 17410 зол. Доходів [26, с. 38].

Література

22. Грабовецькї В. Ілюстрована історія Прикарпаття / В. Грабовецькї / [Вид. 2–ге, доп.]. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – Т. III. – 464 с.

23. Курорты : Энциклопедический словарь / [Гл. ред. Е.И. Чазов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 591 с.

24. Chortibik T. Ruch uzdrawiskowoletniskowy w województwie krakowskim / T. Chortibik // Komunikaty Studium Turizmu. – Kraków, 1938. – № 6. – 11 s.

25. Gąsiorowski H. Przewodnik po

Beskidach Wschodnich / H. Gąsiorowski. – Lwów-Warszawa, 1933. – Tom I. – Cz. 1. Bieszczady. – 287 s.

26. Gazeta Lwowska. – 1907. – 6 sierpnia. – S. 5.

27. Informator o kategorjach i cenach (patentów)świadczeń przemysłowych wedle nowej ustawy dla każdego przedsiębiorstwa we wszystkich miejscowościach / [zestawili K. Wątorski i E. Lityński]. – Warszawa; Lwów : Nakładem Spółki wydawniczej, 1926. – 40 s.

28. Instrukcja dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych. – Warszawa: Wyd. Związku Powiatów R. P., 1936. – 48 s.

29. Kawecka J. Badania nad frekwencją kuracjuszy w uzdrowiskach wsechodniokarpackich / J. Kawecka / Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki / Prace Studium Turyzmu. – Kraków, 1937. – № 2. – Tom I. – S. 97–136.

30. Korczyński L. Przyrodzone źródła sil i zdrowia ziemi krakowskiej / L. Korczyński. – Kraków: Wyd. Pol. Tow. Balneologicznego, 1931. – 208 s.

31. Krótki przewodnik po Huculszczyźnie. – Warszawa, 1933. – S. 56–57.

32. Lenartowicz S. Sprawy Tatr : rozwój Podhala i Zakopanego / S. Lenartowicz. M. Orłowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Robót Publ., 1930. – 382 s.

33. Leszczycki S. Karpaty jako region letniskowy. Samorząd / S. Leszczycki. – Warszawa, 1937. – R. XIX. – № 56. – S. 551–555.

34. Leszczycki S. Podhale jako region uzdrowiskowy / S. Leszczycki / Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. – Kraków, 1937. – Tom I. – S. 49–96.

35. Leszczycki S. Ruch uzdrowiskowo letniskowej w Polsce / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – № 8. – 23 s.

36. Leszczycki S. Współczesne zagadnienia turystyki // Komunikaty Studium Turyzmu / S. Leszczycki. – Kraków, 1937. – Z. 3. – 6 s.

37. Leszczycki S. Wytyczne gospodarstwa uzdrowiskowo letniskowej w Karpatach / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – Z. 12. – 29 s.

38. Leszczycki S. Znaczenie gospodarstwa ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku / S. Leszczycki. – Katowice : Wyd. Instytutu śląskiego, 1937. – 81 s.

39. Lewicki S. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi / S. Lewicki, M. Orłowicz, T. Praszil. – Lwów : Kraj. Zw. Zdrojowisk i Uzdrowisk, 1912. – 303 s

40. Mianowski H. Znaczenie gospodarstwa ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce / H. Mianowski. – Kraków : Wyd. Izby Przem. Handl., 1934. – Wyd. II. – 78 s.

41. Mianowski H. Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich / H. Mianowski, S. Leszczycki. – Kraków, 1954. – 12 s.

42. Mileski W. Elementy planowej gospodarki turystycznej w Karpatach / W. Mileski // Turyzm Polski. – Kraków, 1938. – R. I. – № 6. – S. 89–94.

43. Orłowicz M. Rozwój turystyki, uzdrowisk i lotnisk w Karpatach Polskich : protokół i uchwały Zjazdu odbytego na zaproszenie Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu w dniu 8 i 9 czerwca 1934 roku / M. Orłowicz. – Warszawa : Ministerstwo Komunikacji, 1935. – 68 s.

44. Orłowicz M. Turystyka w Karpatach Polskich / M. Orłowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Komunikacji, 1955. – 320 s.

45. Orłowicz M. Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich / M. Orłowicz, S. Lenartowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Robót Publ., 1952. – 53 s.

46. Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeceypospolitej Polskiej. – 1926. – S. 64–66.

47. Sprawozdanie wojewody stanisławowskiego za rok 1935/1936. – S. 38–116.

48. Szostak E. Klucz znaków dla szczegółowych map turystycznych / E. Szostak, T. Wilgat // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1958. – № 7. – S. 24–28.

49. Wiśniewski S. Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk / S. Wiśniewski // *Turyzm Polski*. – Kraków, 1958. – R. 1. – № 5. – S. 75–78.

50. Woyciechowski K. Województwo lwowskie jako teren letniskowy / K. Woyciechowski // *Sa-morząd*. – Warszawa, 1958. – R. XX. – № 2. – S. 26–28.

51. ІФОДА, ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 81 «Протокол виробничої наради начальників фін. управлінь Станиславівського воєводства, 24–25.03. 1935 р., 1936», 210 арк.

Klapchuk V.M. HEALTH RESORT INDUSTRY OF GALICIA.

Treatment at health resorts in Galicia began in the late XVIth century, but till the end of the XIXth century it did not become popular due to a low service level, a bad road condition and a poor culture of maintenance staff. With the lapse of time smart businessmen and moneylenders built in the areas with mineral water spa health resorts, small summer houses of sanatorium type and rented them for a fee. On the territory of the mountainous part of Galicia more than 500 mineral springs were found, including 176 in Stanislaviv Voivodeship, 151 – in Lviv Voivodeship and 139 – in Kraków Voivodeship; much less mineral springs were in Ternopil Voivodeship and Silesian Voivodeship. A strong development of the hospitality industry began in the last quarter of the

XIXth – the first third of the XXth century. In the 1930s there were 95 health resorts in Galicia, 10 climatic health resorts and spa health resorts were included in the list of the best ones in Poland. There were health resorts of national importance: 2 health resorts – Krynysia and Burkut; 8 private health resorts – Rabka, Svoshovytsi, Schavvnytsia, Zhehistiv, Ivonich, Rymaniv, Truskavets, Morshyn; 4 commercial health resorts – Krostenko, Mushyna, Pivnichna, Vysova; 3 climatic stations – Yaremche, Zakopane, Vorokhta; 21 small private health resorts and 24 climatic commercial stations. The affairs of health resort industry were managed by the Union of Polish health resorts. Recreation areas were united into three unions: the Union of summer resort counties and the gmina of Kraków Voivodeship, Intercommunal Union of county cottages and health resorts of Stanislaviv Voivodeship «The Eastern Carpathians», the Union of summer tourism counties «Bieszczady» and the gmina of Lviv Voivodeship. Every year about 350 thousand people were treated and over 1 million people were on holiday on the territory of the mountainous part of Galicia.

Keywords: health resort, mineral water, sanatorium, Galicia.

Кляпчук В.М. КУРОРТНОЕ ДЕЛО ГАЛИЧИНЫ. Санаторно-курортное дело в Галичине было начато еще в конце XVI в., однако к концу XIX в. оно не приобрело массового характера из-за низкого уровня сферы услуг, неудовлетворительного состояния дорог, низкого уровня культуры обслуживающего персонала. Со вре-

менем в местностях с минеральными водами умелые предприниматели строили водолечебницы, небольшие летние домики санаторного типа и сдавали их за отдельную плату. Мощное развитие курортного дела наступило в последней четверти XIX – первой трети XX вв. В Галичине в 1930-х гг. существовало более 10 больших климатических и бальнеологических курортов, которые входили в число наилучших в Польше, и еще более 80 малых, где оздоравливалось местное население и жители близлежащих населенных пунктов.

Ключевые слова: курорт, минеральные воды, санаторий, Галичина.

УДК 339.99:338.48

**ДО ПИТАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ***Л.М. Архипова*

Івано-Франківській національний технічний університет нафти і газу

В роботі обґрунтовано функціональні властивості рекреаційного середовища на засадах застосування біосферно-екологічної концепції та екосистемно-структурного підходу для сталого розвитку територіальних рекреаційних систем, які автор розглядає як динамічну сукупність з метою рекреації антропогенних об'єктів та процесів в межах геосистем, діяльність яких постійно впливає на довкілля, змінює кількісні і якісні параметри геосистем, і перебуває під дією техногенних змін. Поєднання теоретико-методологічних основ вчення про функціонально-цілісні геосистеми з концепцією багатофакторності формування рекреаційного середовища дозволило вирізнити та обґрунтувати територіальні рекреаційні системи, які функціонують в певних просторових межах, й запропонувати автору ієрархічну класифікацію їх за розмірами. Крім того, в роботі автором виконана математична формалізація сталого розвитку територіальної рекреаційної системи, що функціонує у навколишньому середовищі.

Ключові слова: *сталій розвиток, територіальна рекреаційна система, математична формалізація, ієрархічна класифікація.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна перебуває на такому етапі свого розвитку, коли розширення масштабів рекреаційної діяльності надалі випереджає ріст обсягів та ефективності природоохоронних робіт в межах ТРС. При цьому загальним для всіх існуючих науково-технічних рішень щодо вирішення завдань охорони довкілля та оптимізації техніко-технологічних чинників є або їх вузька направленість, або відсутність єдиної наукової основи при більш широкому підході. Головним і загальним недоліком є недостатня реалізація системного підходу в науковому вирішенні завдань сталого розвитку ТРС. Сучасний стан екосистем і навколишнього середовища Карпатського регіону змушує змінювати точку зору щодо подальшого туристичного розвитку, технічного прогресу й оцінювати їх з урахуванням екологічних пріоритетів, наявності екологічних ризиків та стану природно-техногенної безпеки.

Проблема розширення рекреаційної сфери в системі реалізації державної політики сталого соціально-економічного розвитку територій є предметом досліджень вітчизняних й зарубіжних вчених понад двадцять років. Актуальність обраної теми в глобальному контексті відображена в результатах ряду міжнародних фо-

румів з питань політики, а саме: «Цілей тисячоліття в галузі розвитку», прийнятих в 2000 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конференції ООН зі стійкого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 20–22 червня 2012 р.) та ін. Отже, на часі – розробка стратегії сталого розвитку територіальних рекреаційних систем (ТРС), в першу чергу для найбільшої в Україні рекреаційної зони – Карпатського регіону [1; 5].

Мета роботи. Ціль статті – обґрунтувати функціональні властивості рекреаційного середовища на прикладі застосування біосферно-екологічної концепції та екосистемно-структурного підходу для сталого розвитку територіальних рекреаційних систем (ТРС). Запропонувати типізацію та математичну формалізацію ТРС.

Аналіз публікацій і досліджень. Розвиток туризму в Україні у контексті Стратегії сталого розвитку знайшли відображення в дослідженнях В.К. Бабарицької, О.О. Любіцевої, Т.І. Ткаченко, І.В. Смаль, В.В. Смаль, Л.М. Черчик та ін. Значний внесок у вирішення окремих сталого розвитку територій внесли Г.П. Андрєєва, М.П. Бутка, О.А. Воробйова, Ю.Ю. Гурбик, О.Ю. Гусякова, В.М. Дмитренко, П.В. Захарченко, О.В. Кафарський, Г.М. Медяник, О.Г. Розметова, Н.В. Яцук та ін. Разом з тим, незважаючи на важливість і цінність проведених досліджень, малоопрацьованими залишаються екосистемні підходи до управління сталим розвитком ТРС.

Результати досліджень. Об'єктом дослідження рекреаційної географії

є територіальні рекреаційні системи (ТРС). Найвідоміші визначення цього поняття, на думку автора, об'єднує геоекосистемна основа – найвагоміша складова задоволення рекреаційних потреб. Принаймні підвищення екологічних ризиків та зниження стану природно-техногенної безпеки рекреаційної системи знецінює всю туристичну надбудову. За Преображенським В.С., ТРС – це «соціальна географічна система, що складається із взаємопов'язаних підсистем: природних і культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління та відпочиваючих (рекреантів), яка характеризується як функціонально цілісністю (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), так і територіальною» [9]. За Ільїною О.В., ТРС – це об'єкт дослідження рекреаційної географії, комплексна геосистема, що об'єднує соціальні, техногенні, природні компоненти; розглядається в одному ряду з територіальними виробничими комплексами і природними геосистемами [7]. Смаль І.В. дає таке визначення: «складна, динамічна, ієрархічно підпорядкована і взаємопов'язана сукупність компонентів, функціонування й еволюція яких спрямована на відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних запитів і потреб» [11]. За О.О. Бейдиком ТРС – комплексна геосистема, яка об'єднує соціальні, техногенні, природні компоненти; розглядається в одному ряду з територіальними виробничими комплексами (ТБК) і природними геосистемами. Керована, частково

самокерована система, що складається із взаємопов'язаних підсистем: відпочиваючих, природних і культурних комплексів, інженерних споруд, органу управління, обслуговуючого персоналу [2].

Якщо поглянути на об'єкт рекреаційної географії з позицій теорії систем, то будь-яка рекреаційна система може бути представлена сукупністю взаємодіючих соціальних, культурних, технічних, природних полів, тобто це – інформаційна система. Враховуючи системність об'єкту, можна вважати його діалектичною єдністю визначених внутрішніх речовинної, процесуальної та функціональної підсистем [16].

Повторюваність процесів у рекреаційній системі обумовлюється циклічністю природних факторів, інтегральною характеристикою впливу яких на параметри рекреаційної системи можна вважати буферну здатність [19]. Сьогодні, в ТРС досягнений суттєвий вплив господарської діяльності людини на навколишнє середовище. Тому, на думку автора, буферна здатність рекреаційної системи стає домінуючим фактором, який визначає перспективи сталого розвитку ТРС.

Протягом останніх 150 років, вплив природних факторів ТРС у цілому почав зменшуватись, а антропогенних – збільшуватись. З'явилися цілі групи хімічних речовин антропогенного походження, режим яких не відповідає циклічності природних процесів [6]. Тому, в проблемі сталого розвитку ТРС неможна розглядати їх суто як природні утворення, має зміст

вивчати динаміку процесів в призмі природно-техногенних систем. Виходячи з того, що в межах території досліджень – Карпатському регіоні не залишилось ТРС, які б не зазнали прямого або опосередкованого впливу антропогенної діяльності, в подальших дослідженнях будемо розглядати ТРС як природно-техногенні системи різних рівнів у межах Карпатського регіону. Під природно-техногенною системою автор розуміє динамічний просторово-часовий комплекс речовин та процесів природних й антропогенних, завдяки яким здійснюється обмін речовиною та енергією у територіальних системах, в тому числі рекреаційних. Крім природних тіл, їх елементами є антропогенні тіла (туристична інфраструктура) або елементи рекреаційного середовища, стан, склад і властивості яких значно змінені під впливом діяльності людини. У таких системах відбуваються взаємодії між природними і штучними елементами (спорудами), наслідком яких є зміна стану ТРС. ТРС – динамічні, відкриті та квазірівноважні системи. Змінюючи структуру рекреаційного середовища та створюючи штучні елементи системи, Людина заздалегідь, спираючись на дані досліджень і розрахунків, намагається реалізовувати управління системою; прагне передбачити режим поведінки створеної ТРС, інтенсивність і характер змін відношень між її елементами, зміну її структури. Отже, ТРС належить до класу систем, які досліджує конструктивна географія з метою керованості системою на засадах збалансованого сталого екологіч-

но безпечного природокористування.

Розуміння часового й просторового характеру мінливості ТРС є ключем для різних напрямів дослідження сталого розвитку ТРС: регіонального (просторова мінливість), динамічного (який враховує мінливість у фізичному часі), ретроспективного тощо.

Вивчення ТРС ґрунтується на їх особливостях. Згідно першому принципу загальної теорії систем, будь-яка система гетерогенна, тобто складається з різних підсистем, блоків, їх комбінацій і, кінець кінцем, з елементів. Згідно другому принципу, в будь-якій системі має місце породження композицій зі всіх або частини первинних елементів одним або декількома способами, згідно одному або безлічі законів композиції. При вивченні ТРС важливо уміти виділяти їх складові частини. Особливості ділення ТРС залежать від того, яке значення надається соціальній, культурній, абіотичній, біотичній і техногенній складовим, звідси виникають «топогенний» і «ценогенний» принципи. Часто крупніші одиниці виділяють, виходячи з топогенних, а дрібніші – з ценогенних чинників [17]. Автором пропонується застосування топогенного принципу виділення ТРС, надаючи перевагу антропогенній й абіотичній складовим, що визначають існування та зміни біотичної складової. Важлива особливість ТРС – ієрархічність їх будови.

ТРС відносяться до складних систем, для яких характерний акт рішення при їх оцінці, тобто вибору альтернатив [14], унаслідок чого динаміка ТРС часто виявляється не-

передбачуваною. Виходячи з даного стану системи, неможливо точно передбачити її наступний стан. Можна лише вказати область, в якій знаходиться система, але не крапку в даній області. В літературі сформульований принцип «контрінтуїтивної поведінки», який полягає в тому, що складна система реагує на дії зовсім іншим чином, ніж інтуїтивно очікувалося [10], цим, зокрема, пояснюється трудність складання прогнозів сталого розвитку.

Що ж можна вважати за неподільну одиницю, елемент ТРС, вивченням структури якого згідно системному підходу можна нехтувати? В.Д. Федоров і Т.Г. Гильманов [13] відзначали, що поняття функціонального угруповання важливіше для розуміння цілісних властивостей екосистеми, чим поняття популяції, яке може бути достатньо гетерогенним. Екосистема – біокосна система, складна композиція з живих і неживих (косних) тіл. Виділяти будь-який один біокосний об'єкт як «основну одиницю» або елементарний осередок не прийнято [15], тому можна виділяти елементарні одиниці окремо для живого і неживого компонентів ТРС. За таку одиницю абіотичної складової ТРС можна прийняти чинник середовища, наприклад температуру повітря, характер ґрунту і т.п., а за одиницю біотичної складової можна прийняти біологічний вид. Але, саме чинники вимірюються у дослідженнях сталого розвитку, і їх кількісний вираз входить потім у всі розрахунки і моделі. Багато дослідників вважають, що основне в системі – не тотожність елементів, а

наявність певних зв'язків [19; 21]. У системі може відбуватися повна заміна елементів, але вона зберігається за умови збереження спадкоємності між елементами і типами зв'язку. Те ж можна стверджувати і про ТРС: елементи можуть змінюватися, а рекреаційна система при цьому зберігатися.

З ТРС через їх розміри, складність і унікальність прямий експеримент, як правило, неможливий, тому специфічний метод їх досліджень – математичне моделювання. В.Д. Федоров [13] відносить такого роду системи до систем «рендом – типу» (r – типу), в яких істотну роль грають стохастичні ефекти, і відзначає, що такими системами управляє тільки випадок.

Дослідження сталого розвитку ТРС повинно базуватися на наступних, встановлених в процесі тривалого розвитку науки, екологічних концепціях [8]: концепція екосистеми, концепція рівнів організації, концепція «ключових» чинників, концепція трофічних ланцюгів і мереж, концепція стабільності, концепція толерантності, концепція екологічного домінування, концепція екологічної різноманітності та ін.

При вивченні ТРС потрібно звертати увагу на їх склад, структуру і функції (поведінку). Втім, деякі вчені включають склад в поняття структури [20]. Крім того, виділяють три напрями в трактуванні структури: структура як синонім складу, структура як синонім будови і структура як сукупність зв'язків [16; 19].

Найчастіше структуру визначають як сукупність зв'язків між компонентами [13; 14]. Автор статті

притримується думки дослідників, переконаних, що структура – сукупність тих властивостей системи, які істотні з погляду дослідження, що проводиться, і володіють інваріантністю на всьому інтервалі функціонування, що цікавить дослідника, або на кожній непересічній підмножині, на які розбитий інтервал функціонування. Останнє уточнення дозволяє розглядати «системи із змінною структурою», до яких відносяться і ТРС в процесі їх сталого розвитку.

Виходячи не стільки із філософських міркувань, скільки із практики, що склалася в дослідженнях сталого розвитку, автор роботи визначає структуру як сукупність характеристик неоднорідності об'єкту, що вивчався, які відносяться до трьох аспектів: співвідношенню окремих складових частин, взаємозв'язку між частинами, зміні частин і об'єкту в цілому. На переконання автора досліджень, для оцінки перспектив сталого розвитку ТРС їх структура дає більше інформації, ніж динаміка кількісного потоку рекреантів і стан доквілля.

ТРС є системами відкритого типу; їх властивості та структура формуються як під впливом факторів зовнішнього по відношенню до них середовища (екзосистемних процесів) так і за рахунок внутрішніх (ендосистемних) процесів.

Для ТРС корисно відокремлювати зовнішню і внутрішню структуру системи. Внутрішню структуру складають співвідношення між елементами системи, зовнішню утворюють зовнішні зв'язки системи з навколишнім середовищем. Для ТРС на-

навколишнім середовищем є сукупність всіх об'єктів, зміна властивостей яких впливає на систему, а також тих об'єктів, чії властивості змінюються в результаті поведінки системи. Вивчення зовнішньої структури важливе ще і тому, що, виходячи з теореми Геделя, можна вважати, що кожна ТРС володіє властивостями, які не можуть бути пояснені шляхом вивчення тільки даної системи [3].

Структури виділяються за різними ознаками. Для ТРС вважаємо за доцільне виділити наступні структури: таксономічну, розмірну, генетичну, часову, просторову, інформаційну, трофічну, енергетичну, екологічну тощо. Вказаний список не вичерпний і не є класифікацією структур, оскільки вони виділені на різних підставах. деякі структури можна розглядати як окремі випадки інших, але в практиці досліджень сталого розвитку вивчаються саме структури з такого списку.

Не зупиняючись на особливостях вивчення всіх вище перелічених структур, торкнемося тільки декількох аспектів. При вивченні часової і просторової структур потрібно звертати увагу на поняття масштабу. Дійсно, абсолютно всі висновки щодо ТРС залежать від масштабу, в якому їх вивчають.

ТРС виділяються за принципом функціонально-цілісної системи як об'єм простору; системоутворюючою основою її є геосистема. Поєднання теоретико-методологічних основ вчення про функціонально-цілісні геосистеми з концепцією багатofакторності формування рекреаційного

середовища, дозволило вирізнити та обґрунтувати ТРС, які функціонують в певних просторових межах.

Виділення ТРС за умови використання запропонованого підходу можливе в межах території, яку можна представити як макросистему, що складена якою завгодно великою кількістю елементарних ТРС. Враховуючи досвід класифікацій геосистем [4; 12], автором пропонується наступна ієрархічна класифікація ТРС за їх розміром (рис. 1).

ТРС є своєрідною формою існування і руху матерії в певних просторово-часових рамках, тому динамічний стан системи в різних його проявах є її природною властивістю. Основною причиною динамічності ТРС, як системи відкритого типу, є нестабільність зовнішніх факторів, які її формують. Будь-який зовнішній вплив на ТРС є поштовхом до протікання процесів перетворення речовини, енергії і динамічних процесів у рекреаційному середовищі.

ТРС має здатність швидко реагувати на зміни навколишнього середовища більш або менш масштабними динамічними, структурними, функціональними перетвореннями, зміною своєї речовинно-енергетичної структури. Тому, якщо в навколишньому середовищі відбувається декілька специфічних подій, то ТРС, в принципі, відображає кожну із цих подій у специфічних перебудовах своєї структури як у часі, так і у просторі, якщо тільки ці події досягають певного (суттєвого) порогу впливу. Якщо результуюча подій не досягає порогу впливу, то перебудова структури є

тимчасовою, перебуває в межах гомеостазу, система через певний час повертається в стабільне положення. Якщо результуюча подій перевищує поріг впливу, то перебудова структури є незворотною, знаходиться за межами гомеостазу. Цей поріг впливу може бути змодельований за допомогою індексу антропогенного впливу, який включає як кількісні так і якісні показники природно-техногенних змін.

Стійкість ТРС безпосередньо залежить від її буферної здатності [1; 4; 5].

Таким чином, під ТРС, що є об'єктом даного дослідження, розуміємо динамічну сукупність з метою рекреації антропогенних об'єктів та процесів в межах геосистем, діяльність яких постійно впливає на довкілля, змінює кількісні і якісні параметри геосистем, і перебуває під дією техногенних змін. Сталий розвиток ТРС передбачає таку організацію ре-

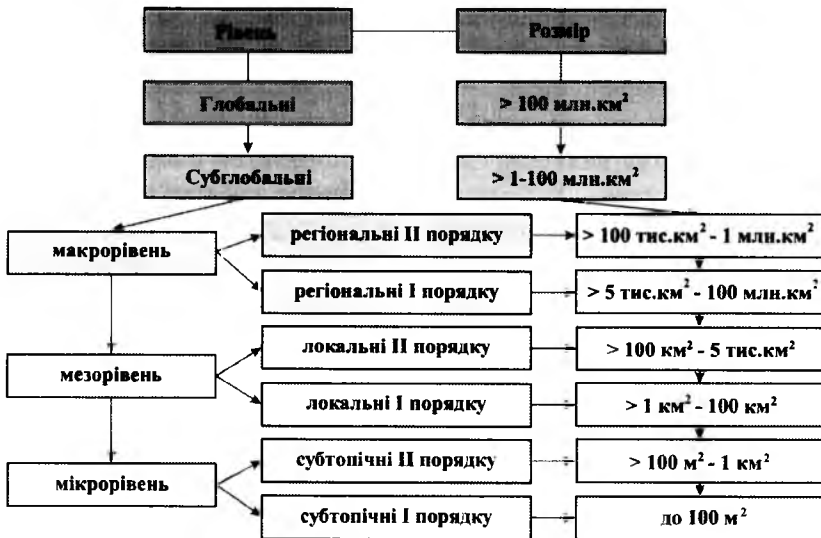

Рис. 1. Класифікація ТРС за розмірами

Стійкість ТРС полягає в збереженні рівноважного стану її природної складової протягом певного часу за умови стабільності факторів, які на неї впливають. У випадку впливу на геосистемну основу ТРС того, чи іншого фактора вона відреагує на нього у відповідності до фізико-хімічного закону Ле-Шательє, тобто у ній будуть розвиватися процеси нейтралізації наслідків впливу та відновлення стану рівноваги, у якому система перебувала до моменту впливу [16; 21].

креаційного діяльності, за якої територіальна геосистема не виходить за межі гомеостазу, а збільшення рекреаційного навантаження обмежується буферною здатністю ТРС.

Опираючись на результати попередніх досліджень систем взагалі [9; 14; 16; 18; 19] і, особливо, геосистем [4–6; 12–13], автором виконана математична формалізація сталого розвитку ТРС.

ТРС можна описати співвідношенням:

$$S = \{X, Q\}, \quad (1)$$

$$X = \{X_1, X_2, X_3, \dots, X_n\}, \quad (2)$$

де

Q – множина закономірностей змін елементів X, їх взаємодія між собою і з навколишнім середовищем;

X – елементи системи S у вигляді певного набору параметрів;

n – число компонентів.

Множина елементів X є складом ТРС.

Елементи $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ об'єднуються в систему певними відношеннями і зв'язками, які називаються системоутворюючими, або, як уже було названо вище, ендосистемними. Так формується природна структура ТРС.

Елементи системи взаємозв'язані і одночасно зазнають впливу зовнішніх факторів. Таким чином, утворюються екзосистемні зв'язки, що характеризують зовнішні фактори формування ТРС, які формують структуру ТРС. Зовнішні фактори можуть одночасно обумовлювати також основні речовинно-енергетичні потоки в рекреаційній системі вищого порядку, до якої належить дана ТРС.

Таким чином, можна умовно розділити ТРС (S) на природну (Z) і антропогенну (W) підсистеми із своїми підсистемами, елементами і зв'язками:

$$S = Z \cdot Q \cdot W. \quad (3)$$

Під природною підсистемою розуміємо сукупність природних рекреаційних ресурсів та процесів, що їх поєднують з геосистемою. Під антропогенною підсистемою розуміємо весь рекреаційний комплекс в межах ТРС зі всіма його об'єктами і

елементами. При цьому елементи як в природній, так і в антропогенній підсистемах ТРС пов'язані певними залежностями, процесами, які змінюються в часі і просторі.

В питаннях сталого розвитку важливу роль відіграє існуюча антропогенна змінність ТРС. Що можна позначати доданками еко- або антропо-. Пропонуємо назву екоТРС змінювати на антропоТРС у випадку, якщо речовинно-енергетичний потік більше ніж на 50 % змінений діяльністю людини. І в одному і в другому випадках важливо виділяти в ТРС відсоток природних екосистем у зв'язку з пріоритетом екологічних чинників в питаннях сталого розвитку, що передбачає належний рівень екологічної безпеки, управління та охорони доквіллям.

Позначимо символом F множину зовнішніх факторів ТРС, які формують екзосистемні зв'язки ТРС і є по відношенню до неї зовнішнім (навколишнім) середовищем. Множину цих факторів представимо вектором:

$$F = \{F_1, F_2, F_3, \dots, F_m\}. \quad (4)$$

Множина відношень (зв'язків) між елементами всередині ТРС та елементами ТРС і навколишнім середовищем називається структурою даної ТРС S, позначимо яку як:

$$R = \{R_1, R_2, R_3, \dots, R_l\}, \quad (5)$$

де R l – число зв'язків, що утворюють структуру системи S.

У результаті такої взаємодії формується процесно-функціональна структура ТРС.

Склад ТРС X, фактори навколишнього середовища F та структура R змінюються в процесі сталого розви-

тку у часі t та просторі h . Цю зміну у загальній формі можна позначити наступним чином:

$$X = X(t, h) = \{X_1(t, h), X_2(t, h), X_3(t, h), \dots, X_n(t, h)\}, \quad (6)$$

$$F = F(t, h) = \{F_1(t, h), F_2(t, h), F_3(t, h), \dots, F_m(t, h)\}, \quad (7)$$

$$R = R(t, h) = \{R_1(t, h), R_2(t, h), R_3(t, h), \dots, R_l(t, h)\}. \quad (8)$$

Сталий розвиток у часі і просторі елементів $X(t, h)$ та структури $R(t, h)$ ТРС в залежності від впливу зовнішніх факторів $F(t, h)$ відбувається за певною функцією $M(t, h)$.

Враховуючи виконану автором математичну формалізацію сталого розвитку ТРС, можна подати її визначення в такому вигляді: територіальною рекреаційною системою $S(t, h)$, що функціонує у навколишньому середовищі $F(t, h)$, називається множина об'єктів $S(t, h) = S(X, F, R, M)$, що утворена із сукупності внутрішніх елементів $X(t, h)$, які зв'язані між собою і з навколишнім середовищем $F(t, h)$ сукупністю зв'язків $R(t, h)$, які змінюються в процесі сталого розвитку у часі і просторі відповідно до множини функцій $M(t, h)$ (рис. 2).

У дослідженнях сталого розвитку ТРС, її завжди поділяють на елементи – підсистеми та вивчають їх структуру. Рівні дослідження різні – від національного, регіонального до локального і субтопічного – окремого рекреаційного об'єкту, який є складовою більшої за розміром ТРС. Наприклад: озеро Буковеля → ТК Буковель → Паляницька ТРС → Прикарпатська ТРС тощо.

На кожному рівні ТРС матиме комплекс показників, які характери-

зують, з одного боку, природні елементи і умови їх взаємодії в системі, а з іншого – інтенсивність і характер рекреаційно-антропогенної діяльності, що визначають напрями та головні параметри функціонування системи.

Системна організація рекреаційного середовища за умов функціонування різномасштабних ТРС дає змогу реалізувати різні рівні управління сталим розвитком. Вона відображає факт необхідності оптимізації взаємовідносин людини з навколишнім середовищем шляхом раціональної просторової організації рекреаційної діяльності.

Оскільки функціональні особливості ТРС визначають можливість прогнозування екологічних процесів і прийняття управлінських рішень для сталого розвитку, то головною процедурою в системних дослідженнях є побудова моделі, яка відображає головні чинники та взаємозв'язки реальної ситуації. Вивчення проблеми формування рекреаційного середовища як ТРС різного рівня потребує аналізу значної кількості елементів і оцінки взаємовідносин між ними за умови збереження в межах гомеос-

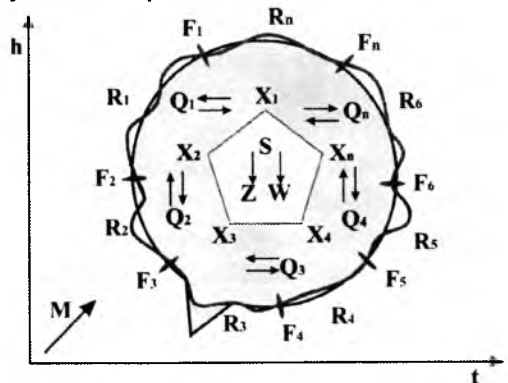

Рис. 2. Формалізована модель ТРС

В перспективі наших досліджень - проведений комплексу робіт з метою розробки не однієї універсальної моделі розвитку рекреаційного середовища, придатної для вирішення всього кола питань управління сталим розвитком, а реалізації цілої низки взаємопов'язаних моделей за різними системотворчими ознаками. Метою їх створення є поступове, максимально можливе зменшення невизначеності досліджуваних систем шляхом вивчення та виявлення загальних і окремих закономірностей її розвитку. Автором пропонується оцінювати рекреаційне навантаження через зміну потенціалу буферної здатності.

Висновки. У роботі обґрунтовані функціональні властивості рекреаційного середовища на прикладі застосування біосферно-екологічної концепції та екосистемно-структурного підходу для сталого розвитку територіальних рекреаційних систем (ТРС).

У проблемі сталого розвитку ТРС має зміст вивчати динаміку процесів в призмі природно-техногенних систем. Під природно-техногенною системою автор розуміє динамічний просторово-часовий комплекс речовин та процесів природних й антропогенних, завдяки яким здійснюється обмін речовиною та енергією у територіальних системах, в тому числі рекреаційних. На думку автора, буферна здатність рекреаційної системи стає домінуючим фактором, який визначає перспективи сталого розвитку ТРС.

ТРС виділяються за принципом функціонально-цілісної системи як об'єм простору; системоутворюючою

основою її є геосистема. Поєднання теоретико-методологічних основ вчення про функціонально-цілісні геосистеми з концепцією багатофакторності формування рекреаційного середовища, дозволило вирізнити та обґрунтувати ТРС, які функціонують в певних просторових межах. Автором запропонована ієрархічна класифікація ТРС за їх розміром. ТРС, на думку автора, - це динамічна сукупність з метою рекреації антропогенних об'єктів та процесів в межах геосистем, діяльність яких постійно впливає на довкілля, змінює кількісні і якісні параметри геосистем, і перебуває під дією техногенних змін. Сталий розвиток ТРС передбачає таку організацію рекреаційного діяльності, за якої територіальна геосистема не виходить за межі гомеостазу, а збільшення рекреаційного навантаження обмежується буферною здатністю ТРС.

У роботі запропонована математична формалізація сталого розвитку ТРС. Враховуючи її, можна подати визначення об'єкту досліджень в такому вигляді: територіальною рекреаційною системою, що функціонує у навколишньому середовищі, називається множина об'єктів, що утворена із сукупності внутрішніх елементів, які зв'язані між собою і з навколишнім середовищем сукупністю зв'язків, які змінюються в процесі сталого розвитку у часі і просторі відповідно до множини функцій.

Використані літературні джерела

1. Архипова Л.М. Сталий розвиток території – основа міжнародного туризму

му в Українських Карпатах/ Л.М. Архипова // «Економіка. Управління. Інновації». Серія: економічні науки : Електронне фахове видання. – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

2. Бейдик О.О. Українсько-російський словник термінів і понять з рекреаційної географії та географії туризму / О.О. Бейдик. – К., 1997.

3. Бернстайл П.М. Против богов. Укрощение риска / П.М. Бернстайл. – М. : Олимп – Бизнес, 2006. – 400 с.

4. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / М.Д. Гродзинський. – К. : Лікей, 1995. – 233 с.

5. Екологічна безпека збалансованого ресурсокористування в Карпатському регіоні: наукова монографія / [за ред. О.М.Адаменка, Я.О.Адаменка]; [О.М.Адаменко, Я.О. Адаменко, Л.М. Архипова та ін.]. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. – 368 с.

6. Емельянов В.А. Основы морской геоэкологии / В.А. Емельянов. – К. : Наукова думка, 2003. – 238 с.

7. Ільїна О.В. Туризм. Рекреаційна географія : Поняття і терміни / О.В. Ільїна. – Луцьк : Терен, 2004. – 104 с.

8. Одум Ю. Экология : В 2 т / Ю. Одум. – М. : Мир, 1986. – Т. 2. – 61 с.

9. Преображенский В.С. Территориальная рекреационная система как объект изучения географических наук / В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин, И.В. Зорин, Л.И. Мухина // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1974. – № 2.

10. Розенберг Г. С. Экологический маятник (смена парадигм в современной экологии) / Г.С. Розенберг, И.Э. Смелянский // Журн. общ. биол. – 1997. – Т. 58. – № 4. – С. 5–19.

11. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: навчальний посібник / І.В. Смаль. – Ніжин : Вид-во НДІПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.

12. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах / В.Б. Сочава. – Новоси-

бирск : Наука, 1978. – 319 с.

13. Федоров В. Д. Экология / В. Д. Федоров, Т. Г. Гильманов. – М. : МГУ, 1980. – 464 с.

14. Флейшман Б.С. Основы системологии / Б.С. Флейшман. – М. : Радио и связь, 1982. – 368 с.

15. Хайлов К. М. Системный подход в экологии / К.М. Хайлов // Системные исследования. – М. : Наука, 1970. – С. 118–122.

16. Athey T. Systematic systems approach / T. Athey – New Jersey : Johns&Breg, 1982. – 285 p.

17. Brauch H.G. Environment and Human Security : «Towards Freedom from Hazard Impact» / H.G. Brauch // InterSecTion. / UNU-ENS. – 2005. – № 2. – 56 p.

18. Duncan O.D. Social Organization and the Ecosystem / O.D. Duncan / Handbook of Modern Sociology (R.E.L. – Paris, ed.) Rand McNally and Company. – Chicago, 1994. – P. 116–128.

19. Fleischaker. Autopoiesis in System Analysis / Fleischaker, Gail Raney (eds) // A Debate. Intern.J. of General Systems. – 1992. – Vol. 21. – № 2. – P. 134–156.

20. Hice G. System development methodology / G. Hice, W. Turner, L. Cashwell. – Amsterdam : Stephenspress, 1978. – 380 p.

21. Subrahmanya C.B. Principles of ecology / C.B. Subrahmanya. – Florida A&M University : McGraw-Hill, 1998. – 379 p.

Arkhipova L. TO THE QUESTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL RECREATION SYSTEMS. The article deals with functional properties of recreational environment as an example of using biosphere ecological concepts and ecosystem framework approach for the sustainable development of territorial recreation systems (TRS). In the prob-

lem of sustainable development TRS makes sense to study the dynamics of processes in the prism of natural and industrial systems. As natural and industrial systems the author understands the dynamic spatio-temporal complex substances and processes of natural and anthropogenic, through which the exchange of matter and energy occurs in territorial systems, including recreation. The author proposed a hierarchical classification of TRS for their size. TRS, according to the author, is a dynamic aggregate for the purpose of recreation facilities and anthropogenic processes within Geosystems whose activity affects the environment constantly, changes the quantitative and qualitative parameters of Geosystems, and is under the influence of anthropogenic changes. Sustainability of TRS provides an organization of recreational activities in which the territorial geosystem is not beyond homeostasis, and the recreation limited capacity buffer of TRS increases. In this paper the mathematical formalization of sustainable development of TRS is done. Considering it, you can submit the research object definition as follows: territorial recreation system that operates in the environment is a set of objects that are formed from the set of internal elements connected with each other and with the set of environment relations that change in sustainable development in time and space according to the set of functions.

Keywords: sustainable development, territorial recreation system, mathematical formalization, hierarchical classification.

Архипова Л.Н. К ВОПРОСУ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ РЕКРЕАЦИОННЫХ СИСТЕМ. В работе обосновано функциональные свойства рекреационной среды на основе применения биосферно-экологической концепции и экосистемно-структурного подхода для устойчивого развития территориальных рекреационных систем, которые автор рассматривает как динамичную совокупность с целью рекреации антропогенных объектов и процессов в пределах геосистем, деятельность которых постоянно влияет на окружающую среду, изменяет количественные и качественные параметры геосистемы, и находится под действием техногенных изменений. Сочетание теоретико-методологических основ учения о функционально-целостных геосистемах и концепции многофакторности формирования рекреационной среды позволило выделить и обосновать территориальные рекреационные системы, функционирующие в определенных пространственных пределах, и предложить автору иерархическую классификацию их по размерам. Кроме того, в работе автором выполнена математическая формализация устойчивого развития территориальной рекреационной системы, функционирующей в окружающей среде.

Ключевые слова: устойчивое развитие, территориальная рекреационная система, математическая формализация, иерархическая классификация.

УДК 379.851:728.81

**ПАМ'ЯТКИ ФОРТИФІКАЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА:
ПРОБЛЕМИ ЕТНОТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ***І.О. Лисий*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглянуто проблематику використання замкових споруд в етнотуризмі, яка негативно впливає на процес ефективного збереження, охорони та етнотуристичного пристосування об'єктів фортифікаційного будівництва. Виокремлено теоретико-методологічні, організаційно-правові, соціально-економічні, рекламно-інформаційні та природно-екологічні групи проблем. На ґрунтовному аналізі цих проблематичних аспектів розроблено можливі шляхи етнотуристичного використання пам'яток оборонного будівництва, які полягають у розширенні напрямків розвитку фестивального туризму на території замкових споруд, функціональному пристосуванні замкових комплексів під різноманітні етнотуристичні заклади та музесфікації добре збережених зразків фортифікаційного будівництва з відкриттям у них етнографічних експозицій.

Ключові слова: замок, фортифікаційна споруда, етнотуризм.

Постановка проблеми. Серед усієї різноманітності історико-культурної спадщини України особливе місце займають пам'ятки оборонного будівництва – різноманітні фортифікаційні споруди (замки, укріплені палаци, оборонні вежі тощо). Упродовж багатьох віків роль цих об'єктів

оборонного зодчества була провідною для розвитку українських міст та містечок, вони були основним стержнем їх суспільно-політичної та економічної життєдіяльності. Як наслідок, на території України до сьогоднішніх днів збереглися близько 300 замків різного типу (близько 2/3 від загальної кількості розташовані в Західній Україні), які є особливо атрактивними історико-культурними об'єктами, навіть незважаючи на незадовільний стан збереженості більшості пам'яток. А враховуючи той факт, що кожен регіон України, де вони розташовані, має специфічні історико-етнографічні особливості, які проявляються в різноманітті місцевих національних звичаїв, традицій, обрядів, фольклору, мови, то це формує величезний потенціал для розвитку такого перспективного для нашої держави виду туризму як етнічний. Вдале поєднання атрактивних особливостей замкових споруд України з етнографічними особливостями регіонів дозволило б перетворити навіть майже незбережені об'єкти оборонного будівництва на справжні етнотуристичні дестинації. Однак на сьогоднішній день алгоритм використання замкових комплексів нашої держави в етнотуризмі є теоретично необґрунтованим та законодавчо незакріпленим процесом. Тому пошук

шляхів оптимізації етнотуристичного використання існуючих фортифікаційних споруд виглядає надзвичайно важливим та необхідним теоретичним дослідженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день фактично жоден з українських та зарубіжних науковців не досліджував шляхи етнотуристичного використання замкових споруд. Як наслідок, не існує чітких теоретико-методологічних напрацювань не лише оптимізації залучення замків та фортець в етнотуризм, але й елементарного туристично-екскурсійного використання об'єктів оборонного будівництва. Проте основні проблематичні аспекти залучення замків в туристичну галузь частково знайшли відображення у працях таких вітчизняних теоретиків туризму як Н. Аніпка [1], В. Корнієнка [2], М. Рутинського [3; 4], В. Петранівського [4], О. Жукової, А. Ковача, та ін.

Результати дослідження. Перш за все слід зазначити, що в Україні поки що не існує чіткої процедури залучення фортифікаційних споруд для розвитку етнотуризму. Якщо в більшості регіонів держави не збереглися цікаві зразки оборонного будівництва, то в західних областях по нинішній день існують чимало унікальних замкових споруд, багато з яких вже використовуються в туризмі, незалежно від стану збереженості. Зважаючи на етнокультурну строкатість цієї частини України (проживання різноманітних етнічних груп (гуцулів, бойків, ополян, покутян, лемків, подолян, русинів, поліщуків, волинян та ін.) зі

своїм традиційним народним укладом життя та доволі високим рівнем збереженості та репрезентації національних традицій та звичаїв), то цілком логічним виглядає потужний розвиток етнотуризму в даних регіонах з використанням в ньому фортифікаційних пам'яток.

По суті, сучасне використання замків в етнотуризмі в Україні зводиться лише до проведення в їх межах етнофестивалів, при цьому навіть загальна кількість таких заходів не перевищує десяти щороку. Найбільш знаними є замкові етнофестивали в Старому Селі, П'ятничанах, Олеську, Уричі (Львівська область), Бережанах, Теробовлі, Скалаті, Кременці, Збаражі, Сидорові (Тернопільська область), Луцьку, Кам'янці-Подільському тощо [1, с. 21], які в більшій мірі носять історико-реконструктивний характер, а не представляють регіональну етнокультуру.

Таким чином, аналізуючи сучасний стан етнотуристичного використання замкових споруд України, слід зазначити, що цей процес кардинально гальмується через цілу низку негативних факторів, які умовно можна об'єднати в декілька груп:

1) Теоретико-методологічна група проблем, яка охоплює:

– відсутність чіткої розробки термінологічної бази етнотуризму (насамперед понятійного апарату);

– низький рівень теоретичних досліджень та наукових напрацювань в галузі етнотуризму, а також етнокультурного потенціалу українських сіл та невеликих населених пунктів;

– недосконалість науково-мето-

дичних матеріалів, які регламентують збереження, відновлення та етнотуристичне використання замків;

– гостру нестачу кваліфікованого персоналу, який ґрунтовно володіє необхідними знаннями та навичками для організації етнотуризму на території збережених фортифікаційних споруд.

2) Організаційно-правова група проблем включає:

– юридичну незакріпленість етнотуризму, відсутність нормативно-правових шляхів використання замків не тільки в етнотуризмі, але й в туристичній галузі в цілому;

– низький рівень державної підтримки туристичної галузі в цілому та законодавчого регулювання процесів туристично-екскурсійного використання об'єктів оборонного будівництва;

– надмірну централізацію в управлінні туристичною галуззю, що не дозволяє на місцях вирішувати актуальні проблеми збереження та використання фортифікаційних споруд;

– відсутність чітких регіональних програм розвитку етнотуризму з використанням в ньому пам'яток фортифікаційного зодчества, що особливо актуально для західних областей України (насамперед Львівської, Тернопільської, Закарпатської), які одночасно володіють потужним етнографічним та замковим потенціалом.

3) Соціально-економічна група проблем, в якій можна виділити:

– жахливий стан розвитку туристичної інфраструктури всіх видів (в першу чергу транспортної та готельно-ресторанної), що прояв-

ляється у відсутності нормального транспортного доступу до більшості цікавих в туристичному плані замків та гострій нестачі категорійних закладів готельно-ресторанного господарства для прийому туристів;

– низький рівень фінансування етнотуризму, що проявляється у відсутності капіталовкладень в галузь, неможливості залучення інвестицій через соціально-економічну та політичну нестабільність, небажання займатися розвитком етнотуризму тощо;

– відсутність інноваційних програм, які б уніфікували можливі шляхи залучення замкових споруд в етнотуристичну галузь.

4) Рекламно-інформаційна група проблем охоплює:

– низький рівень інформаційно-рекламного забезпечення розвитку етнотуризму в регіонах України, відсутність цілісної інформаційної системи, яка характеризувала етнокультурний потенціал нашої держави, шляхи його використання та ін.;

– відсутність уніфікованого кадастру фортифікаційних споруд та інформаційних матеріалів про їх туристичні особливості;

– мізерна насиченість інтернет-простору матеріалами про етнотуристичний потенціал України та замкові споруди основних історико-етнографічних регіонів країни;

– недостатня промоція віддалених українських регіонів, які досить часто володіють як унікальними етнокультурними особливостями, так й атрактивними зразками фортифікаційного будівництва;

5) Природно-екологічна група проблем стосується:

– відсутності належного рівня екологічної культури та поведінки у більшості населення;

– забруднення багатьох замкових споруд різними видами відходів (влаштування на їх території сміттєзвалищ, складів шкідливих речовин та будматеріалів тощо);

– невміння раціонально використовувати замкові споруди для організації масових свят, що призводить до знищення навколишніх природних комплексів.

Тільки послідовне та ефективне вирішення цих нагальних проблем повинне дати значний імпульс для розвитку етнотуризму з використанням в ньому збережених пам'яток замкового будівництва. Для цього повинен бути розроблений певний алгоритм, який має складатися з комплексу теоретичних та практичних заходів.

Грунтовно дослідивши та проаналізувавши проблематику залучення замкових споруд в етнотуризм, очевидним стає той факт, що дана процедура залежить не тільки від наявності об'єктів замкового будівництва, сучасного рівня розвитку економіки й матеріального добробуту людей, а й специфічних етнокультурних особливостей, які проявляються у народних ремеслах, фольклорі, мові, народних традиціях і звичаях, календарній обрядовості тощо. Тільки комплексне та гармонійне поєднання цих елементів дозволить розвинути ефективну систему етнотуристичного використання замкових комплексів.

Загалом замкові споруди і ет-

нічна самобутність етнографічних груп українців є взаємопов'язаними, оскільки простий екскурсійно-туристичний огляд пам'яток замкового будівництва стимулює зростання інтересу до місцевої культури з її усіма складовими. Тому розвиток етнотуризму повинен базуватися і на цільовому використанні в ньому об'єктів оборонного зодчества. Найбільш доцільними та рентабельними шляхами оптимізації етнотуристичного використання об'єктів замкового будівництва є:

1. Пристосування замкових споруд під різноманітні заклади етнографічного профілю: етноготелі, етноресторани, майстерні традиційних народних ремесел (найбільш оптимальними та підходящими варіантами є ковальство, каменярство: для замків Закарпаття – виноробство тощо). Суть цього задуму полягає у повній функціональній реорганізації споруд замків з дотриманням їх автентичного вигляду, в яких домінують традиційні регіональні етнічні мотиви у внутрішньому та зовнішньому оформленні. Яскравими прикладами можуть бути європейські країни (насамперед Франція та Чехія), де успішно функціонують сотні закладів такого типу. До прикладу, з 1990 р. в Угорщині відкривалося понад 70 готелів різної категорії у колишніх резиденціях угорської знаті.

2. Музеєфікація добре збережених замків та відкриття в них етнографічних музейних експозицій. Це один з найбільш прийнятних варіантів залучити замкові споруди не тільки в етнотуристичну галузь, але й в на-

вчально-виховний процес. Проблема-тичним є той факт, що для створення в фортифікаційних спорудах музейних закладів потребується не тільки пошук унікальних етнографічних артефактів, але й залучення стабільних джерел фінансування.

3. Розширення спектру етнофестивалів, які організуються на території об'єктів замкового будівництва. До таких заходів можна віднести: гастрономічні фестивалі етнічної кухні (в першу чергу є перспективним напрямком для замків Закарпаття), літературні, театральні, хореографічні, фольклорно-етнографічні, музичні фестивалі, свята народних промислів, фестивалі традиційних народних танців тощо. При цьому, всі замкові споруди, незалежно від стану збереженості, можуть використовуватися для вищезазначених туристичних заходів при умові транспортної доступності та відсутності аварійного стану будівлі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розвиток етнотуризму з використанням в ньому пам'яток замкового будівництва є перспективним способом виправлення туристичного іміджу регіонів України, знайомства з унікальними етнографічними особливостями та покращення соціально-економічної ситуації. Однак ґрунтовне вивчення можливостей включення наявних замків в інноваційні етнотуристичні маршрути, створення на їх основі нових етнотуристичних атракцій є сьогодні проблемним напрямком розвитку регіонального туризму, оскільки в Україні відсутній комп-

лексний підхід до етнотуристичного використання фортифікаційних територій. Тому розробка нових шляхів використання замків в етнотуризмі потребує подальших теоретичних досліджень та пошуку альтернативних способів етнотуристичного використання об'єктів оборонного зодчества.

Література

1. Аніпко Н. Фестивальний туризм в середньовічних замках та фортецях Карпато-Подільського регіону України / Н. Аніпко // Таврійський економічний журнал. – 2013. – № 2. – С. 19–23.
2. Корнієнко В. Використання пам'яток історії в туризмі: досвід та перспективи / В. Корнієнко. – К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 16–19.
3. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навчальний посібник / М.Й. Рутинський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
4. Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник / М.Й. Рутинський, В.Л. Петранівський. – К. : Знання, 2006. – 575 с.

Lysyi I.O. USING FORTIFICATION OBJECTS FOR ETHNO TOURISM: PROBLEMATIC ASPECTS. The article deals with the problems of using fortification structures for ethno tourism which affect adversely the process of effective conservation, protection and adaptation of fortification constructions, including theoretical and methodological (low level of theoretical research and scientific developments in the field of ethno tourism, inadequate scientific and methodological materials which regulate the conservation, restoration and using of castles for ethno tour-

ism), organizational and legal (low level of state support for the tourism industry and of legislative regulation of processes of tourist using fortification structures, excessive centralization in the management of tourism industry which does not allow to solve urgent problems of conservating and using of fortifications), socioeconomic (terrible state of development of all kinds of tourism infrastructure (especially transport, hotel and restaurant industry), low financing of ethno tourism), informational (low level of informational software of development of ethno tourism, insufficient promotion of the Ukrainian remote areas), natural and environmental (lack of an adequate level of environmental culture and behavior of the population, contamination of many fortification structures by various types of waste) problems. In thorough analysis of the problematic aspects the possible ways of using monuments for ethno tourism were designed. They include the expanding areas of festival tourism in the castle structures, the functional adaptation of castle complexes for various institutions and the museumification of well-preserved specimens of fortifications with opening ethnographic exposures.

Keywords: castle, fortification, ethno tourism.

Лысый И.О. ЭТНОТУРИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАМЯТНИКОВ ФОРТИФИКАЦИОННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА: ПРОБЛЕМАТИЧНЫЕ АСПЕКТЫ.

В статье рассмотрена проблематика использования замковых сооружений в этнотуризме, которая негативно

влияет на процесс эффективного сохранения и этнотуристического приспособления объектов фортификационного строительства. Выделены теоретико-методологические, организационно-правовые, социально-экономические, рекламно-информационные и природно-экологические группы проблем. На основательном анализе этих проблематичных аспектов разработаны возможные пути этнотуристического использования памятников оборонного строительства, которые заключаются в расширении направлений развития фестивального туризма на территории замковых сооружений, функциональном приспособлении замковых комплексов под различные этнотуристические заведения и музеефикации хорошо сохранившихся образцов фортификационного строительства с открытием в них этнографических экспозиций.

Ключевые слова: крепость, фортификационное сооружение, этнотуризм.

УДК 728.51:338.48

ЗНАЧЕННЯ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В ЗБІЛЬШЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ*Л.В. Польова, Р.П. Загнибіда*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В статті розглянуто суть готельного господарства як важливої складової туристичної індустрії. Для успішного розвитку готельного бізнесу потрібні ретельний моніторинг конкурентного ринку, дослідження позитивних і негативних сторін своїх конкурентів. Готелям необхідно шукати кошти для зміцнення своїх позицій на ринку і приділяти особливу увагу аналізу і підвищенню конкурентоспроможності пропонованих послуг, використовувати міжнародний досвід формування власних конкурентних переваг, підвищуючи рівень конкурентоспроможності туристської галузі. Однак головним фактором успіху в конкуренції для готельного бізнесу є комплекс засобів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності.

Ключові слова: *готельне господарство, туризм, конкурентоспроможність, готельна індустрія, послуги.*

Вступ. Україна посідає одне з помітних місць в світі щодо наявності унікальних туристичних та курортно-рекреаційних ресурсів. Для обслуговування туристів задіяно лікувально-оздоровчі заклади, туристичні бази, готелі, мотелі і кемпінги. Матеріальна база, призначена для розміщення туристів, посідає одне з перших місць

під час формування туристичної індустрії, а якість проживання та відповідне обслуговування впливають на рівень туристичного сервісу.

Готельна індустрія включає цілий ряд послуг для туристів і визначає перспективи розвитку туризму в Україні. Готельні послуги будуються на принципах гостинності, що в свою чергу підвищує їхню роль у розвитку вітчизняного туризму, а також ставить вимоги до підготовки кадрів.

Для успішного розв'язання всього різноманіття завдань з обслуговування гостей персоналу готелів і туристських комплексів потрібно оволодіти професійними знаннями й постійно їх удосконалювати [3, с. 11].

Підприємства готельного господарства забезпечують розміщення та обслуговування гостей, які прижають для відпочинку, дозвілля, вирішення комерційних справ. Розміщення входить до складу будь-якої туристичної програми, незалежно від її тематичної спрямованості та тривалості. Значення готельного бізнесу в системі господарювання полягає також у тому, що ця галузь формує обсяг робіт для туризму, транспорту, роздрібною торгівлі, громадського харчування, страхування, культури та мистецтва, архітектури і проектування, екскурсійного обслуговування, рекламної індустрії [6, с. 173].

Тому саме готельне господарство має стрімко розвиватись, щоб збільшувати конкурентоспроможність туристичної індустрії.

Конкуренція являється головною рушійною силою економіки. Підприємство, яке функціонує на ринку готельних послуг стикається з численними перешкодами, які обумовлюють необхідність регулювати свою діяльність у відповідності до параметрів ринку, а також враховувати діяльність конкурентів [5, с.57].

Актуальність даної теми полягає в тому, що в даний час в нашій країні індустрія гостинності розвинена не належним чином. Рівень обслуговування туристів в підприємствах готельного господарства не відповідає світовому рівню. Підприємства готельного господарства потребують значного оновлення своїх послуг, щоб збільшувати конкурентоспроможність туристичної індустрії.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблемам туристичної індустрії присвячено роботи багатьох українських науковців. О.О. Бейдик, М.І. Долішній, О.О. Любіцева, Н.П. Крачило, М.П. Мальська, Я.Б. Олійник глибоко характеризують поняття «туризм» та «туристична індустрія», аналізуючи проблеми пов'язані з бізнесовими аспектами туризму, і сучасним станом розвитку туризму в Україні. Разом з тим, існує потреба у поглибленому дослідженні теоретичних аспектів розвитку готельного господарства, що впливає на конкурентоспроможність туристичної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність туристичної індустрії є ключем успіху даної

галузі, а вирішення проблеми конкурентоспроможності – найскладніше завдання, що вимагає узгодженої, цілеспрямованої роботи всіх рівнів. Заслугує на увагу той факт, що Україна має всі передумови для підвищення конкурентоспроможності в туристичній сфері. Серед них треба виділити такі: вигідне географічне розташування; розвинуту транспортну інфраструктуру; значний науково-технічний потенціал; наявність висококваліфікованих кадрів. Характерною рисою послуг, які пропонуються потенційним туристам в Україні, є їх структурне різноманіття.

З інтеграцією України до європейських стандартів постає питання про конкурентоспроможність вітчизняних послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках, де поруч з конкуренцією ринкових цін рівнозначно виступає конкуренція якості послуг.

Разом з тим існуюча туристична індустрія ще не відповідає вимогам міжнародних стандартів. Здебільшого у готелях України відсутні сучасні засоби зв'язку та комунікацій, конференц-зали з відповідною аудіовізуальною технікою та технічними засобами. Однак розвиток готельного господарства неможливий без сучасного обладнання і новітніх

технологій, про що нагадує девіз Всесвітньої туристської організації: «Технологія і природа – два актуальних аспекти розвитку туризму на початку двадцять першого століття». Це стосується насамперед інформаційних технологій, ефективних і надійних систем захисту, без чого неможливо досягти високого рівня якості послуг. Готельні послуги повинні змінюватись відповідно до потреб і запи-

тів клієнтів, що в свою чергу робить вітчизняні готелі конкурентоспроможними.

Сучасний готель повинен повністю відповідати сучасним європейським вимогам. Для успішного розвитку готельного бізнесу потрібно ретельного моніторингу конкурентного ринку, досліджуючи позитивні і негативні сторони своїх конкурентів. Виникнення нових готелів призводить до конкуренції даного бізнесу.

На сучасному етапі готельної індустрії виграє той, хто зумів правильно підійти до організації видів послуг, а також якості послуг. Крім того, зростають і вимоги клієнтів до готельного продукту, що в свою чергу сприяють тому, що готелі збільшують конкурентоспроможність послуг і галузі загалом.

На сьогодні в європейських країнах є дуже популярними так звані конгреси готельєрів, на яких збираються керівники готелів, адміністратори, а також персонал для того, щоб обговорити сучасні тенденції розвитку готельного бізнесу, обмінятись досвідом.

Товар, який пропонує готельна індустрія впливає на настрої клієнта, створюючи позитивне чи негативне ставлення клієнта до даного готелю. Тому, удосконалюючи якість послуг готель може підняти свій рівень конкурентоспроможності. Надаючи якісні послуги готель збільшує кількість постійних клієнтів, створюючи імідж серед користувачів даних послуг.

В сучасних умовах підприємства готельної індустрії не можуть використовувати тільки малоефективні методи, а повинні використовувати міжнародний досвід для формування

своїї конкурентоспроможності.

В готельній індустрії основна конкуренція розвивається в двох напрямках: корпоративній і індивідуальній. Корпоративний сектор особливу роль відіграє для бізнес-готелів. Що стосується індивідуального напрямку, то тут також потрібно з'ясувати механізм по якому приймають рішення іноземні туристи. Іноземці бачать інформацію про готель тільки із Інтернету. Зрозуміло, що жоден з туроператорів не стануть бронювати номер і невідомому готелі. В боротьбі за індивідуалів використовується механізм конкуренції по ціні, відношенню ціни/якості, наявності різних додаткових послуг, ресторану, можливості для активного відпочинку, СПА-центрів і ін.

На ринку існує як цінова конкуренція між готелями, так і якості послуг. Хоча цінова конкуренція є найбільш простою і короткотривалою, яка згодом переходить на конкуренцію якості.

Саме конкуренція якості дозволяє отримати задоволення клієнта. Тому що клієнт не буде пам'ятати скільки він заплатив за послугу, але низька якість послуг може зіпсувати настрої клієнта. Також ціни на послуги не можна знижувати до безконечності – закон самозбереження даного бізнесу не дозволить цього.

Конкурентоспроможність готельної індустрії залежить від великої кількості факторів:

1. Посилення конкуренції відбувається при збільшенні числа готелів, які можливо порівняти з точки зору розмірів і можливостей.

2. Конкурентна боротьба посилюється, коли попит на товар росте повільно.

3. Фактор сезонності туристичного бізнесу також посилюють конкуренцію між готелями, особливо цінову конкуренцію, спричинюючи їх використовувати систему скидок, щоб збільшити об'єм продаж.

4. Конкуренція стає непередбаченою, якщо збільшується розрив між готелями в області їх стратегії, кадрів, пріоритетів.

Однак збільшити конкурентоспроможність готелю на даний час є досить легко. Перш за все потрібно покращити якість надання послуг на всіх рівнях. Готель, в якому працюють енергійні і активні професіонали займають помітне місце на ринку, і якщо вони будуть підтримувати даний рівень якості, то їхня конкурентоспроможність буде збільшуватись.

Для збільшення конкурентоспроможності готелю потрібно також:

1. Удосконалення цінової політики готелю (використання різних систем скидок, орієнтування на кон'юнктуру ринку і інші макроекономічні фактори).

2. Удосконалення комунікаційної політики – тобто вони повинні працювати не тільки на конкретного клієнта, а на посередників (туроператори, тур агенти, засоби масової інформації), а також використання різних форм і видів реклами.

3. Удосконалення асортиментної політики з огляду на потреби ринку і клієнтів.

4. Підвищення кваліфікації персоналу.

5. Особливе місце в готельному господарстві займає харчування. Сукупні засоби від правильно налаштованої роботи ресторанного господарства збільшує доходи готелю на 40–60 %.

Висновки. Отже, готельне господарство є однією із складових туристичної індустрії. Матеріальна база призначена для розміщення туристів посідає одне з перших місць для конкурентоспроможності туристичної індустрії оскільки якість проживання і обслуговування впливають на рівень розвитку туризму України.

Сьогодні Україна зацікавлена у створенні конкурентоспроможного середовища, який здатний задовольнити потреби клієнтів не тільки внутрішніх, а й зовнішніх.

Однак головним фактором успіху в конкуренції для готельного бізнесу являється комплекс засобів спрямованих на підвищення конкурентоспроможності.

Досліджуючи проблему конкурентоспроможності туристичної індустрії, слід відмітити, що на сьогоднішній день відсутні дослідження, які дозволяють аналізувати реальну ситуацію готельної індустрії нашої країни. Крім того, статистичні дані не можуть бути об'єктивними, в зв'язку з тим, що недостатньо методичних статистичних досліджень готельної індустрії. Набір чинників, що визначають конкурентоспроможність готелю є настільки індивідуальним і своєрідним, що неможливо запропонувати єдину методику збору даних, їх обробки для дослідження рівня конкурентоспроможності на даному ринку.

Література

1. Джанджугазова Є.А. Маркетинг в індустрії гостинності / Е.А. Джанджугазова – М. : Академія, 2003. – 185 с.

2. Исмаев Д.К. Міжнародне готельне господарство: за матеріалами зару-

біжних публікацій / Д.К. Исмаев – М. : ВШТГ, 2000. – 86 с.

3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К. : Атерпрес, 2004 – 436 с.

4. Михеев А. Коментарии эксперта: обсуждаем повышение конкурентоспособности отелей / А. Михеев // Гостиничноо дело // [под. ред. ИД «Панорама» изд. «Индустрия гостеприимства и торговли»]. – 2013. – С. 17.

5. Рубін М. Формування конкурентних стратегій підприємства готельного бізнесу / М. Рубін // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку : Мат. VIII Міжнар. н.-п. конф. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – Вип. 8. – С. 57–62.

6. Шкапова О.М. Маркетинг послуг : навч. посіб. / О.М. Шкапова. – К. : Кондор, 2004. – 304 с.

7. Чудновський А.Д. Готельний та туристичний бізнес: Підручник. / А.Д. Чудновський. – М. : Асоціація авторів і видавців «Тандем» : Вид-во ЕКМОС, 2000. – 168 с.

Polyova L.V., Zagnybid R.P.
THE ROLE OF THE HOTEL BUSINESS IN INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF TOURISM INDUSTRY. The article deals with the hotel industry as an important component of the tourism industry. For the successful development of the hotel business a close monitoring competitive market, examining the advantages and disadvantages of their competitors are needed. In modern conditions hotel industry enterprises can not only use ineffective methods, they should use international experience to form their competitiveness. Hotel companies need to seek funds to strengthen their market position and pay special at-

tention to the analysis and improvement of the competitiveness of services, using international experience form their own competitive advantages, increasing the competitiveness of the tourism industry. To increase the competitiveness of the hotel is the pretty easy now. First of all, the quality of service delivery at all levels shold be improved. However, the key factor for success in the competition for the hotel business is a set of tools aimed at improving competitiveness.

Keywords: hospitality, tourism, competitiveness, hotel industry services.

Полевая Л.В., Загныбіда Р.П.
РОЛЬ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА В УВЕЛИЧЕНИИ УРОВНЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ. В статье рассмотрена сущность гостиничного хозяйства как важной составляющей туристической индустрии. Для успешного развития гостиничного бизнеса нужны тщательный мониторинг конкурентного рынка, исследование положительных и отрицательных сторон своих конкурентов. Гостиничным предприятиям необходимо искать средства для укрепления своих позиций на рынке и уделять особое внимание анализу и повышению конкурентоспособности предлагаемых услуг, использовать международный опыт формирования собственных конкурентных преимуществ, повышая уровень конкурентоспособности туристской отрасли.

Ключевые слова: гостиничное хозяйство, туризм, конкурентоспособность, гостиничная индустрия, услуги.

УДК 630*.165.5

**РЕКРЕАЦІЙНІ НАВАНТАЖЕННЯ НА ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ОПТИМІЗАЦІЇ**

(на прикладі рекреаційного комплексу «Буковель»)

І.Ф. Калуцький, Л.В. Ковальська, А.Ю. Рак

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

В статті приведено результати аналізу проблем, які виникають в лісових біогеоценозах при будівництві великих рекреаційних комплексів типу «Буковель». Вплив призводить до інтенсивного росту рекреаційних навантажень на природні ландшафти, це висуває на чільне місце вимогу комплексного вирішення проблеми співіснування суспільства і природи. Вразливість гірських екосистем висуває вимоги до користувачів рекреаційного лісокористування здійснення запобіжних заходів, які б унеможлилювали негативного впливу на навколишнє середовище. При будівництві зазначених комплексів вирубується значні площі високопродуктивних лісових насаджень, що само по собі впливає на лісові екосистеми негативно. Прорубка просік порушила цілісність лісових масивів, що зумовило появу оголених стін лісу великої протяжності, знизило стійкість деревостанів, створивши потенційну загрозу виникнення площинної, лінійної і внутрішньої ґрунтової ерозії. У даній роботі запропоновано ряд ефективних лісівничо-технологічних заходів із збереження і відтворення лісів, зменшення негативних впливів на лісове середовище.

Ключові слова: рекреація, рекреаційні навантаження, вітровалоне-

безпечність, гірськолижні траси, коренева система, прогнозування.

Стрімкий розвиток туризму як в світі, так і в Україні призводить до інтенсивного росту рекреаційних навантажень на природні ландшафти, це висуває на чільне місце вимогу комплексного вирішення проблеми співіснування суспільства і природи. Першочерговим її завданням є збереження та раціональне використання лісів, як найпотужнішого фактора, що сприяє стабілізації та посиленню стійкості природних екосистем до різнобічного антропогенного впливу. На противагу ресурсному значенню лісових екосистем, останнім часом все більше уваги приділяється їх рекреаційному використанню. В цьому аспекті неоцінену вартість мають гірські ліси Карпат.

Постановка проблеми. Аналіз існуючих даних з оптимізації та стабілізації екологічних процесів у довкіллі вказує на те, що вирішення цієї проблеми можливе лише при комплексному дослідженні впливу на стан середовища всіх компонентів ландшафту та визначенні на підставі цього оптимального співвідношення їх параметрів. Розробка заходів оптимізації рекреаційного лісокористування, які б передбачали збереження

екологічно стійких ландшафтів внаслідок раціонального використання лісів для рекреації та посилення їх позитивного впливу на навколишнє середовище є надзвичайно важливою та актуальною проблемою.

Мета роботи. Проаналізувати результати впливу створення великих рекреаційних комплексів на лісові біогеоценози як наслідок значних рекреаційних навантажень. Запропонувати заходи для пом'якшення такого впливу при створенні в Карпатах подібних рекреаційних комплексів. Збереження при цьому атрактивних ландшафтів не зменшуючи при цьому площі лісів.

Аналіз публікацій і досліджень. Дослідження ряду вчених, зокрема Голубця М.А. (2001), Стойка С.М. (1977), Середіна В.І., Парпана В.І. (1988), Фурдичка О.І. (2002), Боброва Р.В. (1977), Тарасова А.І. (1986), Бондаренка В.Д. (1994), Гаврусевича А.М. (1980) засвідчують, що при надмірному впливі рекреаційного лісокористування на природні комплекси, призводить до порушення процесів обміну речовин і енергії, порушення взаємозв'язків між компонентами середовища. Відбувається так звана рекреаційна дигресія.

При тому змінюється не тільки характер фітоценозу, його склад і будова, але і напрямок його розвитку. Будь який рослинний комплекс, який один раз виведений з свого природного, корінного стану під дією зовнішніх чинників, як відомо, старається повернутися до попереднього стану. Постійна дія рекреаційних навантажень міняє цю тенденцію на протилежну.

Безперервно зростаючий процес залучення все більшої кількості людей в рекреаційне лісокористування обумовлює постійне розширення території, що охоплена рекреаційною діяльністю. Інтенсифікація використання території веде до підвищення рівня впливу рекреантів на довкілля. Тому виникла необхідність оптимізації рекреаційних навантажень на природні комплекси з метою попередження їх деградації і збереження комфортних умов рекреаційної діяльності.

Суттєвий вплив на довкілля створюють великі рекреаційні комплекси, які останнім часом будуються у Карпатах і за прогнозами фахівців в недалекому майбутньому найдуть поширення.

Результати досліджень. У 2001 р. на території Полянницького лісництва розпочато спорудження великого сучасного рекреаційно-спортивного комплексу «Буковель». Проектом його розвитку передбачено будівництво житлово-комерційної інфраструктури для розміщення 20 тис. чоловік, 22-х пасажирсько-транспортних канатних доріг загальною довжиною близько 55 км та гірськолижних трас протяжністю близько 118 км., під розміщення комплексу передбачено зайняти 570 га земель лісового фонду лісництва.

Прорубка трас шириною 15-110 м порушило цілісність лісових масивів, зумовило появу оголених стін лісу великої протяжності, підвищило вітровалонебезпечність деревостанів, зростаючих на міжтрасових територіях, створило потенційну загрозу ви-

никнення площинної, лінійної і внутрішньогрунтової ерозії.

Виникла необхідність вивчення та проведення аналізу впливу інфраструктури рекреаційного комплексу «Буковель» на ліси Полянницького лісництва і розробити заходи щодо пом'якшення, мінімізації або попередження у їх функціонуванні негативних змін.

Завдання досліджень включало цілий комплекс проблем в тому числі:

- вивчення лісівничо-таксаційних показників деревостанів;
- визначення впливу прорубки трас під витяги і лижні спуски на вітровалостійкість та вітровалонебезпечність окремих деревостанів і лісових масивів;
- прогнозування імовірності наступних вітровалів;
- дослідження процесів природного відновлення насаджень;
- вивчення стану і життєвості деревостанів;
- дослідження впливу гірськолижних трас та трас під крісельно-бугельні витяги на компоненти лісових насаджень та процеси в них;
- розробка лісівничо-технологічних заходів із збереження та відтворення лісових насаджень, зменшення негативних впливів на лісове середовище.

В ході досліджень детально вивчались лісівничо-таксаційні характеристики деревостанів, розвиток підліску, природного поновлення та трав'яного покриву, поширення фітохвороб та ентомошкідників, вітровальність деревостанів та вплив на ці компоненти і процеси прорубаних

гірськолижних трас і трас для канатних витягів.

Тимчасові пробні площі закладали за загальноприйнятими у лісівництві методиками (ОСТ 59-69-83). У відповідності з ними відбирали модельні дерева і здійснювали аналіз їх росту, за винятком обчислення об'єму окремих секцій стовбурів. Його визначали за складною формулою Губерта, тобто на основі обчислення об'єму усіченого конуса.

Визначення вітровалонебезпечності лісових ділянок, проявів вітровальності деревостанів та імовірності виникнення вітровалів визначали за методиками І.Ф. Калуцького [3].

Для вивчення природного поновлення деревних порід на пробних площах закладали в геометричному порядку серію площадок розміром 4м². На них за методикою М.М. Горшеніна вивчали склад, вік, стан, кількість самосіву і підросту. На цих же площадках виявляли видовий склад і проективне вкриття трав'яного покриву.

Діелектричні показники тканин дерев (імпеданс і поляризаційну ємність) визначали приладом Ф 4320, використовуючи методичні рекомендації Г.Т. Криницького.

Комп'ютерна обробка даних здійснювалася із застосуванням оригінального програмного забезпечення.

Створення потужної інфраструктури гірськолижного комплексу буде мати вплив в тій чи іншій мірі на лісові природні комплекси всієї території верхньої частини р. Прутець Полянницький, орієнтовна площа якої складає 2 тис. га.

У даний час в Поляницькому лісництві основною лісоутворюючою породою є смерека. Яка займає площу 3816 га або 96,6 %, і представлена, головним чином, молодняками і середньовіковими насадженнями переважно штучного походження. В межах лісництва смерека, займаючи домінуюче положення, на основній частині території повністю відповідає типам лісорослинних умов – в основному вологим суsumerечинам і смеречинам та найбільш поширеним типам лісу – вологій буково-ялицевій суsumerечині та вологій буково-ялицевій смеречині.

В межах задіяної під комплекс території переважають лісові насадження створені штучним шляхом в повоєнні роки, у вигляді монодомінантних культур на зрубках і місцях сильних вітровалів. Такі монодомінантні смерекові деревостани мають понижено життєвість і можуть масово уражатися опеньком осіннім, кореневою губкою та іншими фітохворобами, а також ентомошкідниками. Для попередження та уникнення негативних процесів у смеречниках, зростаючих на території комплексу, необхідно їх поступово переформувати у мішані різновікові насадження з участю ялиці та листяних порід – бука, явора, в'яза тощо.

Нами проаналізовано велику кількість літературних джерел щодо розвитку та використання гірськолижних курортів за майже 100-літній період в Альпах та Кордильєрах (США), а також Польщі (Татранського парку народного). Дослідженням впливу гірськолижних трас на приле-

глі ліси займалися багато дослідників з різних країн.

Прокладання кризь лісові масиви широких безлісних лижних трас створюють сприятливу ситуацію для виникнення вітровалів лісу, негативний також вплив гірськолижних курортів на довкілля проявляється у посиленні ерозійних процесів, деградації рослинного покриву та тваринного світу.

Негативний вплив на довкілля має також використання штучного снігу. Шум снігових гармат відлякує багатьох представників фауни, скорочує строк вегетації рослин, посилює водну ерозію ґрунту, особливо на схилах, де було проведено планування поверхні ґрунту.

Аналіз вітровальності деревостанів. Вивчення вітровалів лісу як природного стихійного лиха базується на визнанні в якості першопричинних основних вітровалотвірних факторів, фізико-географічної природи в їх макрометеорологічному вияві. Вияв будь якого вітровалу відбувається після створення певної вітровалонебезпечної ситуації як і її подальший екстремальний розвиток. Ступінь вітровалонебезпечної ситуації зумовлюється комплексом абіотичних, біотичних і антропогенних факторів середовища. Провідними серед абіотичних факторів є вітровий режим, характер випадання і кількість атмосферних опадів.

У групі біотичних факторів, що зумовлюють вітровалонебезпечність ситуації провідне місце займають особливості лісівничо-таксаційних аспектів деревостанів, які є похідними від ґрунтового-кліматичних умов і

формуються в даному природно-історичному аспекті під впливом потужної антропопресії. Кожний конкретний випадок вітровалу, поруч і в поєднанні з абіотичними факторами, зумовлює лісівничо-біологічний стан відповідної лісопокритої площі або даного окремого деревостану.

Вплив господарської діяльності, особливо будівництво доріг, трас газо- і нафтопроводів, ліній електропередач та прорубка трас під рекреаційні споруди підвищує вітровалонебезпечність деревостанів.

Суцільні рубки повністю нищать даний деревостан, руйнуючи тим самим цілісність лісового покриття місцевості. Утворена вирубка є фактором, який впливає на концентрацію вітрових потоків повітря, що негативно відбивається на сусідніх деревостанах. Проведені без врахування особливостей і ступеня вітровалонебезпечних ситуацій суцільні рубки можуть істотно сприяти вияву вітровалів [4].

Як вважає проф. Руднев, раптове збільшення освітленості дерев великого віку, що виникає в результаті рубки лісу, приводить до різкого ослаблення дерев на узліссях. Зміна при вирубуванні освітленості, вологості, температури повітря і ґрунтів в деяких місцях є причиною розмноження короїдів (особливо при накопленні вітровальної неприбраної деревини). Дуже важливо враховувати місцеві кліматичні і орографічні особливості кожного лісового господарства. В суцільних лісових насадженнях вітер швидко затухає, не проникаючи в них глибше, ніж на 100–200 м, або обхо-

дить його [3].

Негативний вплив вітру на деревостан проявляється при швидкості 15 м/с і більше. Для району Ворохтянського держлісгоспу характерні вітри значно більшої сили (до 35 м/с), особливо в зимово-весняний (січень-березень) і пізньо-осінній (листопад) періоди. Вітровал стається в тому випадку, коли сила вітру, що діє на крону перевищує силу щеплення коренів з ґрунтом. Найбільше піддаються вітровалу дерева з поверхневою кореневою системою.

В умовах багатих свіжих і вологих ґрунтів Карпат смерека створює дуже поверхневу систему, основна кількість коренів сконцентрована в 20-сантиметровому шарі ґрунту, в підстилаючих каменистих шарах ріст їх різко скорочується (на території Поляницького лісництва буро гірсько-лісові ґрунти складають 90 %).

Поверхнева коренева система мало сприяє вітростійкості смерекових насаджень на пологих схилах і підніжжях гір, особливо враховуючи велику парусність густо шпилькових крон дерев. В горах на каменистих схилах і вершинах хребтів смерека частіше піддається вітровалу та бурелому в наслідок розвитку стовбурних гнилей від кореневої губки і більш міцного щеплення коренів смереки з каменистими гірськими ґрунтами [4].

Вітровали 1965 і 1966 рр. спостерігалися в тих же районах де вони були в 1964 р. (тоді в Карпатах було звалено 3,8 млн. м³). У Ворохтянському лісокомбінаті одна третя вітровалів мали місце на північних схилах і майже четверта частина – на західних

схилах. У межах лісництва можуть бути як вітровалонебезпечні, так і затишні схили.

На північно-східних схилах основного вододільного хребта. У верхів'ях Прута (приток Прутеть), обох Бистриць 3–4 липня 1964 р. були суцільно вивалені з корінням смерекові і букові насадження віком 80–120 років; ділянки суцільного вітровалу місцями перевищували 40 га (Поляницьке лісництво). Ліс був повалений на висотах 900–1000 м переважно на східних схилах стрімкістю 16–25° [5].

Вивчаючи прояви вітровальності на території Поляницького лісництва Ворохтянського держлісгоспу за останні 50 років виявлено, що значні площі лісових насаджень неодноразово піддавалися негативній дії сильних вітрів і наводнень, які в більшості випадків приводили до появи суцільних і часткових вітровалів.

Явище вітровальності, ще більше підсилюється в зв'язку з прорубкою трас, створенням відкритих місць, що сприяють вільному переміщенню повітряних мас, які при цьому розвивають велику швидкість. Це ще більше ускладнюється тим, що значні площі лісництва зайняті смерековими лісами.

Спеціалісти, які проводили ґрунтово-лісотипологічне обстеження встановили, що частіше вітровалам піддаються чисті смерекові насадження при відсутності в їх складі листяних (бука, явора) і більш вітростійких шпилькових порід (ялиця, кедр) [7].

Значно менше вітровалів виявлено в змішаних насадженнях, де, крім смереки, в складі деревостанів були

ялиця і бук.

Районування вітровалонебезпечності. Використовуючи методику районування [3] для визначення ступеня вітровалонебезпечності ділянок, що межують з трасами прорубаними для лижних спусків та витягів рекреаційного комплексу «Буковель» ми, на підставі інтегрованих індексів висот і експозицій схилів, виявили ступінь їх вітровалонебезпечності. Із запропонованої методики де передбачено 6 районів вітровалонебезпечності (1 район – вітровалонебезпечність особливо висока, 2 район – вітровалонебезпечність дуже висока, 3 район – вітровалонебезпечність висока, 4 район – вітровалонебезпечність середня, 5 район – вітровалонебезпечність низька, 6 район – вітровалонебезпечність незначна) на території дослідження, де вже прорубано траси (дослідження проводились на ділянках на глибину 150 м від стіни траси), виявлено в основному ділянки з низькою і середньою вітровалонебезпечністю і тільки окремі ділянки з незначною та високою вітровалонебезпечністю.

Ділянок з дуже високою і особливо високою вітровалонебезпечністю не виявлено, які б знаходилися в межах досліджень.

Ділянки з високою вітровалонебезпечністю: квартал 8 – 7 ділянок, квартал 16 – дві, квартал 19 – одна, квартал 5 – п'ять, квартал 22 – три, квартал 21 – одна ділянка.

Ділянки з середньою вітровалонебезпечністю: квартал 24 – 6 ділянок, квартал 22 – три, квартал 17 – п'ять, квартал 9 – дві, квартал 17 – дві, квартал 16 – п'ять, квартал 6 – вісім, квар-

тал 8 п'ять, квартал 5 – одна, квартал 22 – дві, квартал 19 – дві, квартал 16 – дві, квартал 15 – чотири ділянки.

Всі інші ділянки лісових насаджень, що межують з трасами віднесені, відповідно з даною методикою, до районів з незначною і низькою вітровалонебезпечністю (рис. 1). Таким чином 3,9 % ділянок біогалявини і дороги де вітровалонебезпечність відсутня, 5,9 % ділянок де вітровалонебезпечність незначна, 42,5 % ділянок з низькою вітровалонебезпечністю, 31,4 % ділянок де вітровалонебезпечність середня і 16,3 % ділянок з високою вітровалонебезпечністю.

Імовірність виникнення вітровалів. Ступінь вітровалоімовірності (прогностична оцінка можливості пошкодження даного деревостану або групи деревостанів у наступному періоді підвищеної вітровалонебезпечної ситуації) визначаємо за середньозваженим показником вітровалонебезпечності деревостанів даного лісництва з відповідним виділенням ступенів вітровалоімовірності окремих ділянок.

Перманентність вітровалів локального типу зумовлює поступове нарощування інтенсивності пошкоджень лісу з кожною наступною вітровалонебезпечною ситуацією. Тому вітровалонебезпечність ділянок лісу, раніше пошкоджених вітровалами, буде нерівноцінна залежно від інтенсивності попереднього пошкодження. У свою чергу ця інтенсивність залежить від характеру вивалу дерев і варіює в межах від поодиноких повалених дерев до вивалів куртинами досить значних розмірів

Для значної території лісопокритої площі (лісництва) тобто для територіальних типів перманентності, показник, що характеризує інтегрований (середньо-виважений) ступінь вітровалонебезпечності (Квн. сер. вив.), визначаємо за формулою [3]:

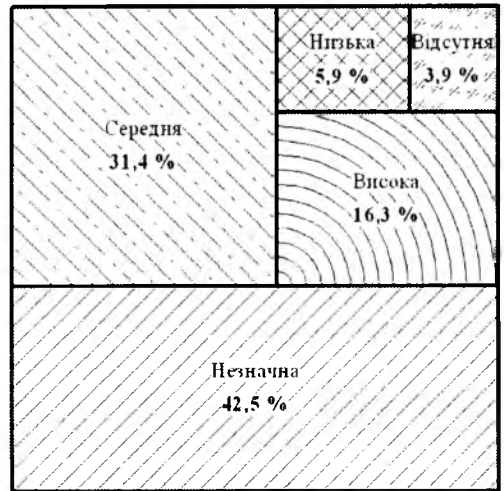

Рис. 1. Ступінь вітровалонебезпечності лісових ділянок в районі будівництва рекреаційного комплексу «Буковель».

$$\text{Квн. сер. вив} = K1 S1 + K2 S2 + K3 S3 + K4 S4$$

$$\sum S1-4$$

де:

K1-4 – відповідні індекси коефіцієнтів вітровалонебезпечності 0.5;

S1-4 – площі деревостанів з даним коефіцієнтом вітровалонебезпечності;

$\sum S1-4$ – сумарна площа лісів лісництва.

$$\text{Квн. сер. вив.} = \frac{0.5 \times 4261}{4261} = 0.5$$

Отже, середньозважений ступінь вітровалонебезпечності лісових ділянок для Полянницького лісництва до-

рівнює 0,5.

Приймаючи до уваги попередню інформацію про вітровали які мали місце на території лісництва в попередні періоди значення Квн. сер. вив приймаємо рівним 0,7.

Враховуючи господарську діяльність на території лісництва (проведення суцільних рубок, вибіркових санітарних рубок, будівництво доріг, прорубка трас під лінії електропередач та трас рекреаційного призначення) вираховуємо ступінь вітровалонебезпечності з врахуванням антропогенного впливу, в цілому, на лісові насадження лісництва за формулою:

$$K_{\text{вн}} = \frac{K_{\text{в}} (S - S_{\text{с.р.}} - S_{\text{в.с.р.}} - S_{\text{т.}} - S_{\text{д.}})}{S} + \frac{K_{\text{а}} (S_{\text{с.р.}} I_{\text{с.р.}} + S_{\text{в.с.р.}} I_{\text{в.с.р.}} + S_{\text{т.}} I_{\text{т.}} + S_{\text{д.}} I_{\text{д.}})}{S}$$

$$\frac{0,7(4261 - 304 - 293 - 251 - 1)}{4261} + \frac{0,7(4261 \cdot 1,3 + 293 \cdot 1,4 + 251 \cdot 2,7 + 1 \cdot 2,7)}{4261}$$

$$= 0,4 + 0,3 = 0,7$$

де:

Квн – показник вітровалонебезпечності регіону (лісництва) – 0,7;

S – площа лісництва (покрита лісом) – 4261 га;

С.р. , Св.с.р., Ст., Сд. – площі на яких спостерігається вплив антропогенних факторів (С.р.=304 га; Св.с.р.=293 га; Ст=251 га; Сд.=1 га)

I с.р. , I в.с.р., I т., I д. – табличні значення індексів вітровалонебезпечності антропогенних заходів (I с.р.=1,3; I в.с.р = 1,4; I т = 2,7; I д = 2,7.)

Підставивши значення відповідних показників вираховуємо Квн. рег=0,7. Таким чином, ступінь вітровалонебезпечності насаджень Полянницького лісництва з врахуванням антропогенної діяльності (як господарської діяльності самого лісництва так і будівництва рекреаційного

комплексу «Буковель» та інших організацій, що працюють та працювали на території лісництва) дорівнює 0,7.

По шкалі визначення прогностичної оцінки ймовірності та інтенсивності наступного вітровалу [3] находимо, що при значенні індексу К від 0,51–0,7 прояв наступного вітровалу майже неминучий з інтенсивністю 71–90 %.

Як видно з проведених досліджень в районі Полянницького лісництва склалася складна вітровалонебезпечна ситуація. Приймаючи до уваги вітровали, які значної інтенсивності, мали місце і в попередні періоди назріла необхідність підвищення стійкості лісових насаджень до значних вітрових навантажень імовірність яких існує.

Заходи з проти вітровального захисту лісових насаджень. Інтенсивна господарська діяльність, зокрема проведення суцільних рубок, прорубування трас лижних спусків та витягів, проведення вибіркових санітарних рубань, будівництво доріг створюють вітровалонебезпечну ситуацію на багатьох ділянках лісового фонду. Водночас лісівнича наука і практика дають можливість для тих чи інших конкретних умов господарювання запропонувати ряд заходів щодо пом'якшення вітровалонебезпечної ситуації, збереження і навіть покращення вітровалостійкості лісових насаджень. Для території туристичного комплексу «Буковель» найбільш доступними будуть такі вітровалопом'якшуючі та вітровалопереджуючі заходи:

- проведення попередньої про-

гностичної оцінки лісових ділянок на вітровалонебезпечність і вилучення площ насаджень для прорубування трас на схилах з високою, дуже високою та особливо високою вітровалонебезпечністю;

- зменшення ширини лижних трас – вона повинна встановлюватися з урахуванням вітровалостійкості межуючих лісових масивів;

- вирощування вітровалостійких мішаних деревостанів із хвойних і листяних порід;

- вилучення з головного користування і заборона використання для вирубання трас лісових площ, які можуть виконувати чи виконують функції вітровалозахисних смуг;

- припинення поступових та прохідних рубок у насадженнях із високою вітровалонебезпечністю та обмеження їх проведення в деревостанах з середньою вітровалонебезпечністю;

- максимальне використання природного насінневого поновлення для відтворення лісостанів;

- створення лісових культур гніздовим способом з формуванням змішаних біогруп та рослинних угруповань з хвойно-листяних порід;

- забезпечення надійного укорінення сіянців і саджанців деревних порід і формування в них добре розвинутої кореневої системи;

- формування узлісь вздовж гірськолижних трас, пасажирсько-транспортних, канатних і шосейних доріг та по краях лісових насаджень, що оточують компоненти спеціальної інфраструктури туристичного комплексу;

- проведення протиерозійних робіт з метою попередження площинної, лінійної і внутрішньогрунтової ерозії, оголення кореневих систем деревних порід і зниження міцності їх зчіплювання з ґрунтом;

- створення системи моніторингу вітровалів у лісостанах Поляницького лісництва.

Одним із найбільш важливих заходів попередження вітровальності деревостанів є формування узлісь вздовж їх границь із безлісими площами. Проведені нами дослідження в цьому напрямку дозволили виявити характерні особливості природних процесів формування узлісь на території туристичного комплексу «Буковель».

Нами запропоновано узлісся різних форм і породного складу при формуванні їх у різних за віком деревостанах.

Висновки. Розвиток туристичних гірськолижних комплексів у Карпатах є актуальним і перспективним. З їх створенням одночасно вирішується ряд соціальних, економічних та екологічних проблем регіону.

Функціонування таких комплексів при правильній науково обґрунтованій їх організації не приносить суттєвої шкоди доквіллю чи інтересам місцевого населення та не викликає професійних захворювань. Водночас вони сприяють розвитку економічних, господарських і культурних зв'язків карпатського краю з іншими регіонами і великими містами, забезпечують надходження інвестицій, розширюють можливості працевлаштування значної кількості місцевих

жителів, створюють сприятливі умови для культурно-освітнього розвитку та оздоровлення як рекреантів, так і місцевого населення, значно покращують соціально-економічну інфраструктуру території, підвищують благополуччя і рівень життя гірських жителів.

Разом з тим прорубування трас під лижні спуски та витяги, будівництво технічних споруд, доріг і житлово-комерційної інфраструктури туристичного комплексу «Буковель» порушило цілісність лісових масивів та функціонально-структурну збалансованість території, зумовило появу оголених стін лісу великої протяжності, підвищило вітровалонебезпечність деревостанів на міжтрасових площах, створило потенційну загрозу виникнення площинної, лінійної і внутрішньогрунтової ерозії, грибних епіфітотій та масового розмноження ентомошкідників.

Для підвищення біологічної стійкості лісових насаджень у зоні дії туристичного комплексу «Буковель», зменшення загрози виникнення в них грибних епіфітотій і масового розмноження комах-ксилофагів, покращення вітровалостійкості деревостанів і попередження всихання лісових угруповань на міжтрасових територіях, потрібно розробити і здійснити ряд комплексних лісгосподарських заходів, максимально спрямованих на підвищення саморегуляції в лісових масивах та постійне відтворення здорового молодого покоління лісу. В першу чергу, в умовах рекреаційного комплексу необхідно відмовитись від традиційних методів ведення лі-

сового господарства і перейти на вибіркову систему господарювання, наближену до процесів, що проходять у природному лісі. Вона передбачає вирощування різновікових мішаних деревостанів з багатоярусною вертикальною структурою на основі природного насінневого поновлення.

Особливу увагу необхідно приділяти природному насінневному поновленню деревних порід у вікнах (гніздах), створюваних в процесі проведення рубок головного користування. При відсутності природного поновлення, незадовільному його проходженні або при наявності у вікнах лише самосіву і підросту смереки потрібно створювати часткові культури за участю, в першу чергу, листяних порід - бука, явора, в'яза, берези, горобини. Доцільною є також домішка ялиці білої, сосни кедрової. Участь смереки в складі підросту і майбутніх мішаних деревостанів не повинна перевищувати 30 % від загальної кількості молодих деревець або загального запасу насаджень.

Здійснення запроектованого комплексу лісівничо-технологічних заходів забезпечуватиме сталий розвиток лісових екосистем і попереджуватиме виникнення критичних ситуацій в зоні дії туристичного комплексу «Буковель», максимально мінімізує, а в ряді випадків ліквідує його негативний вплив на довкілля.

Література

1. Бондаренко В.Д. Узлісся : Екологія, функції та формування / В.Д. Бондаренко, О.І. Фурдичко. – Львів : Астериск, 1993. –231 с.
2. Калінін М.И. Оценка ветроваль-

ной опасности в еловых лесах Карпат / М.И. Калинин // Лесоведение. – 1991. – № 2. – С. 59–66.

3. Калуцький І.Ф. Вітровали на північно-східному макросхилі в Українських Карпатах / І.Ф. Калуцький. – Львів : Манускрипт, 1998. – 201 с.

4. Калуцький І.Ф. Лісівничо-екологічна суть вітровалів та методологія її пізнання / І.Ф. Калуцький // Наукові основи ведення сталого лісового господарства : Мат. міжнар. н.-п. конф. / Укр. гріліс. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 129–132.

5. Перехрест С.М. Шкідливі стихійні явища в Українських Карпатах та засоби боротьби з ними / С.М. Перехрест, С.Г. Кочубей, О.М. Печковська. – К. : Наукова думка, 1971. – 199 с.

6. Прох Л.З. Ветровалы леса и штормовые ветры в Украинских Карпатах / Л.З. Прох. – Обнинск, 1976. – 79 с.

7. Отчет по лесотипологическому обследованию Ворохтянского лесокомбината объединения «Прикарпатлес» / Московское специализированное лесостроительное предприятие. – Москва, 1983. – 180 с.

8. Zajaczkowski Jan. Problemy nodowlanego zagospodarowania lasu w warunkach zagrożenia przez wiatr / Jan Zajaczkowski // Gospodarka lesna na obszarach kliskowych. – Szklarska Poreba, 2005. – S. 5–17.

Kalutsky I.F., Kovalska L.V., Rak A.Ju. RECREATIONAL LOAD OF THE FOREST SYSTEMS AND THE WAYS OF ITS OPTIMIZATION (on the example of the recreational complex «Bukovel»). The article deals with the analysis of the problems arising in the forest biogeocenosis by building large recreational complexes like «Bukovel». The influence causes the intensive growth of the recreational load

on the natural landscapes that draws the complex solution of the nature and the society coexistence problem on the leading position. The mountain ecosystems vulnerability causes the necessity for recreational forest users to work out some preventive measures making the negative influence on the environment impossible. In the process of building the mentioned complexes the great areas of highly productive forest plantations are cut down, it affects the forest ecosystems. In the article there has been analyzed the influence of cutting down the forest for the skiing runs of the complex on the appearance of the windfalls in the forest plantations. The cuttings in the forests have damaged the forest area integrity, causing the appearing of the long uncovered forest walls and decreasing the stability of the forest stands, making potential threat of the rise of linear erosion, surface erosion and internally soil erosion. In the article there has been offered a range of effective forest-technological measures for the preservation and restoration of the forests, lowering the negative influence on the environment.

Keywords: recreation, recreational load, windfall danger, skiing runs, root-age, forecasting.

Калуцький І.Ф., Ковальська Л.В., Рак А.Ю. РЕКРЕАЦІОННІ НАГРУЗКИ НА ЛЕСНІ ЕКОСИСТЕМИ І ПУТИ ЇХ ОПТИМІЗАЦІЇ (на прикладі рекреаційного комплексу «Буковель»). В статті проаналізовано проблеми, що виникають в лісних біогеоценозах при будівництві великих

рекреационных комплексов типа «Буківель». Влияние их строительства приводит к интенсивному росту рекреационных нагрузок на природные ландшафты, что выдвигает на главное место требование комплексного решения проблемы сосуществования общества и природы. Уязвимость горных экосистем выдвигает требования к пользователям рекреационного лесопользования осуществления предупредительных мероприятий, исключающих негативное влияние на окружающую среду. При строительстве таких комплексов вырубается значительные площади высокопродуктивных лесных насаждений, это само по себе влияет на лесные экосистемы негативно. Прорубка просек нарушила целостность лесных массивов, обусловила появление открытых стен леса большой протяженности, снизила устойчивость древостоев, создав потенциальную угрозу возникновения площадной, линейной и внутри грунтовой эрозии. Данной работой предложено ряд эффективных лесоводственно-технологических мероприятий по охране и воспроизведению лесов, уменьшению негативных влияний на лесную среду.

Ключевые слова: рекреация, рекреационные нагрузки, ветровалоопасность, горнолыжные трассы, корневая система, прогнозирование.

УДК 37.013.41:379.85

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА
ЗАСОБАМИ ТУРИЗМУ****Ю.М. Бойчук**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглянуто туристичні засоби, що яскраво впливають на розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку. Вступ дитини до школи зумовлює новий етап у її особистісному зростанні, а тому особливо важливим є зосередження педагога на особистісно-зорієнтованому навчанні, серед якого особливе місце займає дитячий туризм. За його допомогою у дітей відбувається розвиток надзвичайно важливих особистісних якостей, як от працелюбство, чесність, формується почуття відповідальності та навички роботи в колективі.

На сторінках статті визначено та узагальнено оптимальні умови формування особистості дитини молодшого шкільного віку (6–7 до 9–10 років). Визначено найважливіші методи та засоби формування індивіда під впливом суб'єктів та об'єктів туристичної галузі. Розвиток особистості дитини за допомогою туризму реалізується через комплексний підхід до виховання молодших школярів, що базується на цілісності навчального, виховного та пізнавального процесів.

Ключові слова: туризм, екскурсія, особистісний розвиток, молодший шкільний вік, особистість.

Вступ. Розвиток особистості набуває першочергового значення як для окремої людини, так і для су-

спільства загалом. Підрастаюче покоління, а особливо молодші школярі, є дуже вразливим до зовнішніх подразників. Тому важливим для педагога є зосередження уваги дитини на найбільш необхідному об'єкті. Діти молодшого шкільного віку сприймають зовнішній світ по особливому. Їм властиве швидке запам'ятовування та безпомилкове відтворення побачених подій. Екскурсії, ознайомлення з природою, походи розширюють кругозір дитини, сприяють кращому засвоєнню теоретичного матеріалу.

Виклад матеріалу. Серед різноманітних засобів, що сприяють формуванню нової людини, особливе місце належить туризму і краєзнавству, які посідають міцні позиції в навчально-виховному процесі в школі, профтехучилищі, у позашкільних та дошкільних установах, що здійснюють роботу з дітьми за місцем проживання, у сімейному вихованні. По-ставлені завдання у справі виховання молодого покоління туризм і краєзнавство вирішують за допомогою специфічного змісту, форм і методів. Пов'язано це з тим, що туризм і краєзнавство в сучасному їх розумінні – це фізичний розвиток, оздоровлення і пізнання навколишньої дійсності, формування цінних духовних якостей особистості.

Передовий педагогічний досвід показує, що виховання молоді

в туристсько-краєзнавчій діяльності успішно вирішується за умови комплексного підходу до цієї проблеми. Це означає, що процес виховання дітей тим ефективніший, чим повніше відображені в туристсько-краєзнавчій діяльності принципи педагогіки, науково обґрунтовані її зміст і методи. Експериментальні методики, розроблені з урахуванням комплексного підходу до проблеми виховання, дозволили створити систему цілорічної туристсько-краєзнавчої діяльності гуртків, загонів і груп, організованих на принципах самоврядування з використанням туристсько-краєзнавчих посад. Основу системи складають туристсько-краєзнавчі цикли, послідовна реалізація яких дає можливість вести виховну роботу безперервно і цілеспрямовано, що в кінцевому підсумку значно посилює її ефект [2, с. 200].

Туризм є важливою віхою у розвитку особистості молодшого школяра, так як являє собою сукупність заходів ознайомлення з рідним краєм, культурними та історичними пам'ятками, природними багатствами Батьківщини та усього світу. Експерсії, походи, поїздки та інші засоби туризму сприяють розширенню та закріпленню знань учнів. Теоретичні знання реалізуються на практиці саме завдяки туризму. Діти вчать самостійно виконувати практичні завдання, працювати з документами, узагальнювати матеріал, а це суттєво впливає на розвиток мислення молодшого школяра та особистість в цілому. Особливо необхідним для дітей у особистісному розвитку є зародження та поступова

самореалізація особистості. Дитина в туристичному процесі вчиться відстоювати свою думку, допомагати в організації та проведенні туристичної діяльності, вчиться допомагати ближнім та розвиває почуття відповідальності за особисті дії.

Перебудова загальноосвітньої і професійної школи спрямована на вдосконалення всієї справи навчання і виховання молоді, її підготовки до самостійного трудового життя. Вона ставить перед учителем вимоги щодо оптимального поєднання форм, засобів і методів педагогічного впливу на учнів, пробудження в них стійкого інтересу до пізнання світу. Одним з напрямів підвищення ефективності навчально-виховного процесу є туристично-краєзнавча робота.

Туризм – це не тільки фізичний розвиток, бадьорість і працездатність, а й відмінний засіб виховання у дітей цілеспрямованості, зібраності, прагнення до пізнання. Експерсії і туристські походи відіграють важливу роль у формуванні дитячого колективу, виховують в учнів самостійність, підвищують їх відповідальність за доручену їм справу [3, с. 3–4].

Молодший шкільний вік (з 6–7 до 9–10 років) визначається важливою подією в житті дитини – вступом до школи. Навчальна діяльність потребує розвитку високих психічних функцій – мимовільної уваги, пам'яті, уяви. Увага, пам'ять, уява молодшого школяра уже набуває самостійності – дитина вчиться володіти спеціальними діями, які дають можливість зосередитись на навчальній діяльності, зберігати в пам'яті побачене чи почу-

те, уявити собі щось, що виходить за межі сприйнятого раніше.

У віці 7–11 років дитина починає розуміти, що вона являє собою певну особистість, яка безумовно розвивається під впливом соціуму. Вона знає, що повинна вчитися і в процесі навчання змінювати себе. Самосвідомість дитини інтенсивно розвивається, а її структура укріплюється, наповнюючись новими ціннісними орієнтаціями [5].

Розвиток абстрактної думки спирається на конкретні уявлення. Оскільки першим ступенем пізнання є чуттєве сприйняття явищ навколишнього світу, то основне призначення туристично-краєзнавчої роботи полягає в тому, щоб пов'язати чуттєве сприйняття з абстрактною думкою. Коли діти вивчають, наприклад, як або досліджують джерело і безпосередньо бачать об'єкти, що вивчаються, можуть протягом певного часу спостерігати за руйнівною дією води і заглибленням яру, то вони можуть встановити чинники, які сприяють утворенню яру. На основі власних спостережень діти роблять відповідні висновки та узагальнення. Матеріал, добутий у процесі туристично-краєзнавчої роботи, поживляє урок, робить його цікавим, допомагає учням краще засвоїти наукові поняття і терміни, розширює і поглиблює їх світосприйняття, прищеплює вміння активно впливати на середовище. Туристично-краєзнавчий матеріал дає змогу вчителю при викладанні йти від загального до часткового та від часткового шляхом аналізу знову повертатися до загального, але вже

збагаченого конкретними знаннями. Використання такого матеріалу – ефективний засіб зв'язку навчання географії з життям, трудовою діяльністю місцевого населення, засіб активізації пізнавальної діяльності школярів у процесі навчання та підвищення його виховного значення [3, с. 4–5].

Для визначення розумового розвитку дитини застосували ряд таких показників функціонального стану центральної нервової системи, як рівень розумової працездатності, стійкість довільної уваги, обсяг пам'яті. Проведені дослідження показали наявність тенденції до підвищення навчальної активності, зростання стійкості уваги та об'єму пам'яті після активного відпочинку (туристичні поїздки з батьками у вихідні) у школярів експериментальної групи. Зокрема, рівень навчальної активності зріс на 21,3 %, стійкість уваги на 9,6 %, об'єм зорової пам'яті на 11,3 % серед учнів, які провели вихідний день в туристичному поході разом із батьками.

Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, при застосуванні засобів туризму використовують різноманітні заняття: ігрові, сюжетно-рольові, заняття-змагання, прогулянки, природознавчі прогулянки. Крім того, цікавими для дітей є туристські свята, які можуть організовуватись у вигляді прогулянок-походів, фізкультурні розваги з туристичним спрямуванням. Природне середовище, дух змагань формують позитивні емоції у школярів, які породжують бажання рухової активності [2, с. 87–88].

Дитячий туризм дає змогу фор-

мувати особистісні якості дитини, зокрема сприяє формуванню здатності прогнозувати результати власної діяльності та поведінки, створює умови для розвитку прагнення пізнавати навколишній світ, самих себе, свої можливості.

Особливість шкільного природничого краєзнавства полягає в проектуванні таких педагогічних методик, використанні таких форм і методів пізнання місцевої природи, які можуть сприяти гармонізації стосунків особистості з природним середовищем, забезпечити задоволення освітніх потреб учнів, розвиток їхньої ціннісно-мотиваційної сфери, стимулювання й реалізацію духовного і творчого потенціалу школярів, розвиток їх психофізичних ресурсів, зміцнення здоров'я, задоволення потреб у професійному визнанні [2, с. 151].

Екскурсії та походи по рідному краю є однією з важливих форм розширення та закріплення знань учнів, вони викликають потяг школярів до вивчення рідного краю. Значущість туристично-краєзнавчої роботи полягає насамперед у тому, що через неї можна здійснити один з головних принципів навчання і виховання — принцип єдності теорії і практики, зв'язку навчання з життям. Теоретичні знання, здобуті в школі під час походів та екскурсій, дістають практичне застосування (пошуки корисних копалин, вивчення ґрунтів, метеорологічні та гідрологічні спостереження для потреб промисловості, сільського господарства і транспорту, збирання лікарських та інших цінних дикорослих, рослин, вирощування

саджанців плодкових дерев, догляд за сільськогосподарськими культурами та за молодняком, збирання врожаю, боротьба з ерозією ґрунтів і шкідниками ланів, проведення різних меліоративних заходів тощо). Самостійно виконуючи практичні завдання, школярі вчаться систематизувати матеріал, робити записи, складати конспекти, працювати з документами. Такі вправи розвивають мислення та творчу думку дітей. А це вдається легше здійснювати саме на екскурсіях і в туристських походах по рідному краю через практичну участь дітей у суспільно-корисній праці.

У походах діти привчаються до самообслуговування, виробляють потрібні в житті навички та вміння, допомагають один одному, раціонально і організовано культурно проводять свій відпочинок, зміцнюють здоров'я, виховують силу волі, високі моральні якості.

Екскурсії і туристські походи відіграють важливу роль у формуванні дитячого колективу, виховують в учнів самостійність, підвищують їх відповідальність за доручену справу. У сформованому в походах дитячому колективі з високим моральним ґартом слабкий стає сильнішим, боязкий – сміливішим, байдужий чуйнішим, ледар не може уникнути праці. У згуртованому єдиною метою колективі діти розкривають свої душевні якості, в них викристалізуються найкращі риси характеру.

Багатогранне і різноманітне життя рідного краю дає вчителю невичерпне джерело наочного матеріалу для навчання та виховання дітей. Це

допомагає цікаво подавати новий матеріал, поєднуючи теорію з практикою. Учні в своїх відповідях для підкріплення певного теоретичного положення наводять конкретні факти й приклади, почерпнуті під час екскурсій і туристських походів [3, с. 3–4].

У процесі навчання здійснюється розвиток в учнів пізнавальних процесів, який характеризується кількісними та якісними їх змінами. Вони виявляються зокрема в розвитку сприймання. Кількісні зміни полягають у зростанні швидкості перебігу процесу сприймання, у збільшенні числа сприйнятих об'єктів, розширенні обсягу їх запам'ятовування тощо. Якісні зміни являють собою певні перетворення структури сприймання, виникнення нових його особливостей, які знаменують собою піднесення його пізнавальної ефективності.

У молодших школярів сприймання стає більш довільним, цілеспрямованим і категорійним процесом. Сприймаючи нові для них предмети і явища, учні прагнуть відносити їх до певної категорії об'єктів. Особливості сприймання молодших школярів виявляються у виконанні завдань на вибір об'єктів з певної їх сукупності. Вибираючи предмети, вони орієнтуються здебільшого на їх колір та форму. В одних випадках за характерну ознаку предмета вони беруть форму, а в інших – колір (Є.І. Ігнат'єв). Чим старші учні початкових класів, тим більша роль у їх сприйманні належить формі. Зростає і точність розрізнення форм предметів. Молодші шко-

лярі широко використовують форму для впізнання і порівняння предметів навіть у тих випадках, коли вони не знають назви форми. Зростання обізнаності учнів з назвами форм (трикутник, чотирикутник, круг тощо) відіграє важливу роль у розвитку точності і повноти сприймання.

У молодших школярів суттєво змінюється зоровий і дотиковий вибір заданої фігури серед інших фігур, про що свідчить зменшення часу, потрібного на зоровий і дотиковий їх пошук. У першокласників трапляються труднощі в сприйманні форми та її відображенні. Деякі з них допускають помилки в зображенні фігур, написанні букв чи цифр. У перші тижні навчання 12,3 % першокласників «перевернуто» пишуть цифру 6; 10,6 % – букву Я; 19,2 % – букву Б. Більшість цих дітей відчуває труднощі і в сприйманні розміщення предметів у просторі (О.В. Скрипченко). Спостереігається, що в одних дітей швидко проходять такі особливості у сприйманні і відтворенні об'єктів, а в деяких вони впливають на труднощі у письмі і читанні. Частина таких дітей відноситься або до групи учнів з дисграфією (з надмірними труднощами в оволодінні письмом), або до групи дітей з дислексією (з надмірними труднощами в оволодінні читанням). Але не тільки згадані особливості сприймання і відтворення об'єктів визначають дітей-дисграфіків і дислексиків. Спостереження показують, що таких дітей ні в якому разі не можна зараховувати до розумово відсталих. Г. Крайг та інші наводять багато фактів, коли з таких дітей виростили видат-

ні особистості Наприклад, Т. Елісон, Х.К. Андерсен та багато інших у молодших І частково у середніх класах зараховувались до дислексиків. Велика кількість таких дітей у процесі переборення труднощів читали хоч і повільно, але вдумливо, набували віри у свої сили і ставали видатними особистостями [1].

Немає необхідності доводити, що економічний і культурний потенціал держави значно залежить від стану туристської індустрії. В цьому значенні держава зацікавлена в розвитку як туризму, так і туристської освітньо-педагогічної парадигми, надання цим сферам пріоритетної державної значущості.

Суспільне значення туризму в освітньо-педагогічному розрізі визначається тим, наскільки вдається лобювати освітні пріоритети туристської індустрії у вищих державних інстанціях. Це єдиний моральний різновид лобювання, що допускається в демократичному суспільстві. Він вимагає не тільки створення достатньо вагомих суспільних організацій, орієнтованих на розв'язання різноманітних, невідкладних для суспільства, освітніх програм із туризму, але і прямого входу в владу найкомпетентніших представників цієї сфери.

Особистісне значення туристської освіти виявляється в індивідуально мотивованому і стимулюючому ставленні особистості до власної освіченості. Як зазначає академік Кремень В.Г., «для сучасного суспільства буде характерний тип людини, в особистості якої сформоване активне позитивне ставлення: до планети Земля,

до Вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї, до надбань матеріальної і духовної культури». У вихованні такої людини необхідно поєднувати в розумних межах орієнтацію на особистісні інтереси та інтереси суспільства, інших людей, навчати правильно обирати життєві цілі, уникаючи крайнощів як колективізму, так й індивідуалізму.

В обґрунтуванні перспектив розвитку туристології в контексті педагогіки як на стратегічному, так і на тактичному рівнях неможливо без єдності державної, суспільної та особистісної складових, їх системної, інтегрованої сутності. Передумови розробки педагогіки туризму окреслюються на основі врахування таких фактів і обставин:

- глибокого розуміння туризму як визначального чинника соціальної і культурної інтеграції, як прояву та інструменту зростаючої культурної взаємодії, засобу самовдосконалення особистості, про що свідчать матеріали ВТО, міжнародних форумів;

- усвідомлення усіма державами потреби інтеграції зусиль міжнародної туристської спільноти для сталого розвитку туризму;

- необхідність удосконалення технології галузі, що створює сприятливі передумови для нарощення потужностей індустрії туризму;

- появи нових програм розвитку туризму, розробки оригінальних концепцій соціально-економічного зростання, охорони навколишнього середовища, в яких декларуються завдання туризму;

• Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р., та прийнятим Верховною Радою України Закону «Про туризм» (18 листопада 2003 р.);

• розробки проекту Концепції підготовки працівників туристичної галузі [7].

Висновки. Результати проведеного дослідження дають можливість зробити наступні висновки: виховання особистості дітей молодшого шкільного віку повинне бути завжди зосереджене та спрямоване на пристосування їх до умов навколишнього середовища. У світі сучасного розвитку новітніх технологій надзвичайно важливим є те, що люди не повинні забувати свого первісного походження з природи та навколишнього світу. Дітям молодшого шкільного віку це є особливо необхідним, адже їм потрібно розвивати любов до природи, оточуючого середовища рідного краю та навколишніх земель, цікавість до пізнання світу, що існує навколо нас. Одним із основних дієвих засобів виховання та формування особистості молодших школярів є туризм. Він допомагає розвиватись дитині фізично, морально, виховує у неї цілеспрямованість, зібраність, прагнення до пізнання, навчає переносити труднощі, піклуватися про інших та допомагати їм, бути рішучим та впевненим у собі. Екскурсії, туристичні подорожі, походи, як засоби туризму, сприяють спортивному розвитку, зміцненню здоров'я молоді, ознайомлюють з історичним минулим рідного краю та

інших регіонів. Під впливом екскурсій та походів формується дитячий колектив, розвиваються навички самостійно приймати рішення, формується сила волі дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долінська, З.В. Огороднійчук [та ін.]. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с. – Режим доступу : <http://medbib.in.ua/vikova-pedagogichna-psihologiya.html>.
2. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 20. – 592 с.
3. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм : Навч. посіб. / М.П. Крачило. – К. : Вища школа, 1994. – 141 с.
4. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм : Навч. посіб. / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ, 2010. – 200 с.
5. Мухіна В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В.С. Мухіна. – Москва : АCADEMIA, 1999. – 456 с. – Режим доступу : http://www.goldbiblioteca.ru/online_psihologiya/online_psistr8/758.php
6. Ожгібесов В.М. Виховання туризмом. Розповіді педагогів-позашкільників : [Електронний ресурс] / В.М. Ожгібесов. – Житомир : Полісся, 2008. – Режим доступу : tourlib.net/books_ukr/ozhibesov.htm
7. Педагогіка туризму : Навч. посібник для студентів ВНЗ / [За ред. проф. Федорченка В.К., проф. Фоменко Н.А., доц. Скрипник М.І., доц. Цехмістрової Г.С.]. – К. : Видавничий дім «Слово», 2004. – 296 с.
8. Ягупов В.В. Педагогіка : Навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

Boyчук J.M. THE FORMATION OF THE JUNIOR PUPILS' PERSONALITY BY MEANS OF TOURISM.

The article deals with the means of tourism that strongly influence the development of a child of a primary school age. The admission of a child to school leads to a new phase in its personal growth, and therefore especially important for a teacher is to focus on the personality-oriented education, among which a special place is occupied by a children's tourism. With its help the children's development of extremely important personal qualities such as hard work and honesty are occurred, and a sense of responsibility and skills to work in a team are formed. The pages of the article generalize the optimum conditions of the formation of the child of primary school age (6-7, 9-10 years). The most important methods and tools for the formation of the individual under the influence of the subjects and objects of tourism are determined. Personality development of children by tourism is realized through the comprehensive approach to the education of younger pupils based on of the integrity of educational and cognitive processes. Personal development becomes of paramount importance both for the individual and for the society as a whole. Rising generation especially the younger students is very sensitive to external stimuli. Therefore it is important for a teacher to focus on the child's most necessary object. Children of the primary school age perceive the external world in a special way.

Keywords: tourism, excursion personal development, primary school age, personality.

Бойчук Ю.М. ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА СРЕДСТВАМИ ТУРИЗМА.

Рассмотрены туристические средства, которые ярко влияют на развитие личности ребенка младшего школьного возраста. Поступление ребенка в школу приводит к новому этапу в его личностном росте, поэтому особенно важным является сосредоточенность педагога на личностно-ориентированном обучении, среди которого особое место занимает детский туризм. С его помощью у детей происходит развитие важнейших личностных качеств, таких как трудолюбие, честность, формируется чувство ответственности и навыки работы в коллективе. На страницах статьи определены и обобщены оптимальные условия формирования личности ребенка младшего школьного возраста (6-7 до 9-10 лет). Определены важнейшие методы и средства формирования индивида под влиянием субъектов и объектов туристической отрасли. Развитие личности ребенка с помощью туризма реализуется через комплексный подход к воспитанию младших школьников, который заключается в целостности учебного, воспитательного и познавательного процессов.

Ключевые слова: туризм, экскурсия, личностное развитие, младший школьный возраст, личность.

УДК 81'243:378.147

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ
ТУРИЗМУ ТА СЕРВІСУ***Н.І. Савчук*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розкрито підходи до організації навчання іноземної мови майбутніх фахівців сфери туризму та готельного господарства, вказано на можливі шляхи використання закордонного досвіду викладання в Україні.

Показано, що сучасні умови життя сприяють активному розвитку туристської індустрії та сфери сервісу. Зростаючий попит на надання якісних туристських і готельних послуг, а також послуг сфери обслуговування визначає необхідність у кваліфікованих фахівцях.

Наголошено, що випускники ВНЗ повинні володіти теоретичними знаннями, практичними навичками за обраними напрямками навчання, готовністю до вирішення професійних завдань у відповідних видах професійної діяльності, а також загальнокультурними і професійними компетенціями.

У результаті вивчення іноземних мов студенти повинні володіти уміннями отримання інформації із зарубіжних джерел; використовувати знання іноземних мов у професійній діяльності; володіти основами ділових комунікацій і мовного етикету; а також повинні знати культуру і традиції країн, мови яких ми вивчаємо. Такі вимоги до володіння

іноземними мовами випускниками немовних ВНЗ включають необхідність обов'язкового врахування специфіки майбутньої професійної діяльності, визначають сучасні напрямки в галузі викладання іноземних мов.

Доведено, що вимоги до володіння іноземними мовами випускниками немовних вузів, включають необхідність обов'язкового врахування специфіки майбутньої професійної діяльності, визначають сучасні напрямки в галузі викладання іноземних мов.

Наголошено, що іноземна мова сьогодні є не просто однією з вузівських дисциплін, а необхідною складовою професійної підготовки. Вивчення на формування професійно-значущих якостей і всебічний розвиток особистості студента. Навчання іноземних мов на основі професійно-орієнтованого підходу, комплексне застосування активних методів та інтерактивних технологій навчання мають професійну значущість змісту навчання, сприятимуть формуванню компетентних фахівців у галузі туризму та сервісу.

Ключові слова: іноземна мова, комунікативна компетенція, професійна компетенція, міжкультурні комунікації.

Актуальність дослідження. Сучасні умови життя сприяють активному розвитку туристської індустрії та сфери сервісу. Зростаючий попит на надання якісних туристських і готельних послуг, а також послуг сфери обслуговування визначає необхідність у кваліфікованих фахівцях. Випускники вузу повинні володіти теоретичними знаннями, практичними навичками за обраними напрямками навчання, готовністю до вирішення професійних завдань у відповідних видах професійної діяльності, а також загальнокультурними і професійними компетенціями.

Основний зміст статті. Особливе становище в палітрі необхідних професійних якостей фахівця в галузі туризму та сервісу займає знання іноземних мов (далі – ІМ). Все гостріше відчувається потреба у фахівцях, здатних і готових вступати в міжособистісні та ділові комунікації з представниками інших країн і культур, здатних вирішувати професійні завдання в умовах іншомовного спілкування. Однак досить часто випускники немовних спеціальностей університетів виявляють низький рівень володіння іноземною мовою, не націлені використовувати його в ситуаціях спілкування, пов'язаних з професійною діяльністю. Слабка мовна підготовка випускників впливає на їх професійну адаптацію і є перешкодою при влаштуванні на роботу.

Сьогодні у великих готельних і туристських компаніях володіння однією або декількома іноземними мовами – необхідна вимога до претендента. Таким чином, очевидною

необхідністю спеціальної підготовки студентів до професійно-орієнтованого спілкування іноземною мовою, що передбачає формування іншомовних комунікативних умінь з метою вирішення професійних завдань. В немовних вузах навчання іноземної мови з урахуванням майбутньої професії набуває сьогодні пріоритетного значення. Випускники, які навчаються за напрямками підготовки «Туризм» повинні володіти усною та письмовою комунікацією з іноземних мов, готовністю до роботи в іншомовному середовищі і міжкультурної комунікації у майбутній професійній діяльності. Крім того, повинна приділятися увага формуванню поваги і толерантності по відношенню до культури та звичаїв інших країн і народів, терпимого ставлення до національних, расових, конфесійних відмінностей.

В результаті вивчення іноземних мов студенти повинні володіти вміннями отримання інформації із зарубіжних джерел; використовувати знання іноземних мов у професійній діяльності; володіти основами ділових комунікацій і мовного етикету; а також повинні знати культуру і традиції країн, мови яких ми вивчаємо. Такі вимоги до володіння іноземними мовами випускниками немовних вузів, включають необхідність обов'язкового врахування специфіки майбутньої професійної діяльності, визначають сучасні напрямки в галузі викладання іноземних мов.

Основною метою вважаємо розвиток іншомовної комунікативної компетенції та професійної компетенції, яка передбачає здатність студента

організовувати свою іншомовну діяльність адекватно до ситуацій професійного спілкування. Очевидно, що під час навчання іноземних мов пріоритетне значення надається професійно-орієнтованому підходу. Під професійно-орієнтованим розуміємо навчання, засноване на урахуванні потреб студентів, зумовлених особливостями майбутньої професії. Професійно-орієнтований підхід у навчанні іноземної передбачає формування у студентів здатності іншомовного спілкування в конкретних професійних, ділових, наукових сферах і ситуаціях з урахуванням особливостей професійного мислення, при організації мотиваційно-спонукальної і орієнтовно-дослідницької діяльності [5, с. 21]. Слід зазначити, що процес навчання іноземним мовам орієнтований не тільки на читання літератури за фахом, розвиток умінь орієнтуватися в потоці професійної інформації, а й засвоєння спеціальної лексики та термінології.

Дуже важливим є розвиток комунікативних навичок у певних професійних ситуаціях, здібностей обмінюватися інформацією на зрозумілому реципієнтам рівні, тобто бути ефективним учасником міжкультурної комунікації, що для фахівців в області сервісу і туризму є особливо актуальним. Професійно-орієнтоване спілкування передбачає взаємодію представників різних культур у сфері професійної комунікації. Воно спрямоване на успішне вирішення задач професійно значущих для учасників спілкування шляхом досягнення взаєморозуміння [3]. У ході навчання

іноземним мовам необхідно приділяти увагу розвитку вмінь налагодження і підтримки діалогу, здібностей висловити свою точку зору з певних проблем (користуючись доступними засобами ІМ), аргументувати свої доводи, а також вмінню слухати і чути партнера по спілкуванню, розпізнавати і адекватно інтерпретувати інтенціональні позиції співрозмовника. Ефективність комунікації залежить від здатності партнерів зрозуміти інтенціональну спрямованість співрозмовник тексту, а також донести свої смисли до нього. Від умінь «увійти» в ситуацію партнера по спілкуванню залежить досягнення смислового контакту, який є в основі повноцінних діалогічних відносин і визначає успішність здійснення професійно-орієнтованого спілкування іноземною мовою.

Навчання майбутніх фахівців в галузі туризму та сервісу стратегіям професійної комунікативної взаємодії, адекватній мовній поведінці, ефективному впливу на партнера передбачає розвиток навичок ідентифікації та породження текстів мовних моделей, що використовуються в ситуаціях професійного спілкування. Це досягається за допомогою використання продуктивних освітніх технологій та активних методів навчання ІМ, відмітними особливостями яких є: вищий ступінь свідомості та активізації мислення, сприйняття і поведінки студентів; високий ступінь залученості в процес навчання і обов'язковість взаємодії навчання між собою; високий рівень мотивації і творчості в навчанні; ефективність

розвитку професійно-прикладних навчочок в стислі терміни [5, с. 57].

Навчання іноземних мов в сучасних умовах проходить на інтерактивній основі, що передбачає організацію інтенціональної діалогової взаємодії викладача та студентів, студентів у групах. Це відбувається за допомогою моделювання ситуацій реального професійного спілкування, створення умов, максимально наближених до діяльності фахівця в галузі туризму та сервісу. У створюваних ситуаціях професійного характеру необхідно звертати увагу на моделювання соціального та предметного змісту майбутньої професійної діяльності, що допоможе студентам усвідомити її сутність, вимоги до професіонала, подумки побудувати образ фахівця, здатного ефективно виконувати поставлені завдання, співвіднести його з образом власного «Я» і розробити стратегію дій, спрямовану на досягнення бажаного результату.

До основних видів роботи відносимо розігрування комунікативних ситуацій, обговорення професійно значущих питань, дискусії, а також рольові ігри, драматизації, інтерв'ю. Освоєнню ІМ професійного спілкування сприяє використання методу проектів і презентацій. Застосування технології інтерактивного навчання розвиває здібності студентів самостійно переносити раніше набуті знання в нову ситуацію, знаходити варіанти вирішення поставленої проблеми, застосовувати раніше засвоєні способи діяльності для її вирішення, вчитися налагоджувати діалогічні відносини з партнерами в рамках професійної

комунікації. Взаємодії студентів що обмежуються завчанням і відтворенням вже готових, представлених у навчальних посібниках діалогів і ситуацій, педагогічно малоефективні. Особливо, якщо при цьому домінує установка на емоційно-сміслову нейтральність висловлювань, якщо навчаються фізично і статусно фіксовані в просторі навчальної аудиторії, якщо в ході взаємодії не знаходять реалізації інші засоби спілкування, включаючи контакт очей, імпліцитні смисли, інтонаційний лад, паузи, темп, тембр голосу і невербальні компоненти мови.

При організації рольових ігор, драматизацій, симуляцій комунікативних ситуацій (наприклад, бесіда з клієнтами в офісі туристської фірми, бронювання туру, бронювання номера в готелі, вирішення можливих проблем в готелі і ін.) Слід приділяти увагу не тільки відпрацюванню необхідних граматичних структур і лексичних одиниць, але і роз'ясненню оптимальних в даних ситуаціях мовних тактик, створенню можливого сценарію комунікації. При відборі змісту навчання ІМ в рамках професійно-орієнтованого підходу слід враховувати основні цілі навчання ІМ студентів напрямів «Туризм» і «Сервіс». Матеріал повинен бути цікавий навчати з професійної точки зору, сприяти підготовці до майбутньої професійної діяльності та подальшого професійного розвитку. Матеріал повинен давати студентам сучасне уявлення про досліджувані сфери, про професійні обов'язки фахівців, давати визначення та основні поняття

туризму, гостинності та сфери сервісу, інформацію країнознавчого і соціокультурного характеру.

У змісті навчання ІМ повинні обов'язково відображати сучасний стан та напрямки розвитку туристської індустрії та сфери сервісу в Україні та світі. У процесі навчання ІМ велика увага приділяється роботі з текстами як джерелами необхідних лексичних і термінологічних одиниць, а також новітньої інформації за профілем професійної підготовки. Оскільки метою навчання є формування у майбутнього фахівця здатності використовувати іноземну мову як інструмент реального спілкування в полікультурному суспільному просторі, то тексти повинні мати автентичний характер. Це оригінальні тексти, створені для реальних умов спілкування, а не для вузько витлумачених навчальних ситуацій, цінні в пізнавальному відношенні і відображають особливості професії, життя і культури країни досліджуваної мови. Корисно використовувати прагматичні тексти, статті з журналів і газет, ресурси Інтернету. Варто приділяти увагу не тільки завданням на розуміння змісту тексту (наприклад, відповіді на питання за змістом тексту; визначення відповідності наведених висловлювань змістом тексту; складання таблиць або схем з утримання тексту; передача змісту тексту і т.д.), але і завданням творчого характеру, що дозволять зрозуміти основну ідею тексту, інтерпретувати інтенціональний посыл автора тексту, висловити власне бачення проблеми, своє ставлення до проблем, представлених в тексті.

До таких завдань можуть ставитися передтекстові завдання (наприклад, обговорення питань, що стосуються теми тексту, прогнозування змісту тексту за заголовком, фотографіям, картинкам і ін.) Завдання після прочитання тексту (передати короткий зміст тексту і висловити власне розуміння основної ідеї тексту; висловити своє ставлення до наявної в тексті проблеми; обговорити порушені проблеми ширше, не тільки в рамках міститься в тексті інформації, знайти додаткові матеріали з проблеми і т.д.). Ефективним способом розвитку навичок спілкування є організація обговорень актуальних проблем, що мають значення для професійного та особистісного становлення навчання. Обговорення можуть ґрунтуватися на інтерпретації текстів і статей, які зачіпають актуальні професійні проблеми. Викладачем також можуть складатися питання для обговорення. Такі питання зазвичай не передбачають однозначних відповідей, спонукаючи до різнобічного розгляду зачепленої проблеми і відкривають можливості для обміну думками в даному напрямку. Окрім питань можна використовувати завдання, де необхідно висловити згоду / незгоду з наведеними висловлюваннями, представити свою інтерпретацію висловлювань, обґрунтувати своє ставлення до обговорюваної проблеми, провести обговорення в мікрогрупах, скласти монолог з теми і т.д. У процесі обговорень і дискусій стикаються, зіставляються різноманітні ціннісно-сміслові установки, ціннісні позиції. У студентів формується досвід публічної аргументації

власної точки зору, досвід вслухання в аргументацію партнерів зі спілкування, досвід прийняття чужої ціннісно-сислової позиції, досвід групової взаємодії, співпраці в пошуку оптимального рішення та ін. Використання у процесі навчання проектних завдань є ще одним ефективним інтерактивним інструментом формування професійних умінь і особистісних якостей майбутніх фахівців.

Проектна технологія заснована на ідеї взаємодії студентів у групі, в ході якої вони беруть на себе індивідуальну та колективну відповідальність у вирішенні навчальних завдань. Застосування проектної технології створює умови для взаємодії і співпраці викладача і студентів, студентів між собою, дозволяє «активізувати навчально-пізнавальну діяльність і активізувати студента як суб'єкта даної діяльності, реалізувати його особистісний потенціал» [4, с. 124], виробити навички роботи в команді. Проектна технологія передбачає вирішення певної проблеми, її детальну розробку і спрямована на отримання та презентацію результату, який можна застосувати в реальній практичній діяльності. Для досягнення бажаних результатів в ході проектної діяльності студентам необхідно самостійно мислити, використовувати міжпредметні зв'язки, залучаючи для цього знання з різних областей, свій особистий досвід, необхідне вміння прогнозувати результати різних варіантів вирішення проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. З різноманітних видів проектів доцільним видається виконання проектних за-

вдань, що мають професійну спрямованість і становлять для студентів професійний інтерес (наприклад, підготовка та презентація проектів фірм і компаній сфери обслуговування, розробка рекламних проектів туристських компаній, просування туристської продукції, розробка маршрутів турів, організація та проведення екскурсій та ін.). Результати виконаної роботи оформляються у вигляді презентацій з використанням комп'ютерних технологій.

Висновки. Іноземна мова сьогодні є не просто однією з вузівських дисциплін, а необхідною складовою професійної підготовки. Вивчення на формування професійно-значущих якостей і всебічний розвиток особистості студента. Навчання іноземних мов на основі професійно-орієнтованого підходу, комплексне застосування активних методів та інтерактивних технологій навчання, має професійну значущість змісту навчання, що сприятимуть формуванню компетентних фахівців у галузі туризму та сервісу.

Література

1. Федеральний державний освітній стандарт вищої професійної освіти за напрямом підготовки 100100 «Сервіс» (кваліфікація (ступінь) «бакалавр»). <http://мінобрнауки.рф/> > > Федеральний державний освітній стандарт вищої професійної освіти за напрямом підготовки 100400 «Туризм» (кваліфікація (ступінь) «бакалавр»). <http://мінобрнауки.рф/>

2. Ионова А. М. Методика обучения профессионально ориентированному устному общению студентов бакалавриата на основе лингвокультурологического подхода (направление подготовки 031900 «Международные отношения») : авто-

реф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (иностраный язык) / Анна Михайловна ИONOVA ; Московский городской педагогический университет. – М., 2012. – 21 с.

3. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык : Пособие для учителей / Н.Ф. Коряковцева. – М. : АРКТИ, 2002. – 176 с.

4. Образцов П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов : Учебное пособие / П.И. Образцов, О.Ю. Иванова ; под ред. П.И. Образцова. – Орел : ОГУ, 2005. – 114 с.

Savchuk N.I. ORGANIZATION OF PROFESSIONALLY-ORIENTED FOREIGN LANGUAGE TEACHING OF FEATURE PROFESSIONALS OF THE SPHERE OF TOURISM AND SERVICE.

The article deals with the approaches to foreign language teaching of the future professionals of the sphere of tourism and hotel industry. The possible ways of international experience application of teaching in Ukraine are indicated.

It has been shown that modern living conditions promote the development of the industry of tourism and service. The growing demand for the providing of quality tourism and hotel services determines the need for the qualified specialists.

The article emphasizes the fact that high school graduates should possess theoretical knowledge, practical skills of selected areas of training, preparedness for solution of professional tasks in corresponding types of professional activities as well as general cultural and

professional competences.

As a result of study of foreign languages, students should possess the skills of obtaining information from foreign sources; using knowledge of foreign languages in professional activity; possessing the basics of business communication and language etiquette; and should know the culture and traditions of the countries whose languages we study. These requirements for foreign language command by the graduates of non-language universities, include the need for obligatory consideration of the specificity of future professional activity, identify modern trends in the teaching of foreign languages.

We prove that the requirements for the command of foreign languages by the graduates of non-language universities include the need for obligatory consideration of the specificity of future professional activity, identify modern trends in the teaching of foreign languages.

We stress that the foreign language today is not just one of the high school subjects but is a compulsory part of professional training to form professionally-relevant skills and universal development of the student's personality. Learning of foreign languages based on the professionally-oriented approach, complex use of active and interactive technologies of learning have professional significance of learning content that will promote the formation of competent professionals in the sphere of tourism and service.

Keywords: foreign language, communicative competence, professional competence, intercultural communication.

Савчук Н.І. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРИЄНТОВАНОГО ОБУЧЕННЯ ІНОЗЕМНОМУ ЯЗЫКУ БУДУЩИХ СПЕЦІАЛІСТІВ СФЕРИ ТУРИЗМА І СЕРВІСА.

В статті розкрито підходи к організації об-учення іноземному мові будучих спеціалістів сфери туризму і гостиничного господарства і вказано на можливі шляхи використання зарубіжного досвіду викладання в Україні.

Показано, що сучасні умови життя сприяють активному розвитку туристської індустрії і сфери сервісу. Рістущий запит на надання якісних туристських і гостиничних послуг, а також послуг сфери обслуговування визначає необхідність в кваліфікованих спеціалістах.

Відмічено, що випускники вузу повинні мати теоретичні знання, практичними навичками по вибраним напрямкам навчання, готовністю к вирішенню професійних завдань в відповідних видах професійної діяльності, а також загальнокультурними і професійними компетенціями.

В результаті вивчення іноземних мов студенти повинні володіти навичками отримання інформації з зарубіжних джерел; використовувати знання іноземних мов в професійній діяльності; володіти основами ділових комунікацій і мовного етикету; а також повинні знати культуру і традиції країн, мови яких ми вивчаємо. Такі вимоги к володінню іноземними мовами випускниками

неязыковых вузов, включают необходимость обязательного учета специфики будущей профессиональной деятельности, определяют современные направления в области преподавания иностранных языков.

Доказано, что требования к владению иностранными языками выпускниками неязыковых вузов включают необходимость обязательного учета специфики будущей профессиональной деятельности, определяют современные направления в области преподавания иностранных языков. Отмечено, что иностранный язык сегодня является не просто одной из вузовских дисциплин, а необходимой составляющей профессиональной подготовки. Изучение на формирование профессионально значимых качеств и всестороннее развитие личности студента.

Обучение иностранным языкам на основе профессионально-ориентированного подхода, комплексное применение активных методов и интерактивных технологий обучения, имеет профессиональную значимость содержания обучения, способствующие формированию компетентных специалистов в области туризма и сервиса.

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативная компетенция, профессиональная компетенция, межкультурные коммуникации.

УДК 336

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

В.В. Орлова, С.П. Оришко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Перед підприємствами постійно виникає завдання внутрішньої самооцінки і прогнозування свого фінансового стану, вживання заходів з його відновлення, тобто забезпечення фінансової безпеки діяльності від різних проявів зовнішніх та внутрішніх загроз. Проблеми забезпечення фінансової безпеки займають провідне місце в системі управління підприємствами соціокультурної сфери у нестабільному та важкопрогнозованому зовнішньому середовищі. Розглядаючи управління фінансовою безпекою у взаємозв'язку з іншими видами управління, стаття відводить йому пріоритетну роль у забезпеченні ефективного функціонування підприємств соціокультурної сфери. Управління фінансовою безпекою здійснюється на всіх стадіях життєвого циклу підприємства і спрямоване на нейтралізацію загроз – як в умовах стійкого, так і нестабільного розвитку.

Ключові слова: фінансовий стан, фінансова безпека, фінансова система, управління фінансовою безпекою.

Вступ. Сучасні підприємства соціокультурної сфери функціонують в умовах конкуренції, розвитку конкурентної боротьби, коли відсутні сформовані правила ведення бізнесу, слабка державна правова система і,

як результат, зростає рівень невизначеності в прийнятті управлінських рішень, що в кінцевому підсумку посилює увагу до проблеми забезпечити безпеку підприємства. Основними чинниками, що мають негативний вплив на діяльність підприємств соціокультурної сфери, в першу чергу, можна вважати низьку інвестиційну активність, важко доступність кредитних ресурсів, підвищення конкуренції, інфляція тощо. При такій ситуації від суб'єктів господарювання вимагається прийняття гнучких фінансових рішень та їх адаптація до конкретних умов, що можуть змінюватися залежно від ситуації. При реалізації таких рішень має забезпечитись зниження величини втрат, збитків, які були викликані негативним впливом зовнішнього середовища, що сприятиме виходу на нові позиції ринку. Основними шляхами забезпечення конкурентних позицій у сфері соціокультурної діяльності, на перше місце має стати питання підвищити адаптивні властивості фінансової системи підприємства.

Постановка завдання. В останні роки ми можемо побачити монументальні праці, у яких проводяться дослідження проблем фінансової та економічної безпеки на макрорівні, тобто на державному рівні. Водночас, питанням забезпечення безпеки

окремих підприємств та їх фінансової складової приділяється недостатньо уваги, хоча варто зазначити, що саме безпека підприємства є основою як національної безпеки загалом, так і зокрема фінансової.

Економічна безпека підприємства в якості об'єкта має його економічні інтереси та економічну діяльність, в той же час фінансова безпека суб'єктів господарювання має відповідно бути пов'язана з фінансовими інтересами та фінансовою діяльністю. Таким чином, фінансова безпека підприємства - це такий стан його захищеності від загроз, що виникає у процесі його розвитку та функціонування як суб'єкта фінансових відносин.

Побудувати гнучку фінансову систему підприємств соціокультурної сфери неможливо без забезпечення його фінансової безпеки, яка має бути спрямована на формування конкурентного статусу та реалізацію прийнятої стратегії.

Фінансова безпека є таким рівнем стійкості фінансового стану підприємства, що [4]:

- дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді;
- задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення підприємства;
- забезпечує достатню фінансову незалежність підприємства;
- забезпечує здатність протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і загрозам фінансовому стану

підприємства, виникненню небажаної структури капіталу чи примусової ліквідації підприємства:

- забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень;
- забезпечує захищеність фінансових інтересів власників підприємства.

Таким чином, варто зазначити, що фінансова безпека є однією з основних частин економічної безпеки підприємства, тому що тільки той, хто керує фінансовими ресурсами підприємства, визначає його стратегічний розвиток. Отже розробити стратегію фінансової безпеки має бути основним завданням стратегії розвитку підприємства, а створення ефективного механізму управління фінансовою безпекою підприємства – має стати одним із першочергових завдань. З огляду на вище сказане актуальним залишається розгляд методичного забезпечення механізму управління фінансовою безпекою підприємства, що дозволить сформувати систему захисних реакцій на негативні прояви загроз.

Результати. Наявність значного числа загроз стійкого функціонування фінансової системи підприємства, необхідність розвитку адаптивних властивостей системи, призвели до підвищеної уваги до питань розробки механізмів забезпечення фінансової безпеки підприємства. Призначенням останніх у системах управління фінансовою діяльністю підприємства є аналіз зовнішніх і внутрішніх загроз, оцінка наслідків їхнього впливу на його фінансову діяльність і формування комплексу превентивних

управлінських рішень, що дозволяють підвищити швидкість адаптивної реакції підприємства на негативні впливи зовнішнього середовища.

Питанням розробки економічних механізмів забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання присвячена низка робіт вітчизняних вчених [1, 2, 4]. Слід зазначити, що в силу наявності значної кількості загроз стратегічного характеру, викликаного трансформаційними й інтеграційними процесами, запропоновані механізми, як правило, розглядають фінансову безпеку як фінансово-економічний рівень підприємства, стійкість до банкрутства [3, 4, 5]. Тому досить розробленими в теоретичному плані є механізми оцінки і прогнозування стану банкрутства підприємства, яке характеризується значними втратами, збитками, низьким потенціалом відновлення нормального режиму функціонування фінансової системи. Однак існує дефіцит розробок, пов'язаних з дослідженням процесів формування хиткого, передкризового і кризового станів, що характеризуються зниженням рівня фінансової безпеки, своєчасна діагностика яких дозволить не тільки визначати величину необхідних резервів для покриття збитків і втрат, але і значно знизити рівень останніх.

В системі управління підприємством на перше місце повинні виходити питання підвищення адаптивності фінансової системи. Роботи Розвиток такої властивості дозволить робити своєчасне корегування фінансових рішень, сприятиме формуванню гнучких стратегій поведінки підприємства, а це в свою чергу дозволить здійснювати стійку діяльність і функ-

ціонування в умовах мінливого зовнішнього середовища

Фінансова безпека – це такий стан фінансових ресурсів та ефективність їх використання при якому підприємство може вільно маневрувати коштами і здатне при цьому безперебійно фінансувати виробництво, а також проводити інвестування для відновлення і розширення.

Під управлінням фінансовою безпекою варто розуміти систему методів і принципів необхідних для розробки та реалізації управлінських рішень, що пов'язані із забезпеченням захисту важливих фінансових інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз [5]. Варто зауважити, що такими пріоритетними фінансовими інтересами при умові стабільного розвитку можуть бути збільшення ринкової вартості підприємства, в умовах хиткого стану – попередження банкрутства.

Суть управління фінансовою безпекою проявляється в його функціях. Усе різноманіття функцій управління фінансовою безпекою можна описати такими параметрами:

- часові рамки (стратегічне, тактичне, оперативне);
- сфера фінансової діяльності (прибуток, інвестиції, грошові потоки, капітал, фінансові ризики);
- фаза (етап) процесу управління (прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, стимулювання, контроль) [1].

Процес управління фінансовою безпекою підприємства заснований на сукупності організаційних, правових, інформаційних, економічних механізмів, під якими варто розуміти сукупність елементів, що визначають

схему і послідовність розробки та впровадження управлінських рішень по забезпеченню захисту пріоритетних фінансових інтересів підприємства від різних загроз. До основних етапів механізму управління фінансовою безпекою підприємства можна віднести:

Етап 1. Вибір показників фінансової безпеки підприємства

Етап 2. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства.

Етап 3. Виділення домінуючих загроз фінансовій безпеці підприємства

Етап 4. Оцінка пролонгованої дії загроз

Етап 5. Вибір стратегії і тактики управління фінансовою безпекою підприємства

Змістом першого етапу є відбір найбільш важливих показників фінансової безпеки підприємства із попередньо складеного списку індикаторів, які показують як забезпечене підприємство фінансовими ресурсами та як ефективно їх використовує.

Відбір показників можна здійснювати на основі оцінки інформаційної важливості індикаторів та дослідженню важливості чинників.

На другому етапі проводиться комплексна оцінка фінансової безпеки підприємства як об'єкта, який має багатоозначкову природу. При цьому комплексне оцінювання повинно проводитись як у просторовому, так і часовому розрізі. Цей підхід дозволить дослідити специфіку при формуванні кризових ситуацій з урахуванням факторів, що обумовили циклічність розвитку підприємств.

Змістом третього етапу є виділення тих загроз, дія яких може призвести до зменшення рівня фінансо-

вої безпеки підприємства. Реалізація цього етапу повинна передбачати проведення класифікації загроз; виділення тих показників, при допомозі яких можна оцінити рівень загроз; побудувати комплексну оцінку рівня загроз; розробити модель залежності рівня фінансової безпеки підприємства від рівня загроз.

У процесі проведення класифікації можна виділити позасистемні (зовнішні) загрози і внутрісистемні (внутрішні). Застосування такої класифікаційної ознаки можна пояснити розходженнями в методах локалізації зовнішніх і внутрішніх загроз. Варто зазначити, що внутрісистемні загрози пов'язані з прорахунками і помилками в управлінні, тому вони можуть бути ліквідовані. Зовнішні загрози не є керованими, тому рівень інтенсивності їх впливу повинен враховуватись при створенні необхідних резервів підприємства з метою підтримання стабільного функціонування підприємства.

У складі зовнішніх і внутрішніх загроз у залежності від джерела їх виникнення виділяються фінансові, техніко-технологічні, соціальні загрози. Така класифікація дозволить враховувати специфіку різних сфер діяльності підприємства при виборі інструментів локалізації загроз.

Результатом цього етапу є проведення оцінки впливу загроз. Аналіз параметрів дасть можливість виділяти домінуючі групи загроз.

На четвертому етапі механізму проводиться оцінка пролонгованої дії загроз. Така оцінка може проводитись з урахуванням циклічності розвитку підприємства. Для того, щоб врахувати специфіку впливу стадій життєво-

го циклу підприємства та циклічності розвитку галузі на формування кризової ситуації розробляються моделі прогнозування рівня загроз. Це дасть змогу здійснити оцінку наслідків пролонгованого впливу загроз у тому випадку, якщо підприємство суворо дотримується прийнятої фінансової стратегії.

Змістом п'ятого етапу є проведення оцінки рівня стійкості загроз та вибір моделі управління ФБП. Оцінка рівня стійкості загроз вважається основою при виборі заходів щодо їх локалізації. Якщо переважаючими є довгострокові загрози, то з метою забезпечити фінансову безпеку підприємства необхідно коректувати не тільки тактичний фінансовий план, а також і фінансову стратегію підприємства. У випадку наявності короткострокових загроз, то для забезпечення фінансової безпеки і нормалізації фінансової ситуації можна здійснити корегування тактичних і оперативних фінансових планів.

Вибір моделі управління здійснюється на основі аналізу синхронності формування загроз. У випадку якщо значна частина загроз є синхронно діючими, то застосовується пасивна модель управління, змістом якої є формування резервів, необхідних для покриття збитків і втрат, пов'язаних із впливом загроз. Якщо загрози мають асинхронний характер, то застосовується активна модель управління ФБП, що полягає в зміні параметрів фінансової стратегії і політики за такими напрямками, як відновлення основних фондів, формування портфеля довгострокових фінансових вкладень, управління рухом товарно-матеріальних запасів, рухом коштів,

залученням позикового капіталу тощо [6]. Вибір варіанта фінансової політики здійснюється на основі співставлення можливих втрат, пов'язаних із впливом загроз і ресурсів, необхідних для їх попередження.

Висновки. Щоб забезпечити фінансову безпеку підприємств соціокультурної сфери необхідно розробити заходи, спрямовані на попередження втрат і збитків від негативного впливу на їх фінансову діяльність.

У статті запропоновано механізм управління фінансовою безпекою підприємств соціокультурної сфери, який дозволяє досліджувати різні стадії формування кризи фінансових ресурсів підприємства, оцінювати внесок внутрішніх і зовнішніх загроз при формуванні кризових фінансових ситуацій і розробляти систему управлінських рішень, які спрямовані на попередження чи локалізацію втрат і збитків, що пов'язаний з негативним проявом впливу загроз на функціонування фінансової системи підприємства.

Отже, механізм управління фінансовою безпекою повинен займати основне місце у системі управління діяльністю підприємств соціокультурної сфери. Він здатний забезпечувати такий стан фінансової складової та рівень ефективності їх використання, при якому підприємство, при вільному маневруванні фінансами, змогло б надавати безперебійно послуги споживачам, а також займатися інвестуванням з метою розширення портфеля послуг.

Література

1. Бланк И.А. Управление финансо-

вой безопасностью предприятия / И.А. Бланк – К. : Эльга. Ника-Центр, 2004. – 308 с.

2. Гончаренко Л.П. Процесс обеспечения экономической безопасности предприятия / Л.П. Гончаренко // Справочник экономиста. – 2004. – № 12. – С. 81–85.

3. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин. С.О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 198 с.

4. Ильяшенко С.Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / С.Н. Ильяшенко // Наукові праці ДонНТУ. – 2002. – № 48. – С. 16–22.

5. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм ее обеспечения / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко – К. : Либра, 2003. – 280 с.

6. Орлова В.В. Система управління фінансовою безпекою підприємства / В.В. Орлова // Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою : Зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – Т. XII. – Серія «Економіка». – Вип. 214. – С. 221–229.

Orlova V.V., Oryshko S.P. SOCIOCULTURAL SPHERE ENTERPRISES FINANCIAL SAFETY MANAGEMENT TOOL. Enterprises always face the challenge of internal self-evaluation and their financial state predictions, taking some measures to its renewing that is providing financial safety and taking precautions from various internal and external threats. Problems related to financial safety provision take an important place in the sociocultural sphere enterprises management system in unstable and difficultly predictable external surrounding. Considering financial safety management in connection with other types of management, this article states its priority in the process of sociocultural sphere en-

terprises effective operation provision. Financial safety management occurs at all the stages of enterprise live cycle and leads to threats limitation both in the conditions of sustainable and unstable development.

Keywords: financial state, financial safety, financial system, financial safety management.

Орлова В.В., Оришко С.П. МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ. Перед предприятиями постоянно возникают задачи внутренней самооценки и прогнозирование своего финансового состояния, принятия мер по его восстановлению которые обеспечивают финансовую безопасность от разных проявлений внутренних и внешних угроз. Проблемы обеспечения финансовой безопасности занимают лидирующее место в системе управления предприятиями социокультурной сферы в нестабильной и трудно прогнозируемой внешней среде. Рассматривая управления финансовой безопасности во взаимосвязи с другими видами управление, статья отводит ему приоритетную роль в обеспечении эффективного функционирования предприятий социокультурной сферы. Управление финансовой безопасностью осуществляется на всех стадиях жизненного цикла предприятия и направлено на нейтрализацию угроз – как в условиях стойкого, так и нестабильного развития.

Ключевые слова: финансовое состояние, финансовая безопасность, финансовая система, управление финансовой безопасностью.

УДК 379.85

РЕСУРСНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.В. Шикеринець

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Досліджено та оцінено ресурсний потенціал території Кіровоградської області, визначено реалізуючі природні, соціально-економічні, культурно-історичні фактори та ресурси туристичної галузі.

Розкрито теоретичні засади державного управління у туристичній галузі, а також практику реалізації державної політики.

На основі проведеного аналізу виявлено структурні особливості і визначено проблеми розвитку туризму в області, обґрунтовано перспективи його розвитку. Проаналізовано особливості територіального розвитку туризму на державному, регіональному та місцевих рівнях (на прикладі Кіровоградської області), запропоновано напрямки його вдосконалення. Розроблено схему туристично-рекреаційного районування Кіровоградської області, а також підходи до запровадження інновацій у туристичній галузі Кіровоградської області.

Ключові слова: державне управління, місцеве управління, туризм, ресурсно-туристський потенціал, туристично-рекреаційне районування, Кіровоградська область.

Актуальність теми. Традиційно вважається, що Кіровоградська область, маючи високий рівень антропо-

погенного освоєння території, володіє недостатнім рекреаційним ресурсним потенціалом. Тому можливості розвитку рекреації в межах області нібито обмежені. Насправді можливості для розвитку туризму в Кіровоградській області цілком достатні – має всі передумови для інтенсивного розвитку туризму: особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційні потенціал. Однак сьогодні розвиток цієї важливої галузі економіки є недостатнім, значна частина природних територій та об'єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань, туристично-рекреаційна інфраструктура області, як і в Україні в цілому не відповідає сучасним вимогам, а туристичні послуги в більшості секторів туристичної галузі – вимогам до якості обслуговування.

Мета і задачі дослідження. Мета – розкрити структуру та територіальну організацію туризму в Кіровоградській області та обґрунтувати напрямки її вдосконалення.

Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких завдань: розкрити соціальну значущість туризму, визначити суспільне замовлення на розвиток цього виду діяльності; оцінити ресурсний потенціал терито-

рії області для цілей туризму; виявити особливості структури і визначити проблеми розвитку туризму; запропонувати схему туристично-рекреаційного районування Кіровоградської області.

Об'єктом дослідження виступає ресурсно-туристичний потенціал Кіровоградської області, а предметом – його структура і територіальна організація.

Виклад основного матеріалу. Безумовним є значення туристично-рекреаційного комплексу України та більшості її регіонів, і зокрема для нашої області. Неоднозначність проявів розвитку туризму зумовлює необхідність управління відповідними процесами, провідну роль у чому має відігравати держава, а в умовах реалізації адміністративної реформи – органи місцевого управління [1]. Місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може вводити, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює сполучення в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал [2].

Збереження цілісності навколишнього природного середовища є найважливішою передумовою розвитку туризму і рекреації, тому що лише первозданна природа приваблює туристів і сприяє їхньому повноцінному відпочинку. Забруднення туристично-рекреаційних ресурсів і територій завдає значних соціальних і економічних збитків. Руїнування навколишнього природного середовища рано чи пізно призводить до зникнен-

ня у відповідному регіоні рекреації і туризму як галузі економіки України.

Традиційно у Кіровоградській області до рекреації залучаються водні об'єкти, що представленні річками, озерами, водно-болотними угіддями, підземними водами, штучними водоймами, водоохоронні смуги, прибережні захисні смуги, берегові смуги водних шляхів і зони санітарної охорони, що утворюють відповідні басейнові системи, ліси, курортні та лікувально-оздоровчі території з їх природними ресурсами, рекреаційні території, земельні ділянки на яких ростуть природні рослинні угруповання, занесенні до Зеленої книги України, земельні ділянки, які є місцями перебування тварин чи зростання видів рослин, занесених до Червоної книги України, частково землі сільськогосподарського призначення (пасовища, сінокоси тощо).

Територією Кіровоградщини протікає 438 річок, узбережжя яких майже повсюдно використовується для відпочинку. Самі водні артерії застосовуються для рибальства, судноплавства, водного туризму тощо.

В області знаходиться південна частина Кременчуцького водосховища, узбережжя та острови якого використовуються для неорганізованого відпочинку. Велика кількість водосховищ і ставків мають не лише господарське, а й рекреаційне значення.

Здатність лісів позитивно впливати на психічний і фізичний стан людини, забезпечувати відновлення її працездатності дає можливість традиційно використовувати їх на Кіровоградщині з туристично-рекреаційною

метою. Найбільшу площу займають широколистяні ліси: грабово-дубові, ясеневі-дубові та ясеневі, що поширені у південно-західних та північних частинах області. У заплавах приток Дніпра і річок Південного Бугу зростають заплавні ліси та вільхові.

У туристично-рекреаційній діяльності Кіровоградської області дуже обмежено застосовується такий ресурс використання рослинності, як збір лікарських рослин.

Недостатньо у туристично-рекреаційній діяльності застосовується потенціал природних комплексів Кіровоградської області, особливо унікальних, неповторних ландшафтів, деякі з них належать до природоохоронних територій. На території області нараховується 39 об'єктів природно-заповідного фонду. Мають зачарувати туристів чудові краєвиди степу і лісостепу: дендрологічний парк «Веселі Боковеньки», пам'ятки природи Чорний ліс, Онуфріївський парк, «Гусарське урочище», «Лісова пісня», найпівденніше в Україні сфагнове болото – Чорне болото, Орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Бандурівські ставки», Державні ландшафтні та геологічні заказники: «Шумок», «Монастирище», Чорноліський», «Чорноташлитський», «Миколаївський», «Войнівський», мальовничі річки Дніпро, Південний Буг, Інгул, Інгулець (витоки річки є геологічною пам'яткою природи), Синюха, Синиця, Ятрань та ін.

Пам'ятки історії та культури. На території Кіровоградщини, яка знаходиться та знаходилися на перехресті шляхів із сходу на захід, із півдня на

північ, займаючи центральне положення, відбувалося багато історичних подій, тому тут є значна кількість пам'яток історії, культури, архітектури, що є свідками тих подій, та пам'ятних знаків – монументів, спеціально створених на їх відзначення. На державному обліку в області перебуває 6 тисяч нерухомих пам'яток, в тому числі – 392 пам'ятки архітектури [3].

З давніх часів на території сучасної Кіровоградської області селилися люди. На її території знаходиться Сабатинівське поселення часів неоліту, стоянка і поселення Трипільської культури, Тясминське та Чорноліське городища (VIII–VII ст. до н.е.); значна кількість курганних могильників скіфських часів, найвідоміший Безкурганний могильник скіфів (IV–VII ст. до н. е.) – м. Світловодськ. Територія Кіровоградщини входила до регіону, де на початку нашої ери сформувалося ядро ранніх східнослов'янських земель, а в часи існування Київської русі була південною порубіжною частиною Київського князівства. Найдревніші поодинокі поселення на теренах сучасної області відносяться до середнього палеоліту (понад 20 тис. років тому). Наприкінці XII ст. у гирлі Тясмину засновується місто-фортеця Крилов, зруйнована ордами Батия в 1240 р. Вона відроджується лише в XVI ст. і стає місцем чи не єдиного протистояння Речі Посполитої, Московської держави та Запорізьких козаків. На протязі багатьох століть Кіровоградщина називалася Диким полем і була своєрідною нейтральною смугою, яку неспроможні були контролювати ні Литовське князівство і його

спадкоємиця Річ Посполита, ні турки з татарами, ані Московська держава.

Більшість археологічних пам'яток є експонати 16 краєзнавчих музеїв Кіровоградської області, України та країн СНД і традиційно використовуються як туристично-рекреаційні ресурси пізнавального та наукового туризму. Незадіяними у туристичній діяльності залишаються місця знахідок цих пам'яток, які часто навіть ніяк не позначені на місцевості. Водночас слід зазначити, що в області діє лише один єдиний Державний музей-заповідник І. Тобілевича (Карпенка Карого) «Хутір Надія».

Кіровоградщина відіграла особливу роль у розвитку українського козацтва, формуванні його військово-політичної організації – Запорізької Січі, а також реєстрового козацтва. Тут знайшли своє продовження державотворчі процеси, які привели до утворення в середині XVII ст. Української козацької держави, першою столицею якої став м. Чигирин теперішня Черкаська область (до 1939 р. – Кіровоградська область).

У різні часи землі Кіровоградщини були ареною боротьби проти поневолення з боку Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Османської та Російської імперій, місцями численних селянсько-козацьких повстань. На території сучасного Олександрійського району – відбулася Жовтоводська битва під приводом Б.Хмельницького одна із визначальних битв Визвольної війни українського народу середини XVII ст. проти шляхетської Польщі. Кіровоградщина була одним з районів формування гайдамацьких загонів

в Україні та розвитку гайдамацького руху, який досяг найбільшого досягнення у 1768 р. під проводом М. Залізняка і увійшов в історію під назвою «Коліїщина».

Не оминули Кіровоградський край і буремні події ХХ ст. – жовтнева революція, громадянська війна, велика Вітчизняна війна. Про трагедію народу під час Великої Вітчизняної війни нагадують численні пам'ятки – обеліски Слави полеглим у боях за радянську Батьківщину героям, пам'ятники на могилах загиблих воїнів, монументи загиблим односельцям, братерські могили героїв-визволителів, пам'ятники жертвам фашизму та тоталітаризму тощо. Традиційно ці об'єкти широко залучаються як ресурси пізнавального туризму для патріотичного виховання молоді.

Недостатньо залучаються до туристично-рекреаційної діяльності ресурси, пов'язані з іменами видатних людей, що народилися, перебували, працювали або поховані на Кіровоградщині. Перспективними є тематичні тури, розраховані і на українських, і на іноземних туристів, які б об'єднували пізнавальну інформацію щодо визначних постатей або за науковою, або за національною, або за професійною спрямованістю тощо. У цьому сенсі область має великі резерви, бо Кіровоградщина є батьківщиною багатьох відомих людей В. Винниченка, С. Степняк-Кравчинського, М. Хороманського, Ю. Олешка, А. Тарковського, І. Карпенка-Карого та ін., на її території жили і плідно працювали всесвітньо відомі брати Тобілевичі П. (Саксаганський) і М.

(Садовський), Ю. Придворов (Дем'ян Бедний), В. Сухомлинський, Є. Маланюк, М. Кропивницький, Ю. Яновський, В. Голубович, Я. Шульгин, М. Садовський, проф. Г. Джорджевич, А. Лисенко. Багато відомих людей знайшло останній притулок на Кіровоградській землі – М. Раєвський, В. Григорович, П. Текелі та ін.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 року № 878 визначається перелік всіх населених пунктів України, що мають історико-культурне значення. До цього Списку в Кіровоградській області входять [4]: м. Бобринець (1767), м. Кіровоград (1754), смт. Нова Прага (1758), м. Новомиргород (1740), м. Новоукраїнка (середина XVIII), м. Олександрія (1751).

Серед архітектурних пам'яток традиційно більше уваги приділяється спорудам, які не тільки вирізняються архітектурною унікальністю, а й мають історичну, наукову, естетичну, художню цінність. Найбільше цим критеріям відповідають сакральні (культові) споруди, найвизначнішими серед яких у Кіровоградській області є: Микільський собор (1850) – м. Бобринець; Покровська церква (1850–1875), церква Пресвятої Володимирської Богородиці (1812) – м. Кіровоград; Ільїнська церква (1786) – м. Новомиргород; Хрестовоздвиженська церква-усипальниця М. Раєвського (1833–1855); Монастирище – дохристиянське капище, де збереглися язичницькі культові споруди, жертovníки та кам'яні брили з висіченими на них

символами (с. Завтурове, Устинівський р-н.). На жаль, не всі з цих архітектурних пам'яток широко використовуються у туристично-рекреаційній діяльності, однією з причин чого є незадовільний технічний стан споруд.

Перспективним є напрям широкого залучення пам'яток не лише культової, громадської, а й промислової та військової архітектури, яких на території Кіровоградської області достатня кількість. Наприклад, млин купця Варшавського (1894) у м. Новоукраїнка; Земська управа (1910), «Баштова вулиця» (1917) – м. Олександрія; Комплекс кавалерійського юнкерського училища, фортеця Св. Єлизавети – м. Кіровограда. Слід наголосити, що фортеця Св. Єлизавети є єдиною на сьогодні земляною фортецею в Україні, що збереглась, і відображає особливості фортифікаційної архітектури XVIII ст. Водночас, її використання як екскурсійного та історико-краєзнавчого об'єкту явно недостатньо.

В смт. Побузьке – знаходиться третій у світі Музей ракетних військ стратегічного призначення. Перший створено у Німеччині (м. Пенемюнд), другий розташований у США (штат Аризона). Музей являє собою справжню бойову стартову позицію з шахтно-пусковою установкою, командирським пультом запуску ракети, надземним обладнанням і різними допоміжними механізмами. Особливістю даного музею є те, що все оснащення на його території залишається робочим, немає тут лише самої ракети.

З нагоди 10-ї річниці незалежності України на околиці смт. Добро-

величківка був урочисто відкритий новий географічний знак «Географічний центр України» [5].

Кіровоградщина завжди відіграла провідну роль у культурному житті України. Предметами матеріальної культури (хатам, одягу, посуду тощо) здавна намагалися надати гарного, добре оздобленого вигляду.

На жаль, зараз на Кіровоградщині жоден із осередків художніх промислів практично не працює. Але залишилося ще чимало талановитих майстрів, які передають своє ремесло молоді, особливо на селі, тому перспективними в області є етнографічні тури, що залучатимуть до туристично-рекреаційної сфери, ресурси не лише традиційної матеріальної, а й духовної культури Кіровоградщини. Посилений інтерес з боку іноземців до української народної творчості, звичаїв, обрядів, а також піднесення самосвідомості українців щодо вивчення своєї духовної спадщини дає можливість більше використовувати ці ресурси у туристично-рекреаційній діяльності.

Водночас, суттєвими факторами, які впливають на розвиток туристично-рекреаційного області є застосування методів управління туристичною галуззю на місцевому та регіональних рінках з урахуванням результатів досліджень вітчизняних учених та нормативно-правових документів, при цьому відкинемо традиційний підхід поділу методів (прямі та непрямі) через специфіку туризму як галузі, що тісно пов'язана з іншими галузями регіональної економіки[6]: інформаційне забезпечення; кадрове

забезпечення; матеріально-технічне забезпечення; науково-методичне забезпечення; нормативно-правове забезпечення; організаційне забезпечення; фінансове забезпечення.

Отже, механізми управління туристичною галуззю на місцевому та регіональному рівнях є складовою управлінською формою з чітко сформованою структурою та взаємозв'язками. Такий механізм повинен створювати сприятливе середовище для розвитку туризму і рекреації. Лише за умов функціонування правильно побудованого механізму можливе забезпечення досягнення цілей муніципального управління туристичною і рекреаційною сферою. Для цього вкрай важливим є правильне та чітке визначення організаційного забезпечення як центральної складової механізму муніципального управління, адже саме через дану підсистему реалізуються основні управлінські рішення, що визначають рівень розвитку галузі у визначеній території, та формується державна та регіональна туристична політика.

Разом з тим, у керівництва області є розуміння необхідності активізації розвитку туристично-рекреаційного комплексу, який розглядається як один з вагомих чинників економічної стабілізації регіону та отримання додаткових фінансових ресурсів.

Навіть короткий аналіз потенціалу підприємств, установ та організацій туристично-рекреаційного комплексу регіону показує, що Кіровоградщина, не дивлячись на наявність значних ресурсів, не має ґрунтовних позицій на внутрішньому чи,

тим більше, міжнародному ринку.

Тут слід додати, що багаті природні та історико-культурні ресурси краю можуть бути використані в туристично-рекреаційній діяльності лише за умови максимального розвитку інфраструктури будівництва нових та проведення реконструкції: готелів та аналогічних закладів: мотелів, пансіонатів; комерційних та соціальних закладів розміщення: будинків відпочинку, бунгало, кемпінгів, молодіжних готелів, туристичних баз та ін.; спеціалізованих закладів розміщення: альпготелів, ботелів, ротелів, флотелів, засобів розміщення на транспорті, притулків; закладів харчування туристів: ресторанів кафе, барів, їдалень, буфетів тощо. Саме ця ділянка, на наш погляд, є найбільш занедбаною і вимагає докорінної перебудови.

Туристична галузь в цілому характеризується досить високою капіталоемністю. Тому, не дивлячись на її перспективність, інвестиції в цю сферу вкладаються досить помірковано. У зв'язку з цим бажано, щоб частину витрат, пов'язану з будівництвом доріг, обладнанням зон відпочинку, взяла на себе держава, а приватний капітал фінансував би будівництво й експлуатацію підприємств з обслуговування туристів.

Важливим для розвитку туристичної сфери області є підтримка гнучкої системи цін на туристичному ринку в залежності від попиту і пропозиції. Високим цінам на туристичні послуги мають відповідати добре облаштовані туристичні об'єкти і підвищена якість обслуговування.

Науковий аналіз показав, що потенціал області в туристичній сфері використовується лише незначною мірою. На тлі зростання конкуренції на внутрішньому та світовому ринках туристичних послуг і внаслідок дії ряду чинників відставання області від провідних туристичних областей України збільшується, переміщуючи її в «периферію» внутрішніх та зовнішніх потоків, хоча область об'єктивно має всі передумови для інтенсивного розвитку туризму внаслідок особливості географічного розташування і рельєфу, помірного клімату та відносно багатого природного, історико-культурного та рекреаційного потенціалу.

В результаті даного дослідження запропоновано схему туристично-рекреаційного районування території Кіровоградської області. Виділено п'ять туристично-рекреаційних районів: Синюсько-Бузький, Інгулецько-Інгульський, Центрально-Кіровоградський, Придніпровський та Північно-Кіровоградський.

Перспективи розвитку туристичної галузі області пов'язані: з розвитком екстремального туризму у закритих шахтах м. Олександрії (видобутку бурого вугілля), смт. Смоліно (уранової руди), смт. Побузьке – де знаходиться третій у світі Музей ракетних військ стратегічного призначення; відновленням української історії (Козаччина, Вольниця Махна, археологічний і пізнавальний туризм на скіфських могилах, облаштування сарматських поховань, пошук і розробки разом і індійськими археологами курганів протоіндійців); сільським

(зеленим), агротуризмом (збором лікарських рослин, розвиток бджільництва, розведенням рідкісних тварин та ін.); пошуком родовищ мінеральних вод; пізнавального туризму (необхідністю широкого використання місць, пов'язаних з народженням і життям видатних української нації, на які так багата Кіровоградщина, перебуванням видатних діячів культури, науки і спорту інших народів); водні види туризму на річках Дніпро, Південний Буг, Інгул, Інгулець Синюха, Синиця, Ятрань; оздоровчо-прогулянковий туризм (дендрологічний парк «Веселі Боковеньки», Чорний ліс, Онуфріївський парк, «Гусарське урочище», «Лісова пісня», сфагнове болото – Чорне болото, Орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Бандурівські ставки», Державні ландшафтні та геологічні заказники: «Шумок», «Монастирище», Чорноліський», «Чорноташлитський», «Миколаївський», «Войнівський»).

У Кіровоградщини є великі резерви та значний потенціал щодо залучення нових і нетрадиційних ресурсів в туристичну галузь. Перегляд можливостей області, свіжий погляд на традиційні ресурси у перспективі нададуть нового імпульсу розвитку Кіровоградщини як туристичного регіону.

Висновки. Враховуючи вище викладене, можемо черговий раз констатувати, що порушена проблема є актуальною та потребує подальших наукових дослідження з врахуванням реалій.

Література

1. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 308 с.
2. Гончаренко Л.П. Процесс обеспечения экономической безопасности предприятия / Л.П. Гончаренко // Справочник экономиста. – 2004. – № 12. – С. 81–85.
3. Шикеринець В.В. Актуальні проблеми муніципального управління туристично-рекреаційного комплексу Прикарпаття / В.В.Шикеринець, С.М.Філюк // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Мат. міжн. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ – Яремче, 19-21 жовтня 2011 р.) Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; гол. ред. – Володимир Клапчук; відп. секр. – Василь Шикеринець. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – С. 227.
4. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні: монографія / В. В. Шикеринець; за наук. ред. д. держ. упр. проф. Лазора О.Я; Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 31.
5. Туристичні ресурси України. навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2007. – С. 197.
6. Про затвердження Списку історичних населених місць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 878 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР010878.html
7. Івченко А. С. Вся Україна / А.С. Івченко; – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С. 423.
8. Біль М. Механізми державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект): наук. розробка / М.

Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с.

Shykerynets V.V. RESOURCE-TOURIST POTENTIAL OF KIROVOGRAD REGION. The resource potential of the area of Kirovograd region is investigated and appraised, major natural, social-economic, cultural and historical factors and resources of tourist industry are identified. Based on the conducted analysis, the structural features are deduced and the problems of the tourist development in the region are defined, the prospects of its development are determined.

The features of the local tourism development at the national and regional levels are analyzed (on the example of the Kirovograd region), the directions of its improvement are offered. The scheme of the tourist-recreational zoning of Kirovograd region is worked out.

Kirovograd region is traditionally considered to have an insufficient recreational resource potential, having a high level of human development of the territory. Therefore, the development of recreation opportunities within the region are limited. In fact, the opportunities for the tourism development in the Kirovograd region are ample for the intensive tourism development: specific geographical location and topography, favourable climate, rich natural, historical, cultural and tourism and recreational potential. But today the development of this important branch of the economy is poor, much of the natural areas and cultural heritage objects are unsuitable for tourist visits, tourist and recreational infrastructure of the region, as well as in

Ukraine, does not meet modern requirements, and travel services in most sectors of the tourism industry do not meet qualitative requirements.

Keywords: state government, local government, tourism, resource-tourist potential, tourist-recreational zoning, Kirovograd region.

Шикеринец В.В. РЕСУРСНО-ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ. Исследованы и оценены ресурсный потенциал территории Кировоградской области, определены реализующие природные, социально-экономические, культурно-исторические факторы и ресурсы туристической отрасли.

Раскрыты теоретические основы государственного управления в сфере туризма, а также практика реализации государственной политики.

На основе проведенного анализа обнаружены структурные особенности и определены проблемы развития туризма в области, обоснованно перспективы его развития. Проанализированы особенности территориального развития туризма на региональном и местном уровнях (на примере Кировоградской области), предложены направления его совершенствования. Разработана схема туристско-рекреационного районирования Кировоградской области, а также подходы к внедрению инноваций в туристической отрасли Кировоградской области.

Ключевые слова: государственное управление, местное управление, туризм, ресурсно-туристский потенциал, туристско-рекреационное районирование, Кировоградская область.

УДК 351/354.338.48

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ ТА
РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

А.І. Гуменюк

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

В статті досліджено історія становлення організаційно-правового забезпечення індустрії туризму, оскільки в нашій країні регулюванням туризму постійно займається цілий ряд державних установ, зокрема Українська рада професійних спілок, Державний комітет СРСР з іноземного туризму, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник», міністерства освіти, культури, оборони та ін., що мали підвідомчі туристичні заклади.

Правову базу діяльності туристичної галузі закладено Законом України «Про туризм», який є основоположним законодавчим актом, що визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в галузі туризму, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму.

В статті також досліджено організаційно-правовий механізм розробки та реалізації державної туристичної політики.

Визначено, що головною метою державного регулювання сферою ту-

ризму необхідно вважати створення сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристського комплексу, який забезпечить, з одного боку, широкі можливості задоволення потреб українських і зарубіжних громадян в туристських послугах, з іншого боку – це значний вклад у розвиток економіки, у тому числі за рахунок збільшення кількості робочих місць, надходження податків до місцевого бюджету, притоку іноземної валюти, охорони і раціонального використання культурної і природної спадщини.

Державне регулювання у сфері туризму повинно сприяти збереженню ресурсів України та враховувати специфіку конкретного регіону. Для цього необхідно здійснювати державне регулювання формування і розвитку рекреаційної діяльності в таких масштабах, які б не призводили до виснаження рекреаційного потенціалу відповідного регіону, а також сприяли сталому розвитку туристично привабливих територій.

Ключові слова: туризм, туристична сфера, державне управління, державне регулювання, організаційно-правовий механізм державної туристичної політики, правова база, туристична індустрія.

Вступ. Туризм на сьогодні відіграє важливу роль серед галузей світового господарства за обсягом експорту товарів і послуг. Саме зараз, у важкі для України часи розбудови туризм є одним з засобів формування ринкового механізму господарювання, завдяки йому значно збільшуються надходження коштів до державного бюджету, здійснюється раціональне використання вільного часу, вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини. Враховуючи соціально-економічне значення туризму й істотний потенціал розвитку в Україні, актуалізується дослідження особливостей механізмів регуляторного впливу держави на цю сферу діяльності.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування організаційно-правових засад реалізації туристичної політики в Україні.

Об'єкт дослідження – процес державного регулювання індустрії туризму на регіональному рівні. **Предметом** дослідження є регламентуючий та організаційний механізми підвищення ефективності державного регулювання індустрії туризму на регіональному рівні.

Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності. Регулювання туристичної діяльності в Україні здійснюється різними шляхами, одним з найважливіших державних регуляторів є правове регулювання розвитку туризму.

Важливим кроком у створенні правових засад туристської діяльності стало прийняття 15 вересня 1995 р. Верховною Радою України Закону України «Про туризм», який сформував стратегічну лінію і конкретні завдання розвитку туристичної сфери, підкреслив посилення уваги з боку законодавчої та виконавчої гілок влади до туристичної галузі, її проблем і перспектив.

Цей Закон визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Державна політика в галузі туризму визначається Верховною Радою України.

Держава здійснює регуляторний вплив на різні сфери та процеси, у т.ч. на розвиток туризму. Важливою запорукою високої результативності такого впливу є визначення сутності і особливостей туризму як об'єкту державного регулювання.

Реалізація державної політики у сфері туризму передбачає використання відповідних механізмів регуляторного впливу. Вивчення публікацій за даною проблематикою дозволило виявити, що науковці пропонують різні механізми державного регулювання туризму, а саме: організаційні, економічні, організаційно-економічні, нормативно-правові, регламентуючі, контролюючі, коригуючі, соціальні, стимулюючі, інформаційно-аналітичні, адміністративні, соціально-психологічні.

Виклад матеріалу. Історично склалося так, що в Україні регулюванням туризму постійно займається

цілий ряд державних установ. За радянських часів ними були Українська рада професійних спілок, у складі якої діяла Республіканська рада з туризму, пізніше перейменована на Українську республіканську раду з туризму та екскурсій; Державний комітет СРСР з іноземного туризму; Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник», міністерства освіти, культури, оборони та ін., що мали підвідомчі туристичні заклади [9, с.23]

Після проголошення незалежності країни подібна структура управління туристичною індустрією в цілому збереглася, безумовно, маючи певні позитивні сторони. В умовах ринкових перетворень рекреаційна сфера вимагала для свого розвитку чималих інвестиційних ресурсів, і капіталовкладення різних міністерств і відомств забезпечували значну частину її фінансування. Оскільки протягом 1989–1993 рр. були відсутні структури і важелі державного регулювання туризму, це призвело до руйнування важливих складових інфраструктури галузі, погіршення балансу в'їзного та виїзного туристичних потоків, фактичного розпаду системи соціально орієнтованого внутрішнього туризму. У цей період держава втратила майже 80% очікуваних валютних прибутків від обслуговування іноземних туристів [5, с. 18].

Першим кроком на шляху виправлення ситуації стало створення у серпні 1993 р. Державного комітету України з туризму, що почав діяти як вищий інституційний орган системи управління вітчизняною туристичною сферою, безпосередньо підпо-

рядкований КМУ, та його ліквідація згідно з Указом Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р. [3, с. 20].

Утворений після цього єдиний Державний комітет молодіжної політики, спорту та туризму на базі Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Державного комітету України з фізичної культури і спорту та Державного комітету України з туризму був реорганізований в Державну туристичну адміністрацію України (ДТАУ). До числа основних її завдань, поряд з координацією діяльності міністерств, відомств та організацій, робота яких пов'язана з прийманням і обслуговуванням іноземних та вітчизняних туристів, віднесені визначення перспектив розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, вимог до його якісного та кількісного рівнів, формування та розміщення державних контрактів, збір галузевих статистичних даних, розробка деяких правових аспектів функціонування туристичної сфери тощо. Проте поза її компетенцією залишилися питання інвестицій, кредитів, бюджетного фінансування проєктів. Позбавлена вона також і можливості скасовувати рішення непідвідомчої їй туристичної структури, що суперечить державній політиці.

16 грудня 2002 р. була створена Всеукраїнська координаційна Рада керівників туристичних і суміжних об'єднань як координаційний та представницький орган громадських організацій в Україні. Координаційна Рада уповноважена відстоювати і брати ак-

тивну участь у визначенні основних засад і пріоритетів державної політики в галузі туризму, а також у вирішенні питань розбудови туристичної галузі відповідно до Указу Президента України «Про підтримку розвитку туризму в Україні» № 127/201, від 2 березня 2001 р. [12].

Для покращення регулюючого впливу держави на функціонування туристичної галузі було створено позавідомчу Національну Раду з туризму, на яку додатково покладаються завдання розгляду пропозицій щодо перспектив та напрямів розвитку усіх видів туристичної діяльності, запровадження системи управління та розробки заходів із захисту інтересів держави в цій сфері. Однак обсяг реальних повноважень, якими наділений цей колегіальний орган, досить обмежений і не відповідає його місцю у загальногалузевій управлінській ієрархії.

Здійснення державної туристичної політики на регіональному та місцевому рівнях забезпечується діяльністю управлінь з питань туризму обласних та Київської міської державної адміністрації [5, с. 60].

У період ринкової трансформації економіки саме адміністрування відіграє визначальну роль і сприяє виходу туристичної індустрії з кризового становища.

Правову базу діяльності туристичної галузі закладено Законом України «Про туризм» [11]. Він є основоположним законодавчим актом, що визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної

політики в галузі туризму, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. Крім того, він став правовим підґрунтям для розробки цілого комплексу галузевих нормативно-інструктивних документів, що регламентують конкретні аспекти туристичної діяльності. У цілому прийняття такого закону засвідчує якісно новий підхід до туризму на найвищому державному рівні.

Реалізатором державної політики в галузі туризму є Державний комітет України з туризму. Він є своєрідним «головним менеджером» туристичної галузі, визначає перспективи та пріоритети, здійснює прогнозування та комплексне планування її розвитку [7, с. 82].

Розвиток туризму залежить від багатьох чинників політичного соціально-економічного, демографічного та культурологічного характеру. Тому прогнозувати процеси в туристичній галузі на віддалену перспективу надзвичайно важко. Найдоцільнішою є концепція дій у галузі туристичного господарювання на період до 2022 р. у вигляді офіційно визнаної та законодавчо затвердженої Державної програми розвитку туризму в Україні до 2022 р., що зумовлено актуалізацією організаційно-правових та економічних засад становлення туризму як високорентабельної галузі економіки, важливого засобу культурного та духовного виховання громадян

України [10]. Комплексний підхід до цієї Програми дозволяє розглядати туризм як багатофункціональну соціально-економічну систему, що включає ресурсну та матеріально-технічну базу, інфраструктура забезпечення, управління, які пов'язані між собою складними відносинами і взаємодіють з іншими структурними елементами господарського комплексу. Програмні заходи не тільки передбачають створення економічних умов для розвитку безпосередньо туризму, а й повинні дати відчутний побічний ефект – стимулювати піднесення соціальної сфери та рівня матеріального добробуту населення. Водночас Програма визначає стратегію раціоналізації транспортної інфраструктури, туристичних потоків і туристичного районування.

Для того, щоб добре розвинути туристичний бізнес в Україні потрібно звернути увагу на досвід країн Західної Європи, де старовинні замки перетворюють у сучасні заклади сфери послуг: готелі, об'єкти сфери дозвілля тощо. Велике значення мають для туристів різноманітні масові заходи, такі як фестивалі, ярмарки, відтворення лицарських турнірів тощо.

Державне регулювання розвитку туристичної галузі є одним з механізмів реалізації політики держави в галузі туризму. Розвиток туристичної галузі характеризується позитивною динамікою змін кількісних та якісних показників туристичної галузі: збільшенням туристичних потоків, відрахувань у державний та місцевий бюджети, підвищенням рівня зайнятості в туристичній галузі тощо. Механізм

реалізації туристичної політики держави включає: складання цільових програм з розвитку туризму на рівні держави і регіонів; розробку конкретних заходів щодо досягнення поставленої стратегічної мети і державне регулювання розвитку туристичної галузі.

Вітчизняна наука про туризм відносно молода та перебуває у процесі становлення, а ефективне державне регулювання потребує наукового та методичного забезпечення. Незважаючи на активізацію дослідницьких зусиль, спрямованих на аналіз питань туризму, певні аспекти державного регулювання цієї галузі залишаються недостатньо розробленими, не вистачає робіт, присвячених як теоретичному осмисленню зазначених питань, так і розробці науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо державного регулювання туристичної галузі на національному, регіональному та місцевому рівнях. Проте вироблення стратегії розвитку туристичної галузі і створення умов для її ефективного впровадження є складним завданням.

Науковцями здійснені різні підходи щодо виділення методів державного управління та їх груп. Можна визначити основні методи державного управління туристичною галуззю з урахуванням результатів досліджень вітчизняних вчених та нормативно-правових документів управління туризмом в Україні.

Нормативно-правова база туристичної діяльності регулюється як спеціальним, так і загальним законодавством.

Регулювання діяльності з забезпечення захисту і безпеки при здійсненні туристичної діяльності в Україні здійснюється на підставі законів і кодексів України.

Реалізація державної політики у сфері туризму та курортів покладено на Державне агентство України з туризму і курортів. Положення про його створення затверджено указом Президента України від 08.04.2011 р. [12]. Для створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольняти туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини було розроблено проект Концепції Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011–2015 рр. [10].

З прийняттям Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011–2015 рр., очікується реалізація напрямів та виконання завдань розвитку сфери туризму і діяльності курортів, визначених Програмою, дасть змогу забезпечити: зростання потоку внутрішніх туристів на 10% щорічно; зростання потоку в'їзних туристів на 2 млн. осіб щорічно; збільшення обсягів наданих туристичних послуг до 150 млрд. грн.; збільшення частки сфери туризму і діяльності курортів у ВВП до 5% загального обсягу; збільшення у два рази кількості ночівель у вітчизняних готелях та інших засобах тимчасового розміщення; істотне підвищення ефективності державної політики у сфері туризму і діяльності

курортів; створення умов для впровадження ефективної маркетингової та інформаційної політики з підтримки національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках; приведення технічної та функціональної якості вітчизняних об'єктів туристичного відвідування та об'єктів туристичної інфраструктури до сучасних вимог директив ЄС та рекомендацій ЮНВТО [10].

Державне регулювання туристичної сфери – це сукупність методів впливу суб'єктів управління на туристичну сферу як об'єкт, які мають практичний характер та функціональну спрямованість для досягнення визначених цілей.

Особливістю державного регулювання, що відрізняє його від управління, є врахування законів ринку в ході реалізації функцій управління. Державне управління концептуальною основою та теоретичною оболонкою реалізації відповідного механізму, а державне регулювання відображене в практичному вимірі з обов'язковим включенням поточних процесів на ринку та їх прогнозів [2, с. 14–28].

Як уже було вище сказано, головною метою державного регулювання сферою туризму вважається створення сучасного вискоєфективного і конкурентоспроможного туристського комплексу, який забезпечить, з однієї сторони, широкі можливості задоволення потреб українських і зарубіжних громадян в туристських послугах, з другої сторони, – це значний вклад у розвиток економіки, у тому числі за рахунок збільшення кількості

робочих місць, надходження податків до місцевого бюджету, притоку іноземної валюти, охорони і раціонального використання культурної і природної спадщини.

Державне регулювання галузю туризму повинно забезпечувати розвиток вітчизняного туризму, здійснюючи при цьому аналіз прогнозування розвитку найбільш ефективний, який відповідає як потребам самого туризму, так і всього суспільства в цілому. «Водночас кожен регіон як частина території держави залишається об'єктом державного управління» [7, с. 275–279]. Неможливо уявити стан туризму у відриві від економічного становища держави і окремих його територій. Він відображає рівень економічного розвитку регіону та його господарчого потенціалу, які є обумовлюючими факторами розвитку туристичної діяльності. Тому, необхідно послідовно здійснювати державну і регіональну туристичну політику.

Сутність державного регулювання туристичної галузі виражається в цілях, засобах і формах його реалізації.

До основних цілей державного регулювання туристичної галузі відносять: збільшення валового національного доходу від туристичної діяльності; збільшення кількості зайнятих в індустрії туризму; організація туристичної діяльності в цивілізованих рамках; збереження туристичних ресурсів; примноження туристичного потенціалу країни й окремих регіонів [8, с. 81].

В разі досягнення цих цілей буде вирішено головне завдання державного регулювання – створення спри-

ятливих умов для розвитку туристичної сфери за допомогою правових, економічних, адміністративних та інших методів дії, розподілу матеріальних і кадрових ресурсів з урахуванням існуючих пріоритетів.

Саме на основі функціонування системи державного регулювання туристичної галузі, під якою розуміють сукупність організаційних структур і методів регулювання, реалізуються цілі державної політики розвитку туристичної галузі. До них відноситься: планування, що включає розробку стратегій і програм розвитку туризму, вироблення планів діяльності й механізмів їх реалізації; організація, що полягає у формуванні оптимальної організаційної структури туристичних адміністрацій, раціональний розподіл обов'язків і повноважень, сприяння створенню додаткових структур регулювання (спілки, асоціації); координація, тобто забезпечення синхронності дій учасників процесу регулювання індустрії туризму; контроль, оцінка й коректування діяльності елементів системи регулювання для забезпечення виходу на заплановані параметри розвитку.

Головною метою державного регулювання сферою туризму необхідно вважати створення сучасного високо-ефективного і конкурентоспроможного туристського комплексу, який забезпечить, з однієї сторони, широкі можливості задоволення потреб українських і зарубіжних громадян в туристських послугах, з другої сторони, – це значний вклад у розвиток економіки, у тому числі за рахунок збільшення кількості робочих місць,

надходження податків до місцевого бюджету, притоку іноземної валюти, охорони і раціонального використання культурної і природної спадщини.

При цьому засоби цільового впливу держави на розвиток туристичної сфери можуть розподілятися на прямі та непрямі, до яких відносяться законодавче регулювання туристичної діяльності та її зовнішнього середовища, створення та впорядкування спеціальних туристичних зон, фінансування розбудови об'єктів туристичної інфраструктури тощо.

Ряд фахівців вважає, що державне регулювання у сфері туризму повинно сприяти збереженню ресурсів України та враховувати специфіку конкретного регіону. Для цього необхідно здійснювати державне регулювання формування і розвитку рекреаційної діяльності в таких масштабах, які б не приводили до виснаження рекреаційного потенціалу відповідного регіону [8, с. 33], а також сприяли сталому розвитку туристично привабливих територій. Такої думки дотримуються й вчені, які вважають, що державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної галузі повинно бути спрямовано на розробку законодавства, у якому буде визначено систему стандартів, рівень якості рекреаційного обслуговування, питання ліцензування і сертифікації рекреаційної діяльності; проведення зонування з метою виявлення територій для різних видів рекреаційного використання; визначення екологічних норм у поєднанні із санітарно-гігієнічними вимогами для рекреації; створення служб вивчення попиту

на рекреаційні послуги, а також на розвиток відповідної рекламної індустрії, системи підготовки кадрів і створення кадастру рекреаційних ресурсів [4, с. 27].

Туристична сфера є специфічним об'єктом державного управління, адже, з одного боку, туристичний продукт повинен задовольняти потреби споживача та сприяти формуванню позитивного іміджу країни у світі, проте, з іншого боку, регулювання повинне спрямовуватись на досягнення позитивного соціально-економічного ефекту. На думку В. Герасименка та С. Галасюка, необхідність державної підтримки та регулювання туризму як синтетичної та багатогранної економічної системи з розгалуженою мережею зв'язків є очевидною [3, с. 19–24].

За твердженням Ю. Гуменюка, основними особливостями туристичної галузі є:

- галузеві (сезонний характер, тяжіння закладів рекреаційно-туристичного комплексу до рекреаційних місцевостей, залежність асортименту рекреаційного продукту від виду рекреаційного попиту);
- особливості рекреаційного та туристичного продукту (високі вимоги до якості, залежність якості послуги від місткості територій, нерозривність процесу виробництва та споживання);
- особливості використовуваних ресурсів (комплексний характер рекреаційних ресурсів, велика кількість різновидів, значний термін використання);
- технологічні (значна диференціація тривалості рекреаційних

послуг, безперервність рекреаційного процесу, індивідуальний характер продукування послуги, використання різних видів рекреаційних ресурсів, можливість негативного впливу на довкілля) [4, с. 30].

Розвиток туристичної індустрії серйозно впливає на розвиток усієї економічної системи. При цьому вплив на економіку, має як прямий, так і непрямий характер.

Прямий вплив виявляється в тому, що витрати туристів, які приваблюються підприємствами туріндустрії, підвищують доходи відповідної території, сприяють створенню нових робочих місць, зростанню рівня життя працівників туристичних підприємств.

Непрямий вплив виявляється в тому, що підприємства індустрії туризму, до яких безпосередньо надходять витрати туристів, коли придбають товари і послуги, необхідні для здійснення своєї діяльності, генерують економічну активність цілого ряду суміжних галузей. Ефект, пов'язаний з розвитком індустрії туризму, полягає не лише в тому, що вона дає деякий вихідний імпульс у формі припливу грошових коштів, зокрема іноземної валюти, а й у тому, що породжує хвилі зростання [7, с. 117].

Економічне значення туризму виявляється тим, що на сьогодні для 83 % країн світу туріндустрія є однією з п'яти основних галузей економіки, а для 38 % країн – провідною галуззю [6].

Висновки. На сьогодні проблемним є питання класифікації механізмів державного регулювання у туристичній сфері виходячи з методів, засобів, важелів та інструментів,

причому проблема полягає у їх достатньому науково-практичному обґрунтуванні. Вивчення публікацій за даною тематикою дозволяє виявити, що вчені пропонують різні механізми державного регулювання, а саме організаційні, економічні, організаційно-економічні, нормативно-правові, регламентуючі, контролюючі, коригуючі, соціальні, стримуючі, інвестиційні, інформаційно-аналітичні, адміністративні, соціально-психологічні.

Література

1. Бухаріна Л.М. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері туризму / Л.М. Бухаріна // Держава та регіони. – 2008. – № 4. – С. 58–63.
2. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.
3. Герасименко В. Г. Управління національним туризмом у контексті міжнародного досвіду / В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк // Вісн. ДІТБ / [Гол. ред. : д.е.н., проф., академік АЕН України М. М. Туріянська]; Донець. ін-т турист. бізнесу. – 2008. – № 12. – С. 19–24.
4. Гуменюк Ю. П. Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу (на прикладі Тернопільської області) : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю. П. Гуменюк. – Львів, 2005. – 31 с.
5. Козловський Є.В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні : автореф. дис. канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / Є. В. Козловський. – К., 2008. – 18 с.
6. Мирна Н.В. Опрацювання комплексного механізму державної регіональної політики / Н.В. Мирна : [Електро-

ний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/09.pdf>.

7. Нижник Н. Співвідношення державного регулювання регіонального розвитку та регіонального управління / Н. Нижник, В. Керецман, В. Саєнко // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2004. – № 1. – С. 275–279.

8. Цибух В. Державне регулювання у сфері туризму в Україні / В. Цибух // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 80–84.

9. Чечель А.О. Удосконалення державних механізмів управління розвитком туризму в Україні : автореф. дис. канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / А. О. Чечель. – Донецьк, 2004. – 23 с.

10. Податковий кодекс України // Відомості Верховної ради України, 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – С. 112.

11. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 13. – Ст. 180.

12. Хартия туризма : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4rada.gov.ua/>

Gumenyuk A.I. ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE TOURISM POLICY. The article examines the history of the formation of organizational and legal support of tourism industry. Because in our country tourism is continually regulated by a number of government agencies, including the Ukrainian Council of Trade Unions, the USSR State Committee for Foreign Tourism, Bureau of international youth tourism «Sputnik», the Ministry of Education, Culture, Defense, etc.,

that had tourist establishments under their jurisdiction.

The legal framework of the tourism industry is laid down by Law of Ukraine «On Tourism», which is a fundamental piece of legislation that defines general legal, organizational, educational, social and economic principles of implementation of state policy in the field of tourism, comprehensively regulating tourism activity in Ukraine, creating conditions for stimulating business activity of tourist businesses, ensuring the optimal level of state regulation of development of domestic tourism.

The article investigates also the organizational and legal mechanism for the development and implementation of state tourism policy.

Determined that the primary purpose of government regulation in the tourism sector should consider creating a modern and highly effective competitive tourist complex that will provide, on the one hand, opportunities to meet the needs of Ukrainian and foreign citizens in tourism services, on the other hand – a significant contribution to the economy, including increasing the number of jobs, tax revenues to the local budget, the inflow of foreign exchange, protection and rational use of cultural and natural heritage.

State regulation in the tourism sector should contribute to the conservation of resources of Ukraine and take into account the specificity of a particular region. It is necessary to carry out state regulation and formation of recreational activities on such a scale that would not lead to the depletion of the recreational potential of the region and contribute to sustainable development of the most at-

tractive areas.

Keywords: tourism, tourist area, public administration, government regulation, legal mechanism of state tourism policy, legal framework, tourism industry.

Гуменюк А.И. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ. В статье исследована история становления организационно-правового обеспечения индустрии туризма, поскольку в нашей стране регулированием туризма постоянно занимается целый ряд государственных учреждений, в частности, Украинский Совет профессиональных союзов, Государственный комитет СССР по иностранному туризму, Бюро международного молодежного туризма «Спутник», министерство образования, культуры, обороны и пр, которые имели подведомственные туристические заведения.

Правовая база деятельности туристической отрасли заложена в Законе Украины «О туризме», который является основополагающим законодательным актом и определяет общие правовые, организационные, воспитательные и социально-экономические основы реализации государственной политики в отрасли туризма, всесторонне регламентирует туристическую деятельность в Украине, создает условия для стимулирования деловой активности субъектов туристического предпринимательства, обеспечивает оптимальный уровень государственного регулирования процесса развития отечественного туризма.

В статье также исследован организационно-правовой механизм разработки и реализации государственной туристической политики.

Определено, что главной целью государственного регулирования в сфере туризма необходимо считать создание современного высокоэффективного и конкурентноспособного комплекса, который обеспечит с одной стороны, широкие возможности удовлетворения потребностей украинских и зарубежных граждан в туристических услугах, с другой стороны – это значительный вклад в развитие экономики, в том числе за счет увеличения количества рабочих мест, поступления налогов в местный бюджет, притока иностранной валюты, охраны и рационального использования культурного и природного наследия.

Государственное регулирование в сфере туризма должно способствовать сохранению ресурсов Украины и учитывать специфику конкретного региона. Для этого необходимо осуществлять государственное регулирование формирования и развития рекреационной деятельности в таких масштабах, которые бы не приводили к истощению рекреационного потенциала соответствующего региона, а так же способствовали устойчивому развитию туристически привлекательных территорий.

Ключевые слова: туризм, туристическая сфера, государственное управление, государственное регулирование, организационно-правовой механизм государственной туристической политики, правовая база, туристическая индустрия.

УДК 726:2-523.6 (477.87)

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ЗАКАРПАТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Г.М. Гуменюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті досліджено історичні аспекти розвитку екскурсійної справи на території України, зокрема на території Закарпатської області. Виявлено, що в даному регіоні добре збереглися звичаї та обряди, оригінальний фольклор, художні промисли, що також підвищує туристичний інтерес і виступає значним рекреаційним ресурсом. Закарпатська область відома багатою сакральною і духовною спадщиною. Територію області здавна населяли народи з різним релігійним віросповіданням. Збережені церкви, костьоли, синагоги, монастирі є окрасою області та передумовою для розвитку релігійного та паломницького туризму.

Визначено, що Закарпаття є одним із перспективних регіонів держави для розвитку паломництва. Зважаючи на існуючі проблеми і перспективи розвитку екскурсійної діяльності в регіоні, слід поставити за мету створення, збереження, відтворення та охорону екскурсійних культових об'єктів і розвиток інфраструктури, які в комплексі дозволять розширити коло споживачів-екскурсантів, підвищити інвестиційний рейтинг регіону та збільшити конкурентоздатність туристичного продукту. Стратегічно важливим є

налагодження в регіоні партнерства релігійних конфесій між собою, а також зміцнити зв'язок з органами влади на місцях та налагодити міжнародне співробітництво.

Ключові слова: історико-культурний ресурси, релігійний потенціал, туристично-екскурсійна діяльність, святині, дерев'яні дзвіниці, архітектура, Закарпатська область.

Вступ. Середусіх регіонів України значним рекреаційним потенціалом виділяється Закарпатська область, історико-культурний та релігійний потенціал якої в поєднанні з вигідним географічним положенням є вагомою передумовою розвитку туристично-екскурсійної діяльності. Територію області здавна населяли народи з різним релігійним віросповіданням. Збережені церкви, костьоли, синагоги, монастирі є окрасою області та передумовою для розвитку релігійного та паломницького туризму.

У всіх населених пунктах Закарпаття можна знайти дещо загальне. Перш за все, об'єднує їх архітектурну зовнішність велика кількість храмів, які підносяться над навколишніми будовами. Найбільш досконалими спорудами русинського будівництва, які залишилися з давніх часів в Закарпатті є дерев'яні храми.

Україна інтегрується в Європу. Сьогодні дуже важливо, щоб ця інтеграція виступала як інтеграція України туристичної.

Метою статті є вивчення релігійного потенціалу Закарпатської області та визначення його для організації та проведення екскурсійної діяльності.

Об'єктом дослідження є сакральна спадщина Закарпатської області. Предметом даного дослідження є потенціал використання сакральних храмів Закарпатської області для організації екскурсійної діяльності. Нашим завданням є дослідити історичні аспекти розвитку екскурсійної справи на території України; охарактеризувати законодавчу базу екскурсійної діяльності та шляхи підвищення кваліфікації екскурсіводів; дослідити сакральні ресурси як основу екскурсійного потенціалу; розробити екскурсію сакральними об'єктами Закарпатської області.

Слід відзначити, що екскурсійна діяльність зайняла чільне місце в системі освіти України. Екскурсії були невід'ємною складовою навчально-виховного процесу і формою позашкільної роботи з учнівською і студентською молоддю. Так, окрема стаття С. Русової під назвою «Шкільні екскурсії і їх значіння» з'явилася в журналі «Світло» ще в 1911 р. С. Русова наголошувала і на такому важливому аспекті екскурсій, як збудження з її допомогою «громадського почуття» учнів та студентів, усвідомлення «історичних обставин рідного народу та його

сучасного економічного життя, його національної культури». Тобто С. Русова прямо визначає роль екскурсії як засобу формування національної свідомості і самосвідомості їх учасників [1, с. 15–16].

Виклад матеріалу Церкви України мають певні регіональні відмінності, що й дає підстави виокремити окремі школи, які ґрунтувалися на місцевих традиціях та мистецькій специфіці їх розвитку. Храми будували місцеві майстри, які, засвоївши навиків дідів і батьків, передавали своє уміння синам, учням та членам будівельного гурту чи артілі. Утвердження України як незалежної держави, соціально-економічні зміни, що відбуваються в країні впродовж останніх років, загострили увагу суспільства до долі архітектурної спадщини. Окремі пам'ятки, архітектурні ансамблі, ландшафтні комплекси, планувальні структури сіл і містечок, що збереглися повністю чи частково, відіграють неоціненну роль у житті сучасної людини та в навколишньому середовищі. Сьогоднішнє життя наповнене динамікою змін: навколишнє середовище зазнає глибоких перетворень у структурі місцевості та безпосередньо в архітектурі. І дуже прикро, що на цьому тлі ми практично випустили з поля зору унікальний феномен української дерев'яної церкви. Ці неперевершені творіння традиційної архітектури є найменш захищеними перед часом та людьми. Перетривавши страшні історичні катаклізми, навали завойовників від

XIII до XX ст., ці унікальні об'єкти масово нищатьсся нині, в незалежній Україні [6, с. 46].

Церква на Закарпатській Україні наприкінці XVIII ст. вийшла з-під залежності латинського єпископа в Ерлау-Стері. Марія-Терезія підтримала прагнення Закарпатської Української Церкви, але тільки 1772 р. папа Климент XIV задовольнив її прохання і проголосив самостійність Мукачівського Уніятського єпископату. Першим єпископом Мукачівським був Іван Брадач, котрий боровся проти латинізації церкви і обстоював східний обряд [4, с. 30].

Кінець XVIII ст. був «золотою добою» церковної історії Закарпаття. В особах єпископів І. Брадача й, особливо, А. Бачинського, який став дорадником Віденського двору в справах Закарпаття, воно мало найкращих церковних діячів. Важливе значення мало перенесення в 1780 р. осідку єпископату з Мукачева до Ужгороду і заснування там єпархіяльної семінарії. На Закарпаття особливу увагу звертала Марія-Терезія. Властиво, – для закарпатського духовенства вона заснувала семінарію Барбареум у Відні і тільки згодом до тієї семінарії стали приймати всіх українців – греко-католиків [13, с. 16].

Найбільш знаковими мурованими храмами Закарпаття є «Горянська ротонда» Святої Анни, Реформатська церква в м. Берегові, Реформатські церкви в Тячеві й Ужгороді, Реформатська церква в м. Хусті, Катедральний собор в м. Ужгороді,

Римо-католицький костел Святого Юрія в м. Ужгороді.

На околицях Ужгороду, в Горянах, знаходиться одна з найстародавніх сакральних будов Закарпаття. Це – «Горянська ротонда» Святої Анни з готичною прибудовою церкви Святого Миколая. В архітектурі ротонди проявляється пізньоантична (візантійська) будівельна традиція [3, с. 70].

«Горянська ротонда» в плані – шестигранна – настільки згладжена, що майже всі дослідники зображали план фундаменту згладженим, тобто круглим. У товщу стіни врізано шість напівкруглих в плані ніш конх, склепіння яких об'єднано між собою і будівельники сміливо поставили на них шестикутний тамбур, пробитий шістьма готичними вікнами [7, с. 16–17]. Стіни покриті розписом, який відноситься до XV ст. Очевидно, попередні фрески були пошкоджені. Майстерність художників, які розписали ніші конхи ротонди, спирається на досвід італійської школи проторенессанса-джотто [9, с. 7].

У XV ст. до ротонди прибудували прямокутний неф церкви Святого Миколая. При цьому, розібрано частину ротонди. У 1912 р. над західним фасадом церкви була надбудована дерев'яна дзвіниця. У 1932, 1960, 1996 рр. у храмі проходила реставрація [5, с. 34].

На центральній площі м. Берегова розташована реформатська церква, яку розпочали споруджувати в 1775 р. 1897 р. провели реконструкцію старого храму та дзвіниці. 1918

р. під час чеської окупації церква згоріла. У 1922 р. церкву вда-лося відбудувати. Замість згорілого органа егердорфська фірма «Рігер» побудува-ла новий, діючий і нині орган. Посвячення відбулося у 1929 р. На зовнішніх стінах церкви відкриті три меморіальні дошки, присвячені пам'яті трансільванського єпископа Іштвана Гелеї Катона і батька Берегівської реформації Балажа Радана, а також до 1100-ліття здобуття угорцями Вітчизни у 895 р. (угор. – Гонфоглолаш). На внутрішніх стінах при вході до церкви відкриті також меморіальні дошки закарпатським жертвам сталінського терору та священикам, які віддали своє життя за віру [8, с. 11–12].

Церква збудована у XII ст. королем Владиславом Великим як римсько-католицька. Але після поділу церков у 1556 р. храм став реформатським. До 1944 р. саме в стінах цієї церкви знаходилася найбагатша бібліотека Мараморощини. На стінах всередині церкви можна знайти дві стели із іменами вірників, які загинули у Першій і Другій світових війнах[8, с. 16].

Єлизаветинський костел вважається одним з найстаріших храмів Закарпаття. Білосніжні стіни храму створюють прекрасний контраст з гонтовим дахом і верхнім ярусом дзвінниці. Церква складається із трьох інтегральних частин: ізольована башта, неф з яких органічно пов'язана апсида та північної сакристії. Стіни прорізані стрільчатими готичними вікнами. Кути стін підтримують масивні

контрфорси. Бічний портал головного нефу має профільовані заглибини. Головний портал оформлений профільованими валиками. В інтер'єрі велика стрільчата арка відділяє неф від хорів. Обидва простори мають хрестоподібне перекриття [4, с. 18]. Багатопрофільовані ребра зводів переходять у капітелі, які знаходяться на пілястрах, ділячи стіни. Зовні церква оточена кам'яною охоронною стіною.

На самому початку вулиці Капітульної, там, де Замкова гора круто спадає в бік міста, розкинувся один з кращих архітектурних ансамблів Ужгорода – Катедральний греко-католицький собор і колишня резиденція мукачівських єпископів, які вже давно перетворилися на візитну картку міста над Ужем. У минулому жоден краєвид нашого міста не обходився без зображення храму і резиденції [5, с. 81].

У першій половині XVII ст. на цьому місці стояли прості маленькі будиночки міщан і серед них хатка дяка Григорія. Потім володар міста Янош Х Другет вирішив переселити в Ужгород з Гуменного (Словаччина) єзуїтів. Він 31 липня 1640 р. видав фундаційну грамоту про перенесення єзуїтської колегії у наше місто. Патрон виявився дуже щедрим. Він за власний кошт придбав для колегії землю в Ужгороді і відселив звідти міщан; на утримання колегії надав землі в околицях Гуменного, а також село Концово (Ужгородський район), виноградники й сади в Ужгороді, значну суму грошей [12, с. 12–13].

Єзуїти отримували від патрона

дрова з Невицького лісу, право торгувати у місті вином, пивом, горілкою, будівельними матеріалами. За все це Янош Другет просив, щоб отці-езуїти молилися за нього і його нащадків.

Будівництво колегії розпочалося цього ж року. Наглядав за ним ректор езуїтів отець Дьєрдь Добронокі. Усі необхідні матеріали надавав патрон. Ліс, шиндлі привозили з околиць, вапно випалювали в Перечині та Ракові (село Перечинського району), залізо та інструменти забезпечував префект місцевої фабрики. На будівництві працювали ужгородські каменярі, теслі, ковалі, гончарі та інші ремісники; транспортні роботи виконували українські хлопці з ужгородської та гуменянської крайн. У 1644 р. уже майже готові будівлі пошкодив трансільванський воєвода Дьєрдь I Ракоці. У 1645 р. Янош Другет помер, але його дружина, владна Анна Якушич, завершила будівництво і на поч.1646 р. колегія була вже готова [11, с. 25–26].

Весь комплекс включав власне колегію, школу і церкву. Спочатку збудували колегію і школу, церкву – дещо пізніше. Вона була невелика, з однією вежею, посвячена Воздвиженню Чесного Хреста. Після того як у 1728 р. католицька церква міста, що знаходилася у замку, згоріла, езуїти вирішили розширити власну колегіальну церкву. Протягом 1732–1740 рр. був споруджений у пізньобароковому стилі новий езуїтський костьол. У листопаді 1773 р. папа Климент XIV розпустив орден езуїтів і вони покинули Ужгород.

Наступного року, під час пасхальних свят, пожежа, а потім буревій пошкодили колегію і церкву. Нарешті, у 1775 р. церкву передали Мукачівській греко-католицькій єпархії. За пропозицією двірцевого архітектора Ф. Гіппебранда її перетворили на Катедральний собор. Перебудова й пристосування до потреб греко-католицького обряду тривали кілька років і були завершені у 1779 р. Церкву оздобили красивим іконостасом, лавицями, місцями для каноніків (зліва і справа перед вівтарем) та єпископа (справа). Марія Терезія подарувала єпископу Андрію Бачинському дорогий церковний одяг, церковні предмети, серед яких і дороге обладнання для єпископського екіпажа [9, с. 16].

Урочисте освячення Воздвиженського соборного храму відбулося на день іменин цесарівни Марії Терезії 15 жовтня 1780 р. єпископом А.Бачинським, який з цього часу напостійно замешкав у своїй резиденції [10, с. 34].

Грунтовне оновлення внутрішнього інтер'єру храму здійснив у 1858 р. єпископ Василь Попович. На стіни були нанесені мармурові арабески, оновлено іконостас, розмальовано стіни. Велику роль в оновленні церкви відіграв єпархіальний художник Фердінанд Відра, перший учитель відомого закарпатського художника [12, с. 12–13].

Перша й найдавніша архітектурна пам'ятка вулиці Волошина, яка вже здалеку впадає у вічі, – римокатолицький костел Святого Юрія. У 1610 р. тодішній володар міста Юрій

Другет (1583–1620) під впливом знаменитого католицького вченого й проповідника Петера Пазманя (1570–1637) повернувся в лоно католицької церкви. Через рік він зруйнував лютеранську церкву неподалік від мурів замку, бо хотів розширити свій «Квітковий сад», але ще того ж року виділив в кінці тодішньої Соляної вулиці, там, де тепер стоїть сучасний католицький костел, місце для будівництва нової церкви. Оскільки більшість жителів міста в той час були реформатами, церкву збудували швидко [6, с. 53]. У 1695 р. новий володар замку граф Міклош Берчені, ревний католик, передав її своїм одновірцям. І хоча пізніше (1705) князь Ференц Ракоці II розпорядився повернути її реформатам, все ж вона залишилася у володінні католиків. Але з часом церква поступово занепала. Сучасну церкву збудували у 1762–1766 рр. у стилі пізнього бароко із використанням матеріалів замкової церкви. У 1830 і 1881 рр. її частково перебудували, розширили, а в 1910 р. обновили. Останнє перетворення пам'ятки відбулося в 2000-2001 рр., коли, окрім оновлення зовнішнього вигляду церкви, на її подвір'ї був заново встановлений пам'ятник св.Марії, що стояв там до Другої світової війни. Уже в 1820 р. на церкві встановили міський годинник, за яким наглядав годинникар Дьєрдь Ласота. Пізніше, під час пожежі, годинник згорів. У 1857 р. тодішній римо-католицький плебан Іштван Варга на кошти вірників встановив на вежі костелу новий годинник. Його потрібно було підтягувати раз на добу.

Влітку 1904 р. годинник зупинився. Тоді вже міська управа на власні кошти замовила на фірмі Йозефа і Давида Фрідів новий годинник, який ще того ж року був встановлений і працює донині [10, с. 29].

Зсередини костел має типовий пізньобароковий характер. Його обладнання, інтер'єр зберегли первісний вигляд. Найціннішою частиною інтер'єру є головний вівтар з картиною роботи відомого в Угорщині майстра пензля епохи бароко Лукача Йозефа Краккера (1717–1779). Серед церковних речей особливої уваги заслуговують дві монстранції XV ст., які у 1710 р. вивіз з собою в Польщу, а потім в Туреччину володар міста граф Міклош Берчені. Але потім все ж повернув їх католицькій общині [12].

Реформатська церква розташована безпосередньо біля вул. Собранецької – на найвищій частині Жупанатського пагорба (так його називали після спорудження будинку жупанату) [7, с. 46].

Протестантизм почав поширюватися на Ужанщині ще в 30–40-х рр. XVI ст. У самому Ужгороді перша протестантська община була організована у 1546 р. Її засновником був знаменитий проповідник Маргон Шанта із Калманчехі (приблизно 1500–1557). Починаючи з 1556 р. всесильні Другети взяли під опіку протестантів і самі перейшли в лоно нової церкви. Однак у 1610 р. Дьєрдь Другет знову навернувся у католицьку віру, зруйнував лютеранську церкву під стінами Ужгородського замку, а натомість збудував лютеранам церкву,

парохію і школу на місці сучасної римо-католицької церкви [8, с. 73].

Та чимдалі, тим протестантам ставало в місті тяжче діяти, особливо після того, як сюди перебралися езуїти. У 1695 р. новий власник міста, щирий католик, граф Міклош Берчені за наказом архієпископа графа Ліпота Коллоніча (1631–1707) відібрав від протестантів і цю церкву, а священника із сім'єю видворив з міста. Ситуація тимчасово змінилася на краще у 1705 р., коли князь Ференц Ракоці II знову повернув протестантам їхнє майно. Але, через внутрішні чвари, община поступово занепала і в 1710 р. втратила церкву знову. І хоч вірники засипали державні органи скаргами і проханнями врегулювати їхнє становище, ситуація не змінювалася [11, с. 16].

Справи дещо поліпшилися після вступу на австрійський престол цесаря Йосифа II (1741–1790), який у 1781 р. видав т.зв. «Edictum Tolerantiale», тобто «Декрет толерантності», яким забезпечив для протестантів свободу віросповідання. Уже влітку 1792 р. казна, на численні прохання ужгородських протестантів, виділила їм наділ, де вони могли будувати церкву. Це і було нинішнє місце реформатської церкви. Закладання фундаменту, завдяки активності тодішнього проповідника Дьєрдя Гедера, відбулося 16 травня 1793 р. У 1796 р. храм збудували, але з низькою вежею. Тільки у 1818 р. новий священник Йозеф Нодь добудував вежу і звів новий кам'яний будинок для священника. Весь комплекс у 1891 р. оточили металевою

огорожею, яка збереглася донині. Свій сучасний дещо неоготичний вигляд реформатська церква отримала у 1905–1906 рр. За проектом будапештської фірми «Фегер і Ріхтер» розширення й перебудову церкви здійснив ужгородський архітектор Ернев Ковош. Внутрішні теслярські й столярні роботи виконали місцеві майстри Мартон Вайнаї та Іштван Берта. У 1852 р. у церкві встановлено орган. Серед церковних реліквій, які зберігалися тут до Першої світової війни, слід назвати скатертину, подаровану вірникам ще Другими [8, с. 61].

Література

1. Вечерський В.В. Українські монастирі / В.В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 400 с.
2. Довганич О.Д. Нижнє Селище : земля і люди / О.Д. Довганич, М.Д. Пригара. – Ужгород, 2001. – С. 184–201.
3. Zawaleń E. DREWNIANE CERKWIĘ Z WIERCHEM BROGOWYM JEDNOZAŁOMOWYM NAD NAWĄ W REJONIE PÓŁNOCNEGO NADSANIA / Є.Завалень / Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. – Łańcut, 1999. – S. 248–270.
4. Кагамлик С. Українське церковне проповідництво 17–18 ст. (Киево-Печерської Лаври) / С. Кагамлик // Історія України. – 2004. – № 23–24. – С. 4–7.
5. Лисенко Т.Л. Деревянные церкви Закарпатья и Словакии / Т.Л. Лисенко / Национальное своеобразие зодчества народов СССР. – М., 1979. – С. 24–30.
6. Пагирия В.М. Монастирі Закарпаття / В.М. Пагирия. – Мукачєво : Вид-во Мукачєвсько-Ужгородської Православної єпархії, 1994. – С. 61–63.
7. Свенцицкий И. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси / И.Свенцицкий. – Л., 1906.
8. Січинський В. Бойківський

тип дерев'яних церков на Карпатах / В. Січинський // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – 1926. – Т. 144–145. – С. 157–170.

9. Слободян В. Типологія бойківських церков : на матеріалах візитації Старосамбірського деканату 1766 р. / В. Слободян / Українське сакральне мистецтво. – Львів, 1995. – С. 88–91.

10. Сирохман М. Церкви України : Закарпаття / М. Сирохман. – Львів : МС, 2000. – 880 с.

11. Stránský A.I. Materiale k soupisu uméleckých památek na Podkarpatské Rusi / A.I. Stránský. – Praha : 1924.

12. Stránský A.I. Trojvezate cerkve podkarpatske / A.I. Stránský // Stavitelske listy. – Rocnik XXII. – Praha, 1926. – S. 414–415.

13. Сулик Р.В. Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини : з альбомів М. Драгана / Р.В. Сулик. – Львів, 1995. – 113 с.

Gumenyuk G.M. THE SACRAL ARCHITECTURE OF TRANSCARPATHTIA: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF USAGE IN THE EXCURSION ACTIVITY.

The article studies historical aspects of excursion business development in the territory of Ukraine, in particular in the territory of Transcarpathian region. Determined, that in the Transcarpathian region on rather small area focused a significant part of the monuments of history, architecture and culture. This region has well preserved customs and ceremonies, original folklore, arts and crafts, which also enhances the tourist interest and is an important recreational resource. The Transcarpathian region is known for rich sacred and spiritual heritage. The region from ancient times was inhabited by the

nations with different religious. Saved churches, Roman-Catholic churches, synagogues, monasteries are the beauty of the area and a prerequisite for the development of religious and pilgrimage tourism.

Also determined that the significant achievement of Transcarpathia are monasteries, wooden churches and stone temples. In Transcarpathia there are 118 wooden churches and more than 20 monasteries. The most famous among them – the Ascension Monastery in the village Chumalevo Tiachiv district, the Mukachevo and the St. Nicholas feminine and the St. Panteleimon masculine monasteries.

Thus, it was confirmed that Transcarpathia is one of the most promising regions for the development of pilgrimage. The mass of the pilgrims in the total quantity of tourists grows, but a significant disadvantage is the fact that most of the tours are conducted by guides without professional training.

Taking into account the problems and prospects of development of excursion activity in the region, one should set a target of establishment, maintenance, reproduction and protection of excursion cult objects and infrastructure development, which in complex will expand the range of consumers, tourists, increase the investment rating of the region and the competitiveness of the tourism product. Strategically important is the establishment of partnerships in the region between religious denominations, as well as to strengthen contacts with local authorities and to establish international cooperation.

Keywords: historical and cultural

resources, religious potential, tourist and excursion activity, sacred places, wooden belfry, architecture, Transcarpathian region.

Гуменюк Г.М. САКРАЛЬНАЯ АРХИТЕКТУРА ЗАКАРПАТЬЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. В статье изучены исторические аспекты развития экскурсионного дела на территории Украины, в частности на территории Закарпатской области. Определено, что в данном регионе хорошо сохранились обычаи и обряды, оригинальный фольклор, художественные промыслы, что также повышает туристический интерес и является существенным рекреационным ресурсом. Закарпатская область известна богатым сакральным и духовным наследием. Территорию области с давних времен населяли народы с разным религиозным вероисповеданием. Сохраненные церкви, костелы, синагоги, монастыри являются украшением области и предпосылкой для развития религиозного и паломнического туризма.

Таким образом, подтверждается, что Закарпатье является одним из перспективных регионов страны для развития паломничества. Принимая во внимание существующие проблемы и перспективы развития экскурсионной деятельности в регионе, следует поставить целью создание, сохранение, воспроизведение и охрану экскурсионных культовых объектов и развитие инфраструктуры, кото-

рые в комплексе позволят расширить круг потребителей-экскурсантов, повысить инвестиционный рейтинг региона и увеличить конкурентоспособность туристического продукта. Стратегически важным является налаживание в регионе партнерства религиозных конфессий между собой, а также укрепление связи с органами власти на местах и налаживание международного сотрудничества.

Ключевые слова: историко-культурные ресурсы, религиозный потенциал, туристско-экскурсионная деятельность, святыни, деревянные колокольни, архитектура, Закарпатская область.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 373.67:78.07:314.743

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Г.В. Карась

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена історико-культурологічним аспектам мистецької педагогіки української діаспори ХХ ст. Хоч мистецька педагогіка діаспори не склалася як цілісна система, однак педагогіка окремих спеціальних музичних дисциплін має ряд вагомих здобутків, які заслуговують на увагу та вивчення в Україні. Зокрема, розглядаються здобутки педагогіки окремих спеціальних музичних дисциплін: фортепіанної (Р. Савицький), скрипкової (М. Гайворонський), гітарної (В. Бобрицький, Л. Вітошинський), бандурної (З. Штокалко, В. Мішалов), диригентської (М. Малько), вокальної (Н. Дяченко-Гордаш), музично-теоретичної, гри на духових інструментах (М. Едельман). Привертено увагу до методичного аспекту педагогічного доробку діаспори. Здобутки мистецької педагогіки української діаспори мають важливе історико-культурологічне значення, оскільки сприяли розвитку як національної, так і світової культури.

Ключові слова: мистецька педагогіка, українська діаспора, спеціальні музичні дисципліни, методичне спрямування, історико-культурологічний аспект.

В силу різних суспільно-політичних умов українці у ХХ ст. сформували діаспору – одну з найбільших

серед інших планетарних етнічних розселень, дбали про збереження і розвиток національної культури. Видатний український вчений-педагог Оксана Петрівна Рудницька однією з перших виокремила мистецтво української діаспори у навчальному посібнику «Українське мистецтво у полікультурному просторі» [5], однак тільки поглиблене дослідження музичної культури діаспори, яке здійснене в наших працях [1; 2], стало основою нового напрямку у вітчизняній культурології та мистецтвознавстві – «українське музичне діаспорознавство».

Здійснивши комплексний аналіз музичної культури української західної діаспори як соціокультурного феномена ХХ ст., обґрунтовано, що музична культура української діаспори як системне утворення є складовою української художньої культури, представлена в музично-виконавському, освітньо-педагогічному, музикознавчому та композиторському напрямках. Структуру музичної культури західної діаспори як складної цілісної само-організованої комплексної відкритої системи складають: музичні цінності, види культурно-мистецької діяльності та її суб'єкти, установи і соціальні інститути, культурно-мистецьке середовище.

Освітньо-педагогічну складову

музичної культури української західної діаспори розглядаємо як інституційну систему мистецької освіти та педагогіки.

Упродовж ХХ ст. в українській діаспорі склалася своєрідна система освіти, складовою частиною якої була музична. Структуру освітньо-педагогічної музичної діяльності українців зарубіжжя складає загальна та спеціальна музична освіта.

Загальну музичну освіту можна було здобути в інституціях українознавства: на курсах і в школах (ціло-річних, літніх), які діяли при «Рідній школі», при церковних парафіях, у таборах для інтернованих, на освітніх курсах, семінарах хорових диригентів, кафедрах українознавства у вищих навчальних закладах, наукових фундаціях та установах. У навчально-виховному процесі тут використовувалися різноманітні види і форми музичної діяльності учнів: хоровий і сольний спів; індивідуальна, ансамблева та оркестрова гра; позакласні індивідуальні та групові заняття, слухання музики в урочний і позаурочний час; літературно-музичні вечори та концерти; використання театральних елементів. Характерною особливістю діяльності викладачів музичних дисциплін було поєднання компонентів релігійного, світського, класичного та народного мистецтва.

Спеціальну музичну освіту в діаспорі здобували в музичних інституціях: на курсах і семінарах, у школах, літніх таборах, інститутах, університетах. Серед провідних дитячих освітніх музичних закладів – Українська музична консерваторія,

Український музичний інститут (м. Нью-Йорк), Український музичний інститут ім. М. Лисенка (м. Торонто). Вищу музичну освіту можна було здобути в Українському вільному університеті (м.м. Відень, Прага, Мюнхен), на музично-педагогічному відділі Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (м. Прага).

Спеціальна музична освіта діаспори є триступеневою і має багато спорідненого із структурою музичних закладів Галичини першої третини ХХ ст. Це різноманітні одно- та багатопрофільні музичні школи і вищі навчальні заклади. В однопрофільних (це переважно приватні школи) викладалася одна спеціальність – гра на інструменті або вокал. У багатопрофільних – заняття велися за кількома спеціальностями, викладалися теоретичні дисципліни, працювала група педагогів, проводився регулярний набір учнів (студентів), розроблялися навчальні програми, плани занять, були чітко визначені терміни навчання. Треступеневість структури спеціальної музичної освіти української діаспори забезпечувала наступність музичної освіти, побудованої на національних засадах.

Концепція навчально-виховного процесу у музичних вишах, зокрема, на музично-педагогічному відділі Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі у міжвоєнний період, давала можливість одержати фахову підготовку з основних музичних спеціальностей. У своїй діяльності відділ використовував педагогічний досвід

музично-драматичної школи М. Лисенка та продовжував його традиції. Акцентуючи свою увагу на українській проблематиці, викладачі відділу знайомили студентів із досягненнями світової музикознавчої науки, здобутками музичної культури народів світу. В цьому навчальному закладі було створене середовище, в якому виховувались національні музично-педагогічні кадри, що активно займалися поряд із навчальними завданнями концертно-виконавською і науковою діяльністю.

Особливостями музичного навчально-освітнього процесу діаспори є: виняткова роль громади та громадських інституцій в організації музичної освіти; збереження традицій української музичної освіти та привнесення запозичених інновацій; переважаючий компонент національного, в т. ч. діаспорного, репертуару в навчальному процесі; свобода педагогів у формуванні навчально-методичних засад.

Хоч мистецька педагогіка діаспори не склалася як цілісна система, однак педагогіка окремих спеціальних музичних дисциплін має ряд вагомих здобутків, які заслуговують на увагу та вивчення в Україні. Використовуючи цілісний підхід до розгляду мистецької освіти як самостійної галузі професійної освіти, вперше представлений у працях О.П. Рудницької [4; 5] та вживаючи термін «мистецька педагогіка», ми солідарні із трактуванням, запропонованим доктором педагогічних наук, професором Оленою Миколаївною Отич. Це: наука про мистецьку освіту; теорію і практику

естетичного виховання та опанування різновидів мистецтва учнями; самостійна галузь професійної педагогіки [3, с. 51].

Фортепіанна педагогіка насамперед представлена працями відомих піаністів-педагогів Романа Савицького та Дарії Гординської-Каранович (США). Відчуваючи брак методичної літератури, Роман Савицький у 1954–1955 рр. пише «Основні засади фортепіанної педагогіки», яка була призначена для педагогів Українського музичного інституту (м. Нью-Йорк). Розділ «Тон» з неї вперше було надруковано в пропам'ятній книзі цього інституту з нагоди десятиліття його заснування (1963). Перевидання основних засад фортепіанної педагогіки Р. Савицького в Україні (2000) не тільки складає джерелознавчий інтерес, але й засвідчує ефективність використання їх в сучасному педагогічному процесі. Педагогічне «кредо» та джерела фортепіанної педагогіки митця стають предметом досліджень Людмили Садової. Р. Савицький був захоплений ідеєю поставити музичну освіту українських дітей на рівень світових стандартів і з цією метою написав свою теоретичну роботу. «Засади» мають суто практичну спрямованість як посібник для вчителів фортепіано у молодших класах. Тут загально-дидактичні викладки чергуються зі спеціальними фортепіанно-методичними рекомендаціями. У час, коли Р. Савицький писав свої «Засади», практично не існувало української методичної літератури у сфері фортепіанного навчання не тільки у США, але й в Україні, хоч в той же

час в інших країнах (Росія, Німеччина, Чехія, Франція та інших) її було вдосталь. За своїм змістом і спрямованістю праця є унікальною, оскільки не дублює жодного іншого видання, а джерелами її сам автор називає власний довголітній педагогічний досвід і студювання кращих зразків іншомовної методичної літератури. Для методики Савицького характерними є раціональність та функційність, а найважливішою частиною виконавського мистецтва піаніст вважав інтерпретацію. Основна наскрізна думка праці – унікальна корисність фортепіанного навчання для загального розвитку дитини, що при фаховому керівництві більш, ніж будь-яка інша навчальна дисципліна, сприяє розвитку гармонійного комплексу кращих рис вдачі сучасної культурної людини. Видання праці Р. Савицького в Україні не лише викликало велике зацікавлення педагогів-піаністів, але й слугує настільною книгою-порадником для здійснення більш ефективного навчального процесу.

Суттєво збагатили мистецьку педагогіку фортепіанні збірки піаністів та композиторів Романа Савицького, Ігоря Соневицького, Василя Безкоровайного, Ярослава Барнича, Миколи Фоменка, Володимира Грудина, Зиновія Лиська, Кира Кукловського, Юрія Олійника, Таїси Богданської (США), Марти Кравців-Барабаш, Сергія Яременка (Канада), Стефанії Туркевич (Великобританія), основу яких складав український мелос. Випуски творів українських композиторів для фортепіано, редакторами-упорядниками яких виступали ці митці, були

призначені для навчання учнів за принципом «від легкого до складного». Добиралися твори різних жанрів (переважно танцювальні) композиторів ХХ ст. України та діаспори. Збагачуючи педагогічний фортепіанний репертуар, композитори опрацьовували кращі фольклорні зразки, в тому числі і для гри в чотири руки.

Педагогічний репертуар – фортепіанні твори для дітей композиторів української діаспори – слугував матеріалом для виконання основного завдання початкової музичної освіти – розвитку професійно-виконавських здібностей дитини та формування її національної ідентичності. Слідуючи настановам М. Лисенка, С. Людкевича, які наголошували, що навчання музики повинно опиратися на народнопісенні зразки, високопрофесійну методику та культурні традиції народу, переймаючи досвід західноєвропейських композиторів та педагогів ХХ ст. – Б. Бартока, З. Кодая, К. Орфа, які розглядали народну пісню як основу розвитку національної музичної культури та важливий дидактичний засіб музичного виховання дітей, українські композитори в еміграції створили унікальну фортепіанну педагогічну літературу. Розуміючи вагу національного репертуару на цьому етапі навчання, композитори діаспори використали у своїх збірках для наймолодших піаністів фольклорні зразки, котрі здатні виховати патріотичні почуття та викликати інтерес до рідної культури, до її традицій: календарно-обрядові пісні (відомі колядки, щедрівки, веснянки, гаївки), колицкові, жартівливі, ліричні, стрілецькі,

пластові та маршові пісні, популярні танцювальні мелодії. Фортепіанна педагогічна література не тільки забезпечувала навчальний процес за кордоном, але й заслуговує на визнання в педагогічному репертуарі дитячих музичних шкіл в Україні.

Скрипкова педагогіка. Одним з перших українських посібників для навчання гри на скрипці була збірка «Українські народні пісні для скрипки і фортепіано» Михайла Гайворонського (США, 1927), в якій вміщено 34 твори легкої фактури для опанування грою на інструменті в перші роки навчання. Цікавими дослідженнями в галузі скрипкової гри є статті Євгена Цегельського.

Багато для становлення і розвитку гітарної педагогіки зробив Володимир Бобрицький (Бобрі; 1898–1986, Нью-Йорк, США) – автор багатьох публікацій про значення бандури і гітари. Тісно співпрацюючи з видатним гітаристом А. Сеговією, Бобрі опублікував ряд методичних посібників для оптимальної гри на цьому інструменті. Велику популярність здобула його унікальна книга «Техніка Сеговії» («The Segovia technique», 1972), яка витримала кілька перевидань, в т. ч. німецькою мовою у перекладі Германа Лееба в Берні (1977). Особливу цінність ця книга має завдяки особистій участі в ній Сеговії, який не тільки позував, демонструючи посадку, постановку рук, деякі прийоми звуковидобування, але і вносив зауваження до тексту, уточняв формулювання. Продуктивна діяльність В. Бобрицького на поприщі гітарного мистецтва була високо оцінена за кордоном – в

Іспанії та інших країнах.

Один із відомих австрійських гітаристів та педагогів Лео Вітошинський (1941–2008) залишив по собі цінну книгу «Про мистецтво гри на гітарі», в якій сконцентровано його багатолітній досвід. Її концепція виходить далеко за межі звичайного методичного посібника, хоча і педагогі, і студенти почерпнуть багато із цінного досвіду маестро. Автор не лише описує вирішення технічних та інтерпретаційних проблем, а й дає аналітичний зріз нотної літератури для гітари, широко ділиться досвідом, прямує до самих витоків музики, її філософії, психології, історії, сприяє глибоким роздумам, а тому книга призначена для мислячих музикантів. Спонукою до їх написання, як вказує автор, стала книга видатного піаніста Генріха Нейгауза «Про мистецтво гри на фортепіано».

Музично-педагогічні праці з бандурного мистецтва представлені «Кобзарським підручником» та репертуарним збірником п'єс для бандури «Кобза» Зіновія Штокалка (Канада), посібником-збірником українських народних дум і пісень для бандури «Наша пісня» Михайла Теліги (ЧСР), початковим курсом гри на бандурі харківського типу Віктора Мішалова (Канада), численними репертуарними збірниками Ольги Герасименко-Олійник (США). Взавши за основу дослідження Гната Хоткевича про Харківську школу гри на інструменті та власний практичний досвід, З. Штокалко у «Кобзарському підручнику» (написаний наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр., виданий у 1992

р.) викладає свої позиції і бачення щодо проблеми своєрідності автентичної бандури та необхідності її модернізації. Підручник складається з двох великих частин: теоретичного вступу та власне підручника – практичного курсу розвиваючих вправ з поясненнями. У вступі З. Штокалко подає коротку історію інструмента, в загальних рисах розповідає про самовчителі гри, розглядає конструкцію бандури, складові частини та характеризує три основні способи гри на бандурі. Базуючись у практичній частині підручника на комбінованому способі гри, З. Штокалко пропонує розпочати курс науки гри з технічного розвитку правої руки, як ведучої, на приструнках, використовуючи під час навчання вже засвоєні прийоми старої Чернігівської та Полтавської шкіл. Досконало вивчивши простий виконавський матеріал названих кобзарських типів, на другому етапі опанування інструмента слід поступово переходити до вивчення і відшліфування складніших прийомів вже харківського стилю. Друга частина підручника складається з розвиваючих вправ, п'єс та пояснень стосовно їхнього виконання. Загалом вправи – нескладні, зручні та корисні. Серед авторів обробок українських народних пісень та оригінальних музичних творів, розміщених у підручнику, – відомі бандуристи: Г. Хоткевич, В. Щербина, Ю. Сінгалевич, К. Місевич, В. Ємець, М. Теліга, А. Горняткевич, В. Кухта та ін.

Першим підручником гри на духових інструментах була праця М. Едельмана (Нью-Йорк, 1921). Автор критично оцінює рівень існуючих у

діаспорі духових оркестрів, звертає увагу на відсутність досвідчених педагогів. Звертаючись до учнів, автор наголошує на систематичному вправлянні на інструменті, опануванні музично-теоретичних предметів (теорії музики, гармонії), здобутті слухацького досвіду, імпровізації, компонуванні, які в комплексі можуть сформувати музиканта. Робота має декілька розділів. У першому – «Як треба вправляти на дутім мосяжнім інструменті» М. Едельман дає конкретні методичні поради гри на інструменті. Серед педагогічних принципів, які відзначені тут: систематичність занять; усвідомлення призначення вправ; аналіз помилок; слідування за рухами своїх мускулів, правильним положенням тіла; чистота інтонування та розвиток слуху; послідовність – від легкого до складного; чергування занять з відпочинком; дотримання гігієни та здорового способу життя; повага до педагога; збагачення знань про музику, композиторів. У другому розділі М. Едельман подає схему групування духових музичних інструментів, характеристику та історію походження окремих з них (саксофона, тромбона, баса); у третьому – поради догляду за інструментами. Значну увагу автор приділяє характеристиці кларнета, його різновидів, аплікатурі, конкретним прикладам із творів західноєвропейських класиків. Два останні розділи підручника присвячені питанням вправляння губ та глибокого віддиху. М. Едельман подає тут малюнки грудної клітки та легень, а також світлини із демонстрацією прийомів дихання.

Вокальна педагогіка діаспори

представлена підручником Ніни Дяченко-Гордаш «Сольовий спів, його теорія й практика» (Прага, 1927), який був одним із перших у цій галузі, мемуарами співачки світового рівня Іри Маланюк, окремими статтями про мистецтво співу видатних співаків Олександра Мишуги, Мирослава Скала-Старицького, Кліма Чічки-Андрієнка.

Новаторською була книга всесвітньо відомого диригента українського походження Миколи Малька про основи техніки диригування «The Conductor and his Baton» («Диригент і його батута»), що вийшла англійською мовою в Копенгагені (1950). Її зміст склали сім розділів. У першому «Диригент як виконавець» обговорюються вступні уваги до функцій диригента; другий – подає фізичні вправи диригента, чого не містили подібні підручники; третій – охоплює всі роди тактування; четвертий присвячений огляду батуги як інструменту; п'ятий – розглядає рухи диригента як елементи диригентської техніки (на 125 сторінках автор всебічно, яскраво, зрозуміло і детально описує та ілюструє найважливішу частину мистецтва диригування, особливої уваги заслуговують тут підрозділи, присвячені динаміці, кінетиці, агогіці); у шостому розділі автор описує самостійність лівої руки в диригуванні та її значення в проведенні динаміки; останній, сьомий розділ є заключним.

Важливо, що це чи не перший такого роду посібник українця іноземною мовою. Книга стала результатом багаторічної праці М. Малька із симфонічними оркестрами світу. Вона не

втратила своєї актуальності і сьогодні, про що свідчать сучасні дослідження іноземних авторів та відомості Інтернету. Так, світ побачило вже сьоме видання книги «Сучасний диригент» Елізабет Грін та Марка Гібсона, яке ґрунтується на педагогічних та методичних підходах Миколи Малька.

Музикознавці діаспори працювали над укладанням українських музичних підручників. Так, професор Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі Федір Якименко видає перший український підручник з гармонії у двох частинах з задачником (1925), В. Буряник з Канади – «Практичний курс музичної теорії» (1936), Осип Залеський (США) – «Короткий нарис історії української музики» (1971), підручник «Загальні основи музичного знання» (Теорія музики, 1958), Зіновій Лисько (США) – два підручники з гармонії, в т. ч. для учнів дитячих музичних шкіл.

Отже, музична освіта української діаспори була невід'ємним компонентом формування загальнолюдської культури. Головна мета навчання музики полягало у прилученні учнів до надбань української та світової музичної спадщини, їхньому загальному музичному та естетичному розвитку, в пробудженні у них інтересу до творчого самовираження у процесі виконання музики, опанування відповідними знаннями та формування практичних навичок.

Загальний огляд літератури з педагогіки окремих спеціальних музичних дисциплін (музико-теоретичних, вокально-хорових та виконавських)

засвідчує їх методичну спрямованість. Вона, насамперед, мала на меті забезпечити методичні основи спеціальної підготовки музиканта. Разом з тим, ця література мала чітко виражену етноцентричність, сприяла формуванню національно-культурної ідентичності українців за кордонами рідної землі. Часто ці видання виходили в світ раніше, як подібні їм в Україні, а іноді – не мали аналогів на батьківщині.

Здобутки мистецької педагогіки української діаспори мають важливе історико-культурологічне значення, оскільки не лише є свідченням історичного розвитку мистецької освіти і педагогіки за межами рідної землі, але, залишаючись українськими по суті, сприяли розвитку як національної, так і світової культури.

Література

1. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : [монографія] / Г. В. Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.

2. Карась Г. Українська музична культура західної діаспори як соціокультурний феномен ХХ століття : автореф. дис.... доктора мистецтвознавства : 26.00.01 – теорія та історія культури / Карась Ганна Василівна ; НАКККІМ. – К., 2014. – 44 с.

3. Мистецька освіта в Україні : теорія і практика / [О. П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколії]. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – 255 с.

4. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

5. Рудницька О. П. Українське мис-

тецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К. : «Екс-Об». 2000. – 208 с.

Karas G.W. HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL ASPECTS OF ARTISTIC PEDAGOGY PECULIAR TO UKRAINIAN DIASPORA.

The article is dedicated to historical and culturological aspects of artistic pedagogy peculiar to Ukrainian diaspora in the XXth century. The author analyses achievements of pedagogy in separate special music disciplines: piano, violin, guitar, bandura, conducting, vocal, music theory and the wind instruments. The author emphasizes methodical aspect of diaspora's pedagogical achievements.

Educational and pedagogical component of the music culture of Ukrainian Western diaspora is viewed as an institutional system of artistic education and pedagogy. Ukrainian diaspora had peculiar educational system with musical component in the XX century. Although diaspora's artistic pedagogy was not formed as an integral system still pedagogy of separate special music disciplines has significant achievements that are worth studying in Ukraine. Piano pedagogy is represented by works of famous piano-teachers Roman Savytskyi and Dariia Hordynska-Karanovych, violin pedagogy – works of Mykhailo Haivoronskyi, Volodymyr Bobrytskyi and Leo Vitoshynskyi had also contributed greatly to development of guitar pedagogy. Musical and pedagogical works of bandura art are represented by kobzar tutorials and repertoire playbooks for bandura by Zinovii Shtokalko, Mykhailo Teliha, Viktor Mishalov and Olha

Herasymenko-Oliinyk. M. Edelman's work was the first tutorial for wind instruments blow. Vocal pedagogy is represented by Nina Diachenko's tutorial, articles of famous singers Oleksandr Myshuha, Myroslav Skala-Starytskyi, Klym Chichka-Andriienko. Book by Mykola Malko, worldwide famous conductor of Ukrainian origin. «The Conductor and his Baton» was dedicated to the principles of conducting and was quite forward-looking. Music experts of diaspora worked over the Ukrainian musical tutorials. Achievements of Ukrainian diaspora's artistic pedagogy are of great historical and culturological significance because they encouraged development of national as well as world music culture.

Keywords: artistic pedagogy, Ukrainian diaspora, special music disciplines, methodical aspect, historical and culturological aspect.

Карась А.В. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕДАГОГИКИ ИСКУССТВА УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ. Статья посвящена историко-культурологическим аспектам педагогики искусства украинской диаспоры XX в. Хотя педагогика искусства не сложилась как целостная система, однако педагогика отдельных специальных музыкальных дисциплин имеет ряд существенных завоеваний, которые заслуживают внимания и изучения в Украине. В частности, рассматриваются достижения педагогики отдельных специальных музыкальных дисциплин: фортепианной (Р. Савицкий), скрипичной (М. Гайворонский), ги-

тарной (В. Бобрицкий, Л. Витошинский), бандурной (З. Штокалко, В. Мишалов), дирижерской (Н. Малько), вокальной (Н. Дяченко-Гордаш), музыкально-теоретической, игры на духовых инструментах (М. Эдельман). Обращено внимание на методический аспект педагогического наследия диаспоры. Достижения педагогики искусства украинской диаспоры имеют важное историко-культурологическое значение, поскольку содействовали развитию как национальной, так и мировой культуры.

Ключевые слова: педагогика искусства, украинская диаспора, специальные музыкальные дисциплины, методическая направленность, историко-культурологический аспект.

УДК 316.774

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ТУРИЗМІ***О.І. Дутчак, Н.В. Івасів*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

На сторінках статті окреслено основні етапи розвитку наукового дискурсу поняття «міжкультурна комунікація», розкрито сучасні наукові підходи до його розуміння. Окреслено основні параметри поняття «культура» як комплексу успадкованих та усталених норм соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот. Розкрито значення міжнародного туризму як засобу виховання толерантності й розуміння різноманіття культур світу. Визначено роль міжнародного туризму у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтацій, осмисленні та переосмисленні туристами життєвих цінностей, моральних норм. Розкрито значення міжнародного туризму як сфери глобальної міжособистісної комунікації, котра підготовлює, забезпечує, поширює та поглиблює взаємодію соціумів, етносів, народів, країн. Зроблено висновки про вплив міжнародного туризму на розвиток гуманістично орієнтованої комунікації та створення передумов координації сумісних цінностей великих груп людей, діалогу, позитивної глобалізації сучасного соціуму.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, міжнародний туризм, культура, ціннісні орієнтації, міжкультурна компетентність.*

Вступ. Однією з найбільш динамічних тенденцій розвитку суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. стало глобальне розширення сфери туризму, яка характеризується тимчасовим і добровільним переміщенням масових людських потоків в інше географічне, природне та соціокультурне середовище з метою здійснення подорожі (мандрівки). Це зумовлено інтенсивним збагаченням спектра вітальних, культурних і духовних потреб сучасної людини, поглибленням багатоаспектної взаємодії соціумів, універсалізацією та глобалізацією системи економічних, політичних, культурних і комунікативних зв'язків, а також розвитком засобів комунікації.

Невід'ємною складовою міжнародного туризму, що пропагує сьгодні пізнання різних країн та культур, виступає міжкультурна комунікація. У такому контексті дослідження міжкультурної комунікації набуває особливої актуальності.

Мета статті полягає у аналізі актуальних теоретико-методологічних проблем розвитку міжкультурної комунікації у сфері міжнародного туризму.

Міжкультурна комунікація як обмін ціннісними надбаннями між людьми існувала завжди. З давніх часів виникали зв'язки, що сприяли взаємодії та взаєморозумінню різних

культури. У сучасних умовах спілкування народів набуло не тільки глобального характеру, але й вимагає нової гуманістичної спрямованості, яка б давала можливість людині успішно розвиватися на засадах єдності загальнолюдських і національних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Особливості розвитку міжкультурної комунікації досліджують різні галузі знання, зокрема, соціологія, культурологія, культурна антропологія, лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, етнопсихологія тощо.

Вперше проблеми цього наукового напрямку були позначені історичною школою Ф. Боаса на рубежі XIX–XX ст. З ім'ям Боаса пов'язані ідеї, які настільки важливі в розвитку міжкультурної комунікації, що вимагають поваги і толерантності за нормами, цінностями і типами поведінки інших культур. Сам термін «міжкультурна комунікація» був вперше запропонований 1954 р. Д. Трагером і Е. Холлом. Завдяки Е. Холлу міжкультурна комунікація стала не тільки предметом наукових пошуків, але й самостійною навчальною дисципліною в багатьох вузах [7, с. 148].

Дослідження міжкультурних відмінностей, усвідомлення необхідності вирішення питань щодо співвідношення культури та комунікації, їх взаємозв'язку та взаємовпливу були представлені філософами ще з античних часів. Однак, розгляд явищ культури та комунікації у їх нерозривному зв'язку здійснюється, зокрема, у працях філософів XVII–XX ст.: Л. Вітгенштайна, Ю. Габермаса, Г. Гадамера, І. Гердера, І. Канта, Ф. Ніцше,

П. Сорокіна, І. Фіхте, З. Фройда, Ф. Шляермахера, О. Шпенглера та ін. [7].

Саме поняття міжкультурної комунікації виникає в середині XX століття і пов'язане з іменами таких вчених як Е. Голл, К. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Д. Трагер. Теорії міжкультурної комунікації, що намагалися пояснити даний феномен з різних точок зору розробляли західні дослідники К. Бергер, С. Гантінгтон, Е. Гірш, Е. Голл, Г. Гофстеде, С. Даль.

Важливий внесок у вивчення міжкультурної комунікації як соціального феномену внесли такі російські вчені як Є. Верещагін, Т. Грушевицька, Б. Єрасов, Н. Іконнікова, В. Костомаров, В. Попков, А. Садохін, С. Тер-Мінасова, Н. Шамне [7]. В контексті міжкультурної комунікації також розглядаються проблеми глобалізації культури та взаємодії цивілізацій, обговорення яких відбувається на науково-теоретичних конференціях та круглих столах. Варто також зауважити, що міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна вже викладається та досліджується в багатьох університетах США, країн Європи. Наприклад, лінгвістичні дослідження у сфері професійної комунікації, що пов'язані з культурним зіставленням, здійснювали Рон і Сюзан Сколлон [14].

Значний внесок щодо розробки зазначеної проблеми зробили також вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема В. Воробйов, Ф. Бацевич, П. Донець, Д. Гудков, І. Ключанов, Ю. Прохоров, А. Вежбицька, С. Гюнтер та ін. [7].

Сучасна наука міжкультурну комунікацію визначає як взаємодію представників різних культур з ме-

тою досягнення взаєморозуміння. Сутність міжкультурної комунікації розкривається через зв'язок культури і комунікації, де провідну роль відіграє мова, як засіб спілкування та передачі культурної інформації [4]. Мова та культура існують у нерозривному взаємозв'язку. Але при спілкуванні крім вербальних засобів передачі інформації слід враховувати й інші, такі як: спосіб вираження емоцій, передачі інформації через жести, міміку, звичаї, традиції, вірування. Тобто міжкультурна комунікація включає в себе як вербальні так і не вербальні засоби спілкування. Міжкультурна комунікація ставить перед собою перш за все завдання уникнення труднощів при спілкуванні та дослідження різних проблем, аналіз та передбачення можливих проблем та шляхи їх уникнення.

Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а предметом – прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні «культурні сценарії» різних дій, усталені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо.

Серед усіх можливих засобів комунікації, які створило людство, основною є мова, для якої комунікативна функція визначальна. Тому в центрі уваги міжкультурної комунікації також завжди перебуває мова, в якій віддзеркалюються ключові особливості людської особистості та всієї національно-культурної спільноти.

Знання мови іншого народу –

суттєвий складник міжкультурної комунікації і найперший крок до налагодження успішного спілкування між представниками різних націй і культур. Нетактовне для певної культури звертання до людини через незнання мовних особливостей може унеможливити спілкування ще до його початку. Необізнаність у системі метафоричних і символічних значень призводить до неправильних тлумачень та мовних порівнянь, на які так багаті мовні картини світу.

Однак знання мови і володіння нею не тотожні. Володіння мовою, тобто здатність вільно говорити і розуміти, мислити за допомогою мови, є природним явищем, універсальною властивістю, до якої змалку привчається людина і більшою мірою робить це автоматично, на межі свідомого і підсвідомого. Знання мови – це вже цілком усвідомлене сприйняття мови як скарбниці певних знань про людину і світ, які закарбовані в лексиці, фразеології, граматиці, інших способах мовного вираження. Знання мов у цьому сенсі слугує першоджерелом знань про національно-культурні особливості різних народів, формує міжкультурну компетентність, без чого неможливе досягнення взаємної поваги і розуміння. Завданням міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях [8].

З погляду міжкультурної комунікації, культура – це насамперед

успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот. Особливості такої соціокультурної діяльності зберігаються у колективній пам'яті («ментальній програмі»), прищеплюються змалку, матеріалізуються і пізнаються через системи культурних кодів [8].

Саме культура є основою міжкультурної комунікації, оскільки виступає чинником соціального розвитку, засобу гармонізації стосунків між людиною і природою, особистістю і суспільством. Комунікація, в свою чергу, є своєрідною передумовою функціонування і розвитку культури, оскільки збереження культури пов'язане з необхідністю передачі культурної інформації шляхом наслідування символічних форм як від одного покоління до іншого, так і від однієї культури до іншої. Констатовано, що у соціально-філософському розумінні культура є динамічною та багатогранною системою, яка пронизує всі аспекти життя суспільства, вступає у взаємний зв'язок з ним і визначає подальший розвиток та саморозвиток людини. Культура зберігає необхідний попередній досвід, але окремі її елементи модифікуються під впливом соціального запиту і розвитку. Особливої ваги набуває теза, що культура, завдяки особливостям свого функціонування, є однією із основ соціально-комунікативного процесу, оскільки комунікація передає не тільки смисли й сигнали, пов'язані з біологічним виживанням людини, але й має місце транслявання отриманого нею досвіду та результатів її творчої діяльності. На основі ґрунтового

аналізу комунікацію визначено як цілеспрямований процес передачі повідомлення, інформації з використанням правил та норм, необхідних для досягнення гармонізації [12].

Коди культури співвідносяться з давніми уявленнями людини і формують систему координат, яка містить і відтворює еталони культури, традиції, звичаї, поведінку та все життя певного національно-етнічного соціуму. Вони є своєрідними маркерами свідомості та підсвідомості, за якими упізнають належність до певної культури, ідентифікують її. Це мова, якою «говорить» культура, знаки, за допомогою яких вона себе виявляє. З першого погляду можна розрізнити архітектуру православного собору, католицького костьолу, мусульманської мечеті, буддійського храму. Достатньо одного прослуховування пісні, щоб здогадатись, якому народу – східному чи західному, південному чи північному – вона належить. Без спеціальної освіти можна визначити за національним одягом належність народів до загальних типів культур – європейської, східної, азіатської, африканської [8].

Одним із найцікавіших виявів культурних кодів є особливості комунікації між людьми, за якими пізнають темпераментних італійців, повільних естонців, стриманих британців, розкутих американців, емоційних греків або циган і т.д. На думку американського антрополога і лінгвіста Едварда Холла (1914–2009), «культура сама по собі є комунікацією, а комунікація культурою». Мову, яка є основним складником комунікації, також можна розглядати як самодостатню культуру-

ну систему, що зумовило виникнення окремої науки – лінгвокультурології, яка вивчає взаємодію культури і мови, узагальнює всі можливі способи збереження і передавання інформації про культуру народу за допомогою мови [9].

Культурний код охоплює весь спектр матеріальних виявів життя і культури народів: артефакти, архітектуру, національно зумовлену символіку, музику, пісні, танці, ритуали, народні звичаї, національну кухню, а також різноманітні форми дозвілля, стосунків у родині і з друзями, навіть семантику кольорів, запахів і звуків, якими насичене життя нації [8].

Важливими є також рівень і глибина безпосередньої міжкультурної комунікації. Рівень комунікації визначається рівнем освітньої, моральної, культурної підготовленості суб'єктів, а також їх цільовою, мотиваційною та тематичною налаштованістю на ту чи іншу комунікацію, бажанням розкрити власну екзистенцію та віднайти «узгодження» з екзистенцією людини, яка є представником іншого народу, відмінної соціокультурної спільноти.

Результат такої комунікації не зникає безслідно, а зберігається у соціокультурній пам'яті суб'єктів і є відправною точкою наступної комунікації суб'єкта, що супроводжується збагаченням внутрішнього культурно-духовного світу в межах власного соціокультурного середовища. Внаслідок цього зміст і основні ідеї іншої культури та способу життя певною мірою стають «своїми», «привласнюються». Отже, хоча у туристичній комунікації бере участь лише певна

частина членів того чи іншого соціуму, проте міжкультурна комунікація між соціумами та народами аж ніяк не вичерпується результатами спілкування безпосередніх учасників туристичної подорожі, а розповсюджується на обидва соціуми або переважну їх частину. Міжкультурна комунікація, яка має масовий, безпосередній та насичений людськими смислами характер, є одним з найпотужніших чинників встановлення довіри між народами та гуманізації відносин між ними [12].

Міжкультурна комунікація є невід'ємним фактором туризму і домінантою міжнародної туристської діяльності. Туризм, у свою чергу, був і залишається важливою формою міжкультурних контактів, адже він зміцнює взаєморозуміння між народами, розкриваючи своєрідність кожного з них. Міжкультурна комунікація в туризмі відображає не лише пошуки культурної єдності, а й тенденції до збереження культурної своєрідності, тому туризм можна розглядати як форму міжкультурних контактів, як засіб збагачення культур. Н. Козирева зазначає, що туризм є діалогічною формою зустрічі культур, яка, з одного боку, сприяє поглибленню культурної самосвідомості й ідентифікації того, хто подорожує, а з іншого, призводить до взаємозбагачення культур завдяки взаємообміну культурним досвідом [5, с. 27].

У процесі міжкультурної комунікації відбувається певна трансформація ціннісних орієнтацій туристів, яка втілюється в переосмислення власних життєвих цінностей, наповнення їх гуманістичними смислами

та спрямованістю. Йдеться не лише про вплив на людей зустрічі з іншим, чужим буттям, але й про відкриття ними неусвідомлюваних раніше особливостей власного культурного горизонту, який повніше розкривається лише після повернення з туристичної подорожі. Тому, як доводиться в роботі, відбувається не тільки пізнання іншого буття, але й певне культурне та соціальне самопізнання. Глибина й ефективність такої міжкультурної комунікації визначається тим, як цей процес активізує екзистенційні структури особистості, її світогляд, ціннісні орієнтації та горизонти культурного освоєння світу. Це ж визначає людиновимірний гуманістичний зміст комунікації між культурами, соціумами, народами, що реалізується у туризмі [12].

Для досягнення взаєморозуміння під час міжкультурного спілкування важливою умовою є вивчення та засвоєння стереотипів поведінки, адже в них проявляються найтипівші риси, що характеризують той чи інший народ чи культуру. Стереотипи з одного боку, дають хибні уявлення про культуру, з представниками якої відбувається міжкультурний контакт, а з другого боку, вони допомагають зрозуміти причини поведінки й особливості ставлення комунікантів один до одного. У процесі формування готовності до міжкультурної комунікації проблему стереотипів слід вивчати для того, щоб чітко розуміти як власну культуру сприймають представники інших культур і здійснювати спілкування з урахуванням традиційних уявлень і національних особливостей.

Посівши провідне місце в еко-

номії й обміні культурними ідеями та цінностями, міжнародний туризм стає засобом виховання толерантності – поваги, сприйняття й розуміння різноманіття культур світу. Толерантність передбачає уміння комунікантів сприймати певні факти з іншої культури, особливо якщо вони відрізняються від норм і звичаїв власної культури, що призводить до прагнення зрозуміти і безконфліктно прийняти відмінну точку зору. Як зазначає М. Соколова однією з головних умов успішної міжкультурної комунікації є ставлення до партнера по комунікації не як до суперника, а прагнення до уникнення нав'язування ідей, до гармонізації діалогу, що є основою розвитку культур [13, с. 48].

Комунікація в подорожі може бути запланованою або незапланованою. Це може бути стихійна комунікація туристів у місцях курортного відпочинку, наприклад, на морському або гірському курорті. Іншою буде комунікація туристів, які відвідують історико-культурні пам'ятки, а ще іншою – у паломницькому туризмі чи у бізнес-туризмі.

Рівень міжкультурної, міжсоціальної комунікації в туризмі визначається, окрім іншого, рівнем особистісного та цивілізаційного розвитку представників різних соціумів, які безпосередньо контактують між собою. Міжкультурна міжособистісна комунікація не зникає після повернення туристів з подорожі, але триває в їхньому власному соціокультурному середовищі. Духовно й культурно збагачені після подорожі, туристи переносять міжкультурний, міжцивілізаційний комунікативний процес

у власний соціокультурний простір, реінтерпретуючи сприйняті під час подорожі запозичені, а також експліковані завдяки міжкультурному діалогу власні колективно-позасвідомі соціокультурні моделі [6].

Туристичні організації та усі суб'єкти туристичної діяльності зацікавлені в тому, щоб іноземні туристи були задоволені, а цього важко досягнути без урахування їх культурної приналежності. Щоб уникнути небажаних конфліктів та непорозумінь, персонал готелів, працівники туристичних бюро, екскурсоводи повинні бути обізнані з культурними особливостями, законами спілкування, комунікативними табу своїх клієнтів [4].

Завдяки міжнародному туризму відкривається нові види і форми спілкування, головною умовою успішності яких є взаєморозуміння, терпимість і повага до різних культур. Міжнародний туризм є важливою формою міжкультурних контактів. Міжкультурна комунікація в туризмі відображає не лише пошуки культурної єдності, а й тенденцію до збереження культурної своєрідності, тому туризм можна розглядати як форму міжкультурних контактів та як засіб збагачення культур [11, с. 2]. Завдяки туризму міжкультурні контакти стають частішими, а отже, міжнародна комунікація стає важливою складовою туристичної діяльності. Міжнародний туризм став визначальним чинником соціальної та культурної інтеграції, він сприяє зміцненню єдності суспільства, поглиблює своїми засобами та можливостями знання конкретних людей та народів в цілому одне про одного, забезпечує культурні зустрічі та спіл-

кування.

Міжнародний туризм мотивує не лише пізнання інших культур, але й дає можливість досягнути власне місце в світі. Турист як представник окремої етнічної або соціальної спільноти є носієм самобутньої культури. Подорож дає змогу чіткіше зрозуміти своє «я» в полікультурному суспільстві туризм сприяє культурній ідентифікації людини та здатен створити підґрунття для міжкультурного діалогу. Адже подорожуючий долає культурні бар'єри через встановлення діалогу з представниками інших культур [9].

Вже сьогодні міжнародний туризм є сучасним фундаментальним інструментом комунікації між людьми, між природними і штучними системами, людиною і суспільством, людиною і владою. У сучасну епоху глобалізації і міжкультурної комунікації міжнародний туризм як культуротворююча сила соціального буття є результатом довгої історичної еволюції, і носить достатньо розвинутий і самостійний характер, що дозволяє розцінювати його як активну культуротворюючу силу, що впливає на соціальні процеси. В історичній ретроспективі і в наші дні туризм не тільки виявився інструментом діалогу культур, що тягне за собою формування культурної спільноти країн і народів, але також є необхідність в діалог між культурами. Туризм виявився інструментом відсторонення реальності, що забезпечує формування культурної самосвідомості і виступає основою раціональної культури [6].

В цілому слід відмітити, що міжнародний туризм став одним із значущих сучасних факторів протистояння

викликам сучасного світу в умовах глобалізації і міжкультурної комунікації, тому виконує важливу місію у світовому гуманітарному розвитку. Міжнародний туризм, таким чином, є надзвичайно багатоманітним явищем як і багатоманітна сама діяльність людини. Туризм виступає як основне джерело і найвищий прояв людської свободи, потреба розвитку творчості і сутнісних сил особистості, самопізнання себе як суб'єкта туристичного процесу, виявлення самодіяльності індивіда, відтворення людини у всій її багатоманітності та розвитку міжкультурної комунікації культур та індивідів [1, с. 32].

Аналізуючи вище окреслену проблематику, можна зробити ряд наступних висновків.

По-перше, міжкультурній комунікації в міжнародному туризмі присвячений широкий, як часовому, так і в територіальному вимірі, науковий дискурс.

По-друге, об'єктивно існуюче явище – міжнародний туризм – активно дає поштовх до розвитку міжкультурних комунікацій та обміну інформацією між туристами, а також поглибленому вивченню їх поглядів на життя, традицій, звичаїв, історії, вірувань. Сприяє вивченню як мови тієї чи іншої країни, так і невербальних засобів спілкування.

По-третє, міжкультурна комунікація в міжнародному туризмі, маючи складові соціальної взаємодії та комунікації, виконує по відношенню до інших сфер життєдіяльності суспільства здебільшого функцію комунікації, котра орієнтована передусім на встановлення відносин довіри та вза-

єморозуміння, стимулює взаємодію інших сфер життєдіяльності суспільства, спрямовує соціальну взаємодію в русло солідарності, створює передумови координації спільних цінностей великих груп людей.

По-четверте, міжнародний туризм виконує важливу роль мережі гуманістично орієнтованої комунікації, котра є засобом і регулятором взаємодії між суспільними організаціями, які належать до найрізноманітніших соціальних систем, гуманізуючи відносини між ними, зближуючи їхні ціннісні орієнтації, розширюючи можливості узгодження, координації їхніх сумісних дій відповідно до природних, економічних, соціальних, політичних, історичних, культурних умов кожного з них. Міжнародний туризм є важливим чинником позитивної глобалізації сучасного соціуму, який сприяє перетворенню протистояння культур в їх діалог, збереженню природної та культурної спадщини, створює нові зони соціальної зайнятості та, за самою своєю природою, має більший, ніж інші суспільні феномени, потенціал щодо створення атмосфери взаєморозуміння та довіри між народами.

По-п'яте, аналіз окремих аспектів міжкультурної комунікації дозволяє стверджувати, що в процесі її розвитку відбувається формування ціннісних орієнтацій, відбувається осмислення та переосмислення туристами життєвих цінностей, світоглядних орієнтацій та культурних горизонтів власної свідомості.

Література

1. Воронкова В.Г. Розвиток туриз-

му як соціального і культурного явища в умовах глобалізації та кроскультурної комунікації / В. Г. Воронкова // Наукові записки КУТЕП. – 2010. – Вип.8. – С. 23–35.

2. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П.Н. Донец. – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.

3. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух [передмова В. М. Литвина]. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 372 с.

4. Кобзар Н.В. Готовність майбутніх менеджерів туризму до міжкультурної комунікації та її компоненти / Н.В. Кобзар // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 14 (225). – Ч. I. – С. 48–52.

5. Козырева Н.Е. Межкультурная коммуникация в содержании туристского образования: дис.. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец 13.00.08. – «Теория и методика профессионального образования»/ Надежда Евгеньевна Козырева. – Сходня, 2001. – 148 с.

6. Любивий Я. В. Філософія туризму. Туристська діяльність як чинник глобальної синергії культур / Я.В. Любивий : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://tourlib.net/books_ukr/filotur18.htm.

7. Ляховин О.Б. Актуальні проблеми міжкультурної комунікації у сфері туризму (на матеріалі української, російської та німецької мов) / О.Б. Ляховин // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – 2011. – № 2. – Т. 24(63). – Ч. I. – С. 148–152.

8. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація / В.М. Манакін. – К.: Академія. – 288 с.

9. Пархоменко І.І. Культурний туризм в контексті концепції культурного капіталу / І.І. Пархоменко // Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 55 (12). – С. 144–152.

10. Резнікова С.М. Особистість як

об'єкт та суб'єкт процесу міжкультурної комунікації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=sociology_demography

11. Светницька Н.В. Міжкультурна комунікація як інтегративний компонент туристичної освіти / Н.В. Светницька // Вісник Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 4 (239). – Ч. II. – С. 35–40.

12. Слободенюк Е.В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Е.В. Слободенюк; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – Одеса, 2003. – 19 с.

13. Соколова М.В. Роль туризму в кроскультурной коммуникации и факторы, его определяющие / М.В. Соколова // Современные проблемы сервиса и туризма – 2008. – № 4. – С. 42–48.

14. Scollon R., Scollon S. Intercultural Communication: A discourse approach / R Scollon, S. Scollon. – Oxford : Blackwell, 2001. – 316 p.

Dutchak H.I., Ivasiv N.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN INTERNATIONAL TOURISM. The article outlined the main stages in the development of scientific discourse of the concept «intercultural communication», revealed modern scientific approaches to its understanding. There were defined the basic parameters of the concepts of «culture» as a set of inherited and established norms of the social practice of people, who belong to certain national or ethnic communities. There was uncovered the importance of international tourism as a means of building tolerance and understanding of cultural diversity

in the world. There was determined the role of international tourism in shaping the ideological and value orientations, thinking and rethinking of tourists' values, moral norms. The International tourism motivates not only the knowledge of other cultures, but also makes it possible to understand the proper place in the world. There was uncovered the communication, which prepares, provides, extends and deepens the interaction of societies, ethnic groups, nations, countries. There were made conclusions about the broad scientific discourse of the intercultural communication; on the impact of international tourism on the development of humanistic oriented communication and creating preconditions for coordination the compatible values of large groups of people, dialogue, positive globalization of modern society.

Keywords: intercultural communication, international tourism, culture, values, intercultural competence.

Дутчак Е.И., Ивасив Н.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ТУРИЗМЕ. На страницах статьи обозначены основные этапы развития научного дискурса понятия «межкультурная коммуникация», раскрыты современные научные подходы к его пониманию. Определены основные параметры понятия «культура» как комплекса унаследованных и устоявшихся норм социальной практики людей, принадлежащих к определенным национальным или этническим общностям.

Раскрыто значение международного туризма как средства воспитания толерантности и понимания многообразия культур мира. Определена роль международного туризма в формировании мировоззренческих и ценностных ориентаций, осмыслении и переосмыслении туристами жизненных ценностей, моральных норм. Раскрыто значение международного туризма как сферы глобальной межличностной коммуникации, которая подготавливает, обеспечивает, распространяет и углубляет взаимодействие социумов, этносов, народов, стран.

Сделаны выводы о влиянии международного туризма на развитие гуманистически ориентированной коммуникации и создания предпосылок координации совместных ценностей больших групп людей, диалога, позитивной глобализации современного социума.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, международный туризм, культура, ценностные ориентации, межкультурная компетентность.

УДК 316.77:057.87(438+477)

ПРО ДРУЖБУ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Г. Ухто

Вища державна професійна школа ім. Якуба з Парадижу,
м. Гожів Великопольський

Людина – це суспільна істота. Це просте і водночас глибоке визначення є фундаментом гуманітарних наук, культури та життя у цілому. З'ясовуючи поведінку людської істоти, котра впродовж життя перебуває у пошуці близьких людей, друзів, коханих, котрі надають новий сенс, збагачують її та доповнюють. Віддавна відомо, що ми потребуємо близьких людей, адже тільки у такому разі відчуваємось безпечними і щасливими. Творимо зв'язки, групи, багато з яких опираються на дружбі – понятті нелегкому для розуміння і, водночас, дуже глибокому.

Візити українських студентів до Державної Вищої професійної школи підитовхнули мене до певних рефлексій. Зустрічі молодих людей різних культур переросли у дружбу. Саме тоді я прийняла рішення детальніше дослідити визначення поняття «дружба» і запропонувати висновки моїх пошуків, які базуються на роздумах щодо студентських візитів.

Своє дослідження розпочну з мовного аналізу поняття «дружба», з'ясування, що воно означає і звідки походить. Далі представлю кілька визначень, а також презентую багатство значень слова «дружба» і «друг» у різних науках. Визначення доповню відповідями студентів Державної Вищої професійної школи. Далі, опираючись на них, опишу

дружбу польських та українських студентів. Насамкінець представлю роздуми після взамовідвідувань та практик польських студентів в Україні та українських у Польщі, а також список українських студентів під час «Днів української культури і науки», котрі відбулися у травні 2008 р. у Гожові Великопольському.

Ключові слова: людина, дружба, друг, обмін студентами, культурно-освітня співпраця.

Amicus optima vitae possessio

Друг – це найбільший скарб у житті [12]

Вступ. В етимологічних словниках іменник przyjaźń, праслов'янський варіант *prъjaznъ, походить від прикметника *prъjaznъ (przyjazny/приятний). В одній із найдавніших пам'яток прози польського середньовіччя «Kazaniach Świętokrzyskich» (XIV ст.) бачимо наступний рядок: Widźcie wielkie syna bożego przyjaźni. У іншому творі, що належить до середньовічної літератури – «Legendzie o św. Aleksym» (XV ст) читаємо: Chowa się w(e) czci i w kaźni, nie traci nijednej przyjaźni, натомість у «Biblii królowej Zofii» (Ex. 34,12; u Wujka): Strzeż, abyś nigdy z obywatelami ziemie onej nie miał przyjacielstwa. Форми przyjazny, przyjaźń залишаються у тісному зв'язку з дієсловом *prъjati. Подібну аналогію, як у ви-

падку *prǫjaznъ (przyjazny/приятний): *prǫjaznъ (przyjaźń/приятнь) ілюструють кілька слів *bojaznъ (str. bojazny/боязний, XV–XVI ст.): *bojaznъ (bojaźń/боязнь).

Слово przyjaciel/приятель належить до групи споріднених слів, загальнослов'янських: порівняй чеський přítel, словацький priateľ, сербо-хорватський prijatelj, російський prijatel'. Етимологічно він пов'язаний з праслов'янським дієсловом *prǫj-a-ti, що означає lubić, sprzyjać komu, przyjaźnić się/любити, сприяти комусь, приятнитися. Будова цього дієслова виглядає наступним чином: *prǫja+telъ. Слово, що нас цікавить присутній у польській мові від XIV ст: «Miej się dobrze, Błażeju, przyjacielu naszych bogów» (Żywot św. Błażeja), «Pan krakowski, jego miłość, swoimi przyjacióły, Boże je racz uzdrowić, że tego pomścili» (Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego). Часто вживається у Біблії, будучи відповідником латинських лексем amicus і cognatus [3].

Визначення дружби. Дуже гарно про дружбу написав у своїй статті Марек Джевецкі: «Сумуємо за друзями, адже дружба це найкраща охоронна система для людини. Дружба для нас є тим, чим для оборонного замку є мури, а друг – це той, для кого мова любові стає рідною мовою. Він розуміє в мені навіть те, про що ми не розмовляли, впевнює нас у вірі в нього. Друг не поспішає на допомогу лише у випадку, коли плаче від радості за мене. Глибина дружби залежить від глибини, з якою друг проживає власне життя, а сама дружба – як мудрість та

радість – не є чимось обов'язковим. Це дар, який нас захоплює та робить відповідальними. Дружбу треба плекати, цінувати, шанувати» [6].

Подасмо визначення [6], сформульовані Марек Джевецкі:

ДРУЖБА
«Дружба – це місце, у якому людина почуває себе винятково безпечно».
«Дружба дає почуття безпеки подібно до того, що відчуває дитина в обіймах люблячих батьків».
«Дружба не для лінивих чи егоїстів. Вона вимагає віддачі, пожертв, ініціативи»
ДРУГ
«Друг шанує мене, незалежно від того, що краще від інших знає про мої обмеження та труднощі».
«Друг, це той, хто може подарувати мені не тільки те, що має, а й те, ким він є».
Друг ніколи не запропонує мені чогось, що суперечило б моїм цінностям чи ідеалам».

Ще одна дефініція, котра говорить нам, що дружба це «зв'язок між особами, оперта на взаємній доброзичливості, сердечності, допомозі» [14]. На думку психологів, дружба це: «Тривала реляція між двома одиницями, що характеризується лояльністю, інтимністю і взаємним позитивним емоційним зв'язком» [13].

Дружба може бути сердечною, правдивою, незацікавленою, довготривалою, широкою» [14], а також «вірною, взаємною» [10]. Антонімами до слова дружба є наступні слова: «ворожість, ненависть, небажання,

недоброзичливість, антипатія, антагонізм» [10]. Визначень дружби є багато. Ось ще одна по іншому вжита дефініція дружби: людські стосунки характеризуються неупередженістю та повагою. Аристотель правдивий дружбі протиставляв зв'язки, мотивацією яких виступала користь чи вигода. (Etyka nikomachejska, s. 240). «Філософська концепція дружби пов'язана із з'ясуванням трьох kwestій: 1) у чому полягає її цінність, якщо не говорити про користь чи вгоду, а, заодно, як казав Аристотель, «ніхто не хотів би жити без друзів, навіть маючи усі блага на землі» (Etyka nikomachejska, s. 236); 2) у який спосіб дружба (як і родинні стосунки) породжують певні вимоги та обов'язки, яких немає з іншими людьми; 3) як встановити і пояснити те, що одну людину ми одарюємо приязністю, а іншим відмовляємо, хоча і вони наділені хорошими рисами, властивими друзям, говорячи словами Єтца: «люблю тебе за тебе, а не за колір твого волосся» [8].

Йосиф Августин пише, у «справжній дружбі йдеться про «щось більше» ніж просто про повагу, доброзичливе сприйняття чи відкритість. Дружба закладає глибинне внутрішнє порозуміння та спільну площину зустрічей і діалогу. Сучасна людина, часто зайнята лише собою, відсовує дружбу на узбіччя свого життя. Власне тому так важливо приділяти більше уваги дружбі та говорити про неї з молодим поколінням» [2].

У статті Яцека Прусака читаємо про те, що «Дружба є зв'язком, котра ангажує усю людину, а болить

тому, що мусить рости та дозрівати. Дружба як життя, має свої цикли та пори року. І хоч вони прогнозовані, не означає, що можливо їх контролювати. Приносять з собою вони не тільки радість, а й смуток [11]. З ідеалом дружби пов'язано багато міфів та стереотипів, прикладом чого може бути перелік, складений Анною Красуською.

Читаємо:

1. Люди, з котрими приємно проваджу час, є моїми друзями.
2. Моя душа належить тобі.
3. Ти є моєю веселкою на світанку.
4. Будеш завжди мені цікавою.
5. Стара дружба не іржавіє.
6. Повинен пам'ятати про мої іменни.
7. Справжня дружба переживе будь-яку бурю [9].

Ці конкретні стереотипи яскраво доповнюють слова Валеріо Альбесетті, котрий так пише про друга: «Багато людей вважає, що бути другом, це завжди говорити «так», бути завжди готовим допомогти, виконувати будь-яке прохання друга. Не достатньо лише віддавати. Слід задати питання, яка мотивація такої поведінки? Можна, до прикладу зрозуміти, що віддавання – це спосіб залагодження якоїсь вини, заниженої самооцінки чи самотності» [1, s. 22]. І далі автор пише: «Бути другом – не означає переносити присутність іншої людини. Не значить прогинатися під когось. Не значить замкнутись у іншій особі. Не значить трактувати іншого як свою власність. Не значить направляти іншого. Це значить – чинити так,

щоб інший був вільний та відкритий до життя. Без нашої участі. Без нас» [1, s. 22–23].

Студенти Державної Вищої професійної школи про дружбу. Студенти Державної Вищої професійної школи у Гожові Великопольському на свій лад визначають дружбу. Їхні визначення не мають словникового характеру, однак є ширими і виходять від самого серця.

Ось деякі відповіді:

- дружба – це найкраща річ на світі;
- дружба є чимось винятковим, це чудова справа, від дружби не вдасться втекти;
- справжня дружба на все життя;
- дружба для мене є товаришуванням і довірою;
- дружба для мене є усім;
- дружба є чимось важливим у житті, бо можна розраховувати на людину, котра мені допоможе, до кого можна прихилитись;
- дружба – це дар, яким ми можемо ділитися з іншими;
- дружба – це довіра;
- дружба для мене – це нерозривний зв'язок;
- дружба – це довіра, компроміс, дуже важлива справа, «близькість» між двома чи більше людьми;
- дружба для мене є чимось великим;
- дружба для мене є чимось незрадливим на все життя;
- дружба для мене є чимось чудовим;
- дружба – це приємне, тепле почуття;

• дружба повинна бути щирою і вічною;

• дружба є значущим елементом у житті людини;

• дружба для мене це братня душа.

Ким є друг на думку студентів?

Ось їхні відповіді:

о друг – це людина доброзичлива і симпатична;

о справжні друзі пізнаються у біді;

о друг – це людина на котру можна покластися;

о у друга завжди знайдемо розуміння;

о друг – це людина на яку завжди можна розраховувати;

о друг порадить, допоможе і вислухає;

о друг усе пробачить, усе зрозуміє;

о друг це людина, котра про нас тепло думає, котра цікавиться нашими справами;

о друг може бути поруч, але ми навіть цього не зауважуємо;

о друг – це людина, котру ми поважаємо, можемо на неї розраховувати у кожній ситуації;

о друг з нами і в біді і в радості;

о друг це людина котра нас підтримує;

о друг завжди вислухає і допоможе;

о друг – це той, з ким завжди хочеться зустрітись і порозмовляти, ніколи з ним не сумно;

о друг – це ангел, котрий допомагає нам віднайти крила, що ми загубили;

о це той, з ким ми розуміємось

без слів;

о справжній друг – це людина, котру ми шануємо, довіряємо, можемо завжди розраховувати і в біді і в хворобі, у здоров'ї і щасті;

о друг – це людина з котрою ми можемо радіти нашим успіхам, а також плакати від поразок чи бід;

о знаємо, що на друга завжди можемо розраховувати, незалежно від того, що робимо, чи це добре чи погано;

о друг – це той, хто любить нас попри наші вади, до кого можна звернутись у будь-який час дня і ночі, на кого завжди можна розраховувати;

о друг – це той, кому ми довіряємо і з ким почуваємось у безпеці;

о друг – це людина, котра допомагає іншому у важкі хвилини, людина, котра порадить у будь-якій ситуації;

о друг – це людина щира, розсудлива, може вислухати, а часом повинна вміти сказати «ні», коли необхідно;

о кожен повинен мати друга, оскільки тоді життя легше.

Усі відповіді польських студентів підтверджують, що дружба – це зв'язок, котрий опирається на позитивне емоційне забарвлення. Щоб існувала дружба, необхідним є позитивне взаємопорозуміння. Студенти підкреслюють, що у дружбі важлива щирість, довіра, оцінюють її як найдорожчий скарб.

Про дружбу студентів PWSZ і студентів з України. Дружба українських та польських студентів триває впродовж багатьох років.

Угоду про співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Вищою Державною Вищою професійною школою у Гожові Великопольському було підписано 16 травня 2005 року. Від цього часу студенти з Гожова виїждять до Івано-Франківська з метою відбування короткотривалої студентської практики. Вони відвідують місто та його околиці. Для студентів складаються програми перебування не лише культурного, а й освітнього характеру. Упродовж перебування у Гожові Великопольському студенти беруть участь у дидактичних заняттях, у вільний час ходять до театру чи кіно, відвідують місто та його околиці. З'являються нові товариші. До нас люблять приїздити.

Андрій, Дарина, Дмитро, Ірина, Іван, Юлія, Юрій, Любов, Любомир, Людмила, Марія, Марко, Мирослава, Михайло, Микола, Надія, Наталія, Ольга, Оксана, Уляна, Захар, Назарій, Петро, Рузанна, Степан, Василь, Володимир, це наші знайомі з України. Деякі тут навчаються, інші перебували у Гожові Великопольському на практиці в рамках підписаної угоди,

Охоче розповідають про свій чудовий край. Нас зацікавило те, як вони сприймають наше місто, наш навчальний заклад, як дають собі раду з польською мовою.

Почнемо з польської мови. Дехто вивчає мову в Україні, їм легше. Усі стверджують, що польська мова важка у вивченні, адже у ній багато «шиплячих» та слів не подібних до української мови. Вважають, що польська мова своєю неповторністю є цікава та

незвична.

У Гожові багато зелені та старих будинків. Деякі з них вимагають ретельної реставрації – це слова наших гостей з України. Тут багато місць, які варто відвідати у вільний час. Надзвичайно подобається їм студентський клуб «Świstak». Інколи відвідують дискотеки «do Tawerny bosmana».

Рідко їздять до України, тому дружба з польськими студентами допомагає їм пережити розлуку з родиною.

Польські студенти відносяться до українських студентів з великою симпатією, а в разі труднощів польські студенти завжди придуть на допомогу. Дружні стосунки між ними дуже легко встановлюються. Українські студенти відвідували родини та друзів своїх польських колег, скажімо, впродовж свят. Польські родини їх дуже тепло приймали. Поведінка щодо іноземців у наших людей є дуже толерантною та дружною. Правда усіх шокувало, як далеко діти є від своєї родини і як рідко бачаться.

У PWSZ їм подобаються лекції «на моніторі» Адже тоді можна зробити детальні занотування. Стверджують, що саме така форма лекцій для іноземців є найбільш прийнятною. Викладачі дуже ширі і турботливі, прагнуть якомога більше допомогти студентам. Якщо говорити про участь на заняттях в Україні, там інша справа, студенти зобов'язані брати участь і в лекціях і під час практичних занять чи в інших дидактичних формах занять.

Велике враження на наших гостей справляє спортивний зал, де відбува-

ються матчі з баскетболу, волейболу. Вражає сучасна бібліотека, оснащена новітніми комп'ютерами та великою книжковою базою, що полегшує навчання та роботу у нашому навчальному закладі.

А що говорять про дружбу? «Знаємо, що завжди можемо розраховувати на допомогу, як говорить приказка, хорошого друга завжди пізнаєш у біді». Тут варто пригадати слова М. Джевецкого: «Дружба – це добровільний дар тому є найвищим обов'язком для кожного назавжди» [7, s. 6].

«Не було ще такого, щоб нам не допомогли», кажуть українки. «Це справжня дружба і у більшості випадків назавжди. Хочемо запросити наших польських друзів до України. Показати їм нашу Батьківщину, наші краєвиди і передусім наше місто. Дуже хочемо познайомити наших польських друзів з нашими родинами та українськими друзями. Загалом – хочемо показати нашу українську гостинність, сердечність, і те, що ми пригощаємо наших гостей усім тим, що маємо» – посміхаються дівчата. «Коли виїздимо до України, вже на другий день сумуємо за нашими друзями, котрі залишилися у Польщі. Гожув Великопольський – це наша друга Батьківщина. Навіть канікули частково проводимо у Польщі».

Обмін студентами. Календар виїздів на короткотермінову практику студентів PWSZ до Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську (подаємо мовою оригіналу).

2–15.V.2006 4–14.IX.2007	Karolina Woźniak – studentka I roku i II roku PWSZ na kierunku organizacja i zarządzanie turystyką dwukrotnie odbywała praktykę na Wydziale Turystyki.
25–31.III.2007	Karolina Paszkowska, Anna Piechocka, Aleksandra Fařara, Jolanta Gieglis i Joanna Lysniewska – studentki Instytutu Humanistycznego PWSZ z III roku filologii polskiej, specjalność komunikacja medialna, odbywały praktykę w Instytucie Filologicznym.
14–27.IX.2007	Aleksandra Krzyszczyk, Monika Kurach, Krzysztof Kłysz – studenci III roku PWSZ na kierunku organizacja i zarządzanie turystyką odbyli praktykę na Ukrainie w Instytucie Turystyki.
23–29.XI.2008	Joanna Jeka, Magdalena Kapuściak, Anna Mikoř, Martyna Piasecka, Karolina Werstler, Karina Zmędak – studentki Instytutu Humanistycznego PWSZ z II roku filologii polskiej odbyły praktykę w Instytucie Filologicznym.
17–25.V.2013	W Instytucie Turystyki przebywali studenci II roku turystyki PWSZ: <ul style="list-style-type: none"> • Monika Bertman • Marcin Gumiennik • Michał Fiuk • Paweł Matuszak • Damian Szymankiewicz Opiekun: prof. nadzw. dr hab. Danuta Umiastowska

Окрім цього 5–11.IX.2008 у з тренером Olafem Zamirowskim.
Івано-Франківську перебувала 8-осо-
бова група студентів-спортсменів

(баскетболістів) PWSZ (Paweł Czapla, Radosław Dobrowolski, Arkadiusz Kamieński, Marcin Kładny, Krzysztof Kuls, Paweł Kurzawiński, Michał Sudakowski, Leszek Waściński), разом

Календар приїздів на короткотермінові практики студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника до PWSZ у Гожові Великопольському (подаємо мовою оригіналу).

22.IX – 6.X.2006	Ludmiła Żyrak – studentka Instytutu Turystyki Podkarpackiego Uniwersytetu Narodowego z Iwano-Frankowska przebywała na praktyce w Instytucie Zarządzania PWSZ, na kierunku organizacja i zarządzanie turystyką. Opiekun dydaktyczno-naukowy ze strony PWSZ: dr Adam Wójtowicz.
21–28.V.2006	Ludmiła Demanczuk, Mirosława Fedoronczuk, Natalia Marczuk i Ulana Szarpe przebywały na praktyce w Zakładzie Języka Polskiego PWSZ. Opiekunem był Lubomyr Małaniuk. Opiekun dydaktyczno-naukowy ze strony PWSZ i koordynator programu: prof. nadzw. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska.
25.IV – 9.V.2007	Nadja Pawłyszak, Lubow Sopilniak, Dmytro Wintoniak i Julia Dyczko – studenci Instytutu Turystyki i Zarządzania z Ukrainy przebywali w Instytucie Zarządzania PWSZ w Zakładzie Organizacji i Zarządzania Turystyką PWSZ. Opiekun dydaktyczno-naukowy PWSZ: dr Adam Wójtowicz.

24.II – 1.III.2008	Julia Czowgan, Nadija Frejnak, Daryna Kyjak, Julia Romanowska, Oksana Palijczuk, Olga Żenczuk – studentki III roku filologii polskiej z Iwano-Frankowska, wraz z opiekunką p. Olgą Roik, odbyły praktykę w Zakładzie Języka Polskiego PWSZ. Opiekun dydaktyczno-naukowy PWSZ i koordynator programu: prof. nadw. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska Koordynator programu ze strony ukraińskiej: doc. dr Olga Łazarowycz – zastępca dyrektora Instytutu Filologicznego.
15–22.III.2009	Waleria Biłak, Maria Biłusiak, Lilia Romaniuk, Halina Rys, Nadia Słobodian, Natalia Szczerbij, Chrystyna Wilczyska, Natalia Wiwczar – studentki II roku filologii polskiej z Iwano-Frankowska odbyły praktykę w Zakładzie Języka Polskiego PWSZ. Opiekun dydaktyczno-naukowy PWSZ i koordynator programu: prof. nadzw. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska. Koordynator programu ze strony ukraińskiej: doc. dr Olga Łazarowycz – zastępca dyrektora Instytutu Filologicznego.
21–29.IV.2012	Przyjechało do PWSZ 7 studentek polonistyki: Liudmyła Diakiv, Ivanna Donetska, Mariana Hohol, Liubov Huretska, Nadiia Krykhovetska, Chrystyna Zharska, Ivanna Zhyrun.
21–29.IV.2012	7-osobowa grupa studentów (Roman Gundiak, Alina Klim, Natalia Masiczko, Marta Oryszko, Wiktoria Turowicz, Chrystyna Użytczak, Mariana Welikocza) z Instytutu Turystyki Narodowego Uniwersytetu Przykarpackiego im. Wasyla Stefanyka wraz z opiekunką Panią dr Oleksandrą Łysenko przebywała w Karpaczu, a następnie w PWSZ w Gorzowie Wielkopolskim i realizowała program przygotowany przez pracowników Zakładu Turystyki i Rekreacji PWSZ.
30.IX – 2.X.2013	Magistrantka Diana Welykoczuj. wizyta okolicznościowa

25.05–29.05.2008р. у Державній Вищій професійній школі у Гожові Великопольському перебувала українська делегація (наукові кадри та студенти) з Прикарпатського національного університету, запрошені владою нашого навчального закладу. Гості з України брали участь у приго-

тованій спеціально для них програмі «Дні української культури і науки». До Гожова приїхало 14 українських студентів (7 музикантів народних інструментів та 7 гравців баскетбольної команди). Нижче список студентів (подаємо мовою оригіналу).

Studenci – muzycy orkiestry instrumentów narodowych	Studenci – zawodnicy drużyny siatkarskiej
Natalia Andrusiw	Petro Tytarenko
Nadija Skowron	Wołodymyr Zelenczuk
Zachar Wałacha	Jurij Stoliar
Stefan Heryn	Wasyl Zawadiak
Jurij Bulak	Wasyl Onutczak
Mykoła Sysak	Jurij Kwaśniuk
Mychajło Łypka	Andrij Płeskanka

Студенти з України брали участь у культурно-спортивній програмі. Розіграно два баскетбольні матчі між польським та українськими студентами. Наші гості у товаристві польських друзів відвідали спортивно-відпочинковий комплекс «Słowianka» і ковзанку. Відбулися два концерти народної музики у виконанні українських студентів (Інститут мистецтв). Студенти з України мали можливість пооглядати Гожув з 40-метрової висоти з Кафедрального костелу, відвідали спідвей стадіон та оглянули фільм у Аскані.

Під час I Фестивалю Європейської культури, що відбувся у нашому навчальному закладі (21–24.V.2012) взяли участь два колективи з Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Музично-вокальний колектив «Гердан» під керівництвом проф. Віолетти Дутчак у складі Наталія Савчук, Ірина Шаламай, Надія Вівчарук, Ірина Куриляк, Ірина Яцуцук. Танцювальна група «Дивоцвіт» під керівництвом Юрія Скобеля у складі: Христина Гуляк, Ірина Король, Катерина Васірук, Ірина Забігач, Руслан Долібський, Володимир Фуштей, Назар Мاستикаш, ВасильРарик.

У рамках II Фестивалю Європейської культури, котрий відбувся у нашому навчальному закладі 14–17.V.2013 р. виступив танцювальний колектив «Дивоцвіт», котрий чудово представив танці з різних регіонів України. Гуцульське мистецтво можна було побачити у танці «Карпати», а також «Берізка», це популярні танці на різних урочистостях, а також на ве-

сіллях. Веселий танець «Ой-ра» продемонстрував красу Полісся, а «Василечки» – Поділля. Не менш цікавим було «Буковинське свято», «Зустріч на галявині», а також «Український козачок». Колектив виступив у складі: керівник-Юрій Скобель, Зоряна Бабій, Люба Бойко, Христина Хілак, Адріана Фізер, Таня Фреїк, Катерина Васірук, Ігор Демянов, Руслан Долібський, Володимир Фуштей, Ігор Луценко, Назар Мاستикаш, Павло Онуфреїв.

У 2005–2013 рр. до PWSZ приїхало 77 студентів з України, з них 37 осіб відбувало у нашому навчальному закладі короткотермінові практики (туризм, полоністика), 14 осіб (7 спортсменів, 7 артистів) брали участь у Днях української культури (2008), 25 студентів-артистів взяло участь у Фестивалі Європейської культури (2012, 2013) також 1 студентка (30 IX – 2 X 2013) перебувала у PWSZ з візитом. Разом із студентами до нашого закладу приїздило 6 опікунів (Віолетта Дутчак, Олександра Лисенко, Любомир Маланюк, Ольга Роїк, Юрій Скобель, Володимир Великочий).

У 2005–2013 рр. в Україну приїздила 29-особова група студентів PWSZ, з них 21 особа відбувала короткотермінову практику (туризм, полоністика), а 8 осіб – це баскетболісти разом із тренером Оляфем Заміровським.

Висновок. Представлене дослідження розпочалось від мовного аналізу поняття «дружба», з'ясування що воно означає і звідки походить. Далі представлено кілька визначень, а також презентовано багатство значень

поняття «дружба» та «друг» у різних науках і культурі. Дефініції доповнено влучними та цікавими відповідями студентів нашого навчального закладу у Гожові Великопольському.

У наступній частині статті описано дружбу польських та українських студентів, базуючись на враженнях студентів з України. Представлено враження від перебування у Польщі українських студентів. Здійснено аналіз перебування українських делегацій у Гожові Великопольському упродовж різноманітних культурних та освітніх заходів.

Література

1. Albisetti V. Być przyjacielem czy mieć przyjaciela? Sposób na poznanie siebie samego i innych / V. Albisetti. – Kielce, 2006. – S. 22.
2. Augustyn J. Pochwała przyjaźni / J. Augustyn // Wychowawca. – 2005. – № 6.
3. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa, 2000.
4. Długosz-Kurczabowa K. Słownik etymologiczny języka polskiego / K. Długosz-Kurczabowa. – Warszawa, 2005.
5. Dunn J. Przyjaźnie dzieci / Judy Dunn / [Z przedmową Jerome'a S. Brunera / Tłumaczenie Marta Białecka-Pikul]. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.
6. Dziewiecki M. Przyjaźń jak mur obronny / M. Dziewiecki // Remedium. – 2005.
7. Dziewiecki M. Przyjaźń / M. Dziewiecki, M. Korzekwa. – Kraków : Salwator, 2007. – S. 6.
8. Encyklopedia filozofii / [pod red. T. Hondericha]. – Poznań, 1999. – T. 2.
9. Krasuska A. Siedem mitów na temat przyjaźni / A. Krasuska // Zdrowie. – 2007.
10. Praktyczny słownik języka polskiego / [pod red. H. Zgótkowej]. – Poznań, 2001. – T. 34.
11. Prusak J. Dlaczego przyjaźń musi boleć? / J. Prusak // List. – 2004. – № 7.
12. Przysłowia łacińskie / [wybór A. Toczyłowski]. – Wrocław, 1997.
13. Ross V. Psychologia dziecka / Ross Vasta, Marshall M. Haiti, Scott A. Miller. – Warszawa, 1995. – S. 608.
14. Słownik współczesnego języka polskiego / [pod red. B. Dunaja]. – Warszawa, 2000.
15. Szczepańska M. Przyjaźń jako wartość w relacjach społecznych dzieci i młodzieży / M. Szczepańska, E. Gawel-Luty. – Kraków : Impuls, 2009.
16. Wypowiedzi studentów polskich i ukraińskich, studiujących w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.

Uchto H. POLISH AND UKRAINIAN STUDENTS FRIENDSHIP.

The man is a social being. This simple and at the same time deep definition is the basis of the Humanities, culture and life in general. Elucidating the behavior of human beings, which is in the lifelong search for relatives, friends, loved ones, who provide a new meaning, enrich and complement the life. Since olden time it was known that we need to close friends, because only in this case we feel safe and happy. We are creating relationships, groups, a lot of them are based on friendship – a concept difficult to understand and at the same time very deep.

Visits of Ukrainian students to the Public Higher Professional School pushed me to some reflections. Meetings of young people from different cultures developed into friendship. Therefore I decided to explore more the definition «friendship» and to offer the conclusions of my studies based on reflections

on student visits.

I begin my research with the notion of linguistic analysis of friendships, finding out its meaning and origin. Then I present some definitions and the richness of meanings of the word «friendship» and «friend» in different sciences. I complete the definition with the Public Higher Professional School students' answers. Next, based on them, I describe the friendship between Polish and Ukrainian students. Finally I present my reflections after mutual visits and practices of Polish students in Ukraine and Ukrainian students in Poland, as well as the list of Ukrainian students who were present on the «Days of Ukrainian Culture and Science», which took place in May 2008 in Gorzów Wielkopolski.

Keywords: man, friendship, friend, student exchange, cultural and educational cooperation.

Ухто Г. О ДРУЖБЕ ПОЛЬСЬКИХ И УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТОВ. Человек – это общественное существо. Это простое и одновременно глубокое определение является фундаментом гуманитарных наук, культуры и жизни в целом. Выясняя поведение человеческого существа, которая на протяжении жизни находится в поиске близких людей, друзей, любимых, которые придают новый смысл, обогащают ее и дополняют. Издавна известно, что мы нуждаемся в близких людей, ведь только в таком случае ощущаем безопасность и счастье. Создаем связи, группы, многие из которых опираются на дружбу – понятие нелегкое для понимания и одновременно очень глубокое.

Визиты украинских студентов в Государственную Высшей профессиональной школы подтолкнули меня к определенным рефлексиям. Встречи молодых людей разных культур переросли в дружбу. Именно тогда я приняла решение подробнее исследовать определение понятия «дружба» и предложить выводы моих поисков, основанных на размышлениях о студенческих визитах.

Свое исследование начну с языкового анализа понятия «дружба», выяснения, что оно означает и откуда происходит. Далее представлю несколько определений, а также представлю богатство значений слова «дружба» и «друг» в разных науках. Определение дополню ответами студентов Государственной Высшей профессиональной школы. Далее, опираясь на них, опишу дружбу польских и украинских студентов. Наконец, представлю размышления после взаимопосещений и практик польских студентов в Украине и украинских в Польше, а также список украинских студентов во время «Дней украинской культуры и науки», которые состоялись в мае 2008 г. в Гожове Велькопольском.

Ключевые слова: человек, дружба, друг, обмен студентами, культурно-образовательная сотрудничество.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ЗБІРНИК ДО 90-ЛІТТЯ ЄВГЕНА ПАРАНЮКА

Мед із духовних сот : статті, спогади, матеріали до 90-річчя Євгена Паранюка / [упор. В. Бабій; ред. І. Шумада]. – Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2013. – 336 с.

В анотації до книжки «Мед із духовних сот» Євгена Паранюка (народився 27 червня 1923 р. у селі Хмелівці нинішнього Богородчанського району на Івано-Франківщині, який від 1949 р. живе у США) представлено як «відомого українського громадсько-культурного діяча, етнографа, краєзнавця і мемуариста», а до того ще й як «щедрого мецената». Є. Паранюк закоханий у вище названі наукові дисципліни, які справді збагатив не одною науково-популярною працею. Упродовж свого життя видав шість книжок, головним чином, краєзнавчого характеру. Майже всі вони вийшли власним коштом автора. Незаперечним фактом є його меценатство та український патріотизм.

Після 1991 р. Є. Паранюк майже щороку приїздить в Україну і ніколи не з порожніми руками. Крім того, він постійно висилає туди літературу, яка в радянські часи була заборонена. Не одна установа в Україні поповнилася десятками, а то й сотнями, присланих ним рідкісних видань. Лише науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського університету він подарував 1552 примірники книг, серед яких комплекти

світових енциклопедій та словників (с. 41). Івано-Франківській державній універсальній науковій бібліотеці імені І. Франка подарував 900 рідкісних видань. Не набагато менше книжок він вислав Прикарпатському національному університету ім. В. Стефаника в Івано-Франківську, шкільним бібліотекам в Богородчанах, Росільній та Хмелівці (с. 22–23). Євген Паранюк спонсорував видання двох десятків книжок в Україні. Для учнів й учителів школи в с. Хмелівці, в якій колись й сам навчався, він закупив підручники, зошити та інше приладдя.

Цілком закономірно, що саме в Україні видано вже другий збірник до його 90-річчя¹.

Книжку «Мед із духовних сот» можна умовно розподілити на вісім частин:

1. Статті понад двох десятків друзів, родичів та знайомих Є. Паранюка про його діяльність (с. 5–130);
2. Зразки газетних публікацій Є. Паранюка (с. 131–133);
3. Бібліографія статей про Є. Паранюка (с. 134–136; 43 позиції);
4. Фотододатки (с. 137–195; 150 чорно-білих та кольорових світлин);
5. Кольорові репродукції, почесних грамот, подяк та членських квитків (с. 196–220);
6. Вибір із публіцистичної творчості Є. Паранюка (с. 221–296);
7. Репродукції листів до Є. Паранюка (с. 297–329);

Перший збірник «Євген Паранюк – етнограф, дослідник української діаспори, меценат (до 90-річчя від дня народження)» видали: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка. Центр дослідження історії Поділля та Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині. – Нью-Йорк – Кам'янець-Подільський – Пряшів, 2013. – 168 с.

8. Біографічні довідки про авторів (21), які брали участь у збірнику (с. 330–333).

Упорядник збірника Василь Бабій у вступній статті «Євген Паранюк як легенда» характеризує 90-річного ювіляра як «неординарну особистість... людину, яка увібрала в себе гени мудрості й тривалості життя свого батька Михайла Васильовича, його любов до рідної землі й людей, невситиму жадобу до знань, помножену на величезний життєвий досвід у Нью-Йорку, самотність зустрічей і спілкувань із великими синами й доньками України, іменованими діаспорою» (с. 5). Цю характеристику підсилюють конкретними фактами всі автори рецензованого збірника.

Красзнавець, педагог та музейник Іван Скрипник розповів про харитативну діяльність Є. Паранюка, вчителька Галина Грицюк – про зв'язки з новозаснованими осередками «Просвіти» на Івано-Франківщині. Бібліотекар Людмила Резнішчук подала історію наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, до поповнення фондів якої суттєво долучився Євген Паранюк. За цей вклад його було обрано почесним членом викладацького колективу та нагороджено відзнакою «За особливі успіхи в освіті і науці». Більш детально про цей королівський подарунок розповів директор бібліотеки Віктор Прокопчук.

Цікавими є спогади літературознавця Володимира Погребенника про зустрічі і телефонні розмови з Євгеном Паранюком. У своїй статті він

порівняв біографію Є. Паранюка з біографією свого батька Федора Погребенника і знайшов у них чимало спільних рис. Тут же він розглянув основні публікації Євгена Паранюка.

Поет і працівник культури Василь Петришин із сусіднього з Хмелівкою села Росільна детально описав першу зустріч з Є. Паранюком 1993 р. та розповів про дальші зустрічі з ним. На їх основі він уклав ліричне оповідання про дитячі роки свого земляка та його поневіряння по світі. Велике враження зробила на нього чиста українська мова Євгена. «Тоді я подумав, – згадує В. Петришин – таких би людей нам більше у державі, у найвищих установах влади, тоді ніхто на рідній землі не розмовляв би чужою мовою, не цурався б своєї і високо ніс би національний прапор України та любов до рідної мови, такої багатої і співучої. Також подумав, що ніколи не панували б над нами й не загарбували б наш край чужинці» (с. 69).

Ліричну розповідь В. Петришина доповнює стаття вчительки української мови Галини Середюк із села Саджава, яка, на основі розмов з Є. Паранюком, уклала поетичний сценарій літературного свята, присвяченого еміграції українського народу «В Україну линуть журавлі» (с. 85–91).

У збірнику про зустрічі з Є. Паранюком розповідають: його родич із Хмелівки Володимир Паранюк, нині професор та академік, родичка Любов Лапчук, історик, етнограф та культурно-освітній діяч Петро Арсенич, журналісти Віра Шпильова та Марія Возняк, доктор технічних наук, професор та академік Лев Перович, поет-пісняр

та композитор Анатолій Житкевич, літературознавець Євген Баран, директор Росільнянської школи Ярослав Береговський та учителька цієї школи Ірина Савченко, краєзнавець та поетеса Любомира Василечко, відмінник народної освіти Борис Кушнір (народжений у Канаді), довгорічний працівник краєзнавчого музею «Скит Манявський» Іван Скрипник. Кожен розповів про зустрічі з Є. Паранюком з іншої точки зору. Для кожного зустріч із земляком, який усе своє активне життя прожив на чужині (Австрія, Німеччина, Чехія, США), залишившись щирим українцем – патріотом рідного краю – була незабутньою й інспіруючою до власної праці.

Із статей самого Є. Паранюка найціннішими, на мою думку, є його спогади про «друга великого серця Дмитра Синишина» (с. 247–259), про короткотривале перебування у Празі (с. 260–274), про піаніста, композитора та педагога Вадима Кіпу (с. 275–278) та дві розвідки про бджільництво і його користь для людини (с. 221–224: обидві у співавторстві).

Є у ювілейному збірнику і моя стаття – про взаємини Є. Паранюка з Музеєм визвольної боротьби України в Празі, який у міжвоєнному та воєнному періоді вважався «Святиною української еміграції» (так озаглавлено статтю; с. 57–63). Даному музеєві та долі його фондів я присвятив кілька статей та три книги. Є. Паранюк був єдиним живим свідком, що відгукнувся на мій заклик, опублікований в нью-йоркському щоденнику «Свобода» 1991 р. як відвідувач музею 1943 р. Пізніше він написав цікаві спогади

про ці відвідини. Від 1991 р. ми з ним зустрічалися кілька разів: у Празі, Києві, Львові, Ужгороді, Кам'янці-Подільському. Був він і моїм гостем у Пряшеві. Ще частіше ми спілкувалися (і досі спілкуємося) телефоном. Мене завжди захоплювали його феноменальна пам'ять, доброчинність та український патріотизм, який він проявляв і проявляє не словами, а конкретними вчинками.

Його запрошують в Україну, але він туди не поспішає. Певні надії покладає на Чехію, де в нього є далекі родичі. Вони готові допомогти прилаштуватися йому в домі престарілих. «Ціле життя я прожив на чужині, мабуть, на чужині доведеться і померти, хоча дуже тягне мене додому, – казав він мені в останній телефонній розмові і додав: «Та все ж таки, щось доброго для рідного краю я зробив». Що це так, свідчить і рецензована книжка «Мед із духовних сот», присвячена його 90-річчю.

Микола Мушинка

доктор філологічних наук, академік
НАН України

**ВЛАСТИВО ПРО «БЕЗВЛАСТИ-
ВІСТНЕ» МІСТО**

(про монографічне дослідження
І. Монолатія «Місто без властивостей.
Коломийська fuga Великої війни»)

Монолатій І. Місто без властивостей.
Коломийська fuga Великої війни / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – 224 с.

Робітня кожного фахового історика – місце утаємничене, недоступне для загального огляду. В ньому відбувається доволі сентиментальний процес творення, під час якого автор намагається абсолютно щиро і відверто відкрити майбутньому читачеві те, що, на його думку, було в минулому. Більше того, цей процес є майже інтимним явищем, адже в дослідженні подій і процесів вчений використовує лише йому притаманні принципи і прийоми, які заставляють заговорити мовчазні документи. В цьому процесі він знову ж використовує лише йому властиві доторки до фактів, цифр, статистики, які сукупно витворюють улюблене тіло Клію. Як кожний закоханий, професійний історик бачить у своєму ніжному творінні найкращі риси, які дозволяють йому знову і знову закохуватися в саму епоху, про яку пише.

Але водночас, він закохує у своє творіння і читача, який бере до рук його книгу. В цьому, власне, і особливості стосунків історика з тим, що він творить – вчений прагне донести до якомога ширшого загалу поділитися з ним красою і неповторністю того, в що залюблений. Саме через призму історика ми і пізнаємо минуле, скла-

даємо собі уяву про нього.

Минуле може оживати... Маємо на увазі не лише схеми і таблиці, які містять якість статистичні, математичні, фактичні дані, на підставі яких отримуємо механічну картину того, що відбувалося століття чи більше тому. Для кожного зацікавленого, хто намагається заглибитися в минуле, важливо не лише знати про хід явищ і процесів. Не менш важливо, вважаємо, відчувати історію на дотик, на смак, навіть на запах. А от як передати це скупими можливостями писемного джерела і є визначенням рівня професійної компетенції і майстерності самого автора.

Рецензована нова робота молодого, але вже знаного професора, академіка Академії наук Вищої школи України Івана Монолатія є в цьому плані, без перебільшення, витвором мистецтва. «Місто без властивостей». Так скупі і водночас емко названо нове монографічне дослідження, присвячене історії другого за величиною міста Східної Галичини часів Першої світової війни, Великої Східноєвропейської і Української революцій, словом, часів воєнно-революційної доби, – Коломій.

Вже перший погляд на книгу дає підстави для роздумувань. Що має автор на увазі, коли пише про місто без властивостей? Що цікавого може бути у такого міста? І зрештою, як покутське місто Коломия, знане з часів докиївської Русі, в якому проживали десятки поколінь, а значить – кохали, страждали, вчиняли подвиги і зради, будували, створювали, торгували, писали, вчили, виготовляли, воювали -

може бути без властивостей?

Підзаголовок книги «Коломийська fuga Великої війни» ніби штовхає на оперетковий стиль викладу чи опису, який апріорі має бути зовсім не трагічним, ба, навіть не драматичним. А він зовсім «не в'яжеться» з безвластивістю іпостасю. Зміст роботи виконаний знову ж у стилі короткого опису опери чи балету, за класичним поділом на частини, властиві лише цьому виду мистецтва. Це одразу ніби наштовхує читача на те, що з перших сторінок монографії у створеному для нього шедевральному спектаклі з його персональної ложі відкриється неперевершена картина життя малого провінційного містечка, втягнутого у вир світових процесів. Той вир, який неминуче закрутить, захопить, вбере в себе і разом із собою приведе до кінця – кінця всього попереднього, того, що було до нього.

Книгу важко назвати занадто аналітичною. Але вона заставляє розмірковувати і думати. Її можна назвати систематизованою по роках і подіях, але вона має й людське обличчя. Адже за кожним наведеним фактом, документом – людські долі. Тут і пересічні коломийці, і представники цісарської влади, і багаті підприємці, і звичайні селяни, і політичні та громадські діячі, і представниці однієї з найдревніших у світі професій. Перед нами постає історія побутування цілого міста, зі своїм строкагим, поліетнічним світом. Галицько-покутського полісу, в якому доволі мирно (як правило) уживалися німці, поляки, українці, євреї, вірмени, цигани.

Іван Сергійович уміє підкресли-

ти особливі властивості. Він неодноразово робив це у своїх попередніх працях: «Інші свої», «Разом або майже окремо», «Цісарська Коломия» та багатьох інших. Крізь усі ці праці червоною ниткою проходить ідея особливої атмосфери існування краю пограниччя – Покуття, з центром у Коломії. Краю, який був рідним для всіх тих, хто в ньому народився, проживав незалежно від національної приналежності. Більше того, кожен покутянин гордився своєю приналежністю до саме такого свого краю, не соромився витягати у потрібні моменти з кишені свого кіпгара слова і вирази польською, німецькою, українською чи на івриті. Але при цьому як правило толерантно ставився до гідності іншого свого: захоплювався польським журеком чи пляцками, ходив у суботу до сусідської єврейської господи розпалити вогонь, відвідував вистави українського театру і носив цісарські бакенбарди на знак вияву пошани і приналежності до австро-угорської держави (при цьому часто представники всіх національностей, шанобливо привселюдно кланяючись портрету цісаря, тихцем ганили його і його політику).

Зміст монографічного дослідження Івана Монолатія «Місто без властивостей. Коломийська fuga Великої війни» власне розкриває нам багатоманіття і різноплановість життя галицького містечка в часи Першої світової. Історію міста пограниччя через принципи і прийоми локальної історії, історії побуту, речознавства, психоісторії. Властиво, так нам видається, книга і написана для того, щоб

розбурхати у кожного читача свою рецепцію минулого, пригадати збережені на ментальному рівні запахи бабусинового обійстя, відтворити в пам'яті поживклі від часу світлини молодих, радісних, з грандіозними планами і непоборною жагою до досягнення неймовірного своїх далеких родичів.

Не слід навіть припускати, що автор ідеалізує цесарську Коломию. Ні, він просто намагається відтворити її такою, яка ожила в його наукових пошукуваннях: яскрава, неповторна, рідна, різноманітна, аристократична, полі- і водночас – мононаціональна. Так, відчувається жаль за тим, що того міста вже нема. Тобто, Коломия, властиво, є. Але інша. Та, котра 1918 року втратила свої попередні особливості. Автор ніби фіксує цей момент, як рубіжний, визначальний.

Місто без властивостей... Кав'ярня, в якій так само заварюють каву, як і вчора, але пахне вона нині по-іншому і смакує не так. Бо немає того, що об'єднувало у гордості, у способі життя, навіть у зневазі.

Але кожен кінець – початок нового. Таким новим є для Коломиї і колумійців боротьба за утвердження власної національної державності і соборності, боротьба за право бути господарями на своїй землі. Нова Коломия матиме інші властивості. Може і не гірші, але інші...

Слід віддати належне видавцеві, Василеві Іваночку, який працюючи з професором Іваном Монолатієм вже тривалий час, навчився тонко відчувати його смаки та вподобання, розуміти його світобачення. Маю на увазі той факт, що навіть брати кни-

гу до рук приємно і тепло. Вона сама по собі справляє враження частинки дорогого минулого, яку жодним чином не спіткає доля забуття чи тим більше, переплавлення у матеріал для іншого видання. Цю книгу хочеться мати у себе, як маленький шедевр, що передається у сімейному середовищі від покоління до покоління. Тверда палітурка зі стилізованим шкіряним корінцем створює враження монографії того часу, як і м'який та теплий на дотик друкарський папір, ще той, ніби старий, який мимохіть повертає нас у дитинство і наші спогади про спогади наших бабусь.

Перекоаний, що кожен, хто хоча б триматиме у руках книгу Івана Монолатія «Місто без властивостей. Колумійська fuga Великої війни» створить для себе власне сприйняття того, цесарського минулого. Здається, автор так задумав, щоб зі сторінок книги до нас заговорили і посміхнулися наші прабабусі. Тепло, затишно, спокійно...

Володимир Великий

доктор історичних наук, професор

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» – ВИДАТНИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ПРОЕКТ СУЧАСНОСТІ

Енциклопедія історії України : в 10-и томах / [гол. редкол. : В.А.Смолій]. – К. : Наукова думка, 2003–2013:

- Т. 1. А-В. – 2003. – 688 с.
- Т. 2. Г-Д. – 2004. – 518 с.
- Т. 3. Е-Й. – 2005. – 672 с.
- Т. 4. Ка-Ком. – 2007. – 528 с.
- Т. 5. Кон-Кю. – 2009. – 560 с.
- Т. 6. Ла-Мі. – 2009. – 784 с.
- Т. 7. Мл-О. – 2010. – 728 с.
- Т. 8. Па-Прик. – 2011. – 520 с.
- Т. 9. Прил.-С. – 2012. – 944 с.
- Т. 10. Т-Я. – 2013. – 784 с.

Однією з ознак повноцінного історіографічного процесу вважається розвиток усіх жанрів: монографічного, археографічного, бібліографічного, довідково-енциклопедичного, наукової критики, публікацій у періодичних виданнях та ін. Наявність великих загальних і спеціалізованих енциклопедичних видань є також свідченням високого рівня наукової культури та іманентною рисою насиченого інформаційного ландшафту. Вона забезпечує і пізнавальні інтереси широкого читачького загалу: від фахівців певної галузі знань – до аматорів, студентської та учнівської молоді.

Та обставина, що упродовж багатьох десятиліть в Україні не існувало спеціального енциклопедичного видання історичного профілю, очевидно, пояснюється не тільки складністю реалізації таких проектів, а вже у ра-

дянські часи не бракувало ані організаційних і матеріальних ресурсів, ані наукового потенціалу для створення таких масштабних праць. Доводиться припускати, що сам факт існування історії України в енциклопедичному форматі вважався недоцільним. Таке твердження цілком вкладається в концепцію національної, культурної та освітньої політики Кремля, стрижнем якої було нівелювання етнічної, ментальної та історичної самобутності українського народу. Заперечуючи право українців на власну історію (точніше – її прочитання), центральна влада полегшувала собі русифікацію, знецінення самодостатності й внутрішніх життєвих сил українства. Тим самим у підрадянській Україні «населення» прирікалося на поступове, добре сплановане, поетичне знеособлення, денаціоналізацію. У комуністичному ідеологічному тиглі все специфічне й виразно національне переплавлялось у «нову історичну спільноту» – «радянський народ». Тому «Радянська енциклопедія історії України», біля витоків якої стояв М. Бажан, фактично стала дещо модифікованою версією «Большой советской энциклопедии». У ній історичні сюжети «розчинялися» в політичних, географічних, економічних, технічних та інших сюжетах і камуфлювалися відповідним ідеологічним антуражем. Втрата «Радянською енциклопедією історії України» статусу надійного інформаційного ресурсу в умовах незалежної України зумовлювалося також спотворенням, а то й добре прихованою фальсифікацією нашого минулого, кристалізацією найбільш

одіозних схем ідеологізованої (партійної) історіографії. Це виявлялося у пропорціях реконструкції різних історичних епох (наприклад, понад 50 % усіх статей містили інформацію про радянську добу), тенденційній подачі матеріалів про супротивників більшовицького режиму, що визначило персоніфікаційні сюжети і портретну галерею «РЕІУ», замовчуванні окремих подій тощо.

Криза суспільних наук на рубежі 1980–1990-х рр. найрельєфніше виявлялась у неспроможності «марксистсько-ленінської» методології радянського зразка адекватно відповісти на виклики часу й забезпечити запити суспільства, що стало усвідомлювати себе як суб'єкт історичного дійства у власній суверенній державі. Для повноти цього відчуття явно бракувало того, що формувало повну ідентичність: власної історичної концепції та колективної пам'яті, вивільненої з полону комуністичних міфологем і схем. Попри те, що в авангарді тих, хто почав «рубати вікно» у світ і руйнувати радянську «спадщину», виступили публіцисти і письменники (трибуною і суспільною платформою для цього стали надзвичайно популярні тоді «товсті журнали»), було зрозумілим, що без солідного наукового переосмислення нашого минулого не обійтись.

Однак вихід на принципово новий, якісно інший рівень був пов'язаний з низкою труднощів об'єктивного і суб'єктивного порядку: інерцією мислення, рудиментальними стереотипами сприйняття історичного полотна, нав'язливим

прагненням певних політичних сил і надалі контролювати науковий процес і накидати вузькопартійне тлумачення складних проблем суспільного буття. Давалася взнаки тривала ізоляція від основних магістралей світової науки, повільне й неохоче розсекречування архівних джерел, внутрішня неготовність вчитися новому, нестандартному сприйняттю й інтерпретації історичних подій. У пошуках шляхів подолання кризових явищ дехто з істориків звертався до праць авторів з української діаспори. Добре це чи ні, але епігонство також слід оцінювати через призму бажання розірвати пута непродуктивної методології, знайти орієнтири, здатні вивести на магістральні напрями розвитку науки.

Та вже в цей час провідні наукові центри, і в першу чергу Інститут історії України НАН України, заявили про готовність до комплексного осягнення нашого минулого з позицій «національної історії». Нині у деяких вчених можна знайти зверхні й навіть дещо зневажливі оцінки «національної історії» як «зацикленої» на корінному етносі, етатистської за своєю сутністю і стрижневою концептуальною конструкцією. На наше переконання, ця снобістська відмова від «національної історії», як чогось меншшовартісного, периферійно-провінційного, цілковито ігнорує той факт, що вона є органічною складовою, логічним етапом становлення сучасної історичної науки і те, що майже у всіх розвинених країнах світу «національна історія» (поряд з іншими концептами) залишається не тільки ефективним продукатором фундаментального

знання, а й інструментом самоідентифікації та суспільної мобілізації.

Переконливим доказом наукової легітимності «національної» версії став унікальний проект «Україна крізь віки», ініційований директором Інституту історії України НАНУ акад. В.А. Смолієм. Провідні фахівці створили широкоформатне полотно, на якому розгорнулося багатобарвне історичне дійство від давніх часів та початків східнослов'янської державності до сучасної України після здобуття нею незалежності. Було б, напевне, перебільшенням стверджувати, що серія з 15 книг розставила всі крапки над «і», але те, що вона ґрунтовно окреслила основні віхи вітчизняної історії, дала почуття впевненості у тому, що «національна» версія історії є цілком самодостатньою і життєспроможною, це безсумнівно. Не випадково, що саме авторський колектив цієї серії став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки за 2001 р. Наступного року такою нагородою відзначено вчених, які підготували 3-томник «Давня історія України» (відп. ред. П. Толочко). А ще були колективні монографії «Нариси з історії дипломатії України» (2001 р.), «Україна: утвердження незалежної держави» (2001 р.), «Політичний терор і тероризм в Україні» (2003 р.), «Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки» (2003 р.), а також сотні індивідуальних монографій, дисертаційних досліджень, довідкових видань.

Помітні здобутки вітчизняної археографії. Так, науковці Інституту української археографії та джерелоз-

навства ім. М.С. Грушевського НАН України здійснили перевидання класичної спадщини національної історіографії кінця XIX – початку XX ст., кількох праць представників наукової еліти української діаспори. У цей час вийшли фундаментальні археографічні видання загального і спеціального характеру в Інституті історії України НАНУ, Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Національній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського.

Саме на цьому підґрунті, як видається, зародилась ідея нового проекту – багатотомної «Енциклопедії історії України», концепція якого формувалась у надрах того ж Інституту історії України. 20 червня 1997 р. Президія НАН України затвердила постанову про підготовку багатотомної «Енциклопедії історії України». Гадаємо, що родоначальники і промоутери проекту спочатку не уявляли всіх труднощів, з якими зіткнуться на довгому шляху реалізації свого творчого заміру. Напевно, тут не місце розписувати проблеми організаційного і матеріального змісту (про це, можливо, колись буде написана окрема стаття). Натомість слід відзначити загальнотеоретичні й методологічні підходи, що базувалися на засадах, добре апробованих світовою практикою.

Тут можна було б згадати «Енциклопедію українознавства» за редакцією В. Кубійовича як прецедент і дороговказ, але вона виконувалась у зовсім інший час та за специфічних обставин, та й її спрямування і зміст визначалися особливими умо-

вами (зокрема, «холодною війною» та пов'язаним з нею гострим ідеологічним протистоянням).

Вже на стадії формування словників організатори зіткнулися з «проблемою масштабу» персоналій, а також оптимальної номенклатури подій і явищ, матеріал про які мав би увійти до «Енциклопедії». Якщо досягти оптимального співвідношення у цьому сенсі й не вдалося, то, принаймні, у читача не виникає явних заперечень проти того, як це питання було вирішене. Більше того, як портретна галерея, так і події сюжети наповнені такою мірою, що це створює враження повноцінної стереоскопічної реконструкції всіх без винятку часових відрізків нашої історії. Сучасний рівень вітчизняної історичної науки, відсутність т.зв. «соціального» чи «політичного замовлення» (цей принцип вдалося витримати попри неодноразову зміну суспільно-політичного клімату й ідеологічної атмосфери в країні, поки виконувався проект) дав змогу репрезентувати дійові особи, історичні постаті з різним потенціалом, моральним рейтингом і внеском в нашу історію, подавши без «надриву» чи надмірних емоційних акцентів оцінки як позитивних, так і неімпозантних рис їхньої особистості вдачі та вчинків.

Складним завданням було збалансувати політичні, військові, економічні, соціальні, культурно-освітні, етно-конфесійні сюжети, аби не припустилися можливих «перекосів». Але і тут вміле, а подекуди й тверде керівництво «колективним розумом» дало змогу віднайти «золотий зріз» і

«Енциклопедія» дійсно сприймається в першу чергу як «історична». Видається, що це стало однією з найскладніших проблем, адже до авторського колективу увійшли сотні фахівців різних наукових дисциплін – люди з різним рівнем кваліфікації, ерудиції, стилем викладу, життєвим досвідом та світоглядом. Спрямувати їх в єдине русло, скоординувати цю роботу в масштабах усієї країни, домогтися ритмічного виконання конкретних завдань на кожному етапі підготовки чергових томів – ці зусилля заслуговують на повагу.

Не можна обійти увагою ще одну важливу річ. З огляду на сказане вище організатори проекту мали забезпечити відповідний рівень наукової експертизи авторських текстів, що надходили до реакції видання. На нашу думку, і це питання вдалося вирішити на користь справи, хоча уніфікація стилістики енциклопедичних статей є доволі складною процедурою: з одного боку, необхідно «підігнати» їх під стандарти цього жанру з усіма необхідними атрибутами, з іншого, – важливо не втратити авторської концепції і колориту. При цьому візія дослідника має бути максимально вивіреною, обґрунтованою і документально підкріпленою; адже енциклопедія виступає своєрідним інформаційним еталоном, до певної міри – «сухим залишком» фундаментального знання, за яким можуть звірятися і аматори і фахівці.

Крім того, на відміну, скажімо від «Вікіпедії» та інших електронних енциклопедичних версій, друковані видання фіксують досягнутий на цей

час рівень знань на, принаймні, ближчу і середню перспективу, що висуває до їх наповнення особливі вимоги.

Базуючись на кращих зразках енциклопедично-довідкових видань Європи, Північної Америки, Австралії, авторський колектив наповнив «Енциклопедію історії України» не тільки різноманітним, інформаційно насиченим темарієм, а й допоміжними матеріалами, які вважаються в сучасній історіографії необхідними науковими атрибутами.

Так, перший том відкривається вступною статтею редакційної колегії, в якій розкриваються передумови виникнення проекту.

Далі подано «Основні принципи розміщення статей та деякі особливості подачі інформації в «Енциклопедії історії України», що містить пояснення порядку написання назв статей, республіканських назв, аббревіатур, скорочень, населених пунктів та інших географічних назв, чисел, дат, іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів, бібліографії тощо.

У кожному томі також розміщено «Основні правила уніфікації опису видань, поданих у списках творів та літератури до статей енциклопедії», а також список основних скорочень та основні умовні позначення на картах ЕІУ. Слід окремо сказати про картографічні сюжети праці. Зрозумілі труднощі, пов'язані з відбором карт для певних статей. В «Енциклопедії» подано кілька видів карт: адміністративні карти сучасних регіонів України, історичні карти і карти сучасних держав, плани міст, карти археологічних культур, воєнно-історичні карти

та примітки (легенди) до них. Всі види карт відзначаються високим інформаційним насиченням і, хоча виконані у чорно-білому кольорі, добре «читуються», суттєво доповнюючи матеріали відповідних статей.

Те саме стосується ілюстративного ряду «Енциклопедії». Надзвичайно різноманітний за тематикою, походженням, стилістикою, жанрами, він охоплює відбитки рукописів, документів, репродукцій художніх творів, храмів, видатних архітектурно-історичних пам'яток, групових фотознімків, пам'ятник місць, археологічних артефактів, зображень печаток, монет, державних атрибутів, гербів тощо. Вони виконують вагомий пізнавальний функцію, хоча в окремих випадках якість зображення страждає від вимушеного зменшення масштабу.

Детальний аналіз змістовного наповнення «Енциклопедії історії України», звичайно, ще попереду. Можливо читач віднайде в ній не все, про що він хотів би дізнатися, виявить якість помилки чи недостатньо аргументовані оцінки. Однак видання вже живе власним життям і виконує свою вагомий суспільний й науковий місію, закладаючи ще один блок несучої конструкції сучасної вітчизняної історіографії, «працюючи» на складний процес національної ідентифікації громадян України та розбудову і зміцнення нашої державності в цей складний період.

Сподіваємося, що ця висока місія не залишиться непоміченою в державних органах, до компетенції яких перебувають питання підтримки і

стимулювання фундаментальної науки. Гідною відзнакою багаторічних зусиль авторського колективу «Енциклопедії історії України» стало б, вважаємо, присудження йому Державної премії України в галузі науки і техніки.

Степан Борчук, кандидат історичних наук

Володимир Великочий, доктор історичних наук

Ігор Цепенди, доктор політичних наук

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Архипова Людмила Миколаївна – доктор технічних наук, завідувач кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Бойчук Юлія Михайлівна – асистент кафедри іноземних мов і країнознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Борчук Степан Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри туризмознавства і краєзнавства, директор Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Гуменюк Андрій Ігорович – аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

Гуменюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Дутчак Олена Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри організації туризму і управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Загнибіда Раїса Павлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Івасів Наталя Вікторівна – магістрантка VI року навчання спеціальності «Туризмознавство», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Карась Ганна Василівна – доктор мистецтвознавства, завідувач кафедри академічного та естрадного співу, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Клапчук Володимир Михайлович – доктор історичних наук, завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Ковальська Леся Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Лещинський Павел А. – доктор габілітований юридичних наук, надзвичайний професор Державної вищої професійної школи імені Якуба з Парадизу, керівник кафедри Проблем безпеки Європи Північної, Центральної та Східної факультету адміністрації і національної безпеки вказаного закладу, керівник Академічного центру Єврорегіональних досліджень;

Лисий Ігор Олегович – провідний фахівець ННЦ туристично-краєзнавчих досліджень імені Миколи Шкрібляка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Мушинка Микола – доктор філологічних наук, академік НАН України (Пряшів, Словаччина);

Оришко Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри організації туризму і управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Орлова Віра Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри організації туризму і управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Поливач Марія Анатоліївна – аспірантка III року навчання, Національний університет біоресурсів та природокористування України;

Польова Леся Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Рак Андрій Юрійович – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Ріжняк Ренат Ярославович – кандидат педагогічних наук, професор кафедри математики, Кіровоградський державний педагогічний університету імені Володимира Винниченка;

Семків Віталій Петрович – заступник директора Департаменту міжнародного співробітництва, євроінтеграції та розвитку туристичної інфраструктури, Івано-Франківська обласна державна адміністрація;

Тимофій Оксана Павлівна – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Ухто Галина – філолог, науковий працівник Державної вищої професійної школи імені Якуба з Парадизу у Гожові Великопольському, повносправний помічник ректора із міжнародної співпраці, керівник відділу міжнародної співпраці;

Федорак Володимир Васильович – Заслужений працівник культури України, начальник Головного управління культури, Івано-Франківська обласна державна адміністрація;

Хабасінська Анна – доктор суспільних наук в галузі «науки про політику», член дослідницької спілки кафедри проблем безпеки Північної Європи, Центральної та Східної, працівник Академічного центру Єврорегіональних досліджень;

Цигульський Сергій Миколайович – аспірант кафедри суспільних наук і документознавства; Кіровоградський національний технічний університет;

Цуцман Іванна Ярославівна – аспірантка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри організації туризму і управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Вимоги до оформлення текстів, які подаються до друку у журналі «Карпатський край»

До друку у журналі «Карпатський край» приймаються оригінальні тексти вітчизняних і зарубіжних авторів, написані українською мовою з історії, історії науки і техніки, географії туризму і рекреації, мистецтвознавства та культурології.

Тексти подають в електронній формі у редакторі WORD (у форматі *.doc). Заявка на публікацію має містити: повне ім'я автора (авторів), місце праці чи навчання, посаду, науковий ступінь, вчене звання, номер контактного телефону, адресу електронної пошти, заголовок та власне текст (шрифт Times New Roman; кегль 11; інтервал 1,0; поля – 1,8 з кожного боку).

Оформлення статті наступне:

УДК	Вирівнювання по лівому краю, жирним шрифтом
НАЗВА СТАТТІ	Вирівнювання по середині, великими буквами, жирним шрифтом
Ініціали, прізвище автора	Вирівнювання по правому краю, жирним косим шрифтом
Назва установи	Вирівнювання по середині, шрифт звичайний
Резюме укр. (100–120 слів), англ. (200–250 слів) та рос. (аналогічна до укр.) мовами: П.І.Б. АВТОРІВ, НАЗВА СТАТТІ, текст, ключові слова	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см
Заголовки структурних частин (Постановка проблеми. Мета роботи. Аналіз публікацій і досліджень. Результати досліджень. Висновки). Текст	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см. У тому ж рядку – текст
Література (література та джерела)	Заголовок – вирівнювання по середині, жирним шрифтом;
1. Українець А.П. Слава Україні / А.П. Українець..	Література та джерела – автоматична нумерація (відступ зліва – 0,63; виступ – 0,63)
2. ЦДІАУЛ, ф.1, оп. 2, од. зб. 3, арк. 4	

УВАГА! Посилання слід подавати одразу після необхідного слова чи речення, до якого воно відноситься у квадратних дужках [] згідно поданого у алфавітному порядку списку цитованої літератури та джерел (кирилиця, латиниця, джерела, фонди). Оформлення списку літератури та джерел має

відповідати прийнятим в Україні стандартам бібліографічних описів!

УВАГА! Ілюстрації (рисунок, фото, мапи і т.п.) подаються окремими файлами у форматі *.jpg

Авторові може бути відмовлено у публікації, якщо поданий матеріал за тематичною спрямованістю, науковими параметрами чи мовно-стилістичним рівнем не відповідає вимогам видання «Карпатський край». Подані до друку тексти не рецензуються та не повертаються.

Заявки на публікацію та статті просимо надсилати головному редактору Клапчуку Володимирі Михайловичу на електронну пошту karpatskiy_kray@ukr.net чи відповідальному секретареві Шикеринцеві Василеві Васильовичу на електронну пошту v_shykerynets@mail.ru або подавати особисто за адресою: м. Івано-Франківськ, 76015, вул. Галицька, 201 б, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, редакція журналу «Карпатський край».

Журнал надсилається в провідні бібліотеки України та в установи, до яких повинні надсилатися наукові видання, де можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт (Постанова президії ВАК України від 22.05.1997 р. № 16/5)

Редакція не листується з авторами на сторінках часопису і не приймає матеріалів, не підписаних автором.

Статті, підписані авторами, висловлюють їхні власні погляди, а не погляди редакції.

При використанні матеріалів посилання на журнал «Карпатський край» обов'язкове.

Адреса редакції: 76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 201 б.
Тел. (0342) 77-88-21.
e-mail: karpatskiy_kray@ukr.net

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 22,91. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»
Друк цифровий.
Наклад 100 примірників.

Друк - ФОП Кушнір Г. М.
76000. м. Івано-Франківськ,
вул. Петлюри, 9,
тел. 099 700-47-45